

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan
İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)**

Sırrı Emrah Üçer

2501040506

Tez Danışmanı:
Yard. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan

İstanbul 2008

ÖZ

TEZ BAŞLIĞI:

“MÜTAREKE DÖNEMİNDE OSMANLI KAMUOYUNDA AMERİKAN İMGESİ
VE TESİRİ (EYLÜL 1918-MAYIS 1919)”

YAZAN:

SIRRI EMRAH ÜÇER

Bu çalışma Eylül 1918 ile Mayıs 1919 arasındaki dönemde, Osmanlı kamuoyu üzerindeki Amerikan tesirini incelemektedir. Osmanlı kamuoyunun unsurları olarak gazeteler ve siyasal örgütler incelemenin konusudur. Atıf yapılan başlıca kaynaklar dönemin gazeteleri, siyasal örgütlerin belgeleri, hatıratlar ve dönem üzerine yazılmış ikincil kaynaklardır. Bu inceleme neticesinde varılan başlıca sonuç şudur ki, Osmanlı kamuoyunda Amerikan tesirini en etkili biçimde yansıtan ve yeniden üreten kesim, İttihat ve Terakki geleneğinin takipçisi olanların çoğunluğunu oluşturduğu Türk milliyetçileridir. Buna ek olarak, dönem içerisinde Wilson Prensipleri’ne referans veren Osmanlılar, ABD güdümünde bir yönetim kurulmasını değil, kendi taleplerini bu prensiplerin temsil ettiği evrensel değerler temelinde meşrulaştırmayı hedeflemektedir.

ABSTRACT

TITLE OF THE STUDY:

“THE AMERICAN IMAGE AND THE AMERICAN EFFECT ON THE
OTTOMAN PUBLIC OPINION DURING THE ARMISTRICE PERIOD
(SEPTEMBER 1918-MAY 1919)”

AUTHOR:

SIRRI EMRAH ÜÇER

The study hereof analyses the American effect on the Ottoman public opinion during the period between September 1918 and May 1919. The journals and the political

organisations are the subjects of the analyse as the elements of the Ottoman public opinion. Mainly cross referred sources are the journals of the period, the documents of the political organisations, the memoirs and the secondary sources on the period. This is the main conclusion of this study that the Turkish nationalists who were predominantly Union and Progress originated were the most effective reflecters and reproducers of the American effect. In addition, the Ottomans who quoted the Wilson Principles didn't aim to establish a government controlled by United States, they aimed to legitimize their own claims on the basis of the universal values represented by the Wilson Principles.

ÖNSÖZ

Mütareke dönemi üzerine bir çalışma yapmak üzere dönemin gazetelerine baktığımda, ABD ile ilgili pek çok haber ve yorum olduğunu tespit ettim. Ne var ki dönem üzerindeki Amerikan tesiri üzerine yeterince akademik çalışma yoktu. Bu konuda bir katkı sunabileceğim düşüncesiyle yüksek lisans tez konumu “Mütareke Dönemi’nde Amerikan Tesiri ve İmgesi” başlığıyla belirledim.

Bu çalışmadan önce tarih üzerine herhangi bir çalışmam olmamıştı. Ayrıca döneme ilişkin kaynakları da yeterince tanınamaktaydım. Bununla beraber küçük yaşlarımdan beri devam eden tarih merakım beni, benim için çok zorlu geçen bu çalışmaya itti. Eski yazıya tam anlamıyla intibak edebilmem ve kaynakları etkili olarak kullanabilmem için epey emek harcamam gerekti. Geldiğim noktada, akademik açıdan katkı sunabilen bir çalışma yaratabildiğimden emin değilim, ama çalışma sürecinden önceki düşünce yapımın değiştiğini, bir çok yeni ve önemli bilgi ve bakış açısı edindiğimi sevinerek ilan ederim.

Bu çalışma benim için politik bir anlam da taşımaktadır. Türkiye’de ABD karşıtlığının giderek anlamsızlaştığına, garip bir korkuya ve yabancı düşmanlığına evrildiğine şahit olmaktayım. Bu derece korkulu ve düşman olmamızın sebebi ABD’yi yeterince tanınamamız olabilir. Bu çalışmanın ABD’yi daha iyi tanınamıza ve ABD karşıtlığının sınıfsal temelli bir anti kapitalizme evrilmesine ve Türkiye ile ABD çalışan sınıflarının kardeşliğine en ufak bir katkısı olursa büyük sevinç duyarım.

Eğer temel düzeyde bir eski yazı bilgim olmasaydı bu çalışmaya girişecek cesareti asla toparlayamazdım. Bu yüzden İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde kendisinden Osmanlıca dersi aldığım Adil Baktaya’ya çok teşekkür ederim. Bu konuyu seçmem konusunda beni cesaretlendiren bir diğer etken, sayın danışman hocam Mehmet Alkan’ın rehberliğine duyduğum güvendir. Eğer kendisinin önerilerini harfiyen uygulasaydım elinizde çok daha yetkin bir çalışma tutuyor olacaktınız. Ortalamaya göre uzun süren Yüksek Lisans eğitimim boyunca ve tez yazım sürecinde

bana ve diğerk öğrenci arkadaşlarıma cömertçe verdiği emekten ötürü kendisine teşekkür etmek benim için öncelikli bir görevdir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden sevgili hocalarım olan Doğan Çetinkaya, Erhan Keleşoğlu, Özgün Akduran'a verdikleri destek ve ettikleri yardımlar için çok teşekkür ederim. Değerli arkadaşlarım Bilge Seçkin Çetinkaya, Ümit Akçay ve Uygur Yıldırım da bana gösterdikleri ilgi ve verdikleri destek ile hem yardımcı hem de öğretici oldular.

Umut Kooperatifi'nden değerli arkadaşlarım tez dolayısıyla sorumluluklarımı ihmal etmemi hep anlayışla karşıladılar. Ayrıca sürekli çalışmamın konusunu anlatarak kafalarını şişirmeme tahammül eden arkadaşlarıma da teşekkür etmem gerekir.

Taksim Atatürk Kütüphanesi'nin ve İSAM Kütüphanesi'nin değerli çalışanlarına sağladıkları kolaylıklar ve rahat çalışma ortamı için teşekkür ederim.

Son ve en önemli olarak, örnek birer bilim insanı olan babam Balamir Üçer'e ve annem Cumhure Üçer'e, ayrıca ağabeylerim Alburak ve Bahadır Üçer'e bana gösterdikleri büyük sevgi, sabır ve sağladıkları imkanlar için teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, doğumumdan önce vefat eden ve adını devraldığım dedem tarih öğretmeni Sırrı Üçer'e hediye ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Öz.....	iii
Önsöz.....	v
İçindekiler.....	vii
Kısaltmalar.....	xi
Giriş.....	1
1.) Kavramlar ve Tarihçe.....	7
1.1.) Kamuoyu.....	7
1.1.1.) Kamuoyu Kavramı ve Tarihte Kamuoyu	7
1.1.2.) Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Kamuoyu.....	16
1.2.) Barış Kurma Aracı Olarak Uluslararası Hukuk.....	21
1.2.1.) İlk Çağlar.....	21
1.2.2.) Orta Çağ.....	23
1.2.3.) Yeni Çağ.....	25
1.2.4.) Bugünkü Anlamıyla Uluslararası Hukukun Doğuşu.....	27
1.3.) ABD ve Osmanlı İmparatorluğu.....	33
1.3.1.) Birinci Dünya Savaşı'na Kadar ABD – Osmanlı Ticari İlişkileri.....	33
1.3.1.1.) Garp Ocakları ile İlişkiler.....	33
1.3.1.2.) 1830 Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşmasına Giden Süreç.....	35
1.3.1.3.) 1830'lerden 19. Asrın Sonlarına Kadar Ticari İlişkiler.....	38
1.3.2.) ABD'li Misyonerlerin Faaliyetleri.....	40
1.3.3.) 1. Dünya Savaşı'nda ABD ve Osmanlı İmparatorluğu.....	46
1.3.3.1.) Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti	46
1.3.3.2.) Birinci Dünya Savaşı'nda ABD.....	50
1.3.3.3.) Savaş Sırasında Osmanlı-ABD İlişkileri.....	52
2.) Osmanlı Kamuoyunda Amerikan Tesirinin Yükselişi.....	56
2.1.) ABD'nin Savaşçı Yüzü: Osmanlı Gazetelerinde Theodore Roosevelt.....	56

2.1.1.) Savaşın Son Ayları ve ABD Siyasetinin Takibi.....	56
2.1.2.) Roosevelt'in İki Nutku.....	57
2.1.3.) Roosevelt'in Savaş Taraftarlığını İşleyen Makale ve Haberler.....	59
2.1.4.) Roosevelt'in Önerdiği Dış Politika ve Osmanlı/Türkiye.....	61
2.1.5.) Roosevelt'in Son Günleri ve Ölümü.....	67
2.2.) Savaşçı ve Düşman Amerika.....	69
2.3.) Wilson ve Prensipleri.....	73
2.3.1.) Wilson'ın Hayat Hikayesi.....	74
2.3.2.) Wilson Prensipleri ve Prensiplerin Oluşumu.....	76
2.4.) Savaşçı Düşmandan Barışçı Dosta Dönüşen Amerika.....	83
2.4.1.) Kont Burian'ın Barış Teklifi ve ABD'nin Olumsuz Cevabı.....	84
2.4.2.) Müşterek Barış Teklifi ve Sonrası.....	93
3.) Siyasi Örgütlerde Amerikan Tesiri.....	125
3.1.) İttihat ve Terakki Fırkası'nın Devamı Niteliğindeki Örgütler.....	125
3.1.1.) Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası.....	126
3.1.1.1.) Fırkanın Kısa Ömrü.....	126
3.1.1.2.) Fırkanın Programında Amerikan Tesiri.....	128
3.1.1.3.) Minber ve Mustafa Kemal Paşa.....	130
3.1.1.4.) Minber Gazetesinde ABD ve Wilson Prensipleri.....	131
3.1.1.4.1.) İyimser ve Hükümet Yanlısı Dönem.....	131
3.1.1.4.2.) İzmir'n İlhakı Şayiası ve Rumlar ile Yunanlılar.....	132
3.1.1.4.3.) Gayrimüslim Mebuslarla Wilson Prensipleri Üzerine Mülakatlar.....	134
3.1.1.4.4.) Alman Mütarekesi ve Yaklaşan Barış Konferansı'ndan Beklentiler.....	136
3.1.2.) Teceddüt Fırkası.....	140
3.1.2.1.) Fırkanın Kısa Ömrü.....	140
3.1.2.2.) Amerikan Tesiri.....	141
3.2.) Birlik Projesi Niteliğindeki Örgütler.....	143

3.2.1.) Wilson Prensipleri Cemiyeti.....	144
3.2.1.1.) Cemiyetin Kısa Ömrü.....	144
3.2.1.2.) Cemiyetin Başlıca Üyeleri.....	145
3.2.1.3.) Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Beyanname ve Muhtıraları.....	148
3.2.1.4.) Basında Wilson Prensipleri Cemiyeti.....	151
3.2.1.4.1.) Ahmet Emin Bey’in Vakit Gazetesindeki Makaleleri.....	152
3.2.1.4.2.) Söz ve Serbesti Gazetelerinin Eleştirileri.....	156
3.2.1.4.3.) Minber Gazetesinin Eleştirileri.....	158
3.2.2.) Milli Kongre.....	161
3.2.3.) Vahdet-i Milliye Heyeti.....	163
3.2.3.1.) Heyetin Kısa Ömrü.....	163
3.2.3.2.) Heyetin Faaliyetleri.....	166
3.2.3.3.) Heyet Üzerindeki Amerikan Tesiri.....	167
3.3.) Kürdistan Teali Cemiyeti.....	171
3.3.1.) Cemiyetin Kısa Ömrü.....	171
3.3.2.) Şerif Paşa’nın Paris Barış Konferansı’ndaki Faaliyeti.....	173
3.3.3.) Wilson Prensipleri ve Kürtler.....	177
3.3.4.) Jin Dergisi’nde Wilson Prensipleri.....	179
4.) Paris Barış Konferansı ve Osmanlı Kamuoyu.....	182
4.1.) Osmanlı Hükümetinin 7 Kasım 1918 Tarihli Wilson Prensipleri Yorumu...182	
4.2.) İsviçre’de Yaşayan Türklerin Topladığı 16 Ocak 1919 Tarihli Kongre.....	186
4.3.) Elviye-i Selase’deki Milli Hareket.....	189
4.4.) “Amerika-İtalya Buhranı” ve İzmir’in İşgaline Giden Süreç.....	196
4.4.1.) Yunanistan’ın Talepleri ve Barış Konferansı.....	196
4.4.2.) İtalya’nın Talepleri ve Konferanstan Çekilmesi.....	197
Sonuç.....	202
Kaynakça.....	206
Ek – I: “Wilson’ın Şartları Karşısında”, Halide Edip.....	219
Ek – II: Karikatür, “Amerika Teklifi”.....	223

Ek – III: Karikatür, “Wilson Avrupa’da”.....	224
Ek – IV: Karikatür, “Ne Hassas Terazî”.....	225

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABCFM	: American Board of Comissioners for Foreign Missions
a.g.e.	: adı geçen eser
A.e.	: aynı eser

Giriş

Bu çalışmada ele alınan dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerine ve mütarekenin akdedilmesine sahne olan Eylül ve Ekim 1918 ile İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs 1919 arasındadır. Bu dönemin başlıca özellikleri, savaş yorgunluğu ve bıkkınlığının üst düzeyde olması, buna bağlı olarak Osmanlı ve dünya kamuoyunda barışın başlıca gündem olmasıdır. Dünya barışının ve Osmanlı barışının ne şekilde biçimleneceği, bu biçimlenmeye hangi yöntemlerle ve araçlarla müdahalede bulunulabileceği kamuoyunun öncelikli tartışma konusudur. Dönemin ilk aylarında Osmanlı kamuoyunda, söz konusu biçimlenişe müdahale etmek için yeniden silaha başvurmak kesinlikle kabul edilir bir yöntem olarak görülmemektedir. Hakim düşünce, barışı biçimlendirmek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nın kararlarını kabullenmek, bir yandan da diplomatik, hukuki ve ideolojik kanalları kullanarak hem konferansın gidişatına hem de uluslararası kamuoyuna Osmanlıların lehine etki edebilmek yönündeydi. ABD Başkanı Wilson'ın ve kendisinin barış şartları ve uluslararası hukuk prensiplerine dair görüşlerini yansıtan Wilson Prensipleri'nin Barış Konferansı'nın kararlarını biçimlendirecek başlıca etkenler olacağı beklentisi, Osmanlı kamuoyunda genel olarak bir iyimserlik yaratmıştı. Beklentiler o yöndeydi ki, barış mağlubun mahvı temeli değil adalet temeli üstünde yükseltilecekti ve prensiplerde öngörüldüğü üzere Müslüman ve Türk Osmanlılara nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları topraklar üzerinde egemenlik hakkı tanınacaktı. Wilson Prensipleri, özellikle İttihat ve Terakki geleneğinin takipçisi olan milliyetçi kesimler tarafından önemsenmekteydi. Milliyetçiler o dönem için henüz silahlı bir mücadeleye girişme seçeneğini tercih etmemişlerdi. O dönem için öncelikleri, özellikle Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra milli iradeyi yansıtan kurumların tesis edilmesi, milli taleplerde billurlaşmanın sağlanması, milli kuvvetleri birliğinin sağlanmasıydı. Sağlanması hedeflenen milli birlik ve net ideolojik hat, dönemin evrensel demokrasi standartlarına uygun olarak milli iradeyi yansıtan bir kurum tarafından ilan edilmeliydi. Eğer mümkünse bu kurum Meclis-i Mebusan olmalıydı. İnceleme konumuz olan dönem içerisinde 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan feshedilmişti ve henüz seçimleri yenilenerek toplanması gerçekleşmemişti. Bu boşluk, İstanbul'da Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye gibi siyasi birlik projeleriyle,

Anadolu’da ise toplanan kongrelerle doldurulmaya çalışılıyordu. Milli talepler milli iradeyi ve birliği temsil etmeye yetkili bir organ aracıyla dünyaya duyurulmalı, milli kamuoyu unsurları da bu taleplerin arkasında bir araya gelmeliydi. Barış Konferansı’nda Osmanlıların temsil edilmesi sağlanmalı, konferansa gönderilecek temsilciler ve konferansta müdafaa edilecek talepler demokratik mekanizmalarla belirlenmeliydi.

Bununla beraber, milli talepler üzerinde henüz tam olarak uzlaşma sağlanabilmiş değildi. Değişik aydınlar ve değişik örgütler bu talepleri değişik şekillerde formüle etmekteydi. Taleplerde özellikle toprak bütünlüğü ve egemenlik anlayışı konusunda farklı yaklaşımlar vardı. Bu araştırmada incelenen dönem içerisinde bu arayış tamamlanamamış, milli kuvvetler arasında birlik ve ideolojik netlik sağlanamamış, birliği ve netliği temsil eden bir liderler kadrosu ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla milliyetçiler örgütsel olarak dağınık ve ideolojik olarak kafası karışık durumdaydı ve bu dağınıklık ve karışıklığı aşmanın yollarını arıyorlardı. Tüm bu arayış çabalarında ABD figürü ve Wilson Prensipleri hep önemli bir yer tutmaktaydı, formüle edilmeye çalışılan talepler Wilson Prensipleri ile temellendirilerek meşrulaştırılmaya çalışılıyordu. Bu noktada Wilson Prensipleri’ne ve ABD’ye sık sık atıf yapan düşünürler ve örgütçüler, bu atıfla taleplerini evrensel olarak geçerli hale getirmeye çalışılıyordu.

Bu noktada ilgili dönem üzerine üretilen tarih literatürünün bazı eğilimlerinin Amerikan tesirinin bu niteliğinin anlaşılması önünde bir engel teşkil ettiğini vurgulamak gerekmektedir. Tarih yazımına hakim olan milliyetçi ve militarist bakış açısı ilgili dönemi ve dönemin önde gelen aydın ve örgütlerini hor görme eğilimindedir. Dönemin tabii bir niteliği olan dağınıklık ve kafa karışıklığı zaaf olarak görülmekte, bireyler ve yapılar henüz oluşmamış olan milli önderliğe ve onun fikri netliğine uygun davranmadıkları için acımasızca yargılanmaktadır. Söz konusu dönemde “manda” kavramı henüz Osmanlı kamuoyu tarafından bilinmediği ve kullanılmadığı halde, ABD’nin dünyada oynadığı önemli role, Wilson Prensipleri’ne atıf veren, bu konulardan bahseden her birey ve örgüt “mandacı” şeklinde damgalanmaktadır. Bu damga yeterince sorgulanmadan bir kaynaktan diğere

devretmekte ve dönemin anlaşılabilmesi önünde engel olmaktadır. Dönemin anlaşılmasının önündeki bir diğer engel, milli mücadelede askeri mücadele boyutunun fazlasıyla ön plana çıkarılması, ideolojik, hukuki ve diplomatik mücadeleler boyutunun gereğince önemsenmemesidir. Çalışmamıza konu olan dönem ise, askeri açıdan milliyetçi heyecanları tatmin edecek malzemeden genellikle yoksundur. Ayrıca aydınların, örgütlerin, hükümetlerin sık sık dünya kamuoyuna, ABD'nin de dahil olduğu yabancı devletlerin yöneticilerine, yabancı basın organlarına seslenmeleri, yabancı düşmanlığını, özellikle de Amerikan düşmanlığını ilke edinen milliyetçilik türünün gururunu okşayacak nitelikte değildir. Ayrıca bu çeşit tarihçilik, kamuoyu unsurlarının siyasi eğilimlerini ve ideolojiyi, bunlarla beraber uluslararası hukuku kaba güç ilişkilerinin basit birer fon görüntüsü olarak görme eğilimindedir. Tüm bu sebeplerle söz konusu dönem, kısaca geçiştirilmiş, istihzayla değerlendirilmiş ve kamuoyu, ideoloji ve uluslararası hukuk açısından sağladığı zengin malzeme ihmal edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu milliyetçi ve militarist eğilimlerin etkilerinden sıyrılabilmek için, dönemin kamuoyu eğilimlerini günümüze aktaracak en güvenilir kaynaklar olarak değerlendirilebilecek gazetelere, siyasi örgüt programlarına, hatıratlara öncelikli önem verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde, dönem üzerindeki ABD tesirinin isabetli olarak tespit edilebilmesi için kamuoyu unsurlarına başvurulması gerektiğinden hareketle, dönemin Osmanlı kamuoyu üzerinde durulmuştur. Öncelikle kamuoyu kavramının tarihsel olarak gelişimi ele alınmış, kamuoyu kavramına ilişkin belli başlı eğilimler ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra kamuoyu kavramının “Osmanlı kamuoyu” tamlamasının bağlamına oturtulmasına çaba sarf edilmiştir. Bu amaçla dönemin basını üzerinde durulmuş, araştırmaya kaynaklık edecek olan gazeteler hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci olarak, barışı kurma aracı olarak uluslararası hukukun Birinci Dünya Savaşı'na kadar gelen dönemde gelişimi üzerinde durulmuştur. Uluslararası hukuk, tarafımızdan güç ilişkilerinin basit bir maskesi olarak değil, kendi tarihine sahip ve uluslararası ortamın kurulmasında ve uluslararası kamuoyunun biçimlenmesinde rol sahibi önemli bir etken olarak görülmektedir. Dahası Osmanlı Devleti de erken dönemlerden itibaren uluslararası hukukla etkileşim halinde olmuş, bu hukukun gelişiminde rol oynamış, diplomasi alanına önem vermiştir. Çalışmamızın

konusu olan dönemdeki Osmanlıların Wilson Prensipleri'ne atıf yapmaları, bir yönüyle uluslararası hukuka atıf yapmaları demektir. Bu Osmanlıların milli taleplerini uluslararası hukuk temelinde meşrulaştırma gereksinimi duydukları anlamını taşımaktadır. Bu gereksinim ve diplomatik girişimler, milli mücadele boyunca önem kaybetmeyecek, aksine daha da ön plana çıkacaktır. Dolayısıyla Amerikan tesirinin bu yönü ile dikkate alınması önemlidir. Birinci bölümün tarihçeye ilişkin kısmında, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkilerin bir özeti verilmiştir. Bu ilişkilerde ticaret ve misyonerlik ön plana çıkmaktadır. Misyonerlik faaliyeti dini faaliyet alanının dışına taşmış, kültür ve eğitim kurumları tesisine varmış, hayır faaliyetlerini de içermiştir. ABD, Birinci Dünya Savaşı da dahil olmak üzere, Osmanlı Devleti ile asla savaşmamıştır. Misyonerlik faaliyetinden kaynaklanan kimi sorunlar istisna tutulursa, Osmanlı Devleti Avrupa devletleri ile yaşadığı siyasi sorunları ABD ile yaşamamıştır. Tüm bu ilişkiler tarihi, inceleme konumuz olan döneme olumlu bir Amerikan imgesi devretmiştir. Wilson Prensipleri'nin vaatleri işte bu olumlu imge ile birleşmiş, Osmanlı kamuoyundaki ABD'ye ilişkin olumlu duygular bu dönemde zirve noktasına yükselmiştir.

İkinci bölümde, ABD'nin savaşın sonu ile beraber dünyada edindiği yeni konum ve bu konunun Osmanlı kamuoyunun basın unsuru tarafından algılanış biçimi üzerinde durulmuştur. Dönemin basını açısından temsil edici niteliğe sahip olan gazetelere başvurularak, savaşın sonuna doğru ABD imgesinin ne şekilde dönüştüğü üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede öncelikle Amerikan kamuoyunun savaşçı yüzünü temsil eden Roosevelt'in Osmanlı basını tarafından ne şekilde takip edildiği üzerinde durulmuştur. İkinci olarak savaşçı ABD imgesini besleyen diğer haber ve yorumlar incelenmiştir. İkinci bölümün sonraki kısımlarında anlatıldığı üzere, savaşın sonuna yaklaştıkça, özellikle 4 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ve müttefikleri Wilson'a müşterek barış teklifinde bulunduktan sonra, ABD'nin Wilson ve Wilson Prensipleri ile temsil edilen "barışçı" yüzü ön plana çıkmaya başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak, ABD'nin, ABD Başkanı Wilson'ın ve Wilson Prensipleri'nin barışın kurulmasında rol oynayacağı ve savaş sonunda kurulacak barışın mağlupların haklarına saygılı adil bir barış olacağı beklentileri Osmanlı kamuoyuna hakim olmuştur. Bu beklentiler aşırı iyimser olarak nitelenebilir. İkinci bölüm, ABD

üzerindeki aşırı basın ilgisinin kesilmesine ve görece azalmasına yol açan Mondros Mütarekesi ile son bulmaktadır. Toparlayacak olursak, bu bölümde ABD tesiri açısından Mütareke Dönemi'nin düşünsel ikliminin hazırlayıcısı olan bir dönemin özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde dönemin Osmanlı kamuoyunun önemli unsurları olan fırka ve cemiyetler üzerindeki Amerikan tesiri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede siyasi örgütler üzerine yazılmış olan ikincil kaynaklara ve bu örgütlerin üyelerinin hatıratları ile örgütlere yandaş ve muhalif gazetelere başvurulmuştur. Öncelikle kendini feshetmiş olan İttihat ve Terakki Fırka ve Cemiyeti'nin devamı niteliğinde olan ve bu sebeple Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından kapatılan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Teceddüt Fırkası incelenmiştir. Bu fırkaların programları, yönetici ve üyelerinin açıklamaları, basın organlarının yayın çizgisi incelenmiş, fırkaların yukarıda açıklanan milli talepleri ve milliyetçiliği meşrulaştırmak amacıyla Wilson Prensipleri'ne ne şekilde başvurdukları anlatılmıştır. Bu çerçevede İttihatçı/İtilafçı karşıtlığının, ABD tesiri/İtilaf devletleri tesiri kutuplaşması ile özdeşleşmesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra, yine ağırlıklı olarak İttihatçıların ve milliyetçi aydınların öncülüğünde girişilen milli birlik projeleri olan Wilson Prensipleri Cemiyeti, Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye Heyeti üzerinde durulmuştur. Öncelikle Wilson Prensipleri Cemiyeti ve cemiyete inceleme dönemimiz zarfında gelen olumlu ve olumsuz tepkiler üzerinde durulmuştur. Söz konusu cemiyet incelenirken, “manda ve mandacılık” sorunu temel alınmamış, cemiyet üzerine yerleşikleşmiş genel-geçer yargılar sorgulanmıştır. Aynı şekilde Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye Heyeti de ele alınmıştır. Nihayet üçüncü olarak, Kürdistan Teali Cemiyeti örneği üzerinden, Türk milliyetçiliği dışındaki bir milliyetçilik türü olan Kürt milliyetçiliğinin o dönemde ne gibi bir Amerikan tesiri altında olduğu incelenmiştir. Cemiyetin ve yayın organının, kendi milliyetçiliğini ve taleplerini meşrulaştırmak için Wilson Prensipleri'ne atıf yaptığı ve bu prensiplerden farklı sonuçlar çıkardığı tespit edilmiştir. Kürt milliyetçiliğinin Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa tarafından ne şekilde temsil edildiği üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde ikincil kaynaklara ve gazetelere başvurarak, İzmir'in işgaline giden süreçte Paris Barış Konferansı'nın nasıl geliştiği ve temsil edici örnekler olarak Osmanlı hükümetinin, Cenevre'deki Prens Sabahattin başkanlığındaki kongrenin ve Evliye-i Selase'deki Müslümanların milli hareketinin bu konferansın kararlarını etkilemek için neler yaptığının üzerinde durulmuştur. Özellikle Kars Milli Şurası'nın ve şuranın kısa bir süre sonra dönüştüğü Cenubigarbi Kafkas Hükümeti'nin serüveni, Amerikan tesiri ve bu siyasi oluşumların varlıklarını Wilson Prensipleri ile temellendirmeleri ve İngiliz makamlarına bir süre için kabul ettirmeyi başarmaları açısından ele alınmıştır. Dördüncü bölümün sonunda, Paris Barış Konferansı'nda ABD ile İtalya arasında yaşanan buhran ve bu buhranın İzmir'in Yunanistan tarafından işgali kararının alınması ile ilişkisi üzerinde durulmuş, bu sürecin Osmanlı kamuoyuna ne şekilde yansıdığı incelenmiştir.

1. Bölüm: Kavramlar ve Tarihçe

1.1.) Kamuoyu

1.1.1.) Kamuoyu Kavramı ve Tarihte Kamuoyu

Kamuoyu kavramının üzerinde anlaşılmış bir tanımı yoktur.¹ Noelle-Neumann'ın aktardığına göre ABD'li araştırmacı Harwood Childs, 1965 yılında yayınladığı “*Public Opinion: Nature, Formation, Role*” adlı çalışmasında 50'nin üstünde farklı kamuoyu tanımı derlemiştir. Kavramın üzerinde uzlaşılmış ve net bir tanımının yapılamaması, 50'li ve 60'lı yıllarda kavramın bilimsel olarak kullanılmaktan vazgeçilmesi gerektiği yönünde bir eğilim oluşturmuş, fakat bu eğilim genel geçerlik kazanamamıştır.² Noelle-Neumann'a göre, belli başlı kamuoyu tanımları iki konseptte dayanmaktadır:

“1. Demokraside kanaat oluşumu ve karar alma işlevinin uzantısı olan ve rasyonelliğe dayanan kamuoyu konsepti.

2. Toplumsal bütünleşmeyi ve devamlılığı, karar verme yetisi için gerekli derecede uzlaşmayı sağlayan işlevleriyle bir toplumsal denetim mekanizması olan kamuoyu konsepti.”³

Noelle-Neumann'a göre, demokrasilerde kamuoyunun açık işlevi, hükümetleri denetlemeyi, muhalefet etmeyi, sorumluluk ve bilgi sahibi yurttaşların siyasete katılımını kapsar. Örtük işleviyse, toplumsal denetim, bireylerin toplumu bir arada

¹ Arsev Bektaş, **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996; 13, Elisabeth Noelle-Neumann, **Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi**, çeviren: Murat Özkök, Ankara, Dost, 1998; XV. İngilizce'deki “public opinion”, Fransızca'daki “opinion publique” ve Almanca'daki “öffentliche meinung” kavramı Türkçe'ye “kamuoyu” şeklinde çevrilmektedir. Dilde sadeleştirmeden önce bugünkü kamuoyu kavramına karşılık “efkar-ı umumiye” deyiimi kullanılıyordu. Nermin Abadan ise “public opinion” kavramını “halk efkârı” şeklinde tercüme etmiştir. Nermin Abadan, **Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara, Yeni Matbaa, 1956; 4, Alim Şerif Onaran, **Kamuoyu El Kitabı**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1984; 27.

² Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 82-83.

³ **A.e.**; 251-252.

tutabilmek için bireye ve hükümete uyguladıkları uzlaşma baskısıdır. Kamuoyunun örtük denetim işlevine en demokratik toplumlarda da en otoriter rejimlerde de raslanabilmektedir. Platon bu denetim işlevi için “yazılı olmayan yasalar” deyimini kullanıyordu. Cicero ise İÖ 50’de yazdığı bir mektupta “*publicam opinionem*” deyimini kullanmıştı. Aydınlanma ile beraber ise kamuoyunun anlamı açık işlevine kaymıştı. Kamuoyu iyi eğitim görmüş, sorumluluk sahibi yurttaşların baskın kanaatleri anlamında bir seçkinler kavramına dönüştü.⁴

Gerek İngilizce’de, gerek Fransızca’da “*opinion*” kelimesi oydaşma, ortaklık anlamına gelir. Bu oydaşlık ve ortaklık sadece görüşlerde değildir, davranışlara da yansır. “Kamuoyu” tamlamasında “oy” kelimesi, Fransızca’daki ve İngilizce’deki “*opinion*” kelimesinin karşılığı olarak düşünülürse, insanın doğru bulduğu bir şeyin (bir görüş veya bir davranış) eş anlamlısıdır. Noelle-Neumann’a göre kamunun (*öffentlich*) üç anlamı vardır. Birincisi özel olandan ayrı olan, herkese açık olan anlamıdır. İkincisi, özellikle hukuki terimlerde kazandığı devlet anlamıdır. Bu yönüyle kamuoyu bireylerin kamu otoritesine katılımı anlamına gelir. Üçüncüsü, yasalara ve mahkemelere gerek kalmadan bireyler üzerinde etkili olan bir güç olma anlamıdır. Bu yönüyle kamuoyu bireyleri toplumsal uzlaşma çizgisine çeken bir güçtür, baskın kanaatlerdir. Türkçe’deki kamu terimi, Fransızca ve İngilizce’de olduğu gibi çift anlamlıdır. Hem alenilik ve açıklığı, hem de belirli ölçülerle bir araya gelmiş bir sosyal grubu anlatır.⁵

Modern anlamıyla kamuoyunu andırır bir biçimde yurttaşların etkisinin yükselişi Antik Yunan’ın site devletlerinde de gerçekleşmişti. Bunun sebebi toplumsal hareketlilik ve sitenin iç ve dış işlerine dair alınan kararlara yurttaşların katılımının beklenmesidir. Benzer biçimde Roma İmparatorluğu’nda da, geniş sınırlara sahip bir siyasi yapının merkezi yönetimini yürütmek için kurulan haberleşme ve ulaşım şebekesi ve tutanakları halk tarafından okunabilen senato, kamuoyu benzeri bir yapının gelişiminde önemli rol oynadı. Ünlü Latin atasözü “*Vox populi, vox Dei*” yani

⁴ A.e.; XIV-XV.

⁵ A.e.; 84-86.

“Halkın sesi, Tanrı’nın sesidir”, Roma’da kamuoyunun taşıdığı önemi yansıtmaktadır.⁶

Perikles’in hutbesinde (İÖ 431/430) ve Platon’da yazılı olmayan yasalara yapılan vurgu, Antik Yunan’da kamuoyunun taşıdığı önemi göstermektedir.⁷ Aynı kavramlarla ifade edilmese de site devletinde de kamusal (*koine*) ile özel (*oikos*) alan mefhumu mevcuttu. Platon, kamuoyunu etkilemek için yazarlara ve şairlere, Antik Yunan toplumunda yaygın olan eşcinselliği eleştirmelerini ve yargılamalarını öğütüyordu. Başlangıçta halkın yaygın eğilimlerine ters düşmüş olacaktı. Ama zamanla köleler ve özgür yurttaşlar, kadınlar ve çocuklar arasında bu görüş yaygınlık kazanacaktı. Demek ki Platon, toplumsal denetimi sağlaması açısından kamuoyunu önemsiyor, yazarlara ve şairlere, kamuoyunu değiştirmede öncülük rolü atfediyordu.⁸ Büyük İskender’in hocası Aristo ise insanı politik hayvan (*zoon politikon*) olarak tanımlamış, bu şekilde insanın politikaya, yani site devleti “polis”in karar alma süreçlerine dahil olmasının önemini vurgulamıştır.⁹ Yurttaş kelimesinin karşılığı olarak “*polites*”, politikadan uzak duran kişiler için ise “*idiotes*” kelimesinin kullanılması, kamuoyunun siyasete katılım anlamıyla site devletinde taşıdığı önemi göstermesi açısından önemlidir.

Ortaçağ Avrupa’sı, siyasal katılım yönüyle kamuoyu açısından genellikle karanlık bir dönem olarak değerlendirilmektedir.¹⁰ Bununla beraber haçlı seferlerinin varlığı Abadan tarafından Ortaçağ’da kamuoyunun varlığının bir delili olarak gösterilmektedir.¹¹ Ayrıca kavramın ilk olarak İngiliz skolastik John Salisbury tarafından 1159 senesinde, Latince “*opinio publica*” ve “*publica opinio*” şeklinde kullanıldığını da göz önünde bulundurmak gerekir.¹²

⁶ Abadan, **a.g.e.**; 2-4, Onaran, **a.g.e.**; 10-12, Bektaş, **a.g.e.**; 13-16, Nejdet Atabek, Erdal Dağtaş, **Kamuoyu ve İletişim**, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1998; 143-147. “Vox Populi Vox Dei” sözüyle ilgili olarak: Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 200-203.

⁷ Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 219-220.

⁸ **A.e.**; 221-222.

⁹ H.J. Störig, **İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan**, çeviren: Ömer Celal Güngören, Ankara, Yol Yayınları, 1994; 299-301.

¹⁰ Onaran, **a.g.e.**; 13, Atabek, Dağtaş, 1998; 147-149.

¹¹ Abadan, **a.g.e.**; 4.

¹² Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 214.

Rönesans’la beraber, yani antik metinlerin Avrupalı entelektüellerce yeniden okunması ve yorumlanması ile beraber, kamuoyu mefhumu düşünce dünyasında yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Hemen hemen aynı senelerde yaşamış ve eser vermiş olan Macchiavelli ve Erasmus, Aristoteles’in “Politika” adlı kitabının da verdiği ilhamla, hükümdarlara öğüt niteliğinde kaleme aldıkları eserlerinde kamuoyunun önemini vurgulamışlardır.¹³ Kamuoyu, haklarında olumlu veya olumsuz kanaatler üreterek bireyler üzerinde bir denetim oluşturmaktadır. İnsanların kadın-erkek ilişkilerinde “konu komşu ne der sonra” diyerek dikkatli davranmaya çalışmaları kamuoyunun bu niteliğinin yansımasıdır. Kamuoyunun hükümdarlar (veya önemli devlet yöneticileri) hakkında ürettiği kanaat de aynı şekilde önemli ve denetleyicidir. 16. asırda eser vermiş olan Shakespeare ve Macchiavelli, genel kanaatlerin devlet görevlisi için taşıdığı önemi işlemişlerdir. Macchiavelli hükümdara ne olduğundan bağımsız olarak güçlü ve erdemli görünmesini öğütlemiştir. Shakespeare de “IV. Henry” adlı oyununda hükümdarın hükümdarlığını sürdürebilmek için genel kanaatlere, yani kamuoyuna verdiği önemi işlemiştir.¹⁴

Yine 16. asırda eser veren Montaigne, kamu ve kamuoyu kavramlarını metinlerinde sıklıkla kullanmıştı. Noelle-Neumann’a göre Platon okumaları Montaigne’in kamuoyu algılamasının oluşmasını önemli derecede etkilemişti. 1588 tarihli “Denemeler”de Platon’un kamuoyu oluşturma ile ilgili fikirleri anlatılmaktaydı. Montaigne’e göre “bilge insan”, dışsal olarak geleneksel biçim ve tavırlara uymak zorundadır. Fakat bununla beraber ruhunu kamuoyunun keşmekeşinden korumalı ve olayları özgürce değerlendirebilmek için ruhunu özgür bırakmalıdır.¹⁵

17. asrın sonlarına doğru Locke, hukuku üçe ayırmaktaydı. Birincisi Tanrısal hukuk, ikincisi medeni hukuk, üçüncüsü ise kamuoyuna dayanan hukuktur. Tanrısal hukuk, dini metinlerde öngörülen kurallara dayanır, davranışları sevap ve günah şeklinde tasnif eder. Medeni hukuk, yazılı ve sözlü hukuk kurallarına, içtihatlarla dayanır. Kamuoyunun hukukunun kaynağı ise kişilerin genel yargıları ve modadır.

¹³ A.e.; 211-214.

¹⁴ A.e.; 88-90.

¹⁵ A.e.; 223.

Kamuoyunun hukukuna göre erdemli olan bir davranış, diğer iki hukuk sistemine göre günah ve suç olarak adlandırılabilir. Locke'un buna verdiği örnek düellodur. Eğer bir kişi genel yargılara ve modaya uyuyorsa iyi şöhret sahibi ve erdemli ilan edilir. Aksi takdirde kötü şöhret sahibi olur. İnsanlar toplumsal sözleşme ile hükmetme haklarını devretmişlerdir, bir bireye ancak iktidarı devrettikleri mercinin düzenlediği hukuk kurallarının çizdiği sınırlar çerçevesinde muamele edebilirler, bu ilişkilerde şiddete müracaat edemezler. Bununla beraber toplum, kişiler hakkında yargılar sahibi olma hakkını muhafaza etmiştir. Toplum içerisinde yaşayan bireyler genellikle kendini bu yargılarla ve modayla sürekli bir çatışma haline sokmaz. Toplumun genel yargıları ve moda olarak kamuoyu insanları bugün konformizm dediğimiz davranışa iter.¹⁶

18. asırda yazan Hume, Locke'un düşüncelerini işlemiş, fakat kamuoyunun denetimi açısından ilgi odağını bireyden Macchiavelli gibi iktidara kaydırmıştır:

“Siyaset felsefesiyle uğraşanlar için çoğunluğun küçük bir azınlık tarafından yönetilmesi ve insanların kendi duygu ve arzularını hükümetinkilerin buyruğu altına sokmaya bunca hazır olmaları kadar şaşırtıcı bir şey olamaz. Böyle bir mucizenin nasıl gerçekleştiğini çözümlemeye çalıştığımızda, yöneticilerin kanaat ve onaylardan başka bir şeye yaslanamayacaklarını görürüz. Gerek despot ve askeri rejimlerin, gerekse özgürlükçü ve demokratik rejimlerin dayanağını mutlak surette kanaatler oluşturmaktadır.”¹⁷

Hume bireyin kamuoyu tarafından onaylanması ve bu şekilde mutluluğa ve güce erişmesi üzerinde durmaktaydı. ABD'nin kurucu babalarından biri olan James Madison ise, yaşadığı ihtilal deneyiminin de etkisi ile, bireyin kamuoyu karşısında yaşadığı dışlanma korkusu üzerinde durmuştu. Noelle-Neumann'ın belirttiğine göre, ihtilal zamanlarında kamuoyunun önemi artmaktadır. Bireyler ve yöneticiler açısından kamuoyunun onaylamasının dışına düşmeme kaygısı ihtilal dönemlerinde, sakin ve istikrarlı dönemlere göre çok daha kritik hale gelir. Sakin ve istikrarlı dönemlerde

¹⁶ A.e.; 91-95.

¹⁷ Hume'dan aktaran: A.e.; 96-99.

muteber olma isteği, karışık ve belirsiz dönemlerde dışlanma korkusu ön plana çıkar. Madison’a göre:

“Eğer hükümetlerin, yöneticilerin kamuoyu tarafından meşru kılındıkları, kamuoyuna dayandıkları takdirde varlıklarını sürdürebildikleri doğruysa, bireyin pratik davranışlarına yön veren kanaatlerin, inançların gücünün, kaç insanın aynı şekilde düşündüğüne bağlı olduğu da doğrudur. İnsan kendisini yalnız hissettiğinde korkak ve dikkatlidir. Birey, başka bir çok kişinin de kendisi gibi düşündüğüne inandığı oranda güçlü ve kendinden emindir.”¹⁸

Jean Jacques Rousseau modern anlamıyla kamuoyu kavramını kullanmış ve bu kavrama yaygınlık kazandırmış olan ilk düşünürlerdendir.¹⁹ 18. asırda eser vermiş olan Rousseau’ya göre, devletin temeli olan kamu hukuku, medeni hukuk ve ceza hukukunun yanı sıra bir de kamuoyuna dayanan hukuk vardır:

“Bu üç yasanın yanında, hepsinden çok daha önemli dördüncü bir yasa vardır. Devletin anayasasının çekirdeğini oluşturan bu yasalar, mermer ya da tunç üzerine değil, vatandaşların yüreklerine kazınmıştır. Bu yasalar günden güne güçlenir, diğer yasalar eskidikleri ya da işlevlerini yitirdikleri zaman onları yeniden canlandırır ya da tamamlar. Halkı anayasanın ruhunda muhafaza eder, halka fark ettirmeden otorite yerine alışkanlıkların kudretini öğretir. Benim burada sözünü ettiğim, gelenekler, örf ve adetler ve hepsinden önemlisi, bütün siyasi başarılar ona bağlı olduğu halde, devlet adamlarının pek farketmediği devlet sanatının bir bölümünü oluşturan kamuoyudur.”²⁰

Rousseau sansürü ahlakı ve genel kanaatleri koruyucu bir araç olarak görmüştür. Fakat sansür yetkisi, kamunun ahlakını ve kanaatlerini yansıtan muteber kişilerin elinde olmalı, akıllıca kullanılmalıdır. Böyle kullanıldığında sansür kamuoyunu

¹⁸ Madison’dan aktaran: A.e.; 99-100.

¹⁹ Onaran, a.g.e.; 14, Bektaş, a.g.e.; 18-19.

²⁰ Rousseau’dan aktaran: Noelle-Neumann, a.g.e.; 104. Rousseau’nun bu fikirlerinin mütareke dönemindeki bir tezahürü için, **Minber** gazetesinin “**Dördüncü Kuvvet**” başlıklı başmakalesine bakılabilir: **Minber**, 07.11.1918, no 7; 1/1.

koruduğu gibi kararsızlık dönemlerinde ona yön verebilecektir. Öte yandan toplumun oydaşma çizgisini temsil etmeyen bir kurul tarafından uygulanırsa ters tepecek, kabul görmeyecektir. Aynı şekilde hükümdar yasa yapamaz, yasaları ancak halk, halkın genel iradesi koyabilir. Genel İrade (*volonté générale*, Osmanlıcada umumi arzu), Rousseau'nun düşünce sisteminde çok önemli bir yer tutmuştur. Noelle-Neumann'a göre, Rousseau kamuoyu ile genel irade arasında sağlam bir bağ kurmamıştır, yine de genel irade, kamuoyunun yoğunlaşması olarak görülebilir. Toplumun birliğini sağlaması açısından kamuoyunu öven Rousseau, kamuoyunun bireyi şan ve şöhret arayışına itmesini ise yozlaştırıcı bulur. Rousseau'nun tasarladığı doğa halindeki insan, bağımsız ve özgür birey olarak yaşar ve sadece doğal ihtiyaçlarını gidererek yaşamını sürdürür. Ne var ki insan bir toplum içerisinde yaşarken, doğal ihtiyaçlarının dışında bir takım ihtiyaçlar hissetmeye başlar. Toplum içerisindeki şan şöhret arayışına bağlı olan bu ihtiyaçlar birey üzerinde yozlaştırıcı bir etkiye bulunur. Birey, “hem kendi iradesine hem de başkalarının kanaatlerine bağımlı olduğu için, bu iki faktörü karşılaştırmayı, birbirine uyumlu hale getirmeyi ve ancak birbiriyle çeliştiklerinde ikisinden birine öncelik tanımayı öğrenmek zorundadır.”²¹

18. ve 19. asırlar boyunca burjuva sınıfının belirleyici olduğu dönüşümler neticesinde kamusalılık bugünkü haline evrilmiştir. Birincisi, işyeri evin alanından kopmuştur. İkincisi, Kilise siyasi alanı terk etmiştir. Kilise ruhani alanda, kral ise siyasi alanda otoritesini kabul ettirmiştir. Böylece din ve ibadet özel yaşam alanına ait işlerden sayılmaya başlamıştır. Üçüncüsü burjuvazinin ekonomik faaliyetleri önce kentlerin yönetiminin özerkleşmesini, sonra bunların bir başkent etrafında birleşmesini dayatmıştır. Ulusal meclisler açılmıştır ve temsili kamusalılık kralın şahsından devlete geçmiştir.²² Ayrıca matbaanın, haberleşme ve ulaşım olanaklarının giderek yaygınlaşması, Paris ve Londra gibi metropollerdeki basın, açık tartışma, toplantı özgürlükleri kamuoyunun gelişmesine yardımcı olan etkenlerdi.²³

²¹ Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 102-109.

²² Atabek, Dağtaş, **a.g.e.**; 161-162.

²³ Abadan, **a.g.e.**; 8. Wilson'ın ABD kamuoyunu kaybetmesinin bir nedeni olarak, barış görüşmeleri için uzun süre Avrupa'da ve ABD'den uzakta bulunması gösterilebilir.

Tocqueville, 1835/1840 tarihli “Amerika’da Demokrasi Üzerine” adlı eserinde kamuoyunun çoğunluğun tiranlığı şeklinde birey üzerinde baskı kuruşunu anlatmaktadır. Tocqueville’e göre toplumun bireyleri arasındaki eşitlik mutlaklaştıkça, bir yandan birey diğer tüm bireylerle eşit hale gelmekte, bir yandan da bu eşit bireyler yığını karşısında birey giderek zayıflamaktadır. Henüz aristokratik yapılarını kısmen de olsa koruyan Avrupa ülkelerinde bireylerin sığınabileceği birden fazla otorite varken demokratik ABD’de tek bir otorite odağı vardır, o da kamuoyudur. Herkesin birbirine eşit olması ve buna bağlı olarak hiç kimsenin doğru fikri tek başına tayin etme yetkisine sahip olmaması, bu doğruları tayin edebilen tek güç olarak toplumun çoğunluğunu bırakır. Böylece birey çoğunluğun fikirlerini benimsemesi yönünde korkunç bir kamuoyu baskısı altına alınmış olacaktır. Aynı durum yöneticiler için de geçerlidir. Tocqueville’e göre ABD başkanları, iyi idarenin gerektirdiği şekilde değil yeniden seçilebilecek şekilde davranmaya çalışırlar.²⁴

Birinci Dünya Savaşı’nda ve sonrasında yaşananlar, kamuoyunu ve onun yönlendirilmesi meselesini yeniden ön plana çıkarmıştır. Özellikle ABD’de, ABD’nin daha girişken bir dış politika çizgisine yönelmesinin de etkisiyle, yerli ve uluslararası kamuoyu ciddi bir araştırma konusu haline gelmiştir. Wilson’ın dünya savaşı ertesinde, ABD kamuoyunu kendi bakış açısına göre yönlendirememesi veya ABD kamuoyunun yönelimlerini yeterince sezememesi ve bunun sonucunda uğradığı politik hüsrana, kamuoyuna dönük ilginin kabarmasının bir diğer sebebi olarak gösterilmektedir.²⁵ ABD’li gazeteci Walter Lippmann, 1922’de yayınladığı *Kamuoyu (Public Opinion)* adlı kitabında, Birinci Dünya Savaşı’nda edindiği deneyimlere dayanarak, kamuoyu ile gazeteler ve muhabirlik arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Lippmann, kamuoyunu oluşturan insanların yargılarının belirlenmesinde rasyonel ve nesnel ölçülerin değil, gazeteler tarafından ön plana çıkarılan stereotiplerin (klişelerin) belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bu stereotipler duygu yüklüdür ve gazetenin/muhabirin siyasi pozisyonuna göre öznel niteliktedir. Stereotipler kanaat iklimlerine belli bir süre için hakim olurlar ve bireyler ile politikacılar üzerinde

²⁴ Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 110-114.

²⁵ Abadan, **a.g.e.**; 23-24.

yıldırıcı bir etki gösterirler.²⁶ Lippmann, dünya savaşı ve ertesinde olumlu ve olumsuz stereotiplerin nasıl ortaya çıkıp kaybolduklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Kahramanlara duyulan aşırı hayranlığın yanı sıra, bir de şeytan çıkartmak diye bir olgu vardır. Kahramanları da, şeytanları da aynı mekanizma yaratır. İyi olan her şeyin kaynağı Joffre, Foch, Wilson ya da Roosevelt ise, kötülükler de Lenin, Troçki ve İmparator Wilhelm’in başının altından çıkıyordu. (...) 1918’deki ateşkesten sonra, müttefiklerin o çok değerli birliğinin sembollerinin ne denli hızla yok olduğunu ve bunun sonucunda tüm ulusların sembollerinin de aynı çöküşü yaşadığını unutmamak gerek: İngiltere’nin kamu hukukunun koruyucusu imajı ve Haçlılar Amerika’sı... Ve daha sonra liderlerin –Wilson, Clemanceau, Lloyd George- simgesel imajlarının pırıltılarını nasıl yitirdiğini ve bu liderlerin birbiri ardına, insanlara ümit veren kişiler olmaktan çıkıp, hayal kırıklığına uğramış bir dünyanın yöneticilerine ve müzakerecilerine dönüştüklerini de göz önünde bulunduralım.”²⁷

Lippmann’a göre birey dünyanın son derece karmaşık gerçekliği karşısında zayıftır, onu bütün yönleriyle kavrayamaz. Bu yüzden basın tarafından kendisine iletilen mesajlarla kafasında gerçekliğin bir imgesini kurar. İnsanların gerçeklikle ilgili fikirleri, kendi deneyimlerinden edindikleri bilgilerden çok basından aldıkları haberlere dayanmaktadır. Karmaşık gerçekliğin bu basitleştirilmiş imgeleri, bireylerin ümitlerini ve beklentilerini biçimlendirir. Ya bu ümitler ve beklentiler hayata geçer, ya da gerçeklik ile çatışmaya giren imgeler yerini yeni imgelere bırakır. Basının yansıttıkları birer yalan olmaktan ziyade birer tercihtir, muhabirler birer kapı bekçisi gibi kamuoyuna hangi mesajın ulaşip hangisinin ulaşmayacağına karar verirler. Lippmann bu süreci kaçınılmaz görür ve bu yüzden muhabirleri ve okurları kınamaz. Noelle-Neumann da bu çizgiyi benimsemiş ve muhabirlerin seçici algı ile hareket ederek gördüklerini haber yaptıklarını yazmıştır. O’na göre kitle iletişim araçlarının

²⁶ Abadan, **a.g.e.**; 22-23, Osman Zümrüt, **İslamda Kamuoyu Oluşumu**, Ankara, Kazancı Yayınları, 1977; 50, Onaran, **a.g.e.**; 24-25, Bektaş, **a.g.e.**; 30-33, Noelle-Neumann, **a.g.e.**; 166-169.

²⁷ Lippmann’dan aktaran: **A.e.**; 168-169.

tek yönlü gerçekliğinin üstesinden ancak farklı siyasi görüşlere sahip muhabirlerle gelinebilir.²⁸

1.1.2.) Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Kamuoyu

Walter Lippmann, Başkan Wilson'ın başdanışmanı Albay House tarafından Wilson Prensipleri'ni yorumlaması için kurulan Araştırma Heyeti'nin (*Inquiry*) bir üyesiydi. Kendisi ABD'nin dış politikasını etkileyebilecek kadar önemli bir gazeteciydi. Bu yüzden Lippmann'ın değerlendirmeleri özellikle önemlidir. Lippmann'ın düşüncelerinin bir diğer önemi, bu çalışmanın araştırma konusu olan dönem ile bilimsel kamuoyu yazını arasında bir bağlantı kurulabilmesine yardımcı olmasıdır. Lippmann'dan önce kamuoyu üzerine söz söylemiş olan yukarıda andığımız düşünürler, kamuoyu kavramının çeşitli yönlerini aydınlatmış, ama kamuoyunun bir unsuru olarak basının üzerinde odaklanmamıştır. Lippmann'dan sonraki kamuoyu yazını ise, kamuoyu unsurları giderek çeşitlenen ve zenginleşen parlamenter demokrasilerde kamuoyu yönelimini belirlemeye çalışan uygulamalarla iç içe gelişen bir bilim dalı olarak gelişmiştir. Fakat bu bilim dalının inceleme konusu yaptığı kamuoyunun teknik unsurlarının önemli bir kısmı Mütareke Dönemi Osmanlı kamuoyunda yoktur.²⁹ Fakat bu durum, Mütareke Dönemi'nde bir Osmanlı kamuoyu olmadığı anlamına gelmez, yurttaşların siyasete katılımı, yurttaşların genel bilincindeki dönüşümler, yurttaşların genel bilincini yönlendirmek ve denetim altına almak çabaları açısından söz konusu dönem zengin bir dönemdir. Bu dönem, bir çeşit ihtilal ve hızlı değişimler dönemidir ve bu durum yukarıda vurgulandığı gibi kamuoyunun önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu zengin “efkar-ı umumiye”nin unsurlarını, matbuat, fırka ve cemiyetler, Meclis-i Mebusan ve Ayan, şura ve kongreler, hoca ve talebeleriyle Darülfünun, sendikalar, işçi loncaları şeklinde sıralayabiliriz. Bu unsurları denetim altına alabilmek için başvuru yöntemler

²⁸ A.e.; 169-174.

²⁹ Kamuoyunu belirten araçlar, ABD'de oluşan kamuoyu yazınından beslenmiş olan Nermin Abadan tarafından şahsi araçlar, kolektif araçlar ve teknik araçlar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Şahsi araçlar, yüzyüze temas, kanaat önderleri ve politik önderlerdir. Kolektif araçlar, örgütlü grup tartışmaları ve baskı gruplarıdır. Teknik araçlar ise basın, radyo, televizyon, film, kitap, afiş, sergidir. Abadan, a.g.e.; 31.

arasında ise sansür, meclisin feshi, fırkaların kapatılması, gazetelerin tatil edilmesi, politik önderlerin ve gazetecilerin tutuklanması ve sürgün edilmesi vardır.

Ayrıca Osmanlı kamuoyu, genel olarak dünya kamuoyunun da bir parçasıdır, özellikle gazeteler sayesinde dünya kamuoyunun yönelimleri takip edilmektedir. Gazeteler sayesinde Wilson gibi önemli lider/kamuoyu yaratıcıların etkisi Osmanlı kamuoyuna ulaşmakta, onu yeniden biçimlendirmektedir. Bu çerçevede büyük devletlere ve liderlere ait imgelerde (stereotiplerde) hızlı dönüşümler gözlemlenebilmektedir. Basının tesiri sayesinde Wilson, Osmanlı kamuoyu için de kamuoyu yaratıcı bir lider haline gelmişti. ABD’li muhabir Louis Edgar Browne’in bildirdiği üzere:

“...Başkan Wilson’un Prensipleri, Osmanlı İmparatorluğu’nu etkisi altına alıncaya kadar, çok az Türk, Birleşik Devletler hakkında, bazı şeyler duymuştu. Bu Prensipler ise, Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Rusça tekrar ve tekrar basıldı ve de Mütareke henüz ortada yokken, İmparatorluğun her yerine dağıtıldı...”³⁰

Savaş devam ederken, sıkı savaş sansürünün eleğinden Wilson’ın açıklamalarının geçmesine izin veriliyordu. Bunda Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin Wilson Prensipleri’ni barışa temel olarak kabul etmelerinin de etkisi vardır. Bu noktada İttihat ve Terakki savaş kabinesinin, Rousseau’nun tavsiye ettiği gibi sansürü bir kamuoyu yaratma yöntemi olarak kullandığını düşünebiliriz. Mütarekenin ardından başta gelen İttihatçı liderlerin yurtdışına kaçışıyla beraber, diyebiliriz ki Wilson, Osmanlı kamuoyunda, kamuoyu yaratıcı bir politik önder olarak bir süre yalnız kalmıştır. İşgal hareketlerine karşı direnişe girişenler, dünya kamuoyu huzurunda Osmanlıların hukukunu savunmak isteyenler görüşlerini hep Wilson’ın öne sürdüğü prensipler ile meşrulaştırmaya çalışmışlardır. “Reis-i Cumhur Wilson”, “Wilson Prensipleri”, “kendi mukadderatını tayin”, “milliyetler prensibi”, Lippmann’ın kullandığı anlamda duygu yüklü stereotipler haline gelmiştir. Kuşkusuz bu stereotipler ile soğuk gerçeklikler arasında tam bir örtüşme ilişkisi yoktu, Wilson’ın imgesi, Wilson’ın

³⁰ **Chicago Dailly News**, 15.10.1919. Aktaran: Deniz Bilgen, **ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’in Faaliyetleri**, İstanbul, Kaynak, 2004; 33.

amaçlarından bağımsızlaşmıştı. Ama yine de bu imgeye dayanarak meşruluk iddia edilebilmektedir. Bu kamuoyu yaratıcı liderlik durumu, Mustafa Kemal Paşa bir lider olarak ortaya çıkana kadar devam etmiştir.³¹

Bu çalışmada sözü edilen kamuoyu unsurlarından Türkçe gazeteler ile fırka, cemiyet ve kongreler, üzerlerindeki Amerikan tesiri ve yansıtıkları Amerikan imgesi açısından ele alınacaktır. Böylece Mütareke Dönemi'nde Osmanlı kamuoyunun oluşmasında ABD'nin tesiri ve algılanış biçimi anlaşılmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz çalışma kapsamında ele alınan malzeme, dönemin sağladığı zengin kaynakların tümünü içermemektedir. Yine de ele alınan malzeme, söz konusu kamuoyu unsurlarının temsil edici bir parçasını oluşturmaktadır.

Mütareke döneminin Türkçe basınının yapısını anlayabilmek için genel olarak Osmanlı basın tarihini kısaca değerlendirmek faydalı olacaktır. Osmanlı'da Türkçe basın hayatı 1 Kasım 1831'de resmi gazete niteliğindeki **Takvim-i Vekayi**'nin çıkışı ile başlamıştı. 30 Temmuz 1840 tarihinde yine resmi gazete niteliğinde **Ceride-i Havadis** çıkmaya başladı. 22 Ekim 1860'ta Agah Efendi tarafından İstanbul'da **Tercüman-ı Ahval** gazetesi çıkarılmaya başladı. Şinasi, 28 Haziran 1862'de **Tasvir-i Efkar** gazetesini çıkarmaya başladı.³² Basın hayatının gelişmesinde matbuat rejimindeki olumlu değişikliklerin de etkisi olmuştur. Ne var ki 1 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesi'ni, 1865-1866'da düzenlenen Kararname-i Ali adlı sansür ve denetleme düzenlemesi takip etti. Belirli bir amaç ile çıkmış ilk Türkçe fikir gazetesi Namık Kemal'in 1868'de Avrupa'da yayınlamaya başladığı **Hürriyet** gazetesidir. 13 Aralık 1872'de Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılmaya başlayan **İbret** gazetesi, Namık Kemal idareyi ele aldıktan sonra önemli bir fikir gazetesine dönüştü. Kuvvetli bir kadrosu olan gazete, 5 Nisan 1873'e kadar yayınıni sürdürmüştü. II. Abdülhamit döneminde, basın üzerinde giderek şiddetlenen ağır bir baskı ve sansür uygulanmıştı. Bu dönemde kullanılması kesinlikle yasak olan kelimeler arasında grev, suikast, ihtilal, anarşi, sosyalizm, dinamit, kıtal, hürriyet, vatan, müsavat kelimeleri de bulunuyordu. 1908'de Kanun-i Esasi'nin yeniden

³¹ Politik liderlerin kamuoyu yaratıcı rolüne ilişkin: Abadan, a.g.e.; 34-35, Bektaş, a.g.e.; 112-113, Neumann, a.g.e.; 162-165.

³² Server Rifat İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1939; 57.

yürürlüğe girmesiyle basın üzerindeki her türlü denetim ortadan kalkmıştı. Hürriyetin ilanından sonraki iki buçuk ay içerisinde 200'ün üstünde kişi gazete imtiyazı almıştı. Gazete sayısı giderek yükselmiş, ne var ki bir çoğu bir kaç sayı çıkabilmişti. Bu basın hürriyeti 16 Temmuz 1909'da çıkartılan Matbuat Yasası ile kısıtlandı. Matbuat Cemiyeti'nin çıkardığı almanağa göre 1908-1909 döneminde 353, 1910'da 130, 1911'de 124, 1912'de 45, 1913'te 92 gazete ve mecmua çıkmıştır. Matbuat Yasası, 1913 Şubat ve Mart'ında yapılan değişikliklerle basın hürriyetini daha da kısıtlar hale getirildi. 1914'te 73 gazete ve mecmua çıkmaktaydı. Savaşın etkisi ile 1915'te gazete ve mecmua sayısı 6'ya kadar gerilemişti. 1916 yılında 8, 1917 yılında 15 gazete ve mecmua yayınlanmaktaydı. Savaşın sonlarında gazete ve mecmua sayısı süratle artarak 71'e ulaştı. Savaş boyunca devlet basın üzerinde sıkı bir sansür uygulamıştı. Mondros Mütarekesi'nin ardından çıkan gazete ve mecmua sayısı ise 68'dir. 1908 Temmuz'u ile 1922 Kasım'ı arasında basının hür olabildiği süre iki yıl kadardır.³³

Hürriyet dönemi öncesinde ve sonrasında gazetelerde önemli yer kaplayan dış haberler, İstanbul'a ulaşan yabancı gazetelerden ve İstanbul'da şube açan haber ajanslarından sağlanmaktaydı. Haber ajanslarının büroları hürriyetin ilanından önce kurulmuştu. Belli başlı ajanslar Havas, Reuter ve Volf ajansları idi. Bazı gazeteler ise dışarıya muhabirler göndermekteydi. 1911'de Salih (Gürcü) Bey tarafından ilk yerli ajans olan Osmanlı Telgraf Ajansı kuruldu. Daha sonra adı Osmanlı Milli Ajansı olmuştur. Bu ajansa hükümet tarafından ayrıcalıklar sağlanmıştı. Bu ayrıcalıklar mütarekeye kadar devam etmiştir. Mütareke döneminde Türkiye-Havas-Reuter Ajansı önemli bir kaynak haline geldi.³⁴

Savaşın son günlerinde basın üzerindeki sansür baskısı hafifletilmiş, mütarekenin akdedilmesi ile beraber sansür tamamen ortadan kalkmıştı. Ne var ki 2 Aralık 1918'de Tevfik Paşa hükümeti tarafından yeniden sansür uygulaması başlatıldı. Damat Ferit Paşa hükümeti, basın üzerindeki denetimi daha da sertleştirdi. 5 Şubat 1919'dan

³³ İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989; 5-8, Zekai Güner, **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuyou (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999; 9-17. 1831 ile 1931 yılları arasında çıkan gazetelerle ilgili ayrıntılı bilgi için: Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Gazeteciliği: 1831-1931**, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931.

³⁴ Öztoprak, a.g.e.; 8-11.

itibaren gazete, mecmua ve kitapların çıkışı sansür kurulunun iznine bağlanmak istendi. Matbuat Cemiyeti'nin gösterdiği tepki ile hükümet geri adım atmak zorunda kaldıysa da, dönem boyunca sansür ve gazete kapatma uygulamaları devam etti. Sansürlenmiş haberler ve yorumlar, gazetelerde beyaz sütunlar şeklinde rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Tatil edilen gazeteler, sık sık isimlerini değiştirmek zorunda kalıyorlardı. Örneğin **Vakit**, **Muvakkit**'e, **Ati**, **İleri**'ye, **Yenigün**, **Eskigün**'e dönüşebiliyordu.³⁵ Basın üzerindeki bu sansür girişimleri, Rousseau'nun sözünü ettiği, ehliyetsiz sansür girişimleri gibidir. Kamuoyunun eğilimlerini yansıtmadıkları için bu sansür kurulları başarılı olamamıştır.

Bu çalışmada en sık başvurulmuş gazeteler olan **Vakit**, **Ati** ve **Sabah** gazeteleri hakkında kısa bilgiler vermek faydalı olacaktır. **Vakit** gazetesi ilk defa 1875 yılında kurulmuştu. Daha sonra kapanan gazete 26 Ekim 1917'den itibaren Ahmet Emin Bey'in başyazarlığında yeniden çıkmaya başladı. Öztoprak tarafından kuvvetli olarak nitelenen yazı kadrosunda, Ahmet Şükrü (Esmer), Ali Ekrem (Uşaklıgil), Reşat Nuri, Hakkı Süha, Refik Ahmet (Sevengil), Enis Tahsin (Til), Halil Lütü (Dördüncü) Beyler bulunmaktaydı. Öztoprak gazeteyi "ileri görüşlü ve batı düşünceli bir gazete" olarak değerlendirmektedir. Bir çok gazeteci **Vakit**'te yetişmişti. **Vakit** gazetesi milli mücadeleyi desteklemişti. Vakit tirajı en yüksek gazetelerin başında yer almaktaydı. Ayrıca en çok dış haber veren, bu konuda bir çok başyazı yayınlayan gazeteydi. **Vakit** önlü arkalı bir yapraktan ibaret, altışar sütunluk iki sayfalı bir gazete idi. **Ati** gazetesi ise 1 Ocak 1918'den itibaren yayınlanmıştı. Yönetim müdürü Halil Lütü (Dördüncü), başyazarı ise Celal Nuri (İleri) Beyler'di. Milli mücadeleyi bütün gücü ile desteklemiş ve ilk cephe haberini veren gazete olmuştu. Anadolu hükümeti tarafından maddi yönden de desteklenmişti. Yayınlanan dış haberler daha çok Fransız kaynaklarındandı. **Ati** gazetesi, tatil edildikten sonra **İleri** adı ile çıkmaya devam etmiştir. Üçer sütunlu dört sayfalı bir gazetedir. **Sabah**, 16 Kasım 1913'ten itibaren yayınlanmıştır. Sahibi Mihran Efendi, 17 Kasım 1918'den itibaren başyazarı Ali Kemal Bey olan gazete, milli mücadeleye muhalif olmuş, sorunların çözümü için İngiltere ile diyalog yöntemini savunmuştur. **Sabah** gazetesi altışar sütunlu iki sayfadan ibaretti.³⁶

³⁵ Güner, a.g.e.; 14-15

³⁶ Öztoprak, a.g.e.; XIV-XVII.

Mütareke Dönemi kamuoyunun yaratılmasında ve yansıtılmasında gazetelerin önemini vurgulamakla beraber, bu gazetelerin Avrupalı ve ABD’li örneklerine göre zayıf kurumlar olduklarını da eklemek gerekir. Bunu sadece gazetelerin hacimlerini ve haberlerin uzunluklarını karşılaştırarak bile görebiliriz. Ayrıca gazetelerin tirajları, istihbarat ağırları da çağdaşları olan batı basınına göre zayıftı. Dolayısıyla kamuoyu yazınının gazetelere ilişkin yöntemleri ve değerlendirmeleri Osmanlı gazetelerine uygulanırken ihtiyatlı davranmak gerekmektedir.

1.2.) Barış Kurma Aracı Olarak Uluslararası Hukuk

Wilson Prensipleri ve Wilson’ın diğer mesajları ile beraber, Osmanlı kamuoyunun geniş kesimleri uluslararası hukuk ile ilgili hale gelmişti. Devletler arası anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi, yenenin yenilen üzerinde intikamcı değil insani ve hukuki bir muamele uygulaması, devletler toplumunun ilişkilerini barış temeline oturtacak bir uluslararası örgüt kurulması, sürekli bir barış sağlanması gibi konular sık sık yazılır ve tartışılır hale gelmişti. Tüm bu kavram ve prensiplerin daha anlaşılabilir hale gelmesi için, uluslararası hukuk tarihinde bunların gelişme evrelerini aktarmak faydalı olacaktır. Çünkü her ne kadar bu kavramlar o dönem Wilson’la özdeşleşse de birer tarihe sahipti ve hem Osmanlılar hem de Avrupa ve Amerikalılar açısından önemleri sadece Wilson’ın şahsiyetinden kaynaklanmamaktaydı. Mütareke dönemindeki direniş hareketleri de Wilson’ın düşüncelerine referans verirken, aslında uluslararası hukukun insancıl ve medeni geleneğine referans vermekteydi.

1.2.1.) İlk Çağlar, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu

Antik çağlarda, iki tip siyasi topluluk olan site devletleri ve merkezi imparatorluklar arasındaki ilişkiler genellikle savaş şeklinde gerçekleşmekteydi. Devrin ana prensibi, yenenin yenilenin canı ve malı üzerinde mutlak hak sahibi olmasıydı. Bu prensip “*Vae Victis*” deyimini ile ifade edilmektedir. Bu deyim, “veyl mağluba”, “yazık mağluba”, “vay mağlubun haline” şeklinde Türkçe’ye çevrilebilir. Bununla beraber o devirde bile, bugün verdiğimiz anlamı ile hukuki olmayan, ilişkileri düzenleme etkisi sınırlı

bazı ahlaki ve dini kurallar bulunmaktaydı. Tarihte bilinen ilk barış antlaşması, iki Sümer site devleti olan *Lagaş* ile *Umma* arasında İÖ 3100 senelerinde akdedilmişti. Bu antlaşma ile sınırların tecavüzden masun olması kararlaştırılmıştı. Antlaşma Sümer tanrılarının teminatı altına konulmaktaydı. İÖ 2000 senelerinden itibaren Etiler ile Mısırlılar arasında antlaşmalar akdedilmeye başlandı. Bunların en önemlisi, İÖ 1279'da II. Hattusili ile II. Ramses arasındaki ebedi barış ve ittifak antlaşmasıdır. Taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin eşitliğini tanımışlar ve siyasi mültecilerin iadesini kararlaştırmışlardı. Mısırlılar ve Hititler, yekdiğerlerini eşit saymakla beraber, eşit saymadıkları kavimlere ve komşularına her türlü şiddeti uygulamayı meşru görmeye devam etmişlerdir. Diğer kavimlere karşı saldırganlığın meşrulaştırılmasının örneği, Yahudi kavminin kutsal kitabı Tevrat'ta da vardır.³⁷

Eski Çin'de de, Çinli devletler arasında, dostluk, elçi gönderme ve yardımlaşma ilişkileri vardı. İÖ 551 ile 479 seneleri arasında yaşamış olan Konfiçyüs'ün tasarladığı “Çin Devletlerinin Büyük Birliği”, ilk uluslararası örgüt tasarısı sayılabilir. Öte yandan Antik Yunan dünyası, iktisaden ve siyaseten kendi kendine yeterli site devletlerinden oluşmaktaydı. Bu site devletleri arasında siyasi bağımsızlığın yanı sıra dini, kültürel ortaklıklar vardı. Bu kültürel birliğin dışında kalan kavimler, Yunanlılar tarafından barbar olarak nitelendirilmekteydi. Bu site devletleri birbirleriyle ve barbarlarla yaptıkları savaşlarda genellikle “*Vae Victis*” prensibine uygun biçimde hareket ediyorlardı. Bununla beraber, site devletleri arasında gelişkin barış, ittifak ve konfederasyon antlaşmaları akdedilmekteydi. Delfi Tapınağı gibi tüm Yunan dünyası için ortak kutsallık değeri tapınakların bakımı için, “*amphictyonies*” isimli siteler arası birlikler mevcuttu. Dini amaçlarla kurulmuş olan bu birlikler, zamanla siteler arasındaki siyasi meseleleri de görüşür hale gelmişti. Bu birlikler, ilksel uluslararası örgüt modelleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca konsolosluk kurumunun ilk şekli olarak gösterilen “*proksenoi*” de önemlidir. “*Proksenos*” yabancı bir sitede oturur, o sitede hemşehrilerinin çıkarlarını korumağa, anlaşmazlıklarını çözmeğe çalışırdı. Nihayet siteler arası anlaşmazlıkların çözümünde hakemlik kurumunun kullanılması da Antik Yunan dünyasında gelişmiş bir yöntemdir. Siteler arasında çıkan

³⁷ Charles Crozat, **Devletler Umumi Hukuku Birinci Cilt**, çeviren: Edip F. Çelik, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1950; 181-183, Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş – Birinci Cilt**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960; 5-6.

anlaşmazlıklarda hakem olarak üçüncü bir sitenin atadığı temsilcilere başvuruluyor, ileride çıkabilecek anlaşmazlıkların hakemliğe sunulmasını öngören antlaşmalar akdedilebiliyordu. Makedonyalı Filip tarafından İÖ 338’de Helen dünyasının siyasi birliği sağlandıktan sonra kurulan idari mekanizma, bu hakemlik geleneğini devralmıştı.³⁸

Gelişmiş bir iç hukuk yapısına sahip olan Romalılar, uluslararası hukuk anlayışına sahip değildiler. Bununla beraber haklı savaş kavramını Romalılar ortaya çıkarmıştı. Romalılar, Roma ülkesine tecavüz, elçilere dokunulması, antlaşmalara uyulmaması, dost bir kavimin düşmanına yardımda bulunulmasını, bir kavime adil savaş (*bellum justum*) ilan etmek için gerekçe olarak görüyorlardı. Diğer kavimlere ilişkin bu tip kararları, “*fetiales*” adlı rahiplerden oluşan heyetler (*collegium fetialum*), dini kurallara dayanarak almaktaydı. Cumhuriyet dönemiyle beraber Romalıların diğer kavimlerle akdettiği antlaşmalar çoğalmaya başlamıştı. Bunlar genellikle eşitlik üzerine kurulmayan teslimiyet antlaşmaları veya komşularla akdedilen ticaret antlaşmalarıydı. Ayrıca yabancı kavimlerin elçilerinin dokunulmazlığına bir ölçüde saygı gösterilmekteydi. Roma’nın gelişmiş iç hukuk sisteminin kimi kavramları, özellikle 16. ve 17. asırlarda uluslararası hukukta da kullanılmıştı. Çağdaş uluslararası hukukta bile Roma hukukundan müdevver Latince kavramlar mevcuttur.³⁹

1.2.2.) Orta Çağ

Roma’nın İS 493’te barbar olarak adlandırdıkları kavimler tarafından yıkılmasından sonra, Avrupa’da kavimler ve feodal beylikler arasında başlıca ilişki biçimi savaş haline gelmişti. Kilise bu devirde hukuk kurallarının sürdürücüsü rolünü oynamıştı. Papalar, beylikler arasındaki savaşları, bazı kutsal zaman ve mekanlarda, “Tanrı Mütarekesi” ve “Tanrı Barışı” ilan ederek kesintiye uğratabiliyorlardı. Zamanla kavimler ve beylikler arası ilişkilerde Papa’nın otoritesi genişlemişti. Papalar yeni keşfedilmiş toprakları devletler arasında paylaştırmağa, ilhakları teyit etmeğe yetkili

³⁸ Meray, **a.g.e.**; 7-8, Rene Dupuy, **Uluslararası Hukuk**, çeviren: Selahattin Bağdathı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995; 9.

³⁹ Crozat, **a.g.e.**; 185-188, Meray, **a.g.e.**; 8-11.

hale gelmişlerdi. Bu devirlerdeki beylikler arası antlaşmalar da dini yeminlerle teyit edilmekte ve bazen Kilise'nin güvencesi altına alınmaktaydı. 800 senesinde Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun Papa tarafından tasdik edilmesinden itibaren İmparator, beylikler ve kavimler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir diğer otorite haline gelmişti. 14. ve 15. asırdan itibaren İtalyan şehir devletleri birbirleri nezdinde sürekli elçi bulundurmaya başlayana kadar, elçilerin durumu önceki dönemlerden farklı değildi.⁴⁰

Ticaretin, özellikle deniz ticaretinin genişlemesiyle beraber, ticari ilişkilerle ilgili teamül kurallar yerleşmeye başlamıştı. Yabancı limanlarda iş yapan tüccarların haklarının korunması önemli bir konu haline gelmiş, bu durum konsolosluk kurumunun gelişmesi sonucunu vermişti. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında da deniz ticareti ve bu ticareti düzenleyen antlaşmalar vardı. 1179'da Papalık, Hristiyanların Müslümanlarla ticaretini yasakladı. Fakat bu yasağa rağmen ticari ilişkiler fiili olarak bir ölçüde devam etti. Papa bu yasağı 1345'te Venedikliler için kaldırdı. Hristiyan tüccarların Müslüman ülkelerde yürüttüğü ticari faaliyeti düzenleyen antlaşmalara kapitülasyon adı veriliyordu. Ayrıca her Hristiyan cemaati, Müslüman şehirlerinde birer konsolosa sahipti, bu konsolos kendi cemaatinden olan tüccarın haklarını koruyordu. Böylece doğu ve batının ticari ilişkilerinin gelişmesi konsolosluk kurumunun yerleşikleşmesini sağladı.⁴¹

Thomas Aquinas (1225-1274) gibi Hristiyan ilahiyatçılar, savaşı ve şiddet kullanımını tasvip etmeyen Hristiyanlık ile Roma'dan kalma "haklı savaş" kavramını bağdaştırmaya çalıştılar. Savaş prensip olarak onaylanmıyor ama haklı gerekçeler bulunan istisnai hallerde meşru görülüyordu. Aquinas üç durumda savaşı meşru görüyordu. Bunlar savaşa hükümdarın izin vermesi, savaşın haklı bir sebebe dayanması ve savaşa girişenin iyi niyetinde dürüst olmasıydı. Ortaçağda uluslararası örgüt girişimleri ise haclı seferleri için Hristiyan kuvvetleri birleştirme girişiminden öteye gidememişti.⁴²

⁴⁰ A.e.; 10-11, Dupuy, a.g.e.; 9-10.

⁴¹ Meray, a.g.e.; 14-15. Ortaçağ Müslümanlarının devletler arası ilişkilere ve hukuka ilişkin doktrinleri için: Crozat, a.g.e.; 189-194, Meray, a.g.e.; 16-17.

⁴² A.e.; 17.

1.2.3.) Yeni Çağ

Büyük keşifler, Avrupa çerçevesinden ibaret devletler toplumu anlayışını genişletmiş, yeni meseleleri gündeme getirmişti. Bu meseleler, yeni keşfedilen ülkelerin mülkiyeti, yerli halklarla ilişkiler, denizler üzerinde hakimiyet meseleleriydi. Papa VI. Alexander'ın 1493'te yeni keşfedilen adaların ve bunları çevreleyen denizlerin egemenliğini İspanya ile Portekiz arasında paylaştıran bir ferman yayınlaması, takip eden dönemlerde Papa'nın yetkisinin hem Protestan hem de Katolik devletler ve yazarlarca tartışılmasını başlattı. Ayrıca Avrupalı fatihlerin yerlilere karşı gaddarca muameleleri, kendi ülkelerindeki din bilginlerinin ve Kilise hukukçularının tepkisini çekti. Bu düşünür ve hukukçular dini kavramlara dayanarak, devletlerinin uluslararası toplumda ilişki halinde bulunulan kavimlere karşı belirli kurallar çerçevesinde hareket etmelerini, savaşın kurallara bağlanmasını gerekli görüyorlardı. Reformasyon'un etkisi ile Papa'nın devletler üzerindeki yetkisi büyük oranda ortadan kalktı. Böylece Papa'nın ve tek bir İmparatorun otoritesinin düzenleyiciliğinden devletlerin kendi düzenleyiciliğine geçiş mümkün hale geldi. 16. ve 17. asırlarda devletler arası ilişkilerin düzenlenmesinde dini kaynaklara referans vermektense ilişkilerin toplumsal koşullarının gözetilmesini savunan düşünürler ortaya çıkmaya başladı. Bu düşünürler pozitif hukuka dayanan çağdaş uluslararası hukukun gerçek kurucuları olarak gösterilir. Yine 16. ve 17. asırlarda, devletlerin millileşme ve merkezileşme eğilimleri hızlandı. Bir yandan Papa'nın ve Roma-Cermen İmparatoru'nun, bir yandan da derebeylerinin otoritesi kırılarak egemenlik devlete aktarılmaya, iktidar Hükümdar'ın şahsında toplanmaya başladı. Böylece, üyeleri kendi ülkeleri üzerinde egemenlik hakları tartışmasız olan eşit devletler olan uluslararası bir toplum biçimlenmeye başladı.⁴³

⁴³ A.e.; 18-20, Atalay, **Uluslararası Hukukun Oluşumu İlk Küreselleşme Dönemi 1492-1648**, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997; 10-11. Papa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bile dünya barışına dair fikir ifade ediyordu. Hatta Wilson ile Papa arasında bir görüşme gerçekleşmişti: **Yeni Gazete**, 06.01.1919, no 38; 1/5, 20.01.1919, no 52; 2/2, **Atı**, 06.01.1919, no 358; 2/3, 07.01.1919, no 359; 2/1, 10.01.1919, no 362; 1/1, 04.02.1919, no 387; 4/2.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535'te Fransa kralı François'ya verdiği ilk kapitülasyon ile beraber Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletler toplumuna katılmış oldu. Bu kapitülasyon bir yönüyle ticaret antlaşması, bir yönüyle de ortak düşmanlara karşı bir ittifak mahiyetindeydi. İngiltere 1583'te, Hollanda 1612'de kapitülasyonlar elde etti. Bu kapitülasyonlar aynı zamanda karşılıklı elçilik ve konsoloslukların kurulması, korsanlığın yasaklanması gibi düzenlemeleri içeren devletler arası antlaşmalar niteliğindeydi. Ne var ki zamanla Osmanlıların tek taraflı ödünlerine dayanan eşitsiz antlaşmalar haline geldiler.⁴⁴

1535'te bir İspanyol Kilise hukukçusu olan Francis de Vitoria (1480-1546)⁴⁵, Aquinas'ın "haklı savaş" düşüncesini şu şekilde geliştirmişti:

"(...) Vitoria "harbin üç altın kaidesi" diye adlandırılan kaideleri şöyle ifade etmektedir: (i) Harp ilanını meşru kılan sebepler meşru müdafaa veya maruz kalınan ağır bir tecavüzdür; (ii) Harp vasıtalarının meşruiyeti : harbin gayesi düşmanın mahvedilmesi değil, maruz kalınan zararın tazminidir; harbin neticesi barışın temini olmalıdır; bu gayenin gerçekleştirilmesi için gereken vasıtalar meşru, zalimce veya merhametsiz muameleler meşru değildir; (iii) Harp esnasında adalet : Harp galibe mağlubu istismar hakkını vermez; galibin hakim mertebesine yükselmesi ve bu sıfatla hareket etmesi gerekir; galip, yapılan zararın tamiri ve barışı sağlamak için gerekli müeyyideler uygulayabilir. Böylece Vitoria büyük bir cesaret de göstererek İspanyol fatihlerinin her yaptıklarının doğru olmadığını da belirtmekte idi."⁴⁶

İngiltere'ye sığınmış bir Protestan olan Alberico Gentili (1552-1608), elçiler konusunda ilk sistemli eseri vermişti. Savaş hukuku meselesinde bir yenilik olarak "barış antlaşması"ndan bahsetmişti. Ayrıca Gentili sisteminde Papa'ya ve Kilise'ye yer vermemiş, örneğin Osmanlılara savaş ilanı gibi tartışmalara ruhbanların katılımına, onların alanının dışında olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Ayrıca

⁴⁴ Meray, **a.g.e.**; 20-21.

⁴⁵ Crozat, **a.g.e.**; 205-208, Dupuy, **a.g.e.**; 10-11.

⁴⁶ Meray, **a.g.e.**; 22-23.

antlaşmalar hukukuna “*rebus sic stantibus*” yani şartlar değişmedikçe antlaşmanın hükümlerinin geçerliliği mefhumunu sokmuştu.⁴⁷

1.2.4.) Bugünkü Anlamıyla Uluslararası Hukukun Doğuşu

Hollandalı filozof ve hukukçu Hugo Grotius (Hugo de Groot, 1583-1645), uluslararası hukuku sistemli bir bütün haline sokan ilk doktrinerdir. Grotius doğal hukuk anlayışını benimsemekte fakat o güne kadar ilahi bir içerikle ele alınan doğal hukuku, açıkça cephe almaksızın ilahiyat sahasından uzaklaştırmakta ve laikleştirmektedir. Ona göre toplumsal ve doğal kurallar Tanrı tarafından yaratılmıştı. Ama bir kere yaratıldıktan sonra sürekli olarak Tanrı’nın iradesi altında olmamışlardı. Doğal hukuk, zeki bir yaratık olan insanın, toplumsal doğasının icaplarını kavraması ile oluşmuştu. Aynı şekilde devletler hukuku da, devletler toplumunun yapısındaki kuralların idrak edilmesi idi. Grotius, bu şekilde oluşan doğal hukukun yanı sıra bir de devletlerin iradesinden, antlaşmalardan ve teamüllerden kaynaklanan iradi hukuktan bahsediyordu. Grotius’un sisteminde Papa’nın ve Kilise’nin yer almaması ve laik esaslar üzerinde kurulu olmasının sonucunda, Grotius Müslümanlara farklı muamele edilmemesini savunan ilk doktriner olmuştur. Grotius, meşru müdafı, elçilik, antlaşmalar hukuku, devletin sorumluluğu gibi konuları daha önce erişilmemiş bir genişlikte ele almıştır. Savaşın başlaması ve savaşta izlenmesi gereken kurallar konusunu ayrıntılarıyla işlemiştir. Savaşta galibe, yenilen taraf ne kadar haksız olursa olsun itidal tavsiye etmiştir. Grotius, açık denizlerin serbestisi, koşullar değişmedikçe antlaşmaların geçerli olması meselelerinin uluslararası hukuka dahil olmasında büyük pay sahibi olmuştur.⁴⁸

17. asırda Emeric de Cruce ve Duc de Sully, birer uluslararası örgütlenme önerisi geliştirmişti. Cruce, savaş önlemek ve sürekli barışı sağlamak için, tarafsız bir şehirde, Osmanlı Sultanı da dahil hükümdarların elçilerini göndererek oluşturacakları bir daimi meclisin toplanmasını, devletler arasında çıkacak anlaşmazlıkların bu meclis tarafından halledilmesini önermekteydi. Sultan’ın temsilcisi, önde gelme açısından

⁴⁷ Crozat, **a.g.e.**; 217-221, Meray, **a.g.e.**; 24.

⁴⁸ Crozat, **a.g.e.**; 237-245, Meray, **a.g.e.**; 25-27, Dupuy, **a.g.e.**; 12, Atalay, **a.g.e.**; 65-91.

Papa'nın temsilcisinden hemen sonra gelecekti. Fransa Kralı IV. Henry'nin bakanlarından biri olan Sully ise Avrupa'yı 15 devletten oluşacak şekilde yeniden düzenleyecek bir Avrupa Genel Meclisi kurulmasını öneriyordu. Cruce'den farklı olarak Sully, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupalı olmadığı gerekçesiyle bu tasarının dışında tutuyordu. Hatta Genel Meclis'i Osmanlıların Avrupa'dan atılmasını sağlayacak bir proje olarak görüyordu.⁴⁹

Otuz Sene Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı, 24 Ekim 1648 tarihli Münster ve Osnabrück Antlaşmaları ile kurulmuştu. Westphalia Barışı uluslararası hukukun gelişiminde çok önemli bir adımdır. Çünkü İngiltere ve Polonya hariç Avrupa'nın bütün güçlü devletlerinin katılımıyla gerçekleşmiş, siyasi ve dini açıdan çok önemli ve kapsamlı konular müzakere edilmiş, uluslararası toplum mezhep farklılıkları gözetilmeden tam olarak laik esaslar üzerine kurulmuş, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu kapsamındaki prensliklere ve şehirlere bağımsız olarak antlaşma akdetme yetkisi tanınmış, devletlerin birbirleri nezdinde daimi elçiler bulundurması genel bir kural olarak kabul etmişti. (Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimi elçisi ancak III. Selim zamanında Londra'ya gönderilmişti.) Westphalia Barışı ile egemenlikleri ve hukuki eşitlikleri tanınmış olan Avrupa devletleri, siyasi denge politikaları izlemeye başladılar. Westphalia Barışı ile kurulan sistem, büyük bir değişiklik göstermeden 1789 Fransız İhtilali'ne ve Napoleon Savaşları'na kadar devam etmiştir.⁵⁰

Westphalia Barışı'nın kurduğu sistemle geçen 18. asır boyunca, ticaret antlaşmaları ile siyasi antlaşmalar birbirinden ayrılmaya başladı. Ayrıca azınlıkların haklarını düzenleyen antlaşmalar akdedildi. Deniz korsanlığı bu devirde uluslararası hukuk tarafından kesin olarak suç kabul edildi. 1794 İngiltere-ABD Jay Antlaşması'na kadar hakemlik kurumu devletler tarafından ihmal edildi. Jay Antlaşması ile beraber hakem mahkemesinin oluşumu, hakemliğin yetkisi gibi konular düzenleniyordu. Dönem boyunca savaşa ilişkin kurallar da insanileşmişti. Ayrıca tarafsızlık hukuku belirginleşti ve kurumsallaştı. Devir boyunca Osmanlı İmparatorluğu bu Avrupa

⁴⁹ Meray, **a.g.e.**; 27.

⁵⁰ Crozat, **a.g.e.**; 228-229, Meray, **a.g.e.**; 28-29, Atalay, **a.g.e.**; 18-25.

sistemine eşit bir üye olarak katılmamıştır. Uzak Doğu'daki Çin ve Japonya ise kapalı kalmaya devam etmiştir. Sistemi Avrupa sistemi olmaktan çıkaran bir değişiklik ABD'nin ortaya çıkması ve devletler toplumuna dahil olmasıydı. ABD Anayasası Kongre'ye uluslararası hukuk kurallarının ihlalinin tayin ve cezalandırma yetkisi tanıyor, ABD'nin akdettiği uluslararası antlaşmaları ülkenin hukuku olarak kabul ediyordu.⁵¹

Pozitivist hukuk anlayışını uluslararası hukuka ilk uygulayan doktriner, İngiliz hukukçu Richard Zouche (1590-1660) olmuştu. Zouche'a göre uluslararası hukuk, akla uygun örf ve adetlerin medeni milletlere kabul ettirdiği kurallardı. Geleneksel doğal hukuk anlayışına hemen hemen hiç temas etmiyor, kuralları antlaşmalara ve teamüllere dayandırıyor. Açıklamaları kuramsal olmaktan çok somut olaylarla ilgiliydi. Zouche'un bir diğer önemi, barış hukukunu savaş hukukunun arızı bir dalı olmaktan çıkarması, yöntem olarak barış hukukunu savaş hukukundan öne ele almasıdır. Zouche, uluslararası hukuku sistemli bir bütün olarak ele aldığı için de önemli bir yazardır.⁵²

Pozitivizmi benimsemiş olan Hollandalı hukukçu Cornelius van Bynkershoek (1673-1743), uluslararası hukukun doğal hukukun soyut kavramlarına değil akla dayandığını savunmuştur. Aklın bulgularının ancak, antlaşmalar, örnek olaylar ve teamüllerle teyit edilebileceğini yazmıştır. Akla ve uygulamaya dayanan uluslararası hukuk kuralları zaman içerisinde değişebilirdi. Bynkershoek, deniz hukuku, antlaşmalar hukuku ve diplomatik temsilciler konusundaki fikirleriyle özellikle ABD ve İngiltere'deki uluslararası hukuk anlayışını etkilemişti.⁵³

William Penn'in 1693 yılında kaleme aldığı "Avrupa'nın Şimdiki ve Gelecekteki Barışı Üzerine Deneme" adlı kitabı, bir Avrupa Parlamentosu kurulmasını öneriyordu. Penn'e göre bu Parlamento'ya Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya da dahil edilmeliydi. Parlamento, üye devletler arasındaki bütün anlaşmazlıkları çözmeye yetkili olmalıydı. Bir diğer ünlü uluslararası örgütlenme tasarısı, 1713'te Abbé de Saint-Pierre'in

⁵¹ Meray, **a.g.e.**; 30-31.

⁵² Crozat, **a.g.e.**; 249, Meray, **a.g.e.**; 33.

⁵³ Crozat, **a.g.e.**; 250-251, Meray, **a.g.e.**; 33-34.

yazdığı “Avrupa’da Barışı Ebedi Kılmak Maksadıyla Hazırlanmış Tasarı” isimli kitaptı. Saint-Pierre, Utrecht’te 24 Hristiyan devletin temsilcisinden oluşacak bir Senato toplanmasını, Senato emrinde bir ordu bulundurulmasını, Senato’nun barışı bozacak hareketleri tespit edip engelleyebilmesi için üye devletlerde müşahitler bulundurmasını öneriyordu. İmmanuel Kant da, 1795’te yayınladığı “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme” adlı eseriyle, ebedi barışı gerçekleştirmenin bir şartı olarak federasyon kurulmasını önermekteydi.⁵⁴

Napoleon Savaşları bittikten sonra Avrupa’da yeniden bir denge kurmak amacıyla 1815’te toplanan Viyana Kongresi, demokrasi prensibini ve milliyetçilik akımını göz ardı eden bir düzen oluşturmuştu. Bununla beraber uluslararası hukukun kimi unsurlarının yerleşikleşmesine de katkı sunmuştu. Bunlar sınır oluşturan nehirlerde seyrüsefer serbestliği, köle ticaretinin yasaklanması ve diplomatik temsilcilerle ilgili düzenlemelerdi. Zamanla bu düzenlemeler Viyana Kongresi’nde bulunmayan devletlerce de benimsenmişti. Ayrıca Viyana Kongresi’ni takip eden dönem boyunca hakemlik kurumu güç kazanmış, 1815 ile 1850 arasında yirmiden fazla devletler arası anlaşmazlık hakemlik yoluyla çözüme bağlanmıştı. Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya, Napoleon’a karşı 1814’te dörtlü ittifak kurmuşlardı. Bu dörtlü ittifak, 1815’ten sonra Fransa’nın katılımıyla beşli ittifaka dönüştü. “*Petrarchie*” adı verilen beşli idare, fiilen bir uluslararası idareye dönüşmüştür. Bu idare, Avrupa ahengini sağlamak gerekçesine sığınarak, küçük devletler üzerinde hegemonya kurmuş, Viyana Kongresi’nin kurduğu sisteme karşı ayaklanmaları silah zoru ile bastırmıştı. Beşli İdare, Güney Amerika’da ayaklanan İspanyol kolonilerine de müdahale etmeye kalkınca, ABD’nin tepkisini çekmiş ve 1823 tarihli Monroe Doktrini’nin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bununla beraber bu idare Yunanistan ve Belçika’nın bağımsızlığını kazanmasını engellememişti. Viyana Kongresi ile Paris Kongresi (1856) arası dönemde, yükselen pozitivizmin etkisi, yoğunlaşan devletler arası ilişkilerin ihtiyaç duyması ve normatif olanın geriye itilmesine bağlı olarak, adil savaş, uluslararası örgüt tasarıları gibi konulardan çok uygulamaya yönelik eserler ön plana

⁵⁴ A.e.; 36-37.

çıkılmıştı. Bu duruma tepki olarak, barış lehine kamuoyunu etkilemeye çalışan dernekler ortaya çıkmıştı.⁵⁵

Önceleri bir Avrupalı devletler toplumu olan uluslararası toplum ABD'nin ve bağımsızlığını kazanan Güney Amerika devletlerinin katılımı ile daha evrensel bir hal almıştı. Nihayet 1856 Paris Kongresi ile beraber Osmanlı İmparatorluğu da hukuken eşit bir üye olarak bu sisteme resmen dahil oldu. 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'na göre Fransa, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ve Sardinya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa genel hukukundan ve çıkarlar topluluğundan pay almaya dahil edileceğini kabul ediyor, Osmanlı'nın bağımsızlığına riayet etmeyi taahhüt ediyor, bu taahhütlerin hayata geçirilmesi için yükümlü oluyor ve Osmanlı bağımsızlığının ihlalini genel çıkarları tehlikeye düşürecek bir konu olarak gördüklerini ilan ediyorlardı. Ne var ki uygulamada bunlar tamamen hayata geçirilmemiş, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı eşitsiz davranışlar devam etmiştir.⁵⁶

1856-1914 seneleri arasında 16.000 antlaşma akdedilmişti. 1917'de yürürlükte olan antlaşmalar ise 10.000 civarındaydı. Bunların tümü siyasi antlaşmalar değildir. Ticaret antlaşmalarının yanı sıra teknik meseleleri düzenleyen antlaşmalar yoğunluktadır. Bu dönemde kurulan uluslararası örgütler de siyasi nitelikte değil, teknik ve idari meseleleri düzenleme amaçlı örgütlerdir. Bunlara örnek olarak, 1865'te kurulan Evrensel Telgraf Birliği, 1878'de kurulan Dünya Postalar Birliği gibi örgütler gösterilebilir.⁵⁷

Paris Konferansı'nı takip eden devirde devletler arası anlaşmazlıkların çözümünde barışçıl bir yol olarak hakemlik kurumu sık sık kullanılmıştı. Daha önceleri hakem olarak devlet başkanları seçilirken zamanla hukukçular ve diplomatlar hakem heyetlerine seçilir olmuşlardı. Nihayet 1899 La Haye Barış Konferansı ile Hakemlik Daimi Mahkemesi kurulmuştur. Bu konferansın sonucunda, anlaşmazlıklara yol açan konuların incelenmesi amacıyla Milletlerarası Tahkikat Komisyonları usulü de düzenlenmiştir. 1907 tarihli II. La Haye Konferansı'nda uluslararası bir kaza organı

⁵⁵ A.e.; 37-40.

⁵⁶ Crozat, a.g.e.; 286-289, Meray, a.g.e.; 41-42.

⁵⁷ A.e.; 43-45.

kurma önerileri ise hayata geçememiştir. Bununla beraber aynı yıl Amerika’da kurulan Orta Amerika Adalet Divanı, kapsamı sınırlı olsa da ilk örnek olmuş, faaliyetini 1917’ye kadar sürdürmüştür. I. La Haye Konferansı aslında silahlanmanın azaltılması amacıyla toplanmış, fakat amacına erişememişti. Bununla beraber konferansta savaşa dair bazı insani kurallar kabul edilmiştir. Bu eğilim ikinci konferansta da devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde, uluslararası hukukta pozitivist akım giderek güçlenmekte, uluslararası hukuku anlatan sistemli eserler bütün ülkelerde sayıca artmakta, sadece uluslararası hukukla ilgilenen bilimsel dergiler çıkmakta ve dernekler kurulmaktaydı. Pozitivizm yaklaşımı, uluslararası hukuku yıkacak derecede ifratlara varmış, devletlerin iradesini tek başına hukukun temeline koyan düşünürler türemiştir. Ayrıca bu devirde kurulan dergilerin ve derneklerin etkisiyle kodifikasyon (teamül kurallarının yazılı kurallar haline getirilmesi) tasarıları önem kazanmaya başlamıştı. 1906’da kurulan “*American Society of International Law*” isimli dernek ve ondan bir sene sonra yayın faaliyetine başlayan “*The American Journal of International Law*” isimli dergi, ABD’li örneklerdir.⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı’nın yol açtığı facia, savaştan sonra kurulacak barışın sürekli kılınması için, daha savaş devam ederken bir uluslararası örgüt kurulması düşüncesini ön plana çıkardı. Böylece 1920’de siyasi mahiyetli ilk uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti kuruldu. Ne var ki Milletler Cemiyeti bir dizi zayıflıkla doğdu. Cemiyet gerçek anlamda mecburi olacak kararlar alabilmeye muktedir değildi, ayrıca kararları uygulayabileceği maddi bir kuvveti de yoktu. Cemiyet’in Misak’ında, devletler arasındaki anlaşmazlıklar barışçıl yollarla çözülemezse savaş için açık kapı bırakılmıştı. Cemiyet dünya savaşında yenilen devletlere kabul ettirilen, haksızlıklar barındıran bir statükoyu sürdürmeye çalışıyordu. Dahası Milletler Cemiyeti’nin kurulmasında en önemli rolü oynayan ve savaştan sonra bir çok açıdan dünyanın en güçlü devleti haline gelen ABD, Milletler Cemiyeti’ne katılmamıştı. Bu etkenler, Milletler Cemiyeti’ni aciz bir örgüt haline getirmişti. Cemiyet bir dizi askeri saldırganlığı ve savaşı engelleyemedi. Nihayet 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle beraber Cemiyet fiilen dağıldı. Milletler Cemiyeti, bütün zayıflıklarına rağmen, türünün ilk örneği olarak önem taşımaktadır ve Birleşmiş

⁵⁸ A.e.; 46-49.

Milletler için de model oluşturmıştır. Ayrıca Milletler Cemiyeti döneminde, 1920’de Milletler Arası Daimi Adalet Divanı kurulmuş, böylece ilk evrensel uluslararası kaza organı ortaya çıkmıştır. Kaldı ki çok daha gelişmiş bir hukuki statüye ve fiili güce sahip Birleşmiş Milletler de, devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde silahlı şiddet kullanımını ortadan kaldırmakta başarılı olabilmış değildir.⁵⁹

1.3.) ABD ve Osmanlı İmparatorluğu

1.3.1.) Birinci Dünya Savaşı’na Kadar ABD – Osmanlı Ticari İlişkileri

ABD ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin en önemli iki boyutu, ticari boyut ve kültürel boyuttur. Bu iki boyut, Birinci Dünya Savaşı’na kadar, Osmanlı kamuoyunun Amerika algılamasını belirleyen başlıca etkenler olmuştur. Bu ABD’nin, siyasi meselelerde rol oynamadığı anlamına gelmez. Fakat Osmanlı Devleti’nin çöküşünü hazırlayan siyasi gelişmelerde ABD’nin oynadığı rol, Avrupalı devletlerin oynadığı rol ile karşılaştırıldığında önemsiz kalmaktadır. ABD, fiilen Osmanlı Devleti ile ilgisi kalmamış Kuzey Afrika’daki erken dönemdeki küçük çaplı askeri harekatı istisna tutulursa, asla Osmanlı kuvvetleri ile çatışmaya girmemiş, herhangi bir Osmanlı arazisini istila ve ilhak etmemiştir. Ticari ilişkiler, ABD’li tacirlerin girişimleri ile kurulurken, kültürel ilişkiler ABD’li Protestan misyoner, öğretmen ve doktorların girişimleri ile kurulmuştur. İlişkilerin bu seyri, bu çalışmanın odaklandığı döneme, ağırlıklı olarak olumlu bir Amerikan imgesi devretmiştir. Bunun tek istisnası, Ermeni milliyetçiliğinin yükselişinde ve Müslümanlarla Ermeniler arasında yaşanmış olan facialarda ABD’nin de etkisi olduğu düşüncesidir. Aşağıda ilişkilerin bu boyutu üzerinde durulacaktır.

1.3.1.1.) Garp Ocakları⁶⁰ ile İlişkiler

⁵⁹ A.e.; 52-54.

⁶⁰ Garp Ocakları, 1516’da fethedilen ve 1830’a kadar Osmanlı Devleti’nin mülkü olan Cezayir Eyaleti, 1551’de fethedilen ve 1912’ye kadar Osmanlı Devleti’ne bağlı kalan Trablusgarb Eyaleti (Bugünkü Libya) ile 1574’te fethedilen ve 1881’e kadar Osmanlı Devleti’ne ait olan Tunus Vilayeti’nden

ABD Osmanlılar ile ilk diplomatik ilişkileri Garp Ocakları üzerinden kurmuştur. Amerika'daki İngiliz kolonilerinden tüccarlar, Avrupalı anavatanlarının sağladığı himaye ve imtiyazlarla, Akdeniz limanlarında ticari ilişkiler kurmuşlardı. Koloniler 1776'da bağımsızlıklarını ilan edip Amerika Birleşik Devletleri'ne dönüştükten sonra da buralardaki ilişkilerini sürdürdüler. O dönemlerde Akdeniz'de uyrukları ticaret yapan bütün devletler, Garp Ocakları adı verilen Cezayir, Trablusgarp (bugünkü Libya) ve Tunus ile antlaşmalar yaparak, gemilerinin güvenliğini satın almak zorundaydılar. Garp Ocakları, istedikleri haraçları elde edemedikleri durumlarda korsanlık yapıyor, ilgili devletin ticari çıkarlarına büyük zararlar veriyorlardı. Genç bir devlet olan ABD'nin gemileri, bir süre için Garp Ocakları'na bağlı korsanlar tarafından sürekli olarak yağmalandı. Bu durum, uluslararası ticarete yeni bir ortak istemeyen İngiltere ve Fransa gibi devletlerin de işine geliyordu.⁶¹

ABD Garp Ocakları ile sorunlarını, önce ödünler vererek ve haraç ödeyerek, diplomasi yoluyla çözmeye çalıştı. Bunlar ancak geçici çözümler olabiliyordu, çünkü Garp Ocakları ödünler kopardıkça yenilerini istiyor, sık sık antlaşmaları ihlal ediyordu. Bu durum ABD'yi güçlü bir donanma oluşturarak bölgede güç gösterileri yapmaya sevk etti. Berberi Savaşları olarak anılan bu savaşlar neticesinde, ABD karşısında duran güçler ezildi ve Akdeniz ABD uyuşundaki tüccarlar için 1820'lerden itibaren tam anlamıyla güvenli hale geldi. Bu zaferler yeni kurulmuş olan

oluşmaktaydı. Merkeze uzak olan bu eyaletler, klasik Osmanlı idari yapısından farklıydılar, bu yüzden buralarda tımar sistemi uygulanmamış, daha gevşek vergi yükümlülükleri öngörülmüştü. Eyaletler birer Beylerbeyilik olarak örgütlenmişti. Ne var ki zamanla Beylerbeyi'lerin otoritesi zayıfladı ve eyaletlerin koruması için bırakılmış olan yeniçeriler ve leventler arasından seçilen dayılar siyasi otoriteyi devraldı. Bunda Yavuz Sultan Selim zamanında, yeniçerilerin ve leventlerin üç yılda bir merkezden gelenlerle değiştirilmesi uygulamasının son bulması da rol oynadı. Zamanla buralardaki yeniçeriler, geleneklere aykırı biçimde yerli halktan kadınlarla evlenmeye başladılar. Böylece Kuloğlu denen bir nesil ortaya çıktı. Kuloğulları zamanla idari mekanizmada önemli roller oynamaya başladılar. Sonuçta Tunus ve Trablus'ta birer mahalli hanedan oluştu. Cezayir ise dayılar tarafından yönetilmeye devam etti. Garp Ocakları hukuki olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla beraber, bağımsız davranıyor, devletlerle İstanbul'un denetimi dışında savaflara tutuşup antlaşmalar imzalayabiliyordu. Bu antlaşmalar genellikle korsanlık tehdidi ile yapılmış haraç antlaşmalarıydı. Bu son dönemlerde Osmanlı bürokrasisi bu eyaletleri Emaret, Niyabet gibi isimlerle adlandırmıştır. Avrupalılar ise bu eyaletleri *regency* (korsan devleti, barbar devleti) olarak tanımlıyordu. Atilla Çetin, "Garp Ocakları", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 13, 1996; 382-386.

⁶¹ Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri ile Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Konya, Damla Matbaacılık, tarihsiz; 5-10, Erhan, **Türk – Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İstanbul, İmge, 2001; 34-42.

ABD için kendini ispat etme ve tecrübe kazanma fırsatı sunmuş oldu. ABD ile Garp Ocakları arasındaki antlaşma ve çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminin etkisi ve denetimi dışında gerçekleşiyordu. Çünkü Garp Ocaklarını oluşturan üç eyalet, kağıt üzerinde Osmanlı Devleti'nin mülkü olmakla beraber fiilen bağımsız devletler gibi hareket eden, kendi çapında monarkları olan özerk yönetimlerin egemenliği altındaydı. Bununla beraber bu eyaletlerle ilişkiler ABD için Osmanlı Devleti ile kurulacak ilişkiler için deneyim birikimi sağladı. Örneğin bu eyaletlerle imzalanan ticaret antlaşmaları, ileride Osmanlı Devleti ile akdedilecek olanlara benzerlik gösteriyordu.⁶²

1.3.1.2.) 1830 Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşmasına Giden Süreç

Amerikalı tacirler koloniler döneminden beri İzmir limanına gelip gidiyorlardı. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra da bu ilişkiler devam etti. Berberi Savaşları ile Akdeniz'in daha güvenli hale gelmesi, afyon ticaretinde Çin ile İngiltere arasındaki siyasi sorun sayesinde ABD'li tüccarların daha fazla rol oynamaya başlaması, ABD üretimi romların İzmir limanı üzerinden İran ve Rusya'ya gönderilmesi gibi etkenler İzmir limanında faaliyet gösteren ABD uyruğu tacirleri arttırmıştı. Bu gelişmenin sonucunda 1811'de İzmir'de Amerikan Ticaret Evi açıldı. Bu kurum görünüşte bir ABD şirketinin şubesiydi, ama fiilen bir konsolosluk gibi çalışıyordu. 1823'e gelindiğinde 4 ABD şirketinin İzmir'de şubesi vardı. Aynı sene 18 Amerikan gemisi limana gelip gitmişti. Gemi sayısı 1825'te 22'ye yükseldi. Aynı yıllarda bazı gayrimüslim Osmanlı uyrukları da ticari maksatla Amerika'ya yerleşmişti. Aynı dönemde Boğazlar ve Karadeniz'deki ticari faaliyet İzmir limanındaki kadar yoğun değildi. Bunun sebepleri, Osmanlı yönetiminin boğazlardan geçiş için bir ticaret antlaşması olmayan ABD uyruklarına zorluklar çıkarması ve İngilizlerin Rus limanlarındaki karlı ticaret olanaklarını Amerikan tacirleri ile paylaşmak istememesiydi. Akdedilecek olan ticaret antlaşmasında, ABD'li murahhaslar boğazlar ve Karadeniz meselesine özellikle önem vereceklerdir. Levant Kumpanyası 1811'den itibaren ABD gemileri üzerindeki himayesini kaldırdı. Bunun üzerine ilgili ABD

⁶² Erhan, a.g.e.; 42-68.

gemileri kapitüler haklardan yararlanamaz ve daha yüksek gümrük vergisi öder hale geldi. Bunun üzerine İzmir’de Ticaret Evi’ni kurmuş olan Offley, Babıali nezdinde girişimde bulundu ve gümrük vergisini düşürmeyi başardı. Ne var ki bu indirim resmi bir güvence içermiyor, kişisel ilişkilere dayanıyordu.⁶³

Başlangıçta, Amerika Birleşik Devletleri diplomatik ilişkiler kurmak için Osmanlı Devleti’nden daha hevesli ve girişken olmuştur. 1820’lerden itibaren güçlenen bu hevesin öncelikli nedeni bir ticaret antlaşması yapma isteğiydi. ABD’nin akdetmek istediği ticaret antlaşmasından beklentileri, Osmanlı coğrafyasında faal olan Amerikalı tacirlerin durumunun iyileştirilmesi, Amerikalı tacirlere Avrupalı olanlara tanınan hakların tanınmasıydı. Ayrıca bir ticaret antlaşması olmadığı için Osmanlı Devleti, ABD’nin konsolosluk açmasına izin vermiyordu. Tacirlerin yanı sıra ABD’li Protestan misyonerlerin, seyyah ve araştırmacıların haklarının korunması işi İngiliz konsoloslukları tarafından yürütülüyordu. ABD bir ticaret antlaşmasıyla kendi konsolosluklarını kurmak ve uyruklarını kendisi himaye etmek arzusundaydı. Osmanlı coğrafyasının stratejik konumu, ABD’nin Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurması için bir diğer motifti. Öte yandan ABD ile Osmanlı Devleti arasında ilişkilerin gelişmesi önünde ABD açısından bir takım engeller vardı. Her şeyden önce iki ülke coğrafi olarak birbirlerine çok uzaktı. Ayrıca Amerikan kadroları arasında Türkçe bilenlerin sayısı azdı. Amerika Birleşik Devletleri’nin siyasi yapısının yeniliği ve oturmamışlığı, genç federasyonun yaşadığı ekonomik kriz, Osmanlı Devleti ile ilişki kurulması önündeki diğer engellerdi. Amerikan kamuoyuna hakim olan olumsuz Osmanlı – Türk – Müslüman imgeleri ve önyargılar işi ideolojik olarak da zorlaştırıyordu. Nihayet ABD’nin geleneksel izolasyonist tutumu, Osmanlı Devleti ile ilişkiler geliştirmesini yavaşlatan bir unsurdu.⁶⁴

Diplomatik ilişkiler kurulmasında İstanbul’un çekingenliğinin sebeplerinin başında coğrafi uzaklık geliyordu. Bu etken tebaası Amerika ile hemen hemen hiç temas etmeyen Osmanlı Devleti açısından daha da etkiliydi. Osmanlı kitaplarında, basınında Amerika ile ilgili ürünlerin çok kısıtlı olmasına bağlı olarak Amerika hakkında genel

⁶³ A.e.; 68-81.

⁶⁴ A.e.; 94-103.

olarak bilgisizlik hakimdi. Ayrıca ABD ile kurulacak ilişkilerden sadece Amerikalıların ekonomik ve siyasi kazancı olacaktı. Osmanlı Devleti, Amerika'da iş yapan tacir uyruklara sahip olmadığı için ve Avrupa'daki güç dengelerinde Amerika henüz bir önem taşımadığı için kurulacak ilişkilerden ciddi bir çıkar beklentisi içinde değildi. ABD'nin Garp Ocakları'ndaki askeri hareketleri da olumsuz bir intiba yaratmıştı. Ayrıca İngiltere ile ABD arasındaki hasımlık gözëtiliyor, o dönem için Osmanlı'nın toprak bütönlüğünü önemsediğı düşünölen İngiltere'yle ilişkilerin kötöleşmesi istenmiyordu. Erhan'ın bildirdiğine göre, 1830'da İngiltere Büyökelçisi Gordon ile bir görüşme yapıldı ve Gordon ABD-İngiltere ilişkilerinin iyi seyrettiğini bildirdi. Bu gelişme endişeleri hafifletmiştir. Yunan Bağımsızlık Savaşı'na Amerikan kamuoyunun ve ABD resmi mercilerinin verdiğı destek de Osmanlılar açısından olumsuz bir mazi öğesi idi. Bu olumsuz ve ilişki kurmayı zorlaştıran sebeplerin yanı sıra, Osmanlıları ABD ile ilişkileri geliştirmeye yönelten etkenler de vardı. Amerikalı tacirlerin piyasaya dahil olmasıyla Osmanlı ürünlerinin fiyatlarının artacağı hesaplanmaktaydı. Ayrıca güçlü bir donanma kurmak isteğindeki Osmanlı Devleti, ABD'den üstün savaş gemilerinin inşası için istifade edebilirdi. Üstelik başlangıçta ABD'nin diplomatik girişimlerine karşı olan Rusya, Osmanlı-Rus savaşının sona ermesiyle beraber (1830) tavrını tersine çevirmiş ve ABD'ye bu konuda yardımcı olmaya başlamıştı.⁶⁵

Bu koşullar altında biçimlenen Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'nın metnini New York'lu bir armatör olan Amerikan murahhası Rhind ile Reisölküttap Muhammed Hamid Efendi 7 Mayıs 1830'da imzaladılar. Metnin aslı Türkçe idi, Fransızca bir resmi tercümesi de vardı. Antlaşma metnine ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satmasını öngören bir gizli madde de dahildi. Fakat bu madde 1 Şubat 1831'de Senato tarafından reddedildi, diğër maddeler ise onaylandı. Antlaşma ABD Başkanı Jackson tarafından bu madde hariç 2 Şubat 1831'de onaylandı. Gizli maddenin onaylanmaması Babıali'de rahatsızlık yarattı ve Osmanlı Devleti'nin onayını geciktirdi. Maslahatgözar Porter resmi kanalla değil ama kişisel girişimler ile

⁶⁵ A.e.; 104-113.

Amerikalıların Osmanlı Devleti'ne gemi satmasını ve İstanbul'da tersane kurmasını sağlayınca antlaşma II. Mahmut tarafından 1831'de Ekim ayı başında onaylandı.⁶⁶

Onaylanan ve yürürlüğe giren hali ile dokuz maddelik Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması ile ABD ilk defa Osmanlı ülkesinde “en imtiyazlı devletler”e tanınan haklara sahip olmuştu. ABD uyruğundaki tüccarlar, Osmanlı limanlarında eskiden olduğu gibi Avrupalı tüccarlardan daha yüksek mal ve gümrük vergisi ödemeyeceklerdi. Aynı koşullar Osmanlı uyruğu tüccarlar için de geçerliydi. Ne var ki o dönemlerde ABD coğrafyasına kadar gidip de ticaret yapabilen Osmanlı tüccarı yok gibiydi. Antlaşma ABD'ye ve Osmanlı Devleti'ne birbirlerinin ülkesinde ticaret merkezleri ve konsolosluklar kurma hakkını kazandırıyor. Ayrıca antlaşma hükmünce ABD'li tüccarlar ve bunların istihdam ettiği her milliyetten simsar uygulanmakta olan esaslar dışında bir muameleye tabi tutulmayacak, ABD gemileri gümrük memurları tarafından en fazla Osmanlı gemileri kadar aranacaktı. Antlaşma, ABD uyruğundaki tüccarların, belli başlı Avrupa devletlerinin uyruklarının olduğu gibi kendi konsolosluk hukuklarına tabi olmalarını öngörüyordu. ABD uyruğundaki gemilere boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınıyordu. 1830 Ticaret Antlaşması'ndan sonra, ABD'den ithalat 27.600 dolardan (1829) 74.263 dolara (1830), ABD'ye ihracat ise 293.237 dolardan (1829) 417.392 dolara çıkmıştı. Bu değerlerle de izlenebildiği gibi, antlaşma ABD-Osmanlı ticaret ilişkilerini genişletici etkisini hemen göstermişti.⁶⁷ Bununla beraber, Erhan ticaret hacmindeki genişlemenin beklentilerin gerisinde kaldığını belirtmektedir. Bunun sebepleri arasında ABD'li denizcilerin Boğazlar konusundaki deneyimsizliği, Osmanlı'nın başlıca ihraç maddelerinden ABD'nin aldığı yüksek gümrük vergisi, bazı ABD'li tüccarların Osmanlı limanları arasında taşımacılığı uzak mesafe taşımacılığına tercih etmeleri, Osmanlı idaresinin kısa bir süre için afyonu tekel altına almasıydı.⁶⁸

1.3.1.3.) 1830'lardan 19. Asrın Sonlarına Kadar Ticari İlişkiler

⁶⁶ A.e.; 123-134, 205-209, Şafak, 2003; 38-44.

⁶⁷ Erol, a.g.e.; 14-18, Doğan, a.g.e.; 25-31. Antlaşmanın Türkçe özgün metni için: Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003; 119-122.

⁶⁸ Erhan, a.g.e.; 161-162. 1831'den 1899'a kadar Osmanlı ile ABD arasındaki ithalat ve ihracatın Dolar cinsinden değerleri için: Erhan, a.g.e.; 417-419.

16 Ağustos 1838’de akdedilen Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması, esas olarak Osmanlı Devleti ile Fransa arasında akdedilen, bir dizi devletle beraber ABD’nin de taraf olduğu 25 Kasım 1838 tarihli antlaşmaya önayak olmuştu. ABD ve diğer devletlerle tek tek antlaşma yapılmamıştı. Çünkü ABD 1830’da “en ziyade müsaadeye mazhar millet” statüsünü elde etmişti. Böylece Osmanlı Devleti bir devlete daha gelişkin imtiyazlar verdiğinde ABD otomatik olarak bu imtiyazlardan faydalanma hakkını edinmişti. Antlaşmanın temel önemi, taraf devletlerin uyuşundaki yabancı tüccarların Osmanlı dış ve iç ticaretinde faaliyet göstermesi önündeki engellerin hemen hemen tamamen kaldırılmasından ileri gelmektedir. Antlaşma bazı malların alım-satımını kısıtlandıran, hatta yasaklayan Yed-i Vahid (Tekel) usulünün kaldırılmasını öngörüyordu. Ayrıca iç ticarete, Müslüman tüccarların tabi olduğu şartlarla yabancı tüccarların tabi olduğu şartlar arasındaki fark kaldırılıyordu. Yani yabancı tüccar, Osmanlı ülkesinin bir noktasından aldığı malı, başka bir noktada satabilecek, bunu yaparken engellenmeyecek ve fazladan bir vergi ödemeyecekti. Dahası ihracata konan vergi yükseliyor, ithalata konan vergi ise düşük bir düzeyde belirleniyordu. Bu antlaşma, Osmanlı ekonomisinin hammadde ihraç eden, mamul mal ithal eden, buna bağlı olarak üretken yeteneğini giderek yitiren yapısını pekiştiren bir etkiye bulunmuştu.⁶⁹

1830 Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması’nın hükümleri, yer yer keyfi olarak uygulanmamaktaydı. Ayrıca 1838 Antlaşması’nın ABD’ye sağladığı haklar da Babıali tarafından gönüllü bir biçimde verilmemiş, bu haklar Amerikan mercilerinin girişimiyle, ancak bazı Osmanlı limanlarında geçerli olmak üzere tanınmıştı. Kaldı ki 1830 tarihli antlaşma, hükümleri 25 sene geçerli olacak şekilde akdedilmişti. Babıali, 1855’te yeni bir antlaşma yapılması gerektiğini ABD makamlarına hatırlattı.⁷⁰ Osmanlı ile ABD arasındaki yeni Dostluk ve Ticaret Antlaşması, ancak 1862’de yürürlüğe girebilmişti. Antlaşma yürürlüğe girdiği sırada Amerikan İç Savaşı sürüyordu. Bir çok Avrupa devletinin aksine Osmanlı Devleti Amerikan İç Savaşı

⁶⁹ Nuri Doğan, **Cumhuriyet Öncesi Türk-Amerikan Ticaret Antlaşmaları**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996; 31-41, Erhan, **a.g.e.**; 162-163. İngilizlerle akdedilen antlaşmanın Türkçe özgün metni için: Doğan, **a.g.e.**; 87-97.

⁷⁰ Erhan, **a.g.e.**; 165-166.

sırasında (1861-1865) tarafsız kalmamış, yönetimin meşru sahibi olarak gördüğü Kuzeylilere destek vermişti. Bunun başlıca sebebi, Osmanlı Devleti'nin 19. asır boyunca karşı karşıya kaldığı ayrılıkçı isyanlar ve kopuşlardı. Güneyli Konfederasyon devletlerinin Kuzey'den bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Osmanlı Devleti tarafından ayrılıkçı bir girişim olarak algılanmıştı. 1862 tarihli yeni antlaşmanın şartları genel olarak ABD'li tüccarların Osmanlı coğrafyasında iş yapmasını kolaylaştırıcı nitelikteydi. Diğer devletlere 1861'de kapitülasyonları geliştirici bir takım imtiyazlar verilmişti, 1862 antlaşmasıyla ABD de bu imtiyazlara sahip oldu. İç Savaş biter bitmez antlaşmanın sağladığı koşulların etkisi genişleyen ticaret hacminde görülmüştü. Ayrıca bu antlaşmanın 15. maddesiyle silah ve barut ithalatının önündeki engeller kaldırılmış, bu sayede 1870'ler boyunca silah ithalatı büyük miktarlarda artmıştı.⁷¹

19. asır boyunca afyon ABD'li tacirlerin başlıca ihraç maddesi olmuştu. Kuru üzüm, kuru incir, tütün, meyan kökü, halı, kilim, yapağı ve deri ürünleri diğer önemli ihraç mallarıydı. ABD'den Osmanlı'ya ithal edilen ürünler arasındaysa pamuklular, madeni yağlar, işlenmiş deri, rafine şeker, demir-çelik ürünleri, alkollü içkiler, silah ve cephane bulunmaktaydı. ABD ile yapılan dış ticaret Osmanlı lehine fazla vermekteydi. 1831 ile 1899 yılları arasında bu durum sadece 6 kez bozulmuştur. 19. asır boyunca, ABD ile dış ticaret hacmi mutlak olarak genişlemiş, bununla beraber bu genişleme diğer ülkelerle yaşanan ticaret hacmi genişlemesine göre düşük kalmış, yani ticaret hacmi göreceli olarak gerilemişti. 1876'da ABD en çok ihracat yapılan üçüncü, en çok ithalat yapılan altıncı ülkeydi. Asrın sonuna gelindiğinde ise ABD ihracatta onuncu, ithalatla on üçüncü sıradaydı. Osmanlı Devleti, ABD pazarının Osmanlı ihraç mallarına olan ilgisini arttırmak için, 1892'de uluslararası bir fuar olan Chicago Teknoloji ve Kültür Sergisi'ne katılmıştı.⁷²

1.3.2.) ABD'li Misyonerlerin Faaliyetleri

⁷¹ Erol, **a.g.e.**; 19-28, Erhan, **a.g.e.**; 158, 165-171. Antlaşmanın Türkçe özgün metni için: Şafak, **a.g.e.**; 122-133. Osmanlı ile ABD arasındaki silah ticaretine ilişkin ayrıntılı bilgiler için: Erhan, **a.g.e.**; 171-189, Şafak, **a.g.e.**; 133-152.

⁷² Erhan, **a.g.e.**; 163-165, Şafak, **a.g.e.**; 97-119. 1893 Uluslararası Chicago Teknoloji ve Kültür Sergisi'ne Osmanlıların katılımı hakkında ayrıntılı bilgi için: Şafak, **a.g.e.**; 159-170.

ABD’li Protestanlar, 1810 yılında ülkelerindeki ilk misyonerlik örgütlerini resmen kurdular. Bu örgütler zaman içerisinde sayı ve güç açısından büyük bir gelişme kaydetti. 1855’e gelindiğinde ABD’de 6.185 adet misyoner kurumu vardı.⁷³ Çağrı Erhan’ın verdiği bilgiye göre, tarihte Amerikan misyoner faaliyetlerinin yoğunlaştığı iki odak Çin ve Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Bu iki ülkenin ortak yönleri, Hristiyanların azınlıkta olmaları, köklü fakat gittikçe zayıflayan idareler altında olmaları, karlı ticaret olanaklarına sahip olmaları, tek bir Avrupa devletinin tahakkümü altında olmamaları ve farklı güçlerin rekabet sahası halinde olmalarıydı. Erhan’a göre misyoner faaliyetler, insani yönler barındırmakla beraber, bilerek ya da bilmeyerek ABD’nin siyasi ve ticari çıkarlarına hizmet etmekteydi.⁷⁴ ABD’li misyonerlerin faaliyetleri, bir süre sonra bu faaliyetler etrafında gelişen sağlık, eğitim ve kültür kurumlarıyla beraber, Osmanlı kamuoyunun ABD algılamasını biçimlendiren en önemli etkenlerden biriydi. Bu yüzden konumuz açısından bu kurumların tarihçesine kısaca değinmek faydalı olacaktır.⁷⁵

1818’de Amerikalı Protestanların büyük bir finansal ve kadrosal güce sahip misyoner örgütü olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions*, kısaca ABCFM, Osmanlı’da misyoner faaliyetlerine başlama kararı aldı. ABCFM tarafından Osmanlı ülkesine gönderilen görevliler farklı etnik unsurlar hakkında ayrıntılı bilgiler derlediler. Bir ABCFM görevlisi olan Fisk, Osmanlı coğrafyasında dağıtılacak yayınları basmak üzere Malta’da 1822’de bir matbaa kurdu. İlk misyon 1823’te Kudüs’te açıldı. Bunu 1825’te Beyrut, 1828’de İzmir şubeleri takip etti. Bölgede yürütülecek misyoner faaliyetleri için ilk etapta Beyrut merkez olarak seçildi. Buraya gelen yeni misyonerlerin ve eşlerinin çabaları ile, 1827’ye kadar Beyrut ve çevresinde 100’ü kız 600 öğrenciye sahip 13 okul kuruldu. Bölgedeki ABD’li misyonerler İngiliz

⁷³ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929) – Kamu Hukuku Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme-**, İstanbul, Beyan, 2002; 209.

⁷⁴ Erhan, **a.g.e.**; 84-85.

⁷⁵ Bu kurumlarla ilgili ayrıntılı bilgi için: İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981; 87-96, Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1989, Adnan Şişman, **XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006; 5-12, 25-95.

konsolosundan da destek görmekteydi. Başlangıçta Osmanlı uyruklarından Müslümanları ve Yahudileri hedef olarak seçmiş olan ABCFM, bölgedeki deneyimlerden ve 1830'lar boyunca yürütülen araştırma gezilerinden sonra fikrini değiştirdi. Çünkü Müslümanların din değiştirmesi, yani istirdat, 1856'ya kadar idamla cezalandırılan bir suçtu. Osmanlı'nın Yahudi uyruklarıysa dini bir bütünlük ve güvence altında yaşıyor, din değiştirmeye soğuk bakıyorlardı. Güçlü bir kilise örgütüne sahip olan Rumlar ve kapalı bir cemaat olan Nasturiler de bu faaliyetler için uygun değildi. Beyrut'ta temas edilen Hristiyan Araplar içinden bir çok Protestan olan çıkmıştı. Bölgedeki Ermeniler içinde de bu çabaların karşılığı alınabiliyordu. Osmanlı limanlarında iş yapan Amerikalı tacirlere aracılık eden simsarların genellikle Ermeni milletinden olması da yakınlaştırmacı bir etkendi. Fakat Beyrut, yeni hedef olarak seçilen Ermeniler için uygun bir yer değildi. 1831'de Ermenilere daha rahat ulaşabilmek için İstanbul'da misyoner faaliyetleri başlatıldı. 1834'te İstanbul'da ilk Türkçe ayin yapıldı ve Pera'da ilk okul açıldı. ABD'li misyonerlerin akdedilen ticaret antlaşması ile sağlanan ayrıcalıklardan faydalanabilmesi misyoner faaliyetlerini kolaylaştırıyordu. Bununla beraber, Protestan Ermenilerin sayısının artmaya başlaması, kadim Hristiyan cemaatlerini tedirgin etmeye başlamış, bu konuda Babiali'ye iletilen şikayetler çoğalmıştı.⁷⁶

1836'ya kadar 41, 1836 ile 1844 arasında 54 misyoner ve misyoner yardımcısı Osmanlı ülkesine gönderilmişti. 1861'de ülkedeki misyonerlerin sayısı 125 olmuştu. Beyrut ve İstanbul'dan sonra 1855'e kadar Trabzon, Erzurum, Antep, Maraş, Adana, Halep, Tarsus, Antakya, Kilis ve Selanik'te de misyonlar kuruldu. İlerleyen yıllarda bu merkezi bölgelerin çevresinde yeni misyonlar teşkil etmeye devam edildi. Bu misyonların yayılışına bağlı olarak, 1850'de Osmanlı ülkesinde Protestanlara ait 7 kilise ve 7 okul, 1860'ta 49 kilise ve 114 okul, 1880'de 97 kilise ve 331 okul, 1913'te ise 163 kilise ve 450 okul vardı. Bu okulların öğrenci sayısı ise 1850'de 112, 1860'ta 2.742, 1880'de 13.095, 1913'te 25.922'ye erişmişti.⁷⁷ Bu misyoner faaliyetlerinin ürünü olarak, Osmanlı millet sisteminde yeni bir dini cemaat oluşturabilecek kadar

⁷⁶ Erhan, **a.g.e.**; 85-92, Fendoğlu, **a.g.e.**; 221-224.

⁷⁷ Erhan, **a.g.e.**; 190-191.

Protestan nüfusu oluşmuştur. Bunun sonucunda 15 Kasım 1847’de bir irade yayımlayan Sultan Abdülmecid, Protestanları ayrı bir millet olarak tanımıştır.⁷⁸

1820’lerden itibaren ABD’liler Osmanlı ülkesinde İngilizce eğitim veren ilk ve orta dereceli okullar kurmaya başladılar. Bu okulların ilki, 28 Temmuz 1824’te Beyrut’ta açılanıdır. Bu okul aynı zamanda Beyrut’ta açılan ilk yabancı okuluydu. Takip eden yıllar boyunca ilk ve orta düzeyli Protestan okulları, yukarıda açıklandığı şekilde sayıca arttı. 1860’lar itibariyle Protestan cemaat, okulların finansman yükünü önemli ölçüde paylaşabilir hale gelmişti. Zamanla okulların çoğu kendi kendilerini geçindirebilir hale geldi. 1905’te 400’ü aşkın Amerikan okulunun sadece 86’sı ruhsatlıydı. Osmanlı görevlileri yabancı okulların belli kurallara bağlı olarak kurulması için çaba harcıyor, fakat ABD’liler baskı ile genellikle isteklerini kabul ettiriyorlardı. 1860’lardan itibaren, Protestan misyoner ve eğitimciler, üniversite düzeyinde eğitim verecek okullar kurmaya önem vermeye başladı. Üniversite düzeyinde ilk okul, 1866’da Bliss tarafından Beyrut’ta kurulan Suriye Protestan Koleji olmuştur. Bu üniversite düzeyindeki okulların en önemlisi, 1839’dan beri Osmanlı ülkesinde misyonerlik yapan Cyrus Hamlin’in öncülüğüyle 1863’te kuruluş çalışmaları başlayan Robert Kolej’dir. ABD’nin baskısıyla Sultan Abdülaziz 1868’de okulun kurulması için gereken izni vermeye mecbur olmuştu. Finansmana en fazla destek olan New York’lu tüccar Christopher R. Robert’ın ismi okula kondu. Babialı başlangıçta okulun açılmasına direnmiş fakat ABD’nin baskısıyla kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu iki okulu benzer okulların açılması izledi. Amerikalıların kurduğu bu okullar sadece eğitim işiyle de ilgilenmiyor, geniş araziler üzerinde kilise, rasathane, hastane, kreş, ana okulu ve diğer basamaklarda eğitim birimleri ile, Nurdan Şafak’ın benzetmesiyle birer külliye gibi faaliyet görüyordu. Bu kolejlerle beraber, Osmanlı’daki ABD’liler doğrudan doğruya İncil öğretiminden ziyade, akademik öğretime ağırlık vermeye başladılar. Hatta zamanla okulların liberal ve pozitivist müfredatlarıyla misyoner kuruluş amaçları arasında bir paradoks oluştuğuna işaret edilmektedir. Okulların öğrenci profiline dair de bir kaç bilgi vermek faydalı olacaktır. Çeşitli düzeylerdeki Amerikan okullarında okuyan öğrencilerin çoğu gayrimüslüm unsurlardan çıkmaktaydı. Amerikan okullarında eğitim nitelikliydi ve öğrencilerden

⁷⁸ A.e.; 197.

çoğu zaman ücret talep edilmiyordu. Osmanlıların bu okulları tercih etmesinin önemli sebeplerinden biri, Osmanlı okullarının sayıca ve nitelikçe yetersizliği idi. Müslümanların Amerikan okullarına girmesine resmi izin ancak 1906'da verilmiştir. Ancak fiilen 1887'den beri Müslüman öğrenciler bu okullarda okuyordu. Müslümanların bu okullara devamı 1908'den sonra artmıştı.⁷⁹

Amerikan okullarında okuyan Müslümanlar arasından ünlü ve seçkin simalar da çıkmıştır. Bunların en önemlisi, mütareke döneminde Osmanlı kamuoyunda bir kanaat önderi olarak sivrilecek olan Halide Edip (Adıvar) Hanım'dı. Halide Edip Hanım, İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'nden mezun olan ilk Müslüman-Türk kızıydı. Halide Edip, çocukluğundan dünya savaşının sonuna kadar hayat öyküsünü anlattığı "Mor Salkımlı Ev" adlı hatıratında, okulundan ve ABD'li öğretmenlerinden övgüyle bahsetmektedir.⁸⁰ Hatıratında anlatılana göre, 31 Mart olayları sırasında hedef durumunda bulunan Halide Edip, Amerikan Koleji'ne sığınmış, orada dört gün kalmıştı.⁸¹ Aynı eserde, Halide Edip'in dünya savaşı yıllarında Suriye'de eğitimcilik hizmeti verdiği sıralarda ilişki kurduğu ABD'li din görevlileri ve eğitimcilerden de olumlu bir surette bahsedilmektedir.⁸² Halide Edip'in yazı faaliyetleri aşağıdaki bölümlerde kamuoyunda Amerikan tesirini yaratması ve yansıtması açısından ele alınacaktır.

1858'de din değiştirmeye verilen cezanın kaldırıldığı yukarıda belirtilmişti. Bu değişikliklerle beraber, Osmanlı Müslümanlarından Protestan olanların sayısı hızla artmaya başladı. Bu durumdan cesaret alan misyoner örgütü, Müslüman Osmanlıları da hedef kitle olarak görmeye başladı. Matbaalar, Yunan, Ermeni ve Arap harfleri ile binlerce cilt Türkçe kitap yayınlamaya, misyonerler bu yayınları ülkenin dört bir yanına dağıtmaya başladı. Bir süreden beri kadim Hristiyan cemaatleri hızlanan Protestanlaşmadan şikayetçiydi. Müslümanlar içinde de bu eğilimin hızlanması Müslüman cemaatini ve Babıali'yi rahatsız etmeye başladı. 27 Haziran 1862'de Hariciye Nazırı Âli Paşa, yayınladığı bir sirkülerle, tüm elçiliklere politika ve dini

⁷⁹ Fendoğlu, **a.g.e.**; 227-229, Şafak, **a.g.e.**; 172-191.

⁸⁰ Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, Ankara, Özgün, 2005; 101, 124.

⁸¹ Adıvar, **a.g.e.**; 158-160.

⁸² **A.e.**; 258, 271.

propaganda amaçlı her türlü yayının sansürleneceğini bildirdi. ABD elçisinin bu düzenlemeden başta rahatsız olmaması ilginçtir. Ne var ki 1863'ten itibaren misyoner yayınlarının toplatılmaya başlaması ve Temmuz 1864'te misyonerlerin çalıştırdığı İstanbul'daki bir yayınevinin zaptiye görevlilerince basılması, elçi Morris'i harekete geçirdi. Ali Paşa kendisi ile görüşen Morris'e, Müslüman ahali arasında İslam aleyhtarlığı da içeren çok sayıda kitap dağıtılmasından Osmanlı Devleti'nin rahatsız olduğunu, bu tip hareketlere daha fazla müsaade edilmeyeceğini açıkladı. Aynı yıl çıkan Neşriyat Kanunu, misyoner yayınları üzerindeki denetimi daha da sıkılaştırdı. Bu sıkı denetim, 1908'e kadar devam etti ve misyonerlerin faaliyetleri önünde ciddi bir engel oluşturdu. Benzer bir şekilde misyoner okulları üzerinde de baskı kuruldu. Okulların ruhsat alması zorlaştırıldı. Nihayet misyonerlerin ülke içerisinde dilediğince seyahat etmeleri engellenmeye başladı.⁸³ 1908'den sonraki ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin politikaları, her alanda özgürlüklerin genişlemesiyle uyumlu olarak, misyonerlerin faaliyetleri önündeki engellerin bir çoğunun kaldırılması şeklinde gerçekleşti. Buna bağlı olarak dünya savaşının patlak verdiği 1914'e dek Amerikan misyoner ve eğitim faaliyetlerinde yeni bir canlanma dönemi başladı.⁸⁴ Savaş başladığında 151 misyoner, bunların 1200 yerli yardımcısı, 9 hastane, 8 kolej, 24 ortaokul, 369 ilkokul, 137 kilise vardı. Wilson'ın Osmanlı ülkesinin terk edilmesi önerisine bir çok ABD'li misyoner uymadı. Yine de 1916'da misyonerler yarı yarıya azaldı. 1917'de ise sadece 24 Amerikalı misyoner kaldı.⁸⁵

ABD'li misyonerlerin faaliyetleriyle ilgi bu bölümü bitirmeden önce, misyonerler ve genel olarak Osmanlı coğrafyasında faal olan ABD'liler ile Osmanlı Devleti'nin Ermeni uyruklarının ayrılıkçı eğilimleri arasındaki ilişkilere değinmek gereklidir. Yazarların ısrarla vurguladığına göre, ABD'liler Ermeni milliyetçiliğinin ve ayrılıkçılığının ortaya çıkmasında ve yükselmesinde rol oynamıştır. Ayrıca Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki faciaları, kendi kamuoylarına Müslümanlar aleyhine yansıtmışlardır.⁸⁶

⁸³ Erhan, **a.g.e.**; 199-204.

⁸⁴ **A.e.**; 375-377.

⁸⁵ **A.e.**; 387.

⁸⁶ **A.e.**; 301-336, Fendoğlu, **a.g.e.**; 235-240, Şafak, **a.g.e.**; 59-92.

1.3.3.) 1. Dünya Savaşı'nda ABD ve Osmanlı İmparatorluğu

1.3.3.1.) Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti

Savaşta askeri hareket, Ağustos 1914'te Almanya'nın Belçika ve Lüksemburg üzerinden Fransa'ya saldırmasıyla başlamıştı. Almanya'nın planı, Fransa'yı altı hafta içinde mağlup etmek, bu süre zarfında ancak savaşabilecek duruma geleceği düşünülen Rusya'ya, Fransa'nın kesin mağlubiyetinden sonra yönelmekti. Ne var ki Almanya'nın Fransa'daki hareketi, İngiltere'nin Fransa'ya yardımının da etkisiyle, umduğu kadar başarılı geçmedi. 1914 Eylül başında Alman kuvvetleri Paris yakınlarındaki Marne'da durduruldular. Bu tarihten sonra Batı Cephesi'nde her iki taraf için de son derece yıpratıcı bir hal alacak olan siper savaşları başladı. Cepheyi yarmak için Almanlar tarafından girişilen 1916 başlarındaki Verdun saldırısı da, İtilaf kuvvetlerinin Somme savaşı da hiç bir müspet sonuç vermeyecek, Batı Cephesi'ndeki durum savaş sonuna kadar sürecektir. Doğu Cephesi'nde Eylül'de Rus kuvvetlerinin hareketini Alman kuvvetleri durdurdu. Burada da bir kilitlenme ve denge oluştu. Cephelerdeki bu kilitlenmenin sebebi, iki tarafın askeri güçlerindeki denge olmuştu. İtilaf Devletleri nüfus olarak toplamda Almanya ve Avusturya'nın iki katı kadardılar. Bununla beraber İtilaf devletleri savaşın başında 170 tümen çıkarabilirken, Almanya ve Avusturya-Macaristan 150 tümen çıkarabiliyordu. Özellikle Rus birliklerinin kurmay subay, mühimmat açısından zaaflara sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sayısal üstünlüğe rağmen, askeri güç düzeyinde denge durumu vardı. Bu denge durumu, her iki tarafı da yeni devletleri savaşa dahil etmek için baskı uygulamaya yöneltti.⁸⁷

Avusturya Veliahtı Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesinden sonra gelişen olaylar, ilk dünya savaşının çıkmasına yol açmıştı. Gerilim tırmanırken Osmanlı Devleti'nde iktidar mevkiinde

⁸⁷ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, çeviren Adnan Cemgil, şehirsiz, Altın Kitabevi, 1982; 195-207, 217-234, A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İstanbul, İmge, 2002; 303-305.

olan İttihat ve Terakki liderleri bir ittifak arayışı içindeydiler. Onlara göre Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu güçlü devletlerle kurulacak ittifaklarla mümkün olabilirdi. Teklif götürülen İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile ittifaka yanaşmadı. Bunun üzerine Almanya seçeneği değerlendirildi. Rusya Almanya'ya savaş ilan ettikten bir gün sonrası olan 2 Ağustos 1914'te, Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'den oluşan bir heyet Osmanlı Devleti adına Almanya'yla gizli bir antlaşma imzaladı. Antlaşmanın hükümleriyle Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı savaş ilan etme yükümlülüğü altına giriyordu. Antlaşmanın ardından Meclis-i Mebusan tatil edildi ve Osmanlı kamuoyunu savaş lehine yönlendirme çabaları başladı. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti tarafından İngiliz tersanelerine ısmarlanmış ve bedelleri ödenmiş olan iki savaş gemisine keyfi olarak 1 Ağustos'ta el koyması Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştı. Almanya bu tepkiden yararlanmak üzere *Goeben* ve *Breslau* isimli savaş gemilerini Çanakkale Boğazı'na gönderdi. İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından kovalanan gemiler, 10 Ağustos'ta Çanakkale'ye vardılar. Gemilerin iadesini talep eden İngiltere'ye, bu iki geminin Osmanlı Devleti tarafından satın alındığı bildirildi. Aynı dönemde Almanya, Osmanlı Devleti üzerinde savaşa girme baskısını arttırdı ve askeri, finansal yardımlar karşılığında Enver Paşa'yı ikna etti. Osmanlı Devleti Yavuz (*Goeben*) ve Midilli (*Breslau*) gemilerinin de dahil olduğu Osmanlı donanması, Enver Paşa'nın emriyle 29 Ekim 1914'te Karadeniz kıyılarındaki Rusya limanlarını topa tuttu. Bunun üzerine Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bunu 5 Kasım 1914'te İngiltere'nin savaş ilanı izledi. 11 Kasım'da da Osmanlı Devleti, çıkarılan bir irade ile İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan etti. Böylece Osmanlı Devleti için Dünya Savaşı başlamış oldu.⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı ve mali durumu, bu kadar uzun ve kapsamlı bir savaş için uygun değildi. Aslında o tarihlerde savaşa girişen devletlerin hiçbirisi, başlattıkları savaşın bu kadar uzun süreceğini ve kapsamlı bir dünya savaşı haline geleceğini tahmin edememişti. Savaş bir süre sonra toplumların ekonomik ve manevi

⁸⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim, 1995; 164-168, Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997; 6-73.

yapısını zorlayan bir tahammül savaşı haline geldi.⁸⁹ Bu tahammül savaşı Osmanlı'nın mali ve ekonomik yapısını daha da kötü hale getirdi. Savaş boyunca Almanya'nın mali desteği olmasaydı, Osmanlı maliyesi ayakta kalamayacaktı. Ayrıca Osmanlı ülkesindeki ulaşım şebekesi, modern savaşın gereksinimlerine cevap verebilecek durumda değildi. Demiryolları sınırlı uzunlukta, karayolları bakımsız ve yetersizdi. Osmanlı ordusunun durumu da savaşa girilen dönemde hazırlıklı değildi. Ordu Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı yorgun ve moralsizdi. Temeli hala geleneksel tarım ekonomisine dayanmakta olan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere göre nüfusunun çok az bir kısmını askere alabiliyor, ülkesi üzerindeki toplumu modern anlamda seferber edemiyordu. Ayrıca orduda yeteri kadar subay ve kurmay kadro bulunmuyordu. Kısıtlı sayıdaki subaylar da kendi içlerinde politik çekişmeler yüzünden parçalanmış durumdaydı. Asker-politika ilişkisi askeri hiyerarşiyi alt-üst etmişti. Enver Paşa gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti şefleri, gerekli liyakat ve deneyime sahip olmadıkları halde, siyaseten sahip oldukları güç sayesinde çok üst düzeyde rütbelere erişmişlerdi. Bu durum ordunun, Avrupalı çağdaşlarına benzer savaş planlarına sahip olmamasıyla birleşince, Osmanlı ordusunun savaş hareketleri Enver Paşa'nın hayalperestliği ve Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın savaş çıkarları doğrultusunda biçimlendi. Zaten ordu ve donanmada Alman subaylara kilit mevkiler verilmiş durumdaydı.⁹⁰

Osmanlı Devleti savaşa, Enver Paşa'nın planlayıp yürüttüğü Sarıkamış harekatiyle başladı. Amaç 1878'den beri Rus egemenliği altında olan Sarıkamış, Kars ve çevresini istirdat etmektir. Aralık 1914-Ocak 1915'te başlatılan bu hareket, kış şartlarının ağırlığı, yolların kötülüğü ve birliklerin teçhizatsızlığı yüzünden büyük bir felaketle sonuçlandı. 90 bin kişilik kuvvetler daha Sarıkamış'a varamadan dağıldı. Donanlardan, öldürülenlerden ve firar edenlerden arta kalan asker sayısı 12 bin kadardı. Bu felaket bile Enver Paşa'yı Rusya üzerine yürümekten vazgeçirememiş, 1916 yazında Erzurum, Van ve Muş üzerinden yeni bir taarruza girişilmiştir. Bu saldırılar da başarısızlıkla ve 60 bin kadar askerin kaybıyla sonuçlandı. Enver Paşa

⁸⁹ Renouvin, **a.g.e.**; 217-234.

⁹⁰ Zürcher, **a.g.e.**; 163-166, Ülman, **a.g.e.**; 321-322.

aynı dönemde İran üzerine de bir harekat başlatmış, bu saldırı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹¹

İngilizler 1914 Kasım'ında Basra'ya çıkartma yaptılar. Irak üzerindeki İngiliz harekatı başlangıçta Osmanlı kuvvetleri tarafından durdurulmuştu. Ne var ki zamanla Osmanlı direnişi kırıldı ve 1917'de İngilizler Bağdat'ı ele geçirerek kuzeye doğru ilerlemeye başladılar. Güney'deki ikinci cephe ise Cemal Paşa komutasında 1915 Şubat tarihli Kanal Harekatı ile açılmıştı. Kanal Harekatı'nın amacı, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmektir. Süveyş Kanalı İngiltere'nin en zengin iki müstemlekesi olan Mısır ve Hindistan için hayati önemdeydi. Almanya bu harekatın gerçek tasarlayanıydı ve amacı İngiltere'yi meşgul ederek Avrupa'da avantaj kazanmaktı. Osmanlı ordusu, Sina Çölü'nü kat edecek teçhizattan yoksun olduğu için bu harekat da umulduğu gibi sonuç vermedi. İngilizler 1915'teki ve 1916'daki cılız saldırıları püskürttü. İngilizler bir yandan da, savaş sonrasına dönük vaatlerle bölgedeki Arapları kazanmaya çabaladı. 1916 sonlarında ayaklanarak kendini Arap Kralı ilan eden Emir Hüseyin'in de desteğini arkasına alan İngiliz kuvvetleri, 1917'nin ortalarından itibaren Filistin'e doğru ilerlemeye başladı.⁹²

15 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Çanakkale'ye çıkartma ve taarruzları başladı. İngiltere ve Fransa'nın amaçları boğazları geçerek İstanbul'a girmek ve böylece Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak, boğazları açarak Rusya ile denizden bağlantı kurmak, Balkanlar üzerinde egemen olmak ve bu şekilde doğu ve batı cephelerindeki tıkanmayı aşmaktır. Bu savaş her iki taraf için de korkunç kayıplara yol açtı. Özellikle Osmanlı toplumu için burada verilen kayıp, nitelik ve nicelik olarak telafi edilemez düzeydeydi. Sonunda İtilaf kuvvetleri amaçlarına ulaşmadan 1916 başında Çanakkale'den çekilmek zorunda kaldı.⁹³

1917'de yaşanan bir dizi hadise 7 Kasım 1917'de Petrograd'da Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştı. Bolşevikler, iktidara geldikleri

⁹¹ Zürcher, **a.g.e.**; 168-169, Ülman, **a.g.e.**; 164-168.

⁹² **A.e.**; 325-328.

⁹³ B.H. Liddel Hart, **History of The First World War**, London, Pan Books, 1982; 171-182, Ülman, **a.g.e.**; 323-324.

süreç içerisinde sürekli olarak barış talebini ön plana çıkarmışlardı. Bununla uyumlu olarak, ilhaksız ve tazminatsız, kendi kaderini tayin hakkına dayanan bir barış talep ettiler. Mart 1918’de son halini alan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Rusya savaştan çekildi. Bu antlaşma ile Evliye-i Selase adı verilen Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti’nin topraklarına katıldı.⁹⁴

Rusya’nın saf dışı olması ile doğuda rahatlayan Almanya, batıdaki dengeyi kendi lehine çevirmek için 1918 Mart sonunda taarruza geçmişti. Fakat taze Amerikan kuvvetleriyle takviye edilmiş olan İtilaf orduları, Alman saldırısını Temmuz’da durdurdular ve karşı saldırıya geçtiler. Ağustos sonlarında Alman Genelkurmayı mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu hükümete bildirdi. Bu sırada Osmanlı Devleti, güneyde İngilizler karşısında zor duruma düşmüştü. 1918 Eylül’ünden itibaren İngiliz kuvvetleri, Filistin’den büyük bir saldırıya başladılar. Bu saldırı, sayıca ve silahça rakibinden zayıf Osmanlı güçlerinin yenilgisiyle sonuçlandı. İngilizlerin kuzeye hareketi ancak Halep dolaylarında durdurulabildi. Batı’da ise Bulgaristan’ın savaştan düşmesi, Osmanlı Devleti’ni üstün Fransız ve Yunan kuvvetleriyle baş başa bırakacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin, Almanya’nın barış aramaya başladığı böyle bir dönemde savaşı sürdürebilecek hali kalmamıştı. Savaşın sıkıntılarından bunalan Osmanlı kamuoyu da barış beklentisi içindeydi. Nihayet Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi akdedildi. Böylece Osmanlı Devleti için Dünya Savaşı sona ermiş oldu.⁹⁵

1.3.3.2.) Birinci Dünya Savaşı’nda ABD

1917’ye gelinceye kadar, savaşın gidişatı İttifak devletlerinin lehine görünüyordu. Batı Cephesi kilitlenmişti ama bu cephenin arkasındaki zengin topraklar Almanlarca işgal edilmişti. Doğu’da Rusya’nın kuvvetleri Almanlar tarafından büyük oranda tahrip edilmişti. Sırbistan tümüyle işgal edilmişti. Osmanlı Devleti başarısız hareketlerle büyük kayıplar vermişti ama Çanakkale’de zafer elde etmişti ve güney ile

⁹⁴ A.e.; 355-357. Brest Litovsk Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1998.

⁹⁵ Ülman, a.g.e.; 358-360.

doğuda durumunu aşağı yukarı koruyabilmişti. Bununla beraber, İttifak devletleri savaşın bu kadar uzun süreceğini hesaplamamışlardı ve savaş takati açısından İtilaf devletlerine göre daha kötü durumdalar. İtilaf devletlerinin Alman limanları üzerinde uyguladığı abluka, tahmin edilenden uzun süren savaşta Almanya'yı özellikle iâşe meselesinde zor duruma düşürüyordu. İâşenin kötüleşmesi, kamuoyunun memnuniyetsizliğinin yükselmesi, savaşın sürdürülebilirliğinin zorlaşması anlamına geliyordu. Almanya her ne kadar deniz kuvvetlerine son yıllarda büyük önem verseyse de, bu konuda İngiltere ile başa çıkabilecek durumda değildi. Bu yüzden Alman donanması büyük çatışmalardan çekiniyordu. Yine de savaş ilerledikçe Alman donanması ağır yenilgiler yaşamaya, en önemli gemilerini kaybetmeye başladı. Almanya'nın İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne zarar vermek için tek çaresi, yeni geliştirmiş olduğu denizaltı gemilerini kullanmaktı. Böylece aynı zamanda İtilaf'ın iâşe durumu da sabote edilmiş olacaktı. Fakat bu çeşit bir abluka girişimi, başta ABD olmak üzere savaşan ülkelerle ticaret yaparak zenginleşen tarafsız devletleri son derece rahatsız etmişti. Denizaltı savaşı, ticarete yaptığı olumsuz etkinin yanı sıra çok sayıda can kaybına da yol açıyordu. Bu şekilde Amerikalıların da mal ve can kaybına uğraması, ABD'ye Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi için gereken bahaneyi sağlamış oldu. Daha sonra Almanların Meksika'yı ABD'ye karşı ittifaka davet eden Zimmermann Telgrafı'nın sızdırılarak ABD kamuoyuna duyurulması Almanya'ya savaş ilanı için gerekli ortamı sağladı. ABD'nin savaşa girmesini esas destekleyenler, ABD'nin büyük sermayedarlarıydı. Çünkü Almanya'nın denizaltı savaşı bu kesimlerin ticaret çıkarlarına zarar vermekteydi. Ayrıca ABD yöneticilerine göre savaşın gidişatına müdahale edilmezse Almanya bütün Kıta Avrupası'nın ve Ortadoğu'nun hakimi haline gelecek ve ABD için gelecekte büyük bir tehdit oluşturacaktı. İşte bu ticari ve stratejik kaygılar ABD'nin savaşa dahil olmasının gerçek sebepleri idi. Bunlarla beraber Amerikan halkının İngiliz ve Fransız halklarıyla tarihsel, kültürel bağlarının da etkisi olmuştu. Geniş endüstriyel olanaklara ve güçlü bir mali yapıya sahip olan ABD, İtilaf devletlerinin iâşe, askeri mühimmat, deniz nakliyatı, savaşın finansmanı gibi kritik gereksinimlerini karşılıyor ve bir takat savaşına dönüşmüş bu savaşta İtilaf devletlerinin elini güçlendiriyordu. Öte yandan ABD, henüz büyük bir kara ordusu beslemiyordu ve bu anlamda savaşa hazır değildi. Ama kısa sürede milyonlarca kişiyi silah altına almaya uygun bir toplumsal yapıya

sahipti ve ileride göndereceği birliklerle askeri dengelere de İtilaf devletleri lehine etki etti. Toparlayacak olursak, ABD'nin savaşa girmesi, dengeyi İtilaf devletleri lehine bozmuş, İttifak devletlerinin mağlubiyetine yol açmıştır.⁹⁶

ABD'nin savaş halinde olduğu iki devlet de Kasım 1918'de savaşı bıraktılar. Avusturya-Macaristan 3 Kasım'da Villa Giusti Mütarekesi'ni, Almanya ise 11 Kasım'da Rethondes Mütarekesi'ni imzaladı. Böylece ABD için Dünya Savaşı sona ermiş oldu.⁹⁷

1.3.3.3.) Savaş Sırasında Osmanlı-ABD İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914'te "tedabir-i ihtiyari" gerekçesiyle seferberlik ilan etmesi, ABD'yi Osmanlı ülkesinde bulunan vatandaşlarının can ve mal güvenliği konusunda endişeye düşürdü. Bu rahatsızlığın farkına varan Babıali, 8 Ağustos'ta Washington Elçiliği yoluyla verdiği nota ile, seferberliğin sadece tedbir amacı taşıdığını, Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalacağını ABD'ye bildirdi.⁹⁸ Ayrıca Elçi Ahmet Rüstem Bey, 4 Eylül'de *The New York Times*'a aynı doğrultuda bir beyanat verdi. Tüm bu teminatlara rağmen ABD kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması durumunda ülkedeki ABD'lilerin saldırıya uğrayabileceğini düşünüyordu. Buna İstanbul, İzmir ve Beyrut'taki ABD'li tüccarların devletlerinden koruma talep etmesi eklenince, Ağustos sonunda *North Carolina* ve *Tennessee* savaş gemilerini Osmanlı karasularına yolladı. Ne var ki bu gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gitmesine izin verilmedi. Ahmet Rüstem Bey 8 Eylül'de verdiği yeni bir demeçle ABD'yi gemi gönderme ihtiyacı duyduğu için eleştirdi. Elçi ayrıca İngiltere'yi ABD'yi savaşa sokmaya çalışmakla itham ediyordu. Bu açıklama, hem İngiltere Büyükelçiliği hem de ABD hükümeti tarafından eleştirildi.⁹⁹

⁹⁶ Allan Nevins, Henry Steele Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, çeviren Halil İnalcık, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1961; 379-386, Renouvin, **a.g.e.**; 331-362, Ülman, **a.g.e.**; 340-343.

⁹⁷ Renouvin, **a.g.e.**; 489-495.

⁹⁸ Arı, **a.g.e.**; 18, 25.

⁹⁹ Erhan, **a.g.e.**; 383-385.

Yine 8 Eylül 1914'te Osmanlı Devleti, Sultan V. Mehmet Reşat'ın çıkardığı iradeyle kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını açıkladı. Bu karar Ekim ayı içinde uygulandı. Gümrük vergileri yükseltildi ve ülkedeki yabancı postahaneler kapatıldı. Kararı ABD de dahil olmak üzere ticari çıkarları zarar görecektir olan tüm devletler kınadı. ABD Türkiye'nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmasını tanımamıştı. Kararı kınayan devletler arasında, dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olacak olan Almanya ve Avusturya-Macaristan da vardı.¹⁰⁰ ABD kamuoyunda bu kararın yarattığı tepkiye cevaben yeni demeçler veren Ahmet Rüstem Bey, kapitülasyonların ülkesinin kalkınmasına engel olduğunu, kapitülasyonları kaldıranların değil, onların devam etmesini isteyenlerin suçlanması gerektiğini beyan etti. Daha sonra 12 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota veren Ahmet Rüstem Bey, ABD basınının Osmanlı aleyhtarlığını, ABD'nin Yunanistan'a gemi satmasını ve Osmanlı karasularına savaş gemisi göndermesini eleştirdi. ABD Dışişleri Bakanlığı, bu notaya sert tepki göstererek Ahmet Rüstem Bey'in özür dilemesini veya ABD'yi terk etmesini talep etti. Ahmet Rüstem Bey Ekim 1918'de ABD'yi terk etti. Yerine Abdülhak Hüseyin Bey atandı.¹⁰¹

16 Kasım 1914'te kentteki Amerikan vatandaşlarını korumak göreviyle İzmir limanına gelen *Tennessee* gemisinin kaptanı olan Decker, sandalla limana çıkmaya çalışırken Osmanlı askerleri ateş açtı. Olaydan yara almadan kurtulan Decker, kenti bombalamakla tehdit etti. Osmanlı askeri makamları ise, Decker'ın sandalını mayına çarpmaktan kurtarmak için ateş açıldığını bildirdiler. Daha sonra geminin Sakız adasına çekilmesi emredildi. Bu olayın da etkisiyle, Wilson ve Dışişleri Bakanı Bryan ABD uyruklarına Osmanlı topraklarını terk etmelerini önerdi. Ne var ki en kalabalık Amerikan grubunu oluşturan misyonerler ülkeyi terk etmeyi reddettiler. Savaş boyunca Osmanlı Devleti Amerikan uyruklarına ve kurumlarına karşı dikkatli hareket etmişlerdi. Yine de, savaş başladığında Osmanlı ülkesinde bulunan 151 misyonerle, bunların 1200 yerli yardımcısı, 1916'da sayıca yarı yarıya azaldı. 1917'de ise sadece 24 Amerikalı misyoner kalmıştı. Savaş boyunca özellikle Doğu Anadolu'daki ABD kurumları, Ermeni muhacirlerine yardımcı oldu. Bu kurumlar ABD'de Ermeni

¹⁰⁰ Arı, a.g.e.; 44, Ülman, a.g.e.; 318-319, Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey : 1914-1924**, The Johns Hopkins University, Baltimore, 1965; 21.

¹⁰¹ Erhan, a.g.e.; 385-386.

muhacirleri için toplanan nakdi ve ayni yardımları bölgeye aktardılar. Misyonerler ayrıca ABD'ye göç etmek isteyen Hristiyanlara yardımcı oldular. Bu göçler Osmanlı Devleti tarafından engellenmedi.¹⁰² 1917 başlarına kadar Türkiye-ABD ilişkileri nezaket sınırları içinde ve olaysız seyretti. Bunun bir istisnası, Mayıs 1916'da misyonerlere ait mülklerin askerlerce zapt edilmesi idi. Bunun neticesi olarak ABD Dışışleri uyarıcı bir yazı gönderme gereğı duymuştu. Bu konuda daha sonra pek sıkıntı yaşanmamıştı.¹⁰³

İtalya-Osmanlı savaşında ABD tarafsız kalmayı ve herhangi bir müdahalede bulunmamayı tercih etmişti. Benzer bir tutumu Balkan savaşları esnasında da sergilemişti. ABD dünya savaşı başlarında, genel olarak savaşın yayılmasına karşıydı, dolayısıyla Türkiye'nin tarafsız kalmasını tercih ediyordu. Ama Babıali nezdinde bu yönde resmi bir girişimde bulunmaktan imtina edilmişti. İstanbul'daki Büyükelçi Morgenthau, ABD'nin, Türkiye'nin tarafsız kalması için aktif bir politika sergilemesini savundu ama bu, ABD Dışışleri tarafından kabul edilmedi. Buna rağmen Morgenthau'nun kişisel tutumu, İtilaf devletlerinden yana ve ABD'nin Türkiye'nin tarafsız kalması tercihinin ortaya koyar nitelikte olmuş, bu yüzden kendisi merkezden defalarca uyarılmıştı.¹⁰⁴

Sultan V. Mehmet Reşat, Kasım 1916'da yeni ABD askeri ateşesinin töreninde ABD'nin barış girişimlerinden duyduğu memnuniyeti ve Amerikan ulusunun insancıl duygularına duyduğu hayranlığı dile getirmişti. ABD ile Amerika arasındaki ilişkiler kesildikten sonra da Sultan'ın dostluk yanlısı tutumunda değışiklik olmamıştı.¹⁰⁵

1917 senesinin Şubat ayında ABD, Almanya ile aralarındaki diplomatik ilişkiyi kesti. Bununla ilgili olarak, 8 Şubat'ta Elçi Elkus ile Hariciye Nazırı arasında bir görüşme yapıldı. Elkus'un bu görüşmeden çıkardığı sonuca göre, Almanya aksi yönde bir karara zorlamadıkça Osmanlı Devleti ABD ile iyi ilişkilerini sürdürme eğilimindeydi. ABD'nin Almanya'ya 6 Nisan 1917'de savaş ilan etmesinden sonra, Osmanlı Devleti

¹⁰² A.e.; 386-387.

¹⁰³ A.e.; 28-29.

¹⁰⁴ A.e.; 22-26.

¹⁰⁵ A.e.; 32.

20 Nisan'da ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Öte yandan elçilik görevlilerine nezaket gösterilmiş ve yetkililer Amerikan kurumlarına ve Amerikalılara, barış içindeki iki ülke işlemleri yapılması doğrultusunda uyarılmıştı.¹⁰⁶

ABD için Osmanlı Devleti savaşta ikinci derecede önem taşıyordu. Esas önemsenen düşman Almanya idi, Osmanlı Almanya'nın uydusu olarak görülüyordu. Wilson daha o zamanlardan House'ın Osmanlı ülkesinin galipler arasında paylaştırılmaması, bu ülkede yaşayan unsurlara muhtariyet tanınması önerisini benimsemiş bulunuyordu. Wilson'ın, 1917 yılının Aralık ayı başında Avusturya'ya savaş açılması, Osmanlı ve Bulgaristan'a açılmaması üzerine verdiği Kongre nutkuna göre, Türkiye ve Bulgaristan ABD'nin zorunlu hareket yönü üzerinde bulunmuyorlardı. Dışişleri Bakanı Lansing de, Senato Dış İlişkiler Komitesi başkanına gönderdiği 6 Aralık 1917 tarihli muhtırasında, Avusturya ile beraber neden Osmanlı ve Bulgaristan'a da savaş açılmaması gerektiğini açıklamaktaydı. Buna göre, Osmanlılar ile Almanya arasında anlaşmazlıklar mevcuttu ve savaş açılması Osmanlılar üzerindeki Alman boyunduruğunu güçlendirmeye yarayacaktı. Ayrıca ABD'nin doğu cephesi için ayıracak yeterli gücü yoktu. Ayrıca ABD'nin ülkesi üzerinde hiç bir Osmanlı çıkarı olmamakla beraber, ABD'nin Türkiye'deki çıkarları pek çoktu. Savaş durumunda milyonlarca dolar değerindeki kültürel kuruluşlar ve okullar kapatılacak veya bunlara el konacak, Amerikan nüfuzu yok edilecekti. Lansing'in muhtırasına göre, Osmanlıların ABD'nin savaş ilanına cevap olarak ülkelerindeki Hristiyan ve Musevileri katletme ihtimali de vardı. Tüm bu sebeplerle Osmanlı Devleti'ne savaş açılmaması daha uygundu. Dışişleri Bakanı ve Başkan'ın aksi yöndeki eğilimlerine rağmen Senato'da Türkiye ve Bulgaristan'a da savaş açılması eğilimi güç kazandı. Lansing Komite'nin bu konuda İtilaf devletlerine danışılması isteğini yerine getirdi. İngiltere ve Fransa da savaş açılması yönünde fikir belirttiler. Fakat Lansing ve Wilson fikirlerini değiştirmediler ve ABD Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmedi. Savaş boyunca ABD ve Osmanlı askeri kuvvetleri, hiç karşı karşıya gelmediler.¹⁰⁷

¹⁰⁶ A.e.; 32-33.

¹⁰⁷ A.e.; 34-42.

2. Bölüm: Osmanlı Kamuoyunda Amerikan Tesirinin Yükselişi

Bu bölümde, daha Mondros Mütarekesi'nden önce, savaşın son aylarında Osmanlı kamuoyunun ABD'ye giderek artan ilgisinin üzerinde durulacaktır. Kamuoyunun ilgisinin yükselişinin Osmanlı gazetelerine ne şekilde yansıdığı, ABD kamuoyu ve dünya kamuoyu ile Osmanlı kamuoyu arasındaki etkileşimin ve uyumun önemli bir kanalı olan dış haberlerin nasıl biçimlendiği ve ne kadar isabet içerdiği üzerinde durulacaktır. Bu yapılırken, daha savaş bitmeden Osmanlı kamuoyunun ve genel olarak dünya kamuoyunun en önemli yönlendiricisi haline gelen Wilson'ın düşünce ve açıklamalarının üzerinde özellikle durulacaktır. Aşağıda incelenecek dönem boyunca biçimlenen Amerikan imgesi, takip eden Mütareke Dönemi boyunca kendini sürekli yeniden üretmiş olduğu için, özellikle önem taşımaktadır.

2.1.) ABD'nin Savaşçı Yüzü: Osmanlı Gazetelerinde Theodore Roosevelt

2.1.1) Savaşın Son Ayları ve ABD Siyasetinin Takibi

Osmanlı Devleti açısından Dünya Savaşı'nın son iki ayı olan dönem, Bulgaristan'ın münferit mütarekesi,¹ Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı'nın ABD'ye gönderdikleri müşterek barış notalarının etkisiyle,² barış beklentilerinin ön plana çıktığı, bu beklentilerin ABD'yle bağlantılı olarak işlendiği bir dönem olmuştur. 1918 senesinin Eylül ve Ekim ayları tarandığı zaman görülecektir ki Osmanlı kamuoyu Amerika'daki savaş ve barış tartışmalarını izlemekte, Amerika'nın barışçılığını ve savaşçılığını sorgulamaktaydı. Gerçi bu izleme doğrudan doğruya bir izleme

¹ 29 Eylül 1918 tarihli münferit mütareke, Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır. Münferit mütareke, müşterek mütarekenin aksi olarak, bir devletin tek başına ve müttefiklerinden bağımsız bir biçimde düşmanla akdettiği mütareke anlamındadır.

² Bu notaların birincisi Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kont Burian tarafından 14 Eylül 1918 tarihinde gönderilmiştir. Bu birinci teklif ABD tarafından aceleyle reddedildi. İkinci olarak Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı, 4 Ekim 1918 tarihinde beraberce barış teklif ettiler. Bu teklifi ABD'nin daha olumlu cevabı, ardından Almanya ile ABD arasında bir dizi nota alışverişi izledi. Bu barış notaları, bunlara karşılık gönderilen ABD'nin cevabi notaları Osmanlı gazetelerinde ayrıntılarıyla işlenmiştir.

olamamakta, haberlerin mahreçlerinden de anlaşılabilceğı üzere Amerika'daki hadiseler genellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan'daki haber kaynaklarının ve askeri sansürün süzgecinden geçerek Türkiye'ye ulaşmaktaydı.³ Bu dolaylı aktarıma rağmen Amerika kamuoyunda biçimlenen karşıtlıkların gazetelerde yansıtılabildiğini iddia edebiliriz. Bu iddiayı teyit etmek için, haberlerde sözü geçen açıklama ve nutukların aslı metinlerine başvurulabilir.⁴ Bu aslı metinlere başvurulduğunda görülecektir ki, açıklamalar ve nutuklar epey kısaltılarak ve özetlenerek gazetelere yansımıştı. Ama çeviriler genellikle özenli ve doğruydı, bu kısa özetler içeriğı çarpıtacak bir biçimde yapılmamıştı. Elbette bu karşıtlıklar sadece haberlerle işleniyor değildi. **Vakit** gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey'in makalelerinde gözlenebileceğı üzere, Amerikan kamuoyundaki karşıtlık ve çekişmeler haber yazılarının yanı sıra yorum yazılarıyla da işlenmişti. Aşağıda bu iddiaların dayanakları olarak gösterilebilecek, **Vakit**, **Sabah** ve **Atı** gazetelerinde söz konusu iki aylık dönem zarfında yayımlanmış haber ve yorum yazıları aktarılacaktır.

2.1.2.) Roosevelt'in İki Nutku

Wilson'dan bir önceki ABD Başkanı olan Theodore Roosevelt'in 26 Ağustos'ta Springfield'da yapmış olduğı konuşma, 3 Eylül'de Osmanlı gazetelerinde haber konusu olmuştu. **Vakit** gazetesi haberi şu şekilde duyurmuştu:

“Roosevelt'in Nutku – “Cemiyet-i Akvam” Projesi - Rotterdam, 31, Milli Ajans – Amerika Reis-i Cumhur-ı sabıkı Springfield'da geçen Pazar günü irat

³ Ahmet Emin Bey'in 24 Ekim tarihli ve “Amerika'nın Vaziyeti” başlıklı başmakalesi bu durumu gayet güzel açıklamaktadır: “(...) Gazetelerimizden her birinin vakit vakit bihakkın şikayet ettikleri bir mesele vardır ki o da memleketimize hariçten pek naks malumat gelmekte olmasıdır. Telgraf ajanslarımız Avrupa menbalarından nadiren doğrudan doğruya malumat almaktadır. Neşrettikleri telgrafnamelerin çoğı şehrimizdeki Alman ve Avusturya menbalarından alınmış şeylerdir. Halbuki Milli Ajans'ın hiç olmazsa Berlin'de, Viyana'da, Sofya'da ve bitaraf haber merkezlerinden birkaçında hususi muhabirleri olsaydı Osmanlı efkar-ı umumiyesi Avrupa haberlerini bir ecnebi süzgecinden geçtikten sonra değil, asıl menbaından alabilecek ve ona göre halini düşünüp taşınacaktı. Memleketin mukadderatına temellük eden meseleler hakkında hariçten havadis almak hususunda mevcut müşkülât kifayet etmiyormuş gibi araya askeri sansürün hiçbir mantığa istinat etmeyen ve faydadan ziyade zarar husule getiren keyfi hareketleri de inzıam etmektedir.” **Vakit**, 24.10.1918, no 360.

⁴ Bu nutukların ve açıklamaların aslı metinlerine ulaşmak için, *The New York Times* gazetesinin serbest erişimli internet arşivinden faydalanılmıştır:

<http://query.nytimes.com/search/query?srchst=nyt&&srcht=a&srchr=n/>

ettiği bir nutukta harbin şiddetle devamını talep etmiş, Cemiyet-i Akvam'ın harbin suret-i katiyede önüne geçeceği tenkisinde bulunmak ya budalalık veyahut riyakarlık olduğunu söyleyerek demiştir ki: “Amerika ordusu kuvvetine istinat etmeli ve bu ordu yalnız bir sınıftan mürekkep olmamalı 19’lu 21 yaşındaki bütün gençler mecburi talim-i askeriye tabi bulundurulmalıdır” demiştir.”⁵

Roosevelt, öncelikle savaşın hızlandırılmasını ve Almanya ile müttefikleri tam bir mağlubiyete uğratılana kadar barış yapılmamasını istiyor, savaştan sonra barışı koruması için Wilson tarafından öne sürülmüş olan Milletler Cemiyeti, askeri güçlerin sınırlandırılması gibi önerileri küçümsüyor, ABD’de savaşla beraber başlayan büyük bir kara ordusuna sahip olma durumunun devam ettirilmesini savunuyordu.⁶ Ona göre ABD’nin güvencesini yalnızca zorunlu askeri talimle halktan oluşturulacak böyle bir ordu oluşturabilirdi. Konuşmanın içeriğinin çok kısa bir biçimde de olsa **Vakit** gazetesine yansıdığını görüyoruz.⁷

6 Eylül 1918 Marquis de Lafayette’in doğumunun 160., birinci Marne Muharebesi’nin ise 4. yıl dönümüydü. Roosevelt, New York’ta düzenlenen kutlama merasimini, fikirlerini açıklamak için bir kürsü olarak kullandı. Burada yaptığı konuşma 17 Eylül tarihli **Sabah** gazetesinde haber konusu olmuştur:

“Roosevelt ve Cemiyet-i Akvam - Berlin, 14 Eylül, G. – *Daily News*’e göre Roosevelt Lafayette Bayramı münasebetiyle irat ettiği nutukta Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a kabul edilmeye layık olmadıklarını söylemiştir. Roosevelt bu cemiyet için şart esası olarak Cemahir-i Müttefikede hizmet-i mecburiye-i askeriyenin tatbikini talep

⁵ **Vakit**, 03.09.1918, no 312; sayfa 1/sütun 4. Haber **Sabah** ve **Atı** gazetelerinde de aynı biçimde verilmiştir: **Sabah**, 03.09.1918, no 10344; 1/3, **Atı**, 03.09.1918, no 239; 2/2.

⁶ Savaşa kadar ABD’nin ordusu ekonomik gücüne kıyasla çok küçüktü. ABD 1914 itibarıyla dünyanın en büyük üçüncü donanmasına sahipti ama kara ordusu Bulgaristan ve Sırbistan’ından bile küçüktü. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çeviren Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002; 303.

⁷ Konuşmanın İngilizce metni için: *The New York Times*, 27.08.1918.

http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9807EFDE1439E13ABC4F51DFBE668383609EDE&oref=slogin

ediyor. Bu teklif, hazirun tarafından bürudetle telakki edilmiştir. Muhabirin verdiği habere nazaran Amerikalılar hizmet-i mecburiye-i askeriyeden bütün kalpleri ile nefret etmektedirler.”⁸

Bu haberin Eylül’ün 14’ünde Berlin’e oradan da 17’sinde İstanbul’a ulaşmış olması ilgi çekicidir. Sözü geçen bu nutukta Roosevelt aslında Türkiye’yi yakından ilgilendiren başka şeyler de söylemiştir.⁹ Roosevelt’e göre Ermenistan serbest kılınmalı, Filistin bir Yahudi Devleti yapılmalı, Suriye Hristiyanları özgürleştirilmeliydi. Nutkun bu kısmının Osmanlı basınında yer almadığını görüyoruz. Roosevelt’e göre, milletler gelecekte de, aynı o an olduğu gibi ancak kendi askeri güçlerine güvenebilecekti. Milletler Cemiyeti’nin başarılı olması için, hal-i hazırdaki veya potansiyel askeri gücü yüksek olan dokuz devleti içermesi gerekiyordu. Bu en kuvvetli devletler arasında Almanya, Avusturya, Türkiye ve Rusya da bulunmaktaydı. Bunların üçü olan Almanya, Avusturya ve Türkiye, antlaşmaları, medeni savaş kurallarını ve uluslararası itikadı Roosevelt’e göre son zamanlarda çiğnemişti ve halen çiğnemekteydi. Bu söyledikleriyle Roosevelt hem siyasi rakibi Wilson’ın Cemiyet-i Akvam fikrine karşıtlığını hem de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı’ya karşı önerdiği tavizsiz politikayı ortaya koymuştur. Berlin’den süzülerek İstanbul’a ulaşabilen bu haberde, Amerikalıların zorunlu askerlikten nefret ettikleri ibaresi, öyle görünüyor ki Amerikan kamuoyunun Roosevelt’ten farklı düşündüğünü vurgulamak için eklenmişti.

2.1.3.) Roosevelt’in Savaş Taraftarlığını İşleyen Makale ve Haberler

Roosevelt gibi ABD’li savaş taraftarlarının fikirleri Ahmet Emin Bey’in iki makalesinde işlenmişti. Ahmet Emin Bey, 7 Ekim Pazartesi tarihli “Sulh Teklifimiz” isimli başmakalesinde Amerikan kamuoyunun harp yanlısı kesiminden, Cumhuriyetçi Parti’den, Roosevelt ve Taft’tan bahsetmiştir:

⁸ *Sabah*, 17.09.1918, no 10358; 1/6.

⁹ Konuşmanın İngilizce metni için: *The New York Times*, 07.09.1918.

http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9506E4DA1439E13ABC4F53DFBF668383609EDE&oref=slogin

“(...) Amerika’nın sulh teklifimizi iyi bir surette telakki edeceğine kani olmakla beraber birkaç gün sonra küçük bir sükut-u hayale uğramak ihtimalinin bile önüne geçmek için şimdiden şurasının hatıra getirilmesini tavsiye ederim: Sulh nokta-i nazarından Amerika’daki dahili vaziyet son zamanlarda biraz fenalaşmıştır. Başlarında sabık Reis-i Cumhur Roosevelt ve Taft bulunan büyük bir zümre Almanya’dan vasi harp tazminatı alınması, bir hayal hükmünde bulunan Cemiyet-i Akvam fikrine bel bağlanmaması ve harpten sonra mecburiyet-i askeriye’nin muhafazası lehine tahrikat yapmadadır. Eylül’den sonra bu tahrikata bir kat daha kuvvet verilmiştir. Reis-i Cumhur intihabatında bir sulh programı tatbik etmiş olan Cumhuriyet Fırkası da yeni kongre intihabatında harp ve zapt-ı arazi esası üzerine intihabat mücadelesine atılmağa hazırlanmaktadır. Bu emareler Amerika ahvali nokta-i nazarından sulh aleyhinde şeylerdir, bununla beraber sulh teklifimizin tesiri ve cazibesi karşısında bu gibi engellerin hükümsüz kalacağına ve bu teklifin cidden sulh yolunu açacağına ihtimal ve kanaatimiz vardır.”¹⁰

Ahmet Emin Bey 24 Ekim tarihli ve “Amerika’nın Vaziyeti” başlıklı başmakalesinde ise, öncelikle yukarıda da bahsetmiş olduğumuz Avrupa ve Amerika işlerinden doğrudan haberdar olmadaki eksiklikten yakınmıştır. Ahmet Emin Bey’e göre, hadiseler hep Almanya ve Avusturya kaynaklarından süzülerek İstanbul’a ulaştığı için Osmanlı kamuoyunda sulh teklifleriyle ilgili temelsiz ve aşırı bir iyimserlik ortaya çıkmıştı. O, bunun son örneği olarak Amerika’daki durumun Osmanlı kamuoyunca tam olarak anlaşılamamasını göstermekteydi. Aslında teklif Amerika’da yeni bir Alman oyunu olarak algılanmış, Amerikan Senatosu “Almanya bilakayduşart arz-ı teslimiyete mecbur oluncaya kadar harbe devam edilmesi lazımdır” şeklinde bir karar almıştı. Ahmet Emin, Taft ve Roosevelt gibi eski başkanların da dahil olduğu savaş yanlılarının gücünü bildiği için kendini hiçbir zaman aşırı bir iyimserliğe kaptırmamış olmakla övünüyor. Ahmet Emin’e göre, “Cumhuriyet Fırkası”nın gelecek Kongre seçimlerinde “sonuna kadar harp” fikrini öne sürmeye hazırlanması, geçen seçimlere sulh yanlısı olan fırkanın şimdi harp tahrikatına lüzum görmesi, fırkanın en sakin

¹⁰ **Vakit**, 07.10.1918, no 343; başmakale. Bu makalede sözü geçen sulh teklifi 4 Ekim tarihli müşterek tekliftir.

üyelerinden olan ve 1915'teki Başkanlık seçimini kaybedince Yale'de uluslararası hukuk hocalığı yapmaya başlayan Taft'ın bile tavrının harp yanlısı olması, “Amerika’da harbcüyane temayüllerin sulh arzularına galip olduğuna şüphe bırakmıyordu.”¹¹

Vakit gazetesi Roosevelt'in resminin altına “Amerika’nın en büyük sulh düşmanı sabık Reis-i Cumhur Miralay Roosevelt” şeklinde bir ibare yerleştirmişti.¹² Gazetelerin sütunlarında Amerika’da mecburi askerlik sisteminin savaştan sonra da devam edeceğine dair haberlere rastlanıyordu. Üstelik bu işle bizzat Wilson ilgilenmekteydi.¹³ **Sabah** gazetesinin yaptığı habere göre Amerika’nın Sibiryaya dahil harice gönderdiği asker sayısı 1 milyon 600 binden fazlaydı.¹⁴ Reuter Ajansı’na dayanarak verilen bir habere göre, mecburi askerlik hizmetini yerine getirmek için kayıt edilmiş olan 21-23 yaşındaki yurttaşlarla beraber Amerikan ordusunun potansiyeli 23 milyon 400 bin kişiye baliğ olmaktaydı.¹⁵

2.1.4.) Roosevelt’in Önerdiği Dış Politika ve Osmanlı/Türkiye

Bu noktaya kadar aktarılmış olan Roosevelt üzerine yayınlanmış haber ve yorumlar bir arada, büyük bir savaş makinesine sahip savaşçı Amerika imgesini pekiştirmekteydi. Yukarıda aktarılan haber ve yorumların daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için, Roosevelt ile Wilson arasında süregelen, ABD’ye farklı dış politika yönelimleri öneren tartışmaya değinmek faydalı olacaktır. Bu tartışmanın önemli bir parçası da Osmanlı Devleti’dir. Aslında hem Roosevelt, hem de Wilson, Osmanlı Devleti’nden bahsederken daima “Turkey” yani Türkiye kelimesini kullanmıştı. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, Amerika’da o dönem hakim olan anlayış çok unsurlu ve çok dinli, anlamlı bir bütün olarak Osmanlı anlayışı değil, Türk unsurunun

¹¹ **Vakit**, 24.10.1918, no 360; başmakale.

¹² **Vakit**, 12.10.1918, no 348; 1/2.

¹³ **Sabah**, 06.09.1918, no 10347; 1/2. Bu habere bakarak Wilson’ın Roosevelt’le aynı çizgide olduğu zannedilmemelidir. Haberin asıl önemi Roosevelt’in mecburi askerlik yanlısı açıklamalarını pekiştirici niteliğindedir.

¹⁴ **Sabah**, 08.09.1918, no 10349; 2/3.

¹⁵ **Vakit**, 16.09.1918, no 325; 2/3, **Atı** 16.09.1918, 252; 4/3.

hakimiyetinde, Türkiye dışındaki bölgelerin ve Türkler dışındaki unsurların boyunduruk altında tutulduğu parçalanmış bir Osmanlı anlayışydı.¹⁶

Roosevelt'i şöhretli bir asker ve devlet adamı yapan hayat hikayesinde, 1918 itibariyle ABD'ye önerdiği dış politika tarzının kökenlerini bulabiliriz. Roosevelt, henüz 23 yaşındayken Cumhuriyetçi Parti'de siyasete atılmıştı. 1895-1897 yılları arasında New York kentinin Polis Memurları Kurumu'nun başkanlığını yaptı. Başkan Mc Kinley'in hükümetinde deniz kuvvetleri bakan yardımcısı olarak vazife gördüğü sırada, Küba'nın İspanya'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesine ABD'nin destek olmasını savundu. ABD 1898'de İspanya'ya savaş açtı. Roosevelt hükümetteki vazifesinden ayrıldı ve kurduğu *Rough Riders* (Sert Süvariler) adlı gönüllü süvari alayıyla, Albay rütbesi alarak Küba'ya savaşmaya gitti. Özellikle Santiago Çarpışması'nda yaptığı katkılar ile bir ulusal kahraman olarak şöhret kazandı. Bu savaştan itibaren genellikle *Colonel Roosevelt* (Albay Roosevelt) olarak anılmıştır. Savaş sonucunda Porto Rico, Guam, Hawai Adaları ve Filipinler ABD'ye bağlanmıştır. Roosevelt, savaşı takiben New York'a belediye başkanı seçildi. 1900'deki başkanlık seçimleri sonucunda Mc Kinley başkan, Roosevelt de onun yardımcısı oldu. Mc Kinley'nin 14 Ocak 1901'de bir suikast ile öldürülmesi üzerine, Roosevelt başkanlık görevini üstüne aldı. 1904'te yeniden başkan seçildi. Başkanlık dönemleri boyunca kendi partisine mensup bulunan muhafazakarlara rağmen, takipçisi olduğu *Progressive* (İlerici) akımın gerektirdiği politikaları uyguladı.¹⁷ Roosevelt hayatı boyunca, devletler arası ilişkilerde en büyük güvencenin askeri güç

¹⁶ Ülkenin resmi adı olarak "Türkiye" deyiimi ilk defa 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla kullanılmıştır. "Türkiye Devleti" deyiimi ise ilk defa 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile resmîyet kazanmıştır. Bunlardan önce ülkenin resmi adı "Memalik-i Osmaniye", devletin resmi adı ise "Devlet-i Osmaniye" idi. Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, YKY, İstanbul, 2002; 44. Ama Osmanlı ülkesinin Türkiye ve Osmanlı Devleti'nin uyruklarının Türk olarak adlandırılmasına da o dönemin gazetelerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Bunda dahili milliyetçilik akımlarının yanı sıra gazetelerimizin uluslararası kamuoyunu biçimlendiren kuram ve kavramları yakından takip ediyor oluşunun da etkisi bulunduğu düşünülebilir.

¹⁷ İlerici akım, ABD'nin İç Savaş sonrası dönemde yaşadığı hızlı sanayileşmenin yarattığı tahribata tepki olarak 19. asrın sonlarında ortaya çıkmıştı. İlerici düşüncenin ilham verdiği politikaların ulusal çapta uygulanması Theodore Roosevelt ve Woodrow Wilson'ın başkanlık dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bu politikalar, demiryolu, petrol ve gıda gibi sektörlerde faaliyet gösteren tröstlerin ve tekellerin gücünün sınırlandırılması, çocukların çalıştırılmasının sınırlandırılması, sosyal refah yönünde adımlar atılması gibi reformlardır. Bu reformların yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde hayata geçirildiği dönem olan 1890-1920 arası, ABD tarihinde *Progressive Era* yani "İlerici Dönem" şeklinde adlandırılmıştır. "*Progressivism*", **The Columbia Encyclopedia**.

olduğunu düşünegelmişti. Bu çerçevede Amerikan donanmasının büyütülmesini ve güçlendirilmesini savundu. Kongre'nin bu kaleme daha çok ödenek ayırmasını sağladı. Monroe Doktrini'ni girişken bir biçimde yorumlayarak, Almanya aleyhine Antiller'e müdahalede bulundu.¹⁸ Roosevelt'in Monroe Doktrini'ne getirdiği açılım "Büyük Sopa" siyaseti olarak adlandırılıyordu ve geleneksel izolasyonizmden kopuşu simgelemekteydi. Roosevelt 1902'de ABD donanmasının gücünü kullanma tehdidine başvurarak, borçlarını tahsil edemeyen Almanya'nın Venezüella'ya dönük istilacı emellerine set çekti. 1903'te Panama'nın Kolombiya'dan bağımsızlığını kazanmasına yardımcı oldu. Panama Kanalı'nın inşaatını başlattı. 1905'te, Avrupalı devletlerin mali baskısı altındaki Dominik Cumhuriyeti'ne mali danışmanlar yolladı ve Dominik ekonomisinin ABD ekonomisiyle entegrasyon düzeyini ilerletti. Benzer bir mali müdahaleyi Küba'ya da yaptı. Müdahaleci tavrını Amerika kıtaları ile sınırlamayan Roosevelt, 1904-1905 Rusya-Japonya savaşını sona erdiren başarılı bir girişimde bulundu, girişim neticesinde Rusya ile Japonya arasında Ağustos 1905 tarihli Portsmouth Barış Antlaşması imzalandı. Roosevelt bu antlaşmanın imzalanmasındaki katkısından dolayı 1906 Nobel Barış Ödülü'nü kazandı. Japonya ile Amerika arasında, göçmenlik ve Filipinler'deki ABD hakimiyeti konularından kaynaklanan anlaşmazlıkları aktif bir politikayla çözdü. Birinci Fas bunalımı, Amerika kıtaları dışında müdahalede bulunduğu bir diğer diplomatik olaydır. ABD bu bunalımı çözümlmek üzere toplanan 1906 tarihli El Cezire Konferansı'na katılımcı oldu. Roosevelt 1907'deki Lahey Barış Konferansı'na da katıldı. Roosevelt'in Çin'de "Açık Kapı Politikası" uygulanması için diğer büyük güçlerle iletişime geçmiş olduğunu da bu olaylar dizisine eklemek gerekir.¹⁹ Ayrıca Pasifik'te oluşabilecek olası bir Japon

¹⁸ Monroe Doktrini, adını ABD başkanlarından James Monroe'dan almıştır. Monroe 2 Aralık 1823'te Kongre'ye yolladığı mesajla, ABD'nin Avrupa devletleri arasındaki sorunlara hiçbir şekilde müdahale etmeyeceğini ve taraf olmayacağını, buna karşılık Avrupa devletlerinin de Kuzey ve Güney Amerika kıtalarındaki sorunlara karışmaması gerektiğini bildirmişti. Eğer Avrupa devletleri Amerika kıtalarındaki bir devletin iç işlerine karışır, buralarda sömürgeci eylemde bulunursa karşısında ABD'yi bulacaktı. Bu doktrin Amerikan izolasyonizminin klasik belgesi olarak bilinir. Ne var ki bu doktrin ABD'yi bir yandan Avrupa'dan izole ederken, bir yandan da Amerika kıtalarının jandarması olarak ilan ediyordu. (Erhan, 2001; 103, Ürer, 2003; 2.)

¹⁹ "Açık Kapı Politikası" ilkeler bildirgesi, Çin'de nüfuz bölgelerine sahip olan İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'ya 1899-1900'de gönderilmişti. Bu ilkelere göre, antlaşmalarla tanınmış serbest ticaret haklarından her devlet eşit biçimde faydalanacak, Çin'in toprak bütünlüğü tanınacak ve ticaretten vergi alma hakkı yalnız Çin'e ait olacak, devletler kendi nüfuz bölgelerinde liman ve demiryolu ücreti ödemekten muaf **olmayacaktı**. "Açık Kapı Politikası", **Ana Britannica**, Cilt 1, 1986; 63-64. ABD, geleneksel nüfuz bölgesi ve arazi paylaşımı politikalarının yerine serbest ticaret öneriyordu. Bunun sebebi ABD'nin ancak 1898 İspanya-Amerika savaşından sonra Filipinler'i ele

tehdidine karşı göz dağı vermek üzere 1907-1908 yıllarında ABD donanmasını (“Büyük Beyaz Donanma”yı) büyük bir dünya turuna çıkarttı. 1909’da başkanlık görevinden ayrıldı ve Cumhuriyetçi Taft’ı destekledi, Taft başkan seçildi. Taft’ın parti içerisindeki İlerici kanat ile çatışması üzerine desteğini çekti. 1912 başkanlık seçimlerine kurucusu olduğu İlerici Parti’nin adayı olarak katıldı. Böylece Cumhuriyetçi oylar bölünmüş ve Demokratların adayı Wilson’a başkanlık yolu açılmış oldu. Üstelik Demokratlar hem Senato’da hem de Kongre’de çoğunluk haline geldiler.²⁰

Roosevelt’e esas şöhretini ve “Albay” unvanını kazandıran 1898 Amerika-İspanya Savaşı, Amerika’nın geleneksel dış politika hattını terk edişinin ve müdahaleci, emperyalist bir karaktere bürünüşünün kırılma noktası olarak işaret edilmektedir.²¹ Amerika’nın sürekli genişleyen büyük sanayi ve tarım üretiminden, dünya altın hareketleri üzerindeki denetiminden, sürekli olarak ülkesine çektiği yabancı sermaye yatırımlarından, dünyadaki karlı yatırım olanaklarını değerlendirmek isteyen muazzam kapitalist sınıfından, avantajlı coğrafi konumundan kaynaklanan gücünün, ABD’ye dış politikada bir üslup değişikliği dayatmış olduğu açıktır. İspanya savaşını takiben, ABD kamuoyunda bu ihtiyaçlara cevap verebilecek girişken karakterde politikacılar önemli pozisyon sağlamışlardı.²² Roosevelt bu politikacı tipinin çok iyi bir örneğiydi. Emperyalist ve müdahaleci bir siyaset hattının olmazsa olmaz dayanağı güçlü donanma ve orduydı. Roosevelt’in 1918 itibarıyla büyük bir kara ordusunun beslenmesini ve mecburi askerliği savunması, kendisinin geçmişte güçlü bir donanma kurması ve bu donanmayı devletler arası anlaşmazlıklarda etkin biçimde kullanması ile tutarlıydı. 1898 İspanya savaşının ardından, ABD Monroe Doktrini ile batı yarım kürede kendisine biçmiş olduğu rolü Amerika kıtalarından ibaret bırakmamış, kürenin

geçirince bölgede önemli bir güç haline gelmesi ve zaten pay edilmiş bir Çin bulmasıydı. “*Open Door*”, The Columbia Encyclopedia. ABD’nin Çin’deki ekonomik çıkarları, geleneksel arazi paylaşımı ve nüfuz bölgeleri edinme yollu emperyalizmin yerine, toprak bütünlüğünün ve egemenlik haklarının tanındığı fakat sermaye hareketlerinin ve serbest ticaretin güvence altına alındığı bir emperyalizm ile ikame edilmesini gerektiriyordu, diyebiliriz. Açık Kapı Politikası, Wilson Prensipleri’nde de önemli bir yere sahip olmuştur.

²⁰ Roosevelt’in hayatı ve izlediği politikalarla ilgili olarak başvuru kaynakları şunlardır: Lütem, **Amerikayı Tanıyalım**, Milli Eğitim Bakanlığı, 1966; 124-132, Kennedy, **a.g.e.**; 296-304, **Ana Britannica** ve **Büyük Larousse**’un “Theodore Roosevelt” maddeleri.

²¹ Lütem, **a.g.e.**; 124, 130, Kennedy, **a.g.e.**; 301.

²² **A.e.**; 301.

her yanında, yukarıdaki paragrafta anlatılan bir dizi olayda görüldüğü gibi jandarmalık ve arabuluculuk rolünü oynamaya başlamıştır. İşte Roosevelt bu dönüşümü simgelemektedir, izolasyonizmi bir tarafa bırakmış, Avrupa işlerine karışmama ilkesini ezmiş, girişken ve aba altından sopa göstermeye eğilimli bir politikacıydı.

Demek ki Roosevelt'in Wilson'ın projesine muhalefeti geleneksel ve izolasyonist bir noktada durmasından kaynaklanmamaktaydı. Roosevelt de, Wilson gibi dünyadaki her meseleye ABD'nin müdahil olmasından yanaydı. Fakat o bu müdahaleciliğin esas dayanak noktasını adil ve sürdürülebilir bir barışta değil, askeri güçte, dünya savaşında düşmanların tam bir mağlubiyete uğratılmasında buluyordu.

Roosevelt ile Wilson'ı karşılaştıran Negri ve Hardt'a göre, ABD'nin üzerinde serbestçe yayıldığı Amerika arazileri tükendikçe ve ABD kendi kıtasındaki sınırlara dayandıkça uzlaşmaz nitelikteki sınıf çatışmaları ön plana çıkmaktaydı. Bu sınıf çatışmalarının etkisiyle her iki Başkan da İlerlemeci politikaları benimsemişlerdi. Fakat ABD arazilerinin sınırlılığı altında, dışarıdan bir destek almaksızın İlerlemeci politikaları sürdürmenin imkanı kalmamıştı.

“Roosevelt açısından, İspanyol-Amerikan Savaşı ve San Juan Hill'e Rough Riders saldırısı çözümün ilk-örneğini oluşturuyordu. Roosevelt popülist bir çizgiye kaydıkça bu imge eskisinden çok daha merkezi bir hale gelmişti. Roosevelt'in uzamın sınırlarına bulduğu çözüm ABD modelinin başlangıçtaki özelliklerini terk edip, Cecil Rhodes'in popülist kolonyal emperyalizmine ve Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin ilerici emperyalizmine benzer hedefler ve yöntemler izlemektir. Bu emperyalist çizgi ABD'nin Filipinler'deki kolonyalist deneyimine yol açtı. Roosevelt'in iddiasına göre, “barbarlık koşullarında yaşayan insanlara karşı görevimiz onlara zincirlerinden kurtulabileceklerini göstermektir.” Filipinliler gibi uygar olmayan insanların kendi kendilerini yönetmelerine imkan verecek herhangi bir özgürlük mücadelesine taviz vermek bu yüzden “bir uluslararası suç” olacaktı. Kendisinden önceki Avrupalı ideologlar kuşağıyla aynı çizgideki Roosevelt “uygarlık” nosyonuna

emperyalist işgal ve tahakküm için yeterli bir haklılık gerekçesi olarak güveniyordu.”²³

Roosevelt’in de aynı Wilson gibi 14 maddesi vardı. Fakat bu maddeler, Wilson’ın ilkelerinden farklı olarak sadece barış şartlarıydı, savaş sonrası dünyaya dair “açık diplomasi” gibi hukuk normları öngörmüyordu. Bu maddeler, özellikle Osmanlı’ya ilişkin yönleriyle ilgi çekicidir. *The New York Times* gazetesi, 30 Ekim 1918 tarihli sayısında Roosevelt’in şartları ile Wilson’ın şartlarını karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada belirtildiğine göre Roosevelt’in ilk barış şartı, Almanya ve müttefikleri Avusturya ve Türkiye’nin bilakaydüşart teslim olmasıydı.²⁴ Roosevelt, Türkiye’nin tabi (*subjected*) ırkları Türk boyunduruğundan azade kılınmaksızın Türkiye ile barış yapılmaması gerektiği fikrindeydi. Ayrıca Roosevelt’in barış şartlarına göre Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan bağımsız olmalıydı. Wilson’ın şartlarına göreyse bu bölgeler özerk (*autonomous*) olmalıydı. Roosevelt’e göre Filistinli Yahudiler de bağımsız olmalıydı. Roosevelt Yunanistan’ın haklarının savunulması gerektiğini belirtirken Wilson şartlarında Yunanistan’a özel bir yer vermemişti. Roosevelt’e göre İstanbul bir özgür şehir olmalıydı. Wilson Prensipleri ise boğazların uluslararası idare altına alınmasını istemek ile yetinmekteydi.²⁵

Roosevelt, Senatör Henry Cabot Lodge’a 24 Ekim 1918 tarihinde gönderdiği bir telegramda demişti ki:

“(…) Türkiye’ye bir saat bile geciktirmeden savaş ilan etmeliyiz. Aksi takdirde dünyayı demokrasi için daha güvenli bir yer yapma yolundaki konuşmalar sadece samimiyetsiz retorikler olacaktır. Türk Avrupa’da bırakıldığı ve tabi

²³ Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, çeviren Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı, 2001; 189-190.

²⁴ *Atı*’deki kısacık bir haber de Roosevelt’in bu tutumunu bildiriyordu: “Roosevelt’in Almanya’dan Talebi - Roosevelt Almanya’nın bilakaydüşart arz-ı teslimiyet etmesini talep ediyor.” *Atı*, 19.10.1918, no 282; 4/3

²⁵ *The New York Times*, 30.10.1918.

<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9B04E3D61539E13ABC4850DFB6678383609EDE>

insanlar üzerinde istibdat kurmasına izin verildiği sürece, dünya demokrasi için tam anlamıyla güvensiz olacaktır.”²⁶

ABD 1917’de savaşa dahil olmuş ama Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmemişti. Osmanlı Devleti de ABD’ye savaş ilan etmemiş, diplomatik ilişkilerini kesmekle yetinmişti.²⁷ Yukarıda alıntılanan kısımda görülebileceği üzere, Roosevelt ABD’nin Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmemesini büyük bir hata olarak görmekteydi. Söz konusu telegram, **Vakit** gazetesine de yansımıştır. Fakat bu haberde yukarıda alıntılanan kısım yoktur.²⁸

2.1.5.) Roosevelt’in Son Günleri ve Ölümü

Roosevelt, ABD hava kuvvetlerinde pilot olan oğlu Quentin Roosevelt’i savaş sırasında kaybetmişti.²⁹ Theodore Roosevelt de 6 Ocak 1919’da öldü. İstanbul basınından özellikle **Yeni Gazete**, mütarekeden sonra da Roosevelt ve ölümü ile ilgili haberler vermeye devam etmiştir. 9 Ocak 1919’da, Roosevelt’in 6 Ocak Pazartesi sabahı Oyster Bay’de kalp rahatsızlığı sonucunda öldüğünü bildiren, 8 Ocak New York mahreçli, Milli Ajans kaynaklı haber Osmanlı basınında yayınlandı. Bu haberde Roosevelt’in 20. asrın “rical-i mühimmesi” arasında sayıldığı yazılıyor, siyasi mücadelede büyük etkinlik gösterdiği ekleniyordu. Roosevelt’in 1906 yılında Nobel

²⁶ *The New York Times*, 25.10.1918. Telegramın bu kısmının İngilizce orijinali:

“(…) We ought to declare war on Turkey without an hour’s delay. The failure to do so hatherto caused the talk about making the world safe for democracy to look unpleasantly like mere insincere rhetoric. While the Turk is left in the Europe and permitted to tyrannize over the subject people the world is thoroughly unsafe for democracy.”

<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9907E4D91539E13ABC4D51DFB6678383609EDE>

²⁷ Bu konuya Birinci Bölüm’de değinilmişti.

²⁸ **Vakit**, 31.10.1918; 1/5. Haberde iki de hata yapılmıştır. Birincisi Roosevelt’e ait sulh şartlarının “Amerika’nın Sulh Şartları” başlığıyla duyurulması, ikincisi de Massachusetts senatörü Lodge’un “Ayan Meclisi Hariciye Encümeni reisi” olarak tanıtılmış olmasıdır. Gerçek encümen reisi, yani “Chairman of the Foreign Relations Committee”, Nebraska senatörü Hitchcock’tur. *The New York Times*, 28.10.1918. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9D04EED71539E13ABC4151DFB6678383609EDE>

²⁹ Bu konuda bir haber: “Roosevelt’in Oğlu – Sabık Amerika Reis-i Cumhuru Mösyö Roosevelt’in oğlu Quentin Roosevelt’in garp muharebelerinde maktul düşüğü evvelce gazetelerde yazılmıştı. Mösyö Roosevelt, Fransa’da maktul düşmüş Amerikalıların cesetleri Amerika’ya naklediliyorsa da, oğlunun istisna edilmesini ve onun Fransa toprağında metfun kalmasını arzu ettiğini Harbiye Nezareti’ne beyan etmiştir. Roosevelt vaziyet müsaade ederse zevcesiyle Fransa’ya gelecektir.” **Yeni Gazete**, 21.12.1918, no 22; 1/5.

Barış Ödülü'nü kazandığı ve “şimdiye kadar hiçbir namzede nasip olmamış bir ekseriyet-i ara ile Reis-i Cumhur intihap” edilmiş olduğu bilgisi veriliyordu. Haberin isabetle bildirdiği üzere Roosevelt ömrünün son zamanlarında İtilaf devletlerinin davasını “pek hararetle müdafaa eylemiş” ve ABD’nin savaşa girmesi için tüm gücünü sarf etmişti.³⁰ Ertesi gün bildirildiğine göre Paris Belediyesi, Paris Şehri ve Seine Vilayeti adına Madam Roosevelt’e arz-ı taziye telgrafnamesi göndermişti. Habere göre, “müteveffa Paris’i ziyaret ettiği zaman kendisine belediye dairesinde pek mutantan bir kabul icra edilmişti.”³¹ Roosevelt kendisi için sade bir cenaze merasimi vasiyet etmiş olduğundan ailesi askeri merasim düzenlenmesini kabul etmemiştir.³² İstanbul’daki ABD Sefarethanesi, “bayrağı bir ay müddetle alamet-i matem olarak yarı direğe kadar keşide” edecekti.³³ Roosevelt’in cenaze merasimi de haber yapılmıştır.³⁴ Bütün dünyadan Roosevelt’in ailesine teessür ve taziye mesajları gönderiliyordu.³⁵

13 Ocak tarihli **Atı**’de, Celal Nuri Bey’in Roosevelt’in ölümü üzerine yazmış olduğu bir başmakale yayımlandı. Bu makalesinde Celal Nuri Bey, Roosevelt’i hiç sevmeyişi fakat “fevkalade takdir” ettiğini, bu şahsın bir Osmanlı paşası olmuş olmasını çok arzu etmiş olduğunu yazmıştı. Makalede Roosevelt’in devlet adamlığı ve askerlikten Afrika’da “vahşi hayvan avcılığı”na uzanan çok boyutlu kişiliği tanıtılmış, kendisinin tröstlere karşı verdiği siyasi mücadele vurgulanmıştı. Celal Nuri yazısında bir zamanlar Amerika’da petrol ve demiryolu tröstlerinin nasıl hükümeti kendi oyuncakları haline getirdiğini uzun uzun tasvir etmiş, paranın toplumsal hayat hükmetmesinin kötülüklerini anlatmıştı. Avrupalı sosyalistlerin dünya savaşının sebebi olarak kapitalizmi gösterdiklerini bildiren Celal Nuri Bey, Roosevelt’in ömrü boyunca paraya biat etmediğini, rahatça bir tröstün yönetim kuruluna girebilecekken tröstlerle mücadele etmeyi tercih etmiş olduğunu, böylece tüm dünyanın sevgisini ve takdirini kazandığını yazmıştı. Osmanlılarda ise gelen gideni aratıyor, hırsızlık ve

³⁰ **Yeni Gazete**, 09.01.1919, no 41; 1/5. Haber hemen hemen aynı şekilde **Atı**’de de yayınlanmıştır: **Atı**, 09.01.1919, no 361; 1/1.

³¹ **Yeni Gazete**, 10.01.1919, no 42; 1/3.

³² **Yeni Gazete**, 11.01.1919, no 43; 1/4.

³³ **Yeni Gazete**, 11.01.1919, no 43; 1/5.

³⁴ **Yeni Gazete**, 12.01.1919, no 44; 2/6.

³⁵ **Yeni Gazete**, 13.01.1919, no 45; 2/5.

haydutluk aleyhine kimse bir şey yapamıyordu. İşte bu yüzden, Celal Nuri Bey'in deyimiyle, memleket kendi Roosevelt Paşa'sına "dört gözle muntazır" idi.³⁶

Roosevelt'in son günleri ve ölümü ile ilgili bu yazılar göstermektedir ki, o dönemki Osmanlı basını Wilson karşısında muhalefeti temsil eden Roosevelt'i yakından tanımakta, kendisinin gerek iç politikadaki icraatını, gerekse dünyadaki tanınmışlığını kamuoyuna aktarmaktadır.

2.2.) Savaşçı ve Düşman Amerika

İşin aslına bakılırsa Osmanlı Devleti ve müttefikleri Amerika'ya bir sulh notası gönderene kadar³⁷, basınıımızdaki yerici haberlerden ve yorumlardan, İtilaf devletleri gibi ABD de nasibini almaktaydı. Bu yericiliğin ana fikri ABD'nin saldırganlığı ve barış düşmanlığıydı. Bu yericilik Roosevelt'le sınırlı kalmamaktaydı. ABD ile Meksika arasındaki ihtilaf ve ABD'nin sınırı geçme tehdidi ile ilgili haber³⁸, ABD ile İngiltere arasında Japonya'ya karşı gizli bir antlaşma olduğu yolundaki haberler³⁹, ABD'deki harp aleyhtarlarının mahkum edilmeleri haberi⁴⁰, ABD'nin İtilaf limanlarındaki Danimarka gemilerini müsadere tehdidinde bulunduğu dair haber⁴¹, Amerika Amele Fırkası Reisi Samuel Gophers'in harp propagandası yapmak amacıyla Avrupa'ya gittiğine dair haberler⁴², 9 Eylül tarihli **Sabah** gazetesinin imzasız başmakalesinde Amerika'nın "Yanlış Bir Yol" takip ettiğinin yazılması ve Amerika ile İtilaf devletleri arasında pek bir fark gözetilmemesi⁴³, Erkan-ı Harbiye Reisi

³⁶ **Ati**, 13.01.1919, no 365; 1/2.

³⁷ Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı'nın beraberce, Amerika vasıtasıyla düşmanlarına sundukları mütareke ve barış teklifinin tarihi 4 Ekim 1918'dir. Bu teklif 6 Ekim tarihi ile gazetelere yansımış ve gazetelerde Amerika'nın ele alınış biçimini dönüştürmüştür.

³⁸ **Ati**, 01.09.1918, no 237; 1/1.

³⁹ **Ati**, 04.09.1918, no 240; 4/3, **Ati**, 05.09.1918, no 241; 1/2.

⁴⁰ **Sabah**, 05.09.1918, no 10346; 1/2.

⁴¹ **Sabah**, 07.09.1918, no 10348; 1/2, **Ati**, 07.09.1918; no 243; 2/3.

⁴² **Vakit**, 07.09.1918, no 316; 1/5, **Ati**, 07.09.1918, no 243; 2/1, **Ati**, 15.09.1918, no 251; 2/1.

⁴³ **Sabah**, 09.09.1918, no 10350; imzasız başmakale. Kocabaşoğlu ve Berge'ye göre İsmail Müştak Bey (Mayakon) **Sabah**'ta imzasız başyazılar yazıyordu. Bu makale ve ileride **Sabah**'tan alıntılanacak olan imzasız makalelerin de ona ait olması ihtimali vardır. Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berge, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İstanbul, İletişim, 2006; 100.

Baker'ın ve Dahiliye Nazırı Lien'in savaş yanlılığını anlatan haber⁴⁴, Wilson'ı "sulh düşmanı" olarak isimlendiren haber⁴⁵, savaş karşıtı sosyalist liderlerden Debs'in askerleri adem-i itaate teşvik ettiği gerekçesiyle tevkif edilmesine dair haber⁴⁶, ABD askerlerinin av tüfeği kullanması ve Almanya'nın bunu protestosu ile ilgili haber⁴⁷, Amerika'nın Çin'in kuzeyindeki demiryollarının kontrolünü ele geçirme isteğine dair haber⁴⁸, Amerikan Kongresi'nde okunduğu iddia edilen bir dua ile ilgili haber⁴⁹, Amerikalıların Alman olan her şeyin mahvına kadar savaşı sürdüreceklerine dair yemin ettikleri yolunda Amerikan gazetelerinden alındığı yazılan bir haber⁵⁰ bu kategoride değerlendirilebilir. Tüm bu sayılan haberlerin ana fikri Amerika'nın ne kadar da "harpçüyane" ve saldırgan olduğuydu. Kuşkusuz bu haberler sadece bir karalama değildi. ABD'de o dönem gerçekten de savaşı sonuna kadar sürdürme, Almanya ve müttefiklerini tam bir yenilgiye uğratma, dünya barışını bu ezme işi tamamlanana kadar erteleme ve tam bir zaferin üstünde tesis etme eğilimleri epey güçlüydü.

Amerikan kamuoyundaki savaşçılığı işleyen "Sulh Ümitleri" başlıklı makalesinde Ahmet Emin Bey, barışı mutlak bir zafer üzerine kurmak düşüncesinde olan ABD'lileri eleştiriyordu:

⁴⁴ **Vakit**, 15.09.1918, no 324; 2/3, **Atı**, 15.09.1918, no 251; 2/1. Haberin tam metni şöyledir: "Amerika Harp Lehinde Propaganda Yapıyor - Viyana, 13, M.A. - Amerika rical-i hükümeti son derece harp lehinde propaganda yapıyor. Fransa ve İngiltere'de zuhur eden sulhperver fikirleri susturmak üzere her türlü vesaite müracaat olunuyor. Amerika Harbiye Nazırı Baker şimdi laf zamanı değil iş zamanı olduğunu söylemiştir. Petit Parisien gazetesinin istihbarına nazaran Klemenso... bazı beyanatta bulunup hal-i hazırda sulh müzakeratına imkan olmadığını söylemiştir. Amerika Dahiliye Nazırı Franklin Lien New York'ta beyanat-ı atiyede bulunmuştur: "Düşman tamamen mağlup edilip askerlik cihetinden netice-i katiye istihsal edilinceye kadar harbe nihayet vermeyecektir" Lien'in harbcıyane nutku, şimdiye kadar bu yolda irat edilen nutukların en şiddetlisidir."

⁴⁵ **Vakit**, 25.09.1918, no 331; 2/1, **Atı**, 25.09.1918, no 258; 1/2.

⁴⁶ **Sabah**, 26.09.1918, no 10364; 1/2. Ayrıca *The New York Times*, 15.09.1918

<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9A02E1DF123FE432A25756C1A96F9C946996D6CF>

⁴⁷ **Atı**, 29.09.1918, no 262; 2/1.

⁴⁸ **Sabah**, 01.10.1918, no 10369; 2/4.

⁴⁹ **Vakit**, 05.10.1918, no 341; 2/4. Müfrit harpçi Amerika imgesini yansıtan bu haberin ilginç tarafı, hiçbir kaynağa dayandırılmadan yayınlanmış olmasıdır: "Amerika Mebusanının İftihah Duası - Amerika Meclisi Mebusanı Papaz Kondi tarafından feraset edilen bir dua ile küşad edilmiştir. Viyana gazetelerinden okunduğuna göre duanın metni bervech-i ati idi: "Ya Rab! Bizi dinsiz Amerikalılardan, Alman taraftarlarından, casuslardan sulh taraftarlarından, hainlerden ve hak ve adalet uğrunda ve daima sulh temini ve Hazret-i İsa'nın kurduğu işin ikmalı için harbin devamına mani olanların kafasından kurtar."

⁵⁰ **Atı**, 14.10.1918, no 277; 4/2.

“(…) Düşman memleketlerindeki zimamdarlardan pek çoğu bugünkü vaziyeti olduğu gibi görmek istemiyorlar. Hala zafer sulhu deyip duruyorlar. Bir buçuk sene evvel Amerika tarafından neşredilen sulh notasında zafer sulhunun pek elim neticeleri mucip olacağı ve yeni bir intikam muharebesinin mukaddimesini teşkil edeceği canlı bir lisanla tasvir edilmiştir. Gariptir ki Mister Wilson zafer hakkında kati bir kanaatle söylediği sözleri herkesten evvel kendi unuttu. Bir buçuk sene evvel uzlaşmadan başka çare-i tesviye göremeyen Amerika bugün bir zafer sulhunun cebren düşmana kabul ettirilmesinden bahsediyor. Demek ki bir bitaraf sıfatıyla zafer sulhunun tehlikelerini tefrik edebilen Amerika bir muharip sıfatıyla istikbali hiç göremiyor. Yalnız bugüne ait bir tahakküm arzusunun tatmin edilmesinde ısrar ediyor. Eğer zafer sulhu ufukta görülmeseydi itilaf devletlerinin “Yarınki tehlikeleri yarın düşünürüz. Bugün düşmanı iyice ezmeğe... bakalım.” nokta-i nazarını takip etmesine hayret etmezdik. İtiraf etmeliyiz ki biz de düşmanı imha etmek çaresini bulsaydık yarın o düşmanla dost olabilmek imkanını hazırlayacak yerde harpteki emeklerimiz ve mahrumiyetlerimiz için mümkün olduğu kadar büyük bir zafer hissesini temin etmeyi düşünecektik. Nitekim Almanya’nın vaziyete tamamıyla hakim olduğu dakikalarda Almanya’nın hep zapt ve istila taraftarlarının sesi işitildi ve düşmana münasip müsaadeler gösterilmesinden kimse bahis edemedi.”⁵¹

Benzer fikirlerin işlendiği bir diğer makale, “Amerika ve Sulh” başlığını taşıyor, bu makalede de Amerika savaştı bir ülke olarak resmediliyordu.⁵² Ahmet Emin Bey’e göre 1916 seçimlerinde, Cumhuriyetçi Parti’nin başkanlık adayı Hughes’un, Wilson’dan çok yüksek ve çok muktadir olmasına rağmen, Amerikalılar harbe girmemek ve barışçı politikayı sürdürmek ümidiyle başkanlığa Wilson’ı seçmişlerdi. Şimdi nasıl oluyordu da Wilson ve Demokratlar en müfrit harp taraftarı oluyorlardı ve Avusturya Macaristan’ın sulh teklifini Avrupalı müttefiklerini bile hayrete düşürecek

⁵¹ **Vakit**, 21.09.1918, no 327; başmakale.

⁵² **Vakit**, 23.09.1918, no 329; başmakale.

bir istical ile reddediyorlardı?⁵³ Ahmet Emin'e göre, vaziyet sadece Amerikalıların riyakarlığı ile izah edilebilecek kadar basit değildi. Ona göre, Amerika'nın maddi hayatı büyük bir hızla tekamül etmiş, içtimai hayat aynı hızla gelişmemişti. Ahmet Emin'e göre, Amerikanın irfan cihetinden en mütekamil zevatı siyasete hemen hiç iştirak etmezdi. Hükümet makinesini vücuda getiren kişiler en aşağıdan Başkan'a kadar ahali tarafından seçilmekteydi. Bu seçimler çeşitli sermaye grupları arasındaki bir rekabet şeklinde meydana gelmekteydi. Bu seçimler için milyonlarca dolar harcanırdı. Bu yüzden büyük mevkilere gelmek isteyenler sermayedarların himayesine muhtaç olmaktadır:

“(…) Dün bir Darülfünun muallimi olan Mister Wilson bugün şu ve şu sermayedar gruplarının bir aletinden başka bir şey değildir. Memleketinin dümenini onların gösterdiği istikamete doğru tutar. Sermayedar grubu harbin devamında menfaat görüyorsa Mister Wilson da medeniyet ve insaniyetin menfaatini harbe devamda bulur.”

Ahmet Emin'in belirttiğine göre, Amerikalılar dünya meselelerinden pek anlamadıkları için İtilafçıların savaş taraftarı ve Alman düşmanı propagandasından fazlasıyla etkilenmişlerdi. En son sulh teklifini reddetmekte gösterdikleri acele ile İngiltere'yi dahi hayrete düşürmüşlerdi. Böylece savaşın merkezi Londra'dan Washington'a kaymış oluyordu. Ahmet Emin'e göre savaşın sonlanabilmesi için Avrupalılar arasında savaşçı Amerika'ya karşı bir dayanışma oluşması gerekmektedir.

Sabah gazetesinde yayınlanan imzasız bir başmakale, Avusturya-Macaristan'ın sulh teklifinin aceleyle reddedilmesini ele alıyordu:

“(…) Binaenaleyh Wilson'ın şimdi o müphem on dört maddeyi ileriye sürerek notayı reddetmesi bir bahaneden başka bir şey değildir. Wilson, Clemanceau ve sair İtilaf rical-i hükümeti gibi bu harbi İttifak-ı Merbut hükümetlerini mahvetmek ümidi ile uzatıyorlar. Fakat Wilson kurnaz bir diplomat olduğu

⁵³ Burada bahsedilen sulh teklifi, 14 Eylül tarihli Avusturya-Macaristan teklifidir.

cihetle bu emelini izhardan çekiniyor ve istinkafını efkar-ı umumiye-i cihan nazarında haklı göstermek için mahud sulh programını ileri sürüyor.”⁵⁴

Gazetenin aynı gün yayınladığı bir habere göre, Avusturya-Macaristan notasına verilen aceleci cevap, ABD’nin müttefiklerine güvensizliğinin bir deliliydi. ABD’nin mutlak bir zafere kadar savaşı sürdürme kararı netti ve verdiği acele cevap ile barışçı tereddütler uyanmasını engellemek istiyordu:

“Amerika’nın Cevabı Hakkında Mütalaat - Lahey, 18 Eylül – Amerika hükümetinin Avusturya notasına ita eylediği dürüstane cevap Amerika hükümetinin müttefiklerine olan adem-i itimadına yeni bir delil teşkil eylediği ve Amerika’nın, cevap-ı mezkur ile müttefiklerini vaziyet-i mütereddidaneden çıkmaya icbar etmek istediği bitaraf memalikin mahafilinde beyan olunuyor. Wilson’ın isticlal vukuu Burian’ın notası İtilaf zümresi arasında teşviş yahut muvaffakiyeti mütlebih olmasından endişe eylediğine delalet etmektedir.”⁵⁵

Gazeteler Almanya denizaltı gemilerinin Amerika sahillerindeki faaliyetlerini de duyurmuştur. Bu haberler, bir düşman olarak görülen Amerika’ya verilen zararı anlatan haberlerdir. Berlin üzerinden gelen bir habere göre, denizaltı faaliyeti düşmanın iâşesine büyük zarar veriyor ve nakliye masraflarını %100 arttırıyordu.⁵⁶ **Vakit** gazetesinde de aynı minvaldeki şu haber yayınlanmıştır:

“Amerika Sularında Tahtelbahirler - *Daily Chronicle* gazetesinin istihbaratına nazaran geçen Temmuz ve Ağustos ayları zarfında Amerika sularında tahtelbahirler tarafından 45.000 tonluk sefain gark edilmiştir. Müddet-i mezkura zarfında düşman tahtelbahirlerinin imhasına dair işaret vuku bulmamıştır.”⁵⁷

2.3.) Wilson ve Wilson Prensipleri

⁵⁴ “Düşman Hükümetlerin Cevabı”, **Sabah**, 22.09.1918, no 10360; başmakale.

⁵⁵ **Sabah**, 22.09.1918, no 10360; 1/4.

⁵⁶ **Sabah**, 28.09.1918, no 10366; 1/1.

⁵⁷ **Vakit**, 30.09.1918, no 336; 1/2.

ABD Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918’de Kongre’de yaptığı bir konuşma ile meşhur Wilson Prensipleri’ni ilk kez ilan etmişti.⁵⁸ Bu maddeler sadece savaşı sona erdirmek için kendisinin öne sürdüğü şartlar olmakla kalmıyordu. Wilson böyle büyük bir felaketin tekrar yaşanmamasını temin edeceğine inandığı bir takım normlar da öneriyordu. Savaşın son iki ayına girilirken, Wilson sık sık yeni nutuklar çekiyor, bu çekilen nutuklar ve yapılan açıklamalar İstanbul gazeteleri tarafından da dikkatle takip ediliyordu. Bu başlık altında, öncelikle Wilson’ın hayat hikayesi ve dünya görüşüne ilişkin açıklamalar yapılacak, ardından da söz konusu iki aylık dönemde Wilson’ın açıklamalarının gazetelerimize ne şekilde yansıdığı, orijinal metinlerle karşılaştırılarak aktarılacaktır.

2.3.1.) Wilson’ın Hayat Hikayesi

Thomas Woodrow Wilson, 1910’da Demokrat Parti’nin New Jersey valiliği için adayı olarak siyasete girmişti. Aktif politikaya girmeden önce siyaset bilimleri, tarih, hukuk ve iktisat alanlarında çalışan, hatiplik yeteneğiyle dikkat çeken başarılı bir akademisyendi. 1902 ile 1910 yılları arasında Princeton Üniversitesi’nde rektörlük yapmıştı. Şöhretini ve siyasi çekişmeler konusundaki ilk tecrübelerini, ABD’nin en önemli üniversitelerinden birinde rektörlük yaptığı bu yıllarda, muhafazakar üniversite yapısına karşı mücadele vererek edinmişti. Wilson İlerici düşünce akımına mensup bir kişiydi. Seçimi kazandı ve 1910’da New Jersey valisi oldu. Siyasette hızla yükselen Wilson, 1912 Başkanlık seçimlerine Demokrat Parti’nin adayı olarak girdi. Cumhuriyetçi oyların Taft ve Roosevelt arasında bölündüğü bu seçimler neticesinde Wilson başkan seçildi. Wilson gümrük vergilerini indirdi, lüks mallar üzerindeki vergiyi arttırdı, gelir vergisini getirdi, bankacılığı denetim altına aldı, grev ve bojkotları yasallaştırdı. ABD’deki kapitalist sınıfın ve tröstlerin gücünü sınırlamaya

⁵⁸ Bu konuşmanın maddelerden önceki kısmı, Wilson’ın fikirlerine o günlerde sürmekte olan Brest-Litovsk barış müzakerelerinin ve diplomasiye Rus/Bolşevik yaklaşımının etkisinin görülmesi açısından önemlidir. Bu etki özellikle “açık diplomasi” konusunda görülmektedir. Ayrıca bu kısımda Türkiye ve Bulgaristan, Almanya ve Avusturya’dan ayrı olarak ele alınmakta, Türkiye’nin Alman kontrolü altında olduğu ifade edilmektedir. Daha sonra ABD, Almanya ve Avusturya-Macaristan’a savaş ilan edecek ama Türkiye ve Bulgaristan’a etmeyecektir. Konuşmanın tam metni için: *The New York Times*, 09.01.1918. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=990DE0DB133FE433A2575AC0A9679C946996D6CF>

yönelik adımlar attı. Böylece İlerici dünya görüşünün gerektirdiği somut politikaların Roosevelt'ten sonraki uygulayıcısı oldu. Wilson dünya savaşının çıkışına kadar olan dönemde, dış politikada kuvvetsiz millet ve devletlerin hukukunu gözetme ve askeri güce baş vurmama ilkelerini takip etmeye çalıştı. Bu çerçevede 1898 İspanya savaşı ile ABD kontrolüne geçmiş olan Filipinler'in kendi kendini yönetmesi yönünde adımlar attı. Panama Kanalı üzerindeki bazı ABD ayrıcalıklarından vazgeçti. Ama Haiti ve Meksika'ya askeri müdahalelerde bulunarak, 1898 sonrası emperyalist dış politikanın devamı niteliğinde adımlar da attı. Wilson dünya savaşının ilk zamanlarında tarafsızlık politikasını takip etti, barışın sağlanması için sonuç vermeyen arabuluculuklara girişti. Tarafsızlık politikasının da kazandığı güçle 1916'da ikinci kez Başkan seçildi. Savaş uzadıkça, Almanya'nın yoğun denizaltı saldırılarının ABD yurttaşlarına, gemilerine ve ticari çıkarlarına zarar vermesi, İtilaf Devletleri ile ABD'nin ekonomik, siyasal ve kültürel yakınlığı gibi etkenler tarafsızlık politikasının terk edilmesi yönünde bir basınç oluşturmaya başladı. Zimmerman Telgrafı'nın⁵⁹ açığa çıkması ve Laconia adlı geminin batırılması sonucu çok sayıda Amerikalının ölmesi savaş baskısını had safhaya çıkardı. Nihayet 6 Nisan 1917'de ABD Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etti. ABD'nin savaşa girmesiyle beraber dengeler İtilaf kuvvetleri lehine değişti ve Ekim 1918'de Almanya ve müttefikleri barış istemeye mecbur oldu. Almanya ve müttefiklerinin barış müzakerelerine Wilson Prensipleri'ni esas alarak barış müzakerelerine girişme talebi, sadece yedi sene evvel siyasete atılmış olan Wilson'ı çok ağır bir sorumluluk altında bıraktı.⁶⁰ Wilson öne sürdüğü prensipler çerçevesinde bir barış için Paris Barış Konferansı'nda büyük bir mücadele verdi. Bu mücadele kendisine Aralık 1920'de verilen 1919 Nobel Barış ödülü ile takdir edilmiştir. Ama geleneksel emperyalizm anlayışının Wilson'cı projeye galebe çalması ve Wilson'ın önerilerinin nirengi noktasını oluşturan Milletler Cemiyeti Misakı'nı onaylamayı ABD Senatosu'nun reddedişi sonucunda Wilson'ın siyasi hayatı hüznünlü bir biçimde sona erdi. Wilson'ın

⁵⁹ Almanya'nın Meksika'ya ABD toprakları vaat ettiği gizli yazışma. Açığa çıkınca ABD kamuoyunda büyük infial yaratmıştır.

⁶⁰ **Vakit**'ten bir haber: "Sulh ihtimali - Rotterdam, 16, M.A. -"Danimarka gazetelerinden Polytiken diyor ki: Hal-i hazırda sulh ihtimali şimdiye kadar emsali görülmemiş derecede kuvvetlidir. Tarihte Wilson kadar fevkalade azım bir mesuliyet altında kimse bulunmamıştır." **Vakit**, 17.10.1918, no 353; 2/4.

siyasi çöküşü ile vücut olarak çöküşü eş zamanlı olarak gelişti, 1924'te 68 yaşındayken hayatını kaybetti.⁶¹

2.3.2.) Wilson Prensipleri ve Prensiplerin Oluşumu

Wilson Prensipleri toplam 14 maddedir. Bu maddelerin ilk beşi ve sonuncusu genel prensiplerdir. İlk beş maddede önerilen normlar şu şekilde özetlenebilir: Diplomatik etkinlik kamuoyunun gözü önünde gerçekleştirilmeli, denizlerde mutlak seyrüsefer serbestliği sağlanmalı, ülkeler arasındaki ekonomik engeller kaldırılmalı, silahlanma iç güvenliğin ihtiyacı düzeyine indirilmeli, sömürge sorunları çözülürken ilgili halkların çıkarları ile devletlerin adil talepleri eşit ağırlıkta olmalıdır. 14. madde ise, tüm devletlerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alacak sözleşmelerle tüm ulusları kapsayacak bir birlik oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu birlik ile müstakbel Milletler Cemiyeti kastedilmektedir. Geriye kalan 8 madde, dünyadaki başlıca arazi ve egemenlik sorunları üzerine barış koşulları içermektedir. Bunlardan biri olan 12. madde, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti ile ilgilidir:

“Bugünkü Osmanlı Devleti’ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır.”⁶²

⁶¹ Lütem, 1966; 133-145, Ana Britannica ve Larousse Woodrow Wilson maddeleri. Osmanlı basınından ayrıntılı bir Wilson biyografisi için: **Minber**, 15.12.1918, no 44; 1/6.

⁶² “On Dört Madde”, **Ana Britannica**. 12. maddenin İngilizce orijinali ise şu şekildedir:

“The Turkish portions of the present Ottoman Empire should be assured a secure sovereignty, but the other nationalities which are now under Turkish rule should be assured an undoubted security of life and an absolutely unmolested opportunity of autonomous development; and the Dardanelles should be permanently opened as a free passage to the ships and commerce of all nations under international guarantees.”

Sabah Gazetesi o dönem maddeyi şu şekilde Türkçeleştirmişti: “Hal-i hazırdaki Devlet-i Osmaniye’nin Türk olan aksamının hukuk-u hakimiyetten sağlam bir surette istifade etmesi temin olunmalıdır. Fakat elyevm Türk hakimiyeti altında bulunan akvama kendisini serbestçe tekamül iktidarı verilmelidir. Çanakkale, bilcümle akvam ve sefain-i ticariyenin serbesti-i müruru için açık bir geçit olmak üzere beynelmilel teminat ile küşad olunmalıdır.” **Sabah**, 06.10.1918, no 10374; 1/1.

Bu maddenin oluşumunda, ABD'nin olası bir barışta karşılaşacağı meseleler üzerine hazırlıklarda bulunan bir araştırma heyetinin büyük etkisi olmuştu. Resmi adı *Inquiry* olan bu heyet, Wilson'ın komutuyla, kendisinin en önemli danışmanı olan Edward Mandell House tarafından oluşturulmuştu. Heyetin başında *The City College of New York* Rektörü Sidney Edward Mezes ile müstakbel kamuoyu kuramcısı genç gazeteci Walter Lippmann vardı. Bu heyet Wilson'a 22 Aralık 1917 tarihinde ABD ve müttefiklerinin barış amaçları ile ilgili öneri niteliğinde bir muhtıra sundu.⁶³ Muhtıranın Türkiye ile ilgili kısmı şu şekildeydi:

“Türk İmparatorluğu'nun tabi ırklarını baskı ve kötü yönetimden özgür kılmak gereklidir. Bu en azından Ermenistan için özerkliği (*autonomy*) ve Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın medeni milletler tarafından korunmasını (*protection*) gerektirir (*implies*). Boğazlarda ve ötesinde serbest seyrüseferi (*intercourse*) tesis etmek de gereklidir. Türkiye büsbütün adilane ele alınmalı ve ekonomik ve politik kölelikten özgür kılınmalıdır. (*must*) Almanya'ya savaş borçları iptal edilmelidir. [Savaş borçlarının] Hiç biri Türkiye'nin çıkarlarına harcanmamıştır ve hiç biri bir Türk yükümlülüğü olarak görülmemelidir. (*should*) (...) Hiç bir adalet prensibi Türkiye'nin işgal edilmiş kısımlarının Alman-Türk ittifakına geri dönmesini gerektirmez. Boyutça epeyce (*considerably*) küçültülmesi, yabancı ırkları kötü yönetim iktidarından yoksun bırakılması ve böylece kendi nüfusunun gereksinimlerine yoğunlaşmak için serbest kalması kaydıyla Türkiye'ye yeni bir başlangıç fırsatı verilebilir.(...)”⁶⁴

Wilson muhtırayı gözden geçirdiğinde, Türkiye ile ilgili kısmında yaptığı tek esaslı değişiklik, *protectorate* ibaresini *protection* ibaresi ile değiştirmek oldu. Wilson'ın 12. maddesinin ilk halinde, boğazlara ilişkin bir hüküm yoktu. Ayrıca “*absolutely unmolested opportunity*” ifadesi yerine “*full opportunity of autonomous developement*” ifadeleri yer alıyordu. Osmanlı ile ilgili olan madde kaleme alınırken, House ile Wilson arasında sadece bir noktada tartışma yaşandı. Şöyle ki, Wilson paragrafı yazdıktan sonra, hükümlerin daha spesifik hale getirilebileceğini ve

⁶³ Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey : 1914-1924**, The Johns Hopkins University, Baltimore, 1965; 71-72.

⁶⁴ A.e.; 74.

Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve diğer kısımların ismen ifade edilebileceğini düşünmüştü. Fakat House paragrafın anlatılmak istenen için yeterli olduğu gerekçesiyle karşı çıktı ve bunun böyle olduğuna Wilson'ı ikna etti. Ayrıca paragrafın sondan bir önceki versiyonunda, gereklilik ifade eden *should* yardımcı fiili yerine zorunluluk ifade eden *must* yardımcı fiili tercih edilmişti. Aslında öncesinde tüm prensiplerde *must* kullanılmışken daha sonra Belçika ve Milletler Cemiyeti ile ilgili olan maddeler istisna olmak üzere tüm maddelerde, *must*, *should* ile ikame edildi. House'a göre, *must* yerine *should* yerleştirilmesi, ABD'nin Avrupa arazi meseleleri için dövüşmekte olmadığını göstermesi açısından anlam taşıyordu. Evans'a göre de "should'un tercih edilmesi, ABD'nin gelecekte kendisi için bağlayıcı olabilecek bir hüküm vermemiş olması açısından önemliydi."⁶⁵

Ekim 1918'de Almanya ile Wilson Prensipleri üzerinden mütareke ve sulh müzakerelerinin başlaması gündeme geldiği zaman, House ve İtilaf temsilcileri bu prensiplerin tam olarak ne anlama geldikleri konusunda karar vermek ihtiyacını duydular. House, *The New York World* gazetesinin editörü Frank I. Cobb ve Walter Lippmann'dan prensipleri yorumlamalarını talep etti.⁶⁶ Bu yorumu içeren muhtıranın 12. maddeyle ilgili kısmı aşağıdaki şekildedir:

"Avusturya-Macaristan konusunda çıkan "özerk" kelimesi ile ilgili zorluk burada da ortaya çıkmaktadır.

Şurası açıktır ki Boğazlar ve İstanbul sözde Türk kalmakla beraber, uluslararası kontrol altında olmalıdır. Bu kontrol kolektif ya da Cemiyet'e üye devletlerden birinin elinde mandater sıfatıyla olabilir.

Anadolu Türklere tahsis edilmelidir. Rumların çoğunlukta olduğu kıyılar, ihtimaldir ki Yunanistan'ın mandaterliği ile, özel uluslararası denetim altında olmalıdır.

⁶⁵ A.e.; 75-77.

⁶⁶ A.e.; 78-80.

Ermenistan'a Akdeniz'e açılan bir liman verilmesi ve koruyucu bir güç saptanması zorunludur. Fransa buna talip olabilir fakat Ermeniler Büyük Britanya'yı tercih edeceklerdir.

Suriye, Büyük Britanya ile varılmış olan anlaşmayla zaten Fransa'ya ayrılmıştı.

Büyük Britanya açıkça Filistin, Mezopotamya ve Arabistan için en iyi mandaterdir.

Küçük Asya'daki tüm mandaterler üzerinde bağlayıcılığı olan genel kurallar Barış Antlaşması'nda yazılı olmalıdır.

Bu [kurallar] tüm azınlıklar için teminatları ve "açık kapı"yı içermelidir. Demiryollarının ana hatları uluslararasılaştırılmalıdır."⁶⁷

Wilson Prensipleri'nin Osmanlı kamuoyunda yarattığı beklentilerle, ABD uzmanları tarafından yorumlanış biçimi arasındaki kontrastı göstermesi açısından Cobb-Lippman yorumu önem taşımaktadır. Bununla beraber eklemek gerekir ki Wilson, yorumu içeren muhtıra kendisine gönderildiğinde şu şekilde cevap vermişti: "14 Nokta'nın analizi ilkeleri yorumlamak açısından tatmin edicidir fakat uygulamaya dair ifade edilen ayrıntılar sadece açıklayıcı öneriler olarak görülmeli ve barış konferansına saklanmalıdır."⁶⁸

⁶⁷ Çeviri bana ait. İlgili bölümün İngilizcesi: Evans, **a.g.e.**; 78-80. Muhtıranın tümü için: The Inquiry, **"Interpretation of President Wilson's Fourteen Points by Colonel House"**, 1918, (Çevrimiçi) <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/doc31.htm>, 9 Ekim 2007. Bu kısım Çetin (2006; 18) tarafından da Evans'tan (**a.g.e.**; 80-81) aktarılmıştır. Fakat bu kaynakta çeviri hataları vardır: "(...)Yunanlıların yönetimi altında bulunan kıyı bölgeleri, özel bir uluslar arası denetim altına konabilir. Mandater olarak Yunanistan seçilecektir." Doğrusu şu şekilde olmalıdır: "(...)Rumların çoğunlukta olduğu kıyılar, ihtimaldir ki Yunanistan'ın mandaterliği ile, özel uluslararası kontrol altında olmalıdır." (İngilizcesi: "(...)The coastlands, where Greeks predominate, should be under special international control, perhaps with Greece as mandatory.") Evans'ın özgün İngilizce eseri ile Türkçe tercüme karşılaştırıldığında bunun gibi bir çok çeviri hatası bulmak mümkündür. Çeviri hatalarının yanı sıra tercüme kitaplarda bazı bölümler atlanmıştır.

⁶⁸ Evans, **a.g.e.**; 80.

Evans’a göre, prensipler herhangi bir zamanın politik durumuna göre farklı biçimlerde yorumlanabilmeye açıktı. Tabi (*subjected*) toplulukların özerk gelişim fırsatına sahip olması gerektiği prensiplerde öngörülmüş olmasına rağmen, House’ın nezaretindeki araştırma heyetinin Suriye’nin Fransa’ya ayrılmış olduğunu dile getiren yorumunu Wilson’ın tatmin edici bulabilmesi, bunun bir örneğidir. Ayrıca Evans’a göre Ortadoğu politikası açısından Wilson Prensipleri’nin esas anlamı, ABD’nin “kendi kaderini tayin” hakkına olan inancını ortaya koyması değil, ABD’nin Wilson’ın inisiyatifi ile geleneksel tutumunu terk etmesi ve Ortadoğu politikasına dahil olmasıdır. Böylece Başkan Doğu Sorunu’nun da Amerikan çıkarları ile bağlantılı olduğunu ve İtilaf devletlerinin inhisarında olmadığını ortaya koymuştur. Hem de bunu ABD’yi hiç bir faaliyetin yükümlülüğü altına sokmaksızın yapmıştır. ABD, Türkiye’ye savaş açmadığı ve doğu cephesinde savaşmadığı için, Türkiye’yle savaşmış ve Ortadoğu’daki çıkarlarını savaş amacı olarak benimsemiş olan İtilaf devletleri, ABD’nin bu bölgede barışın tesisinde aktör olacağını düşünmemişlerdi.⁶⁹

ABD’nin Osmanlı ile ilgili tutumunu yansıtan bir diğer önemli belge, ABD Dışişleri Bakanı Lansing’in 21 Eylül 1918 tarihli “Barışın Esasları” muhtırasıdır. Almanya, Avusturya (bu iki güce beraberce “*Mittel Europa*”, yani Orta Avrupa deniyordu) ve Türkiye’nin savaştan sonra da ABD ve Avrupalı müttefikleri için tehdit oluşturabileceğini öngörerek, bu tehdidi kontrol altında tutacak bir takım öneriler getirmişti. Bu önerilerin Osmanlı arazileri ile ilgili olan kısmında, Türkiye’nin Anadolu’ya sahip olmaya devam etmesi ama Avrupa topraklarının elinden alınması, İstanbul’un uluslararası bir himaye yönetimi altına alınması, boğazların uluslararasılaştırılması, Ermenistan ve Suriye’nin açık kapı politikalarının uygulanması şartıyla himaye yönetimi altına alınması, Filistin’in uluslararası kontrol ya da müttefik devletler tarafından oluşturulacak bir manda altında özerk olması, Arabistan’da kurulacak devlet ya da devletlere kısmi ya da tam egemenlik tanınmasının dikkatlice değerlendirilmesi, Mısır’ın üzerinde Britanya egemenliği ya da Britanya’nın tam bir himaye yönetiminin kurulması öngörülmekteydi.⁷⁰

⁶⁹ A.e.; 80-81.

⁷⁰ A.e., 1965; 90.

Evans’a göre, Lansing’in muhtırasının yanısıra Cobb-Lippman yorumu da *Mittel Europa*’nın savaştan sonra da gücünü sürdürebileceği endişesiyle hazırlanmıştır. Ne var ki mütareke müzakereleri devam ederken, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı’nın durumu tam bir yenilgi ve çözülme manzarası arzietmekteydi. Evans’a göre *Mittel Europa* ittifakının bu şekilde çöküşü, ABD’nin söz konusu iki belgeye yansıyan Ortadoğu politikasının varlık sebebini (*raison d’être*) ortadan kaldırmıştı.⁷¹

İşin aslına bakılırsa Amerika’nın gerçek savaş amaçları ile yöneticileri tarafından açıklanan amaçları arasında tabi olarak geniş bir açı vardı. Lütem’in Lippmann’dan aktardığına göre Amerika’yı savaşa sürükleyen esas motif Almanya’nın zafer kazanma ihtimalinin Amerika için yaratacağı tehditti. Eğer Çarlık Rusya’sı Almanya’yı mağlup edebilmiş olsaydı Alman militarizmi ve istibdadı Amerika için savaşıacak düzeyde bir rahatsızlık yaratmayacaktı.⁷² Amerikan Sosyalist Partisi’nin önde gelen isimlerinden Debs, hapse girmesine neden olan Ohio nutkunda, o zamanın şiddetli Kayser düşmanlarının geçmişte Kayser’le kurdukları dostane ilişkileri, Amerika dahilindeki sınıfsal dengeler açısından savaşın gerçek yüzünü etkili bir biçimde ortaya koymuştu.⁷³ Ahmet Emin Bey de “Cihan Diktatörlüğü” adlı makalesinde Amerika’nın savaşa girişindeki esas sebepler ile, resmi savaş amaçları arasındaki farkı ifade etmiş, Amerika’nın “menfaat arzularına Alman tahkim-i askeriyesine karşı mücadele ve insaniyete hizmet libasını” giydirdiğini yazmıştı.⁷⁴ Bununla beraber Wilson’ın prensiplerine yansıttığı dış politika görüşünün en azından kendisinin iç politikadaki alternatifi olan Roosevelt’ten ve İtilaf devletlerinin liderlerinden daha farklı olduğunu belirtmek gerekir. Negri ve Hardt’ın bu konudaki düşüncesi şu şekildedir:

“Uzam krizine Wilson’ın bulduğu çözüm tamamen farklı bir rota izlemiştir. Wilson’ın Anayasadaki iktidar ağının uluslararası uzantısını oluşturma projesi gerçek bir politik ütopaydı. Wilson’ın Amerikan ideolojisine getirdiği yorum

⁷¹ A.e., 1965; 91.

⁷² Lütem, a.g.e.; 137-138.

⁷³ Eugene Victor Debs’in 14 Haziran 1918 tarihli nutku. Nutkun tam metni için: Eugene Victor Debs, “*The Canton, Ohio Speech, Anti-War Speech*”, 16 Haziran 1918, (Çevrimiçi) <http://www.marxists.org/archive/debs/works/1918/canton.htm>, 30 Ekim 2007.

⁷⁴ “Cihan Diktatörlüğü”, Ahmet Emin, *Vakit*, 12.10.1918, no 348; başmakale.

ABD’de de takdir edilmemişti. Ama hiçbir yerde Versailles Anlaşması döneminin Avrupa’ında olduğu kadar istihzayla karşılanmamıştı. Avrupa ve dünya barışı için Wilsoncu projenin taçlanmış harikası Cemiyet-i Akvam hiçbir zaman kongrenin veto engelini aşamadı; ama ABD anayasal projesinin uzantısı olan iktidar ağlarıyla örülü yeni bir dünyanın ürünü olarak barış fikrine dayanan Wilson’ın dünya düzeni kavramı güçlü ve uzun süreli bir öneriydi. Bu öneri ABD Anayasası’nın ve onun yayılan imparatorluk fikrinin başlangıç mantığına uyuyordu. Avrupalı modernistler böyle bir postmodern İmparatorluk önerisi karşısında gülmekten kendilerini alamıyordu: Dönemin kayıtları Wilsoncu projenin reddini kendi diktatörlük ve savaş projelerinin merkezi bir unsuru olduğunu ilan eden faşistlerle birlikte, George Clemanceau ve Lloyd George’un alayları ve hakaretleriyle doludur. Ama zavallı kötü niyetli Wilson’a bugün çok farklı bir gözle bakılıyor.”⁷⁵

Wilson’ın eğilimleri ile ABD’nin diğer iktidar organlarının ve diğer ABD resmi yetkililerinin eğilimleri her zaman ortak olmamıştı. Wilson’ın ve yürütme organının Türkiye konusunda daha aktif davranmak istemesi, öte yandan Kongre’nin ve özellikle Senato’nun daha pasif bir politikayı savunması, Wilson İlkeleri’nin farklı biçimlerde yorumlanmasına ve ABD tezlerinin çeşitlenmesine yol açmıştı. Şunu da hatırlamak gerekir ki, ABD esas olarak savaşı Almanya’ya karşı yürütmüş, öncelikle de Almanya barışını önemsemişti. Ortadoğu meselesinde ise ABD’yi aktif hareket etmekten alıkoyan bir dizi sebep vardı. İtilaf devletlerinin 19. asrın ortalarından beri bir Şark Meselesi anlayışı ve tasarıları vardı. ABD ise bundan yoksundu ve ABD’nin Ortadoğu politikaları bu açıdan köksüzdü. Dahası bu politikaların ardında gerekli destek yoktu. Buna bağlı olarak ABD’nin Ortadoğu ve Türkiye politikaları 1918-1920 arasında Tanör’ün deyimiyle “bir yanıp bir sönmüşlerdi”. Özellikle Şubat-Mart 1920’de Wilson’ın sağlığının kötüleşmesiyle beraber ABD devre dışı kalmaya başlamıştı. ABD’nin Monroe Doktrini ile ırılanan geleneksel dış politika çizgisi ve bölgedeki ekonomik ve askeri gücünün İtilaf devletlerine göre çok az olması Ortadoğu meselesinde pasif kalması yönünde baskı oluşturan diğer etkenlerdi. Bu etkenlerin bir sonucu olarak ABD Dışışleri, ABD’nin Ortadoğu’daki kültürel ve ekonomik

⁷⁵ Negri ve Hardt, **a.g.e.**; 191.

çıkarlarını, mandaterlik gibi siyasal sorumluluklar yüklenmeden korumaya çalıştı. Öte yandan Avrupa devletleri, önemi gücünden ileri gelen ABD'nin bölgede aktif rol oynamasını istemiş, bu konudaki ABD tavrının netleşmesi için Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmayı bir yıl kadar bekletmişlerdi.⁷⁶

Tanör'e göre Wilson İlkeleri ve kendi kaderini tayin hakkının Türklere de uygulanacağı yönündeki gösteriler, asıl tezleri yansıtan gizli antlaşmaları gölgelemek içindi. Prensipler bir yana, ABD'nin somut tutumu Türkiye arazilerinin paylaşılması ve sömürgeleştirilmesi politikalarına destek vermek olmuştur. Wilson Prensipleri'nin Osmanlı kamuoyunda yarattığı beklentiler ile yukarıda sayılan etkenlerin ürünleri olan işgaller ve Sevres Antlaşması karşılaştırıldığında, Bülent Tanör'ün vardığı bu sonuçları benimsemek doğru görünmektedir.⁷⁷ Örneğin Wilson Prensipleri gizli antlaşmalara karşıydı ama Suriye'nin bir gizli antlaşma ile Fransa'ya vaat edilmiş olması prensiplerin 1918 Ekim tarihli Cobb-Lippmann yorumunda onaylanmıştı. Bu yorum Wilson tarafından tatmin edici bulunmuştu. Dünya ve Osmanlı kamuoyuna sadece prensipler açıklanmıştı, yorumu içeren muhtıra ise üst düzey ABD yetkililerine mahsustu. Fakat şu kaydı düşmek gerekir ki, İtilaf devletleri ile ABD, manda yönetiminin ne olduğunun tanımlanması noktasında, özellikle eski Osmanlı arazilerini ilgilendiren A tipi mandalar konusunda Paris Barış Konferansı boyunca asla tam ve resmi bir uzlaşmaya varamamıştı. Bu yüzden paylaşılan araziler Fransa, Britanya, Yunanistan gibi devletler açısından üzerinde geleneksel ilhak veya sömürge politikaları uygulanacak araziler idi. ABD ise aynı Çin'de olduğu gibi, kendi durumu öyle gerektirdiği için geleneksel sömürgecilikten farklı bir noktada duruyordu. Açık Kapı ilkesinin, tüm devletlerin siyasi bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün güvence altına alınması ilkelerinin Wilson Prensipleri'nde işgal ettiği önemli yer bu farklılıktan kaynaklanıyordu.

2.4.) Savaşçı Düşmandan Barışçı Dosta Dönüşen Amerika

⁷⁶ Tanör, **a.g.e.**; 62-63.

⁷⁷ **A.e.**; 12, 66.

2.4.1.) Kont Burian'ın Barış Teklifi ve ABD'nin Olumsuz Cevabı

Wilson'ın hayat hikayesi ve düşünceleri üzerinde durduktan sonra savaşın son iki ayında gazetelerimizde yer alan Wilson'la ve Amerika ile ilgili haber ve yorumlara geçelim. Bu haber ve yorumların ilk kısmı için dönüm noktası olarak Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Burian'ın 14 Eylül tarihli ABD'ye yaptığı barış teklifi seçilebilir. Wilson bu notaya büyük bir sürat ve aceleyle olumsuz yanıt vermiş, bu hareket kamuoyumuzda hayal kırıklığı yaratmıştı.

5 Eylül tarihli **Vakit** Gazetesi, Wilson'ın "Amele Günü" vesilesiyle irat ettiği nutku, "Niçin Harp Ediyorlarmış?" başlığı ile haber veriyordu. **Vakit**'e haber 3 Eylül tarihli bir Amsterdam teli üzerinden ulaşmıştı. Konuşma şu şekilde özetleniyordu:

"Muharebe bidayette yalnız 1870 ve 1866'da olduğu gibi muhterisane tasavvuratını kuvveden fiile ipsal etmek isteyen Alman savletine karşı bir müdafaa harbi olarak görünüyordu. Fakat hal-i hazırda Avrupa devletleri muvazenesini tadilden fazla makasid mevzu-u bahistir. Almanya'nın her adamların harpte haiz olmaları lazım gelen haklara, bazı milletlerin mukadderatlarına bizzat hakim olmak ve hükümetleri sınıf-ı müdirimenin değil milletin menfaatine hizmete mecbur etmek hususunda haiz oldukları haklara karşı su-i tesirde bulunduğu aşikardır. Almanya ve Avusturya, Macaristan milletlerini... harbe sürüklemiş hükümetlerin insanların mukadderatına hakim olmaları ve alem-i medeniyette yangınlar vukua getirerek masum erkek ve kadın ve çocukları mahv eylemeleri kabul edildikçe atiden emin olmak mümkün olamaz. Harp meydanlarında mücadele etmekte olan adamlarımız layemut mefkureler uğurunda mücadele etmektedirler."⁷⁸

Wilson bu nutkunu 1 Eylül Emek Günü'nde (*Labor Day*) Washington'da irat etmişti. Hitap ettiği işçilere, savaşın bir endüstriyel tahammül savaşı olduğunu, fabrikalardaki işçilerin cephelerdeki askerler kadar önem taşıdığını anlatmıştı. Wilson'ın bu

⁷⁸ **Vakit**, 05.09.1918, no 314; 1/4, **Atı**, 05.09.1918, no 241; 1/2.

konusmasında işçileri bir sınıf olarak değil ama toplumun organik dayanışmasının önemli bir parçası olarak ele aldığı görülmektedir. **Vakit** Gazetesi'ndeki haber ise görüldüğü gibi konuşmanın işçilerle ilgili kısmını aktarmamış, ABD'nin savaş amaçları olarak sunulan öğeleri, biraz da müstehzi bir mesafeyle haber yapmıştır. Nutkun orijinal İngilizce metnine bakıldığında özet ve tercümenin doğru yapıldığı görülecektir.⁷⁹

Vakit Gazetesi aynı günkü nüshasında Amerika'nın özel çıkarlarını gözetip gözetmediğine dair Almanya kaynaklı şu haberi yayınlamıştır:

“Alman Gazeteleri ve Amerika - Berlin, 4, A.M. - Amerika Reis-i Cumhuru Wilson'un menafi-i mahsusa takip etmeyeceği hakkında ita eylediği teminata cevaben Alman hükümet gazeteleri Amerika'nın ihtirasatına misal olmak üzere İspanya'nın müstemlekatını gasp eylesine, Danimarka'ya atıl müstemlekatından dolayı tazyik olmasına, Portekiz'e ait Asur adalarında Amerika idare-i askeriyesinin tesisine ve Hollanda müstemlekatı ile Kamçatka'yı satın almağa kalkışmasına işaret ediyorlar.”⁸⁰

Celal Nuri Bey, 3 Eylül tarihli Muahedelerin Değeri adlı makalesinde, Almanya'nın ABD'yi kendine düşman ederek büyük bir hata yaptığı yorumunda bulunuyordu:

“Fikrimi tefsir edeyim: Muharebenin bidayetinde Amerika Hükümet-i Müttehidesi hakikaten harp istemiyorlardı. Reis Wilson, ancak bir sulhperverane programla ikinci defa riyasete intihap edilebilmişti. Lakin tahtelbahir muharebesinde Almanya dürüşçe bir politika ittihaz etti. Amerika galeyana geldi. İtilaf ve İngiliz tahrikatı ise müsait bir zemin buldu. İşler değişti. Bugün, Almanya, bir milyon Amerikan neferine karşı da harp etmek ve yavaş yavaş Garp Cephesinde geri çekilmek mecburiyetindedir. (...)”⁸¹

⁷⁹ *The New York Times*, 02.09.1918. http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=2&res=9A05E1DF113BEE3ABC4A53DFBF668383609EDE&oref=slogin

⁸⁰ **Vakit**, 05.09.1918, no 314; 2/3, **Atı**, 05.09.1918, no 241; 4/3.

⁸¹ **Atı**, 03.09.1918, no 239; 1/3.

Atı gazetesi, ABD'nin Çekoslovakya'yı muharip devlet olarak tanıdığı yolundaki Reuter Ajansı kaynaklı haberi, "Ne Garabetler Görüyoruz?" başlığıyla yayınlamıştı. Aynı gün ABD kuvvetlerinin Fransızlarla beraber Garp muharebelerinde ne kadar ilerlediği de haber yapılıyordu.⁸²

Celal Nuri Bey, 12 Eylül tarihli "Celadet-i Ruhiye, Meskenet-i Ruhiye" adlı makalesinde ABD-Britanya ittifakından bahsediyordu. Savaş sırasında bir zamanlar birbirine düşman olan iki devlet arasındaki ilişkiler iyileşmişti. Bazı kimseler müstakbel Anglo-Sakson Konfederasyonu'ndan bahseder hale gelmişti. Savaştan sonra 1815 Alman birliğine benzer bir Anglo-Sakson birliği tesis edilmesi ihtimali vardı. Celal Nuri Bey'e göre savaş propagandası ABD ile Britanya arasındaki ırki ve milli bağları ön plana çıkarmıştı.⁸³

Almanya Başbakanı Von Bayer'in 12 Eylül Berlin mahreçli bir haberde aktarılan beyanatında ise ABD ile Britanya'nın denizlerde biribirinin rakibi olduğu vurgulanıyordu. Von Bayer'e göre, İtilaf devletleri ancak ABD kuvvetlerine istinat ederek Almanya'ya karşı gelebiliyordu. ABD askerlerinin savaşın kaderine yaptığı etki inkar edilemezdi. Öte yandan Almanya'nın yürüttüğü denizaltı savaşı sonucunda Britanya'nın askeri ve ticari filosu büyük oranda tahrip edilmişti ve savaş boyunca İtilaf'ın gemi inşaatı esas olarak ABD'de gerçekleştirilmişti. Savaş bittiğinde İngiltere, en büyük rakibi olan ABD'nin denizlerdeki üstünlüğü ele geçirdiğinin farkına varacaktı.⁸⁴ Fakat o günlerde Britanyalılarda ABD'ye karşı dostluk duyguları ön plandaydı. Lloyd George, gazetelerimize yansıyan bir beyanatında, Amerikalıların Batı Cephesindeki mevcudu altı milyonu aşkın güzide kuvvetlerin öncüleri olduğunu, geçmiş senelere kıyasla çok daha az kayıpla çok daha hızlı ilerlendiğini bildiriyordu. Lloyd George'a göre bu başarıda İtilaf ve ABD kuvvetlerinin kumandasının birleştirilmesinin büyük payı bulunuyordu.⁸⁵

⁸² **Atı**, 06.09.1918, no 242; 2/1, 2/2.

⁸³ **Atı**, 12.09.1918, no 248; 1/3.

⁸⁴ **Atı**, 14.09.1918, no 250; 1/2. Yine **Atı**'de ve yine Alman kaynaklarından alınarak verilmiş "Ticaret-i Bahriye ve Tahtelbahirler" başlıklı haberde de, Britanya'nın ticaret filosunun büyük oranda tahrip edildiği, bu durumun borç yükü ile beraber Britanya'yı savaştan sonra ABD'ye tabi hale getireceği vurgulanıyordu. **Atı**, 24.09.1918, no 257; 1/1. Aynı yönde bir diğer haber: **Atı**, 26.09.1918, no 259; 1/2.

⁸⁵ **Atı**, 15.09.1918, no 251; 2/2.

17 Eylül'de gazetelerde bildirildiğine göre, “Amerikan Ayanı”nda yani Senato’da, küçük bir grup Düvel-i Merkeziye’ye bildirilecek sulh şartlarının müzakere edilmesini istemiş, fakat çoğunluk Wilson’un bu konudaki hareketlerinde serbest bırakılması yönünde karar almıştı. Haber gazetelerimize Berlin üzerinden ulaşmıştı, Berlin kaynaklarına ise Paris’ten. Bu haber Wilson’ın sulh meselesinde Osmanlı kamuoyu gözünde taşıdığı önemi pekiştirmesi açısından önemlidir.⁸⁶

Avusturya-Macaristan’ın 14 Eylül tarihli sulh notasına Amerika tarafından alelacele verilen olumsuz yanıt⁸⁷, Wilson ve ABD’yle ilgili bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu ruh hali yukarıda “Savaşçı ve Düşman Amerika” başlığı altında aktarmış olduğumuz başyazılarda da açıkça görülmektedir.⁸⁸ 22 Eylül tarihli **Atı** gazetesi manşetten “Amerikanın cevabı pek sert ve kati surettedir” diye yazıyordu. **Atı**’de yayınlanan ve Alman kaynaklarından aktarılan yorumlara göre, şayet Wilson “irat ettiği parlak nutuklardaki gibi muhib-i mesalemet sıfatıyla” hareket etmiş olsaydı, İtilaf devletleri Wilson’a karşı çıkmaya cesaret edemeyeceklerdi. Savaşın sürmesinin, boş yere kan dökülmesinin ve Avrupa’nın sefaletle sürüklenmesinin müsebbibi Avusturya’nın barış teklifine kaba bir biçimde ret cevabı veren Wilson idi. Ayrıca “maruf bir rical-i siyasinin” yorumlarına göre cihanın merkezi Londra’dan New York’a nakledilmişti. İtalya, Fransa ve Britanya’ya ihtiyaç duydukları her şey Amerika’dan gönderiliyordu, bu devletler ABD’nin “Avrupa’daki şubeleri addedilebilir” idi. ABD, müttefiklerini iktisadi, siyasi ve mali açılardan ele geçirmek istiyordu. Güney Amerika ve Doğu

⁸⁶ **Vakit**, 17.09.1918, no 326; 2/4, **Sabah**, 17.09.1918, no 10358; 1/6, **Atı**, 17.09.1918, no 249; 2/3.

⁸⁷ Almanya’ya teslim edilmek üzere ABD Dışişleri tarafından İsveç elçiliğine iletilen cevap şu şekildeydi: “Avusturya Macaristan Hükümeti’nin bütün muharip hükümetlere, akdedilecek sulh esasatına dair mahrem olmak ve hiçbir temhidi tazmin etmemek şartıyla müzakeratta bulunmak üzere murahaslar göndermeyi teklif eden notasını tebliğ eylediği 16 Eylül tarihli mektubunuzu aldığımı beyan ile kesb-i şerif ederim. Bu notada ezcümle murahasların, hükümet-i matbualarının bu esasata dair olan nokta-i nazarlarını yekdiğerine tebliğ eylemek ve buna müşabih tebligat telakki etmek ve takrir edilmesi lazım gelen her nokta hakkında açık ve vuzuh izahat vermek vazifesi ile tevzif edilmeleri de teklif edilmiştir. Buna cevaben, tebliğiniz muhteviyatının Reis-i Cumhur’a arz edildiğini müşarünileyhin de beni Cemahir-i Müttehede’nin bir sulh akdini nazar-ı itibara alacak olmakla beraber nokta-i nazarını ve niyatını öteden vuzuh bir surette şerh etmiş olduğu bir mesele hakkında konferans akdi hususunda vuku bulacak hiçbir teklif ile iştigal etmek istemediğini ve istemeyeceğini size bildirmekle memur ettiğini arz ve beyan ile kesb-i şerif eylerim. İmza: Lansing” **Atı**, 22.09.1918, no 255; 1/3.

⁸⁸ Sulh Ümitleri, Ahmet Emin, **Vakit**, 21.09.1918; Amerika ve Sulh, Ahmet Emin, **Vakit**, 23.09.1918, “Düşman Hükümetlerin Cevabı”, imzasız, **Sabah**, 22.09.1918, no 10360.

Asya da ABD'nin hedefindeydi. ABD dünyanın en önemli ticaret filosunu inşa ederek ve ham madde kaynaklarının “büyük bir kısmını taht-ı murakabeye” alarak bu hedeflerine ulaşmak istiyordu.⁸⁹ “Bitaraf mahafilde” başlıklı haberde, ret cevabının bitaraf memleketlerde memnuniyetsizlik yarattığı bildiriliyor, olumsuz cevap vermede bu kadar acele edilmesinin sebebi olarak, Amerika'nın teklif ile İtilaf devletlerinin tereddüde düşmesini engellemek ve tam bir zafere kadar savaşı sürdürmek istemesi gösteriliyordu.⁹⁰ Bir diğer habere göre, Wilson'ın İtilaf devletlerine danışmadan teklife tek başına ve acele ile cevap vermesi Britanya siyasi mahafilini rahatsız etmişti.⁹¹ Bir yandan da gazetelerde Amerikan, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin batı cephesindeki yeni taarruzları anlatılıyordu.⁹²

Celal Nuri Bey'in 24 Eylül'de yayınlanan makalesinin başlığı, “Merkez-i Alem Değişiyor” idi. Celal Nuri Bey'e göre savaş devam ettikçe ABD ve Japonya güçleniyor, Britanya ve Fransa zayıflıyordu. Savaş sayesinde Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğü sona ermiş ve ABD'nin denizlerdeki saltanatı başlamıştı. ABD tüm İtilaf devletlerinin erzak ve mühimmat sağlayıcısı durumundaydı. Celal Nuri'nin deyimiyle ABD “musluğu kapatacak olursa İtilaf susuzluktan ölecek” idi. Ham madde ve gıda açısından da ABD tüm Avrupa'yı besliyordu. ABD aç bırakma tehdidi ile istediği tüm şartları dayatabilirdi. Savaşın sürmesi ABD'nin işine gelmekteydi. Eskiden “gayri mütecaviz” bir siyaseti takip eden Amerika cihan harbi ile beraber değişmişti:

“(…) Amerika fırsattan hissesini kapıyor. Sakin ve sakit Amerika, askersiz Amerika, her devletle hüküm mukavelesi akdeden Amerika, demokrat Amerika, elyevm muharebede İngiltere'den daha anut, Garp cephesine bir buçuk milyon asker gönderen ve yirmi milyon asker sevkini tasarlayan, hizmet-i mecburiyeyi 105 milyon berriyyesine kabul ettiren Burian'ın

⁸⁹ **Ati**, 22.09.1918, no 255; 1/1.

⁹⁰ **Ati**, 22.09.1918, no 255; 1/3. Bitarafların bu konudaki tepkileri ile ilgili bir diğer haber: **Ati**, 30.09.1918, no 263; 1/1.

⁹¹ **Ati**, 22.09.1918, no 255; 2/3. Fransa'da ve Britanya'da bu konuda oluşan rahatsızlıklar ile ilgili haberler: **Ati**, 23.09.1918, no 256; 1/3, **Ati**, 24.09.1918, no 257; 4/2, **Ati**, 27.09.1918, no 260; 1/1.

⁹² **Vakit**, 28.09.1918, no 334; 1/3, **Sabah**, 29.09.1918, no 10367; 1/3.

mesalemet notasını kemal-i hakaretle fırlatan militarist bir Amerika olmuştur.”⁹³

25 Eylül’de **Ati** gazetesi, *Neologos* isimli Rum gazetesinden naklen, bir Britanya yetkilisinin gayri resmi biçimde açıkladığı öne sürülen barış şartlarını yayınlamıştır. Bu şartlardan dördüncüsüne göre, “Suriye’de Amerikan-Fransız murakabesi tahtında muhtariyet” tesis edilecekti. ABD’nin Osmanlı arazileriyle ilgili meselelerde yaklaşan barışta bir rol oynayabileceği ile ilgili tespit edebildiğim ilk haber budur.⁹⁴ 28 Eylül’de yayınlanan bir haber ise, tüm Avrupa devletlerinin mali güçlerinin savaş dolayısıyla tükendiği bir dönemde ABD’nin mali gücünü göstermesi bakımından manidardır:

“Amerika İstikrazı – Washington’dan işar olunduğuna göre Maliye Nazırı dördüncü harp istikrazının altı milyar dolara baliğ olduğunu beyan etmiştir. İstikraz 20 sene müddet ve yüzde dört buçuk faizle akdolunacaktır. Kayıt muamelesine başlandığından beri 100 bin hatip propaganda yapmak üzere bütün memleketi dolaşmaktadır. (M.A.)”⁹⁵

1 Ekim’de **Ati** gazetesi, Senato azalarından Lodge’a atfedilen barış şartlarını duyurmuştu. Habere göre Lodge, Almanya’ya bir dizi şartın zorla kabul ettirilmesini talep ediyordu. Bu şartlar arasında “İstanbul limanının beynelmilel bir hale” getirilmesi de mevcuttu.⁹⁶

Yine 1 Ekim tarihinde, Wilson’ın yeni bir nutku gazetelerimizde yayınlanmıştır:

“Wilson’ın Yeni Bir Nutku - Amsterdam, 29, M.A. - Ajans Reuter işar ediyor: Reis-i Cumhur Wilson New York’da bir nutuk irat ederek demiştir ki:

⁹³ **Ati**, 24.09.1918, no 257; 2/1.

⁹⁴ **Ati**, 25.09.1918, no 258; 1/2.

⁹⁵ **Ati**, 28.09.1918, no 261; 4/2.

⁹⁶ **Ati**, 01.10.1918, no 264; 1/1.

“Dört seneden beri devam eden harp muharebe-i akvam halini almış ve bunda beşeriyetin arzusu muhtelif hükümetlerin efkar-ı hususiyeleri yerine kaim olmuştur. Hiçbir millet harbin neticesini lakaydane düşünemez. Harbin neticelenmesi “en zayıfın menfaati en kavinin menfaati kadar mukaddestir” düsturunun sarıh bir surette kabulü demektir. İşte biz devamlı bir sulhtan bunu anlıyoruz.

İtilaf devletleri Avrupay-i Merkezi Devletlerinin Brest-Litovsk ve Bükreş’te diğer hükümetlerle müzakerelerini gördükleri cihetle bunlarla bir nevi pazarlık suretiyle sulh akdedemeyeceklerine müttehiden kani bulunmaktadır.

Devamlı bir sulh istihsal etmek için tevessül edilmesi mebrur olan vasıta İttihad-ı Akvamdır. Maksatların tespiti suretiyle bunun teşkili, şerait ve müzakerat-ı sulhiyenin kısm-i esasiyesini teşkil etmelidir. Rusya’yı mahveden ve Romanya’yı tehdit eden bir hükümetin atide kendi ihtiyariyle tevessül edebileceği hat-ı hareket hakkında istediğimiz teminattan sarf-ı nazar etmek bir hıyanettir. Cemahir-i Müttehide-i Amerika, müstakbelde sulhun istinat edeceği mukavelat ve muahedatın tatbiki için kendi hissesine isabet eden mesuliyeti deruhte etmeğe amadedir.”⁹⁷

Bu haberde özetlenen nutuk, 27 Eylül’de New York Metropolitan House’da irat edilmişti. Nutkun tarihi önemi, Almanya ve müttetiklerinin 4 Ekim’de yaptıkları barış teklifinde, 14 ilke ile beraber bu nutku da sulh müzakerelerine esas olarak kabul edecek olmalarından ileri gelmektedir. Nutkun aslı epey uzundur, yukarıdaki haberde yapılan özet nutkun içeriğini yeterince yansıtamamaktadır.⁹⁸ Nutkun başlıca mesajları, Merkezi devletlerle pazarlık yoluyla bir barış yapılamayacağı, kalıcı bir barışın sadece misakı barış antlaşmasına yazılacak bir Milletler Cemiyeti ile sağlanabileceği, bu cemiyetin savaş bittikten sonra kurulabileceği idi. Cemiyet savaş bitmeden kurulursa, ortak düşmana karşı savaşan tarafların bir birliği olacaktı, halbuki o dünya yüzündeki tüm kavimlerin cemiyeti olmalıydı. Nutukta ayrıca müstakbel Milletler Cemiyeti ile

⁹⁷ **Vakit**, 01.10.1918, no 337; 1/5, **Sabah**, 01.10.1918, no 10369; 1/6, **Atı**, 01.10.1918, no 264; 1/2.

⁹⁸ Aynı nutuk söz konusu barış teklifinden sonra bir kez daha, bu sefer daha uzun bir biçimde **Vakit**’te yayınlanmıştır: **Vakit**, 11.10.1918, no 347; 2/1.

ilgili bir takım ilkeler sayılmıştı. Bu ilkelerin birincisi, ilgili tüm halkları eşit gören tarafsız bir adalet tesis edilmesi, ikincisi, varılacak düzenlemede hiçbir devlete veya devletler grubuna ait özel çıkarların yer almaması, üçüncüsü, cemiyetin içinde ayrıca birlikler, ittifaklar yapılmaması, dördüncüsü, cemiyet içinde bencil iktisadi ilişkiler, boykotlar, iktisadi dışlamalar olmaması, beşincisi, anlaşmaların bütünüyle tüm dünyanın bilgisi dahilinde, açık yapılmasıydı.⁹⁹ Müstakbel Milletler Cemiyeti'nin ilkelerine dair bu içeriğin ancak 3 Ekim'de gazetelerimize yansıdığını görüyoruz:

“Wilson’ın Yeni Bir Nutku - Hususi menfaatler ve iktisadi boykotaj terk edilecek - Viyana, 30 Eylül, K. – Amerika reis-i cumhuru Wilson tarafından irat edilen ve metni Reuter Ajansı vasıtasıyla tebliğ olunan nutuk Amerika’nın harp gayeleri ile İtilaf’ın harp gayeleri arasında oldukça mühim farklar mevcut olduğunu göstermektedir. Wilson evvelce serdettiği esaslara yeni bazı noktalar ilave etmektedir. Müstakbel milletler ittihadında hususi muahedenameleler veya ittifaklar gibi hususatin yer bulmaması ve hodbinane emellerin, iktisadi inhisar ve boykotajın kabul edilmemesi bu cümledendir. Bundan maada beynelmilel bilcümle itilaf ve muahedenameleler bütün cihanın malumu olmalıdır.

Viyana gazeteleri Wilson’ın nutkundan bahsettikleri sırada bu nutkun sulh müzakerelerine girişmeğe müsait olduğunu söylemekte ve menafi-i hususiyenin terk ile müşterek menfaatlerin nazar-ı dikkate alınması esasının ehemmiyetinden bahis eylemektedirler. Gazeteler bu esasın şimdiye kadar İtilaf devletleri tarafından zikredilen bir çok harp gayelerini ortadan kaldırdığını söylemektedirler.”¹⁰⁰

İşin ilginç tarafı aynı günkü **Vakit** gazetesi bu nutku, Amerika’nın barış şartlarıyla İtilaf devletlerinininkiler arasında bir fark olmadığını ispatı olarak değerlendirmişti. Bu haberde mevzubahis ilkeler benzer şekilde sayılmış fakat aksi istikamette

⁹⁹ Nutkun orijinal ve tam metni için: *The New York Times*, 28.09.1918

http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9D03E7D61531E433A2575BC2A96F9C946996D6CF&oref=slogin

¹⁰⁰ **Sabah**, 03.10.1918, no 10371; 1/5.

yorumlanmıştı.¹⁰¹ 4 Ekim’de yeni açıklanan ilkelerin Fransız matbuatı tarafından eleştirildiği haber verilmekteydi. Fransız gazetelerinin açık diplomasi ilkesine karşı bulunduğu ifade edilmekteydi.¹⁰²

Celal Nuri Bey, “Wilson Nazariyesi ve Türkler” başlıklı makalesinde, dünyada bir dönemin kapandığını, yeni bir dönemin açıldığını yazıyordu. Celal Nuri diyordu ki:

“İtilaf ve bilhassa Amerika reisi Wilson, ortaya bir nazariye koydular: “Her millet, kendi mukadderatına hakim olmak hakkını haizdir.” Kezalik Rus inkılabı da, şimdi değil, esnayı ilanında bu nazariyeyi kabul, hatta tatbikine müsaade etmişti. Acaba, İngiltere ve Amerika’nın elinde, bu nazariye, siyasi bir silah mıdır? Yoksa, bu devletler hakikaten bu nazariyeye imankar mıdır?”

Celal Nuri’ye göre, Britanya’nın bu nazariyeyi İrlanda’da ve müstemlekelerinde uygulamadığına bakılırsa bu siyasi bir silahtı. Fakat bu siyasi silah, milliyet esası üzerine kurulu olan dünyada büyük kabul görmüş, bir düstur haline dönüşmüştü. Yazar bir yandan “milliyet nazariyesi”ne şüphe ile yaklaşıyor, onun bir siyasi silah olup olmadığını, insanlığın bu nazariyeye hazır olup olmadığını sorguluyordu. Bir yandan da bu nazariyenin bir dönemi kapatıp bir dönemi açtığını, Türk milletinin de bu yeni dönemden istifade etmesi gerektiğini ve istifade etme hakkının bulunduğunu ifade ediyordu. Madem ki Hırvatça ve Sırpça konuşanlar bu hakka sahip görülüyordu, o zaman Nefi’nin, Fuzuli’nin dilini konuşanlar bu haktan mahrum bırakılamazlardı. Türklerin ekseriyet teşkil ettikleri vatan üzerinde “devam-ı hükümet ve saltanat” etme hakları vardı. Eğer Türklere bu hakkı vermemek için ülkelerini yeterince imar edemedikleri söylenirse, buna kapitülasyonlar gibi uygulamaların yol açtığı şeklinde cevap verilmeliydi. Celal Nuri Bey, bu yazısından sonra pek çok yazısında da vurgulayacağı üzere, “asr-ı haziranın” başka bir çağ olduğunu, bir yandan hakkımıza sahip çıkarken bir yandan da bu yeni çağa yakışır bir düzene geçmemiz gerektiğini yazıyordu. Asayişsizlik ortadan kaldırılmalı, Türk, Ermeni, Rum ve Arap unsurlar

¹⁰¹ **Vakit**, 03.10.1918, no 339; 1/4.

¹⁰² **Vakit**, 04.10.1918, no 340; 1/3, **Sabah**, 04.10.1918, no 10372, **Atı**, 04.10.1918, no 267; 1/2.

arasındaki ihtilaflar geçmişte bırakılmalıydı. Celal Nuri, unsurlar arası ilişkilerden bahsederken, açılan yeni çağ ile emperyalizm, istila, fütuhât usullerinin ortadan kalktığını, bunlar oradan kalktığına göre unsurlar arasında ihtilaflar için de bir gerekçe kalmadığını iddia etmektedir. Makalesine Wilson Nazariyesi ile arasına sorgulayıcı bir mesafe koyarak başlamış olan yazar, ilerleyen satırlarda Wilson Nazariyesi'nin açtığı ve olağanüstü değişiklikler umduğu bir çağdan bahsetmektedir. Başlangıçta Türk milletinden bahseden Celal Nuri, Türk olmayan anasırı zikrettikten sonra Osmanlı milletinden de bahsetmeye başlamıştır. Osmanlı milleti yeni devri çok iyi anlamalı ve bilmeli, bu yeni devre yakışır bir düzende yaşamalıydı. Zira Lehlerin hürriyet hakkından bahsediliyordu ama kimse Cezayir için aynı hakları tanımıyordu. Osmanlı milleti cihana rüştünü ispat etmeli ve Wilson Nazariyesi'nin öngördüğü hakları kullanmaya layık olduğunu göstermeliydi.¹⁰³ Bu makale devrine özgü bir kafa karışıklığı içermekle beraber, Wilson Prensipleri'nin Osmanlı kamuoyunda yarattığı aşırı beklentileri bazı karamsarlık kayıtları düşerek yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu makale, aşağıda değinilecek olan Halide Edip Hanım'ın "Wilson'ın Şartları Karşısında" başlıklı ve Ahmet Emin Bey'in "Cihan İhtilali" başlıklı makaleleriyle beraber değerlendirilmelidir.

2.4.2.) Müşterek Barış Teklifi ve Sonrası

Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletlerinin 4 Ekim tarihli ve ABD'ye yönelik müşterek barış teklifi ve ABD'nin buna karşı sergilediği görece olumlu tavır, kamuoyumuzdaki Amerikan imgesi açısından bir diğer dönüm noktası olmuştur. 6 Ekim'de Milli Ajans'ın müşterek sulh ve mütareke teklifi ile ilgili haberi gazetelerdeki yerini almıştır.¹⁰⁴ Bu mütareke ve sulh teklifinden sonra, gazetelerdeki Amerika imgesi olumlu yönde bir değişme göstermiş, Wilson'ın şahsına ve

¹⁰³ **Atı**, 04.10.1918, no 267; 2/1. Celal Nuri Bey, dünyada yeni bir devrin açıldığına dair fikirlerini "Yeni Diplomasi" adlı makalesinde daha da iyimser bir biçimde tekrar etmiştir. Bu iyimserleşmede barış ihtimalinin giderek güçlenmesinin payı olmalıdır. **Atı**, 12.10.1918, no 275; 1/3.

¹⁰⁴ **Vakit**, 06.10.1918, no 342; 2/4. "Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan Wilson'ın 14 maddelik teklifatı ile 27 Eylül'deki beyanatı muhteviyatı esaslı ittihaz olunarak müsaliha müzakeratına girişilmesini ve hemen bütün cephelerde mütareke akdini Amerika hükûmetine teklif etmişlerdir! Henüz cevabı gelmemiştir. (Milli)" (**Vakit**, 06.10.1918, no 342; 2/4.) Sulh notasının özgün ve sadeleştirilmiş metinleri için: Celal Bayar, **Ben De Yazdım**, cilt I: **Milli Mücadeleye Gidiş**, Sabah, İstanbul, 1997; 209-210.

beyanatlarına gösterilen ilgi doruk noktasına çıkmıştı. **Sabah** gazetesinde yayınlanan bir imzasız başmakaletde şunlar yazmaktadır:

“...Wilson bir taraftan bugünkü harbe nihayet verecek [prensipler] vaaz ederken diğet taraftan ileride vukuu muhtemel olan muharebelerin önünü almak istemiş ve en ziyade bu hususta kayıtlar koymuştur. (...) Bu felaket ileride yine tekrar edebilecek bir şekilde nihayetlenirse bundan bütün beşeriyet mutazzarrır olacaktır. Bugün her şeyden evvel müstakbel muharebelerin önünü almak lazımdır. Bunun için en iyi suret-i hal bir tarafın diğet tarafı ezmesine, intikam hisleri bırakacak bir sulh akdedilmesine meydan vermemek ve istikbale dair teminat vaaz etmektir. Wilson sulh programında bu esasları nazar-ı dikkate almış ve sulh şartlarını mutedil bir surette tayin ederek istikbal için pek iyi fikirler dermeyen etmiştir.

(...) Wilson ... Anadolu’da tamamıyet-i mülkiyemizin teminini kabul etmekte ve Anadolu üzerindeki ecnebi emellerini reddeylemektedir. (...) İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya Anadolu’yu kendi aralarında taksim eyledikleri gibi son zamanlarda Yunanistan bile bir takım mutalebat dermeyen etmeğet başlamıştır. Wilson on ikinci maddenin ilk kısmı ile bu gibi maddiyatı reddediyor. ‘Hukuk-u hakimıyetten sağlam bir surette istifade’ kaydı ile de kapitülasyonların ilgasını kabul etmiş oluyor.

...Kanun-u Esasiyemiz esasen bilcümle anasırın serbesti-i tekamülünü tanımıştır. Memleketimizdeki muhtelif unsurlar dini, fikri, iktisadi sahalarda tamamıyla serbest bulunuyorlar. Wilson’ın bu kaydını yeni bir fikir olmaktan ziyade Kanun-u Esasimizi teyit eder bir madde suretinde telakki edebiliriz.

(...) Sulh müzakeresinde bu maddelerin daha esaslı bir surette izah edileceğini ve birbirini müteakip üç harpten çıkan memleketimiz için mesut bir istikbal hazırlanacağını ümit ederiz.”¹⁰⁵

¹⁰⁵ “Wilson’ın Sulh Programı”, **Sabah**, 07.10.1918, no 10375.

Bu makale, Wilson Prensipleri'nin iyimser yorumuna bir örnektir. Özellikle yukarıda aktardığımız Cobb-Lippman yorumundan ciddi biçimde farklıdır. Aynı gün “Sulh Teklifimiz” başlığıyla bir başmakale yazan Ahmet Emin Bey ise teklifin olumlu sonuç vermesi ihtimalinin güçlü olduğunu anlatıyor, bir yandan da tedbiri elden bırakmıyor, Amerika'daki savaş taraftarlığının girişimi olumsuz etkileyebileceğini anlatıyordu. Okurlarını aşırı bir iyimserliğe karşı uyarıyor, böylece yaşanabilecek hayal kırıklıklarının önüne geçmeye çalıştığını ifade ediyordu:

“Bugün itilaf grubunun siyasi rehberliği Amerika tarafından ifa edilmektedir. Amerika sulh hakkındaki sözünü müttefiklerine geçirmek iktidarını haizdir. Yoksa İngiltere itilaf zümresi içinde eski mevkiini haiz bulunsaydı teşebbüsün muvaffakiyetli bir netice vereceğinden şüphe etmek caiz olacaktı.”¹⁰⁶

Birkaç gün öncesine kadar İtilaf devletlerinin kafasındaki sulhçu tereddütleri boğmaya çalışan bir Amerika'dan bahseden gazeteler, bu sulh teklifi ile radikal bir biçimde lisan değiştirmiş, Amerika'yı ve Başkanını, savaş taraftarı, müstevli İtilafçıları bastırabilecek bir barış kahramanı olarak göstermeye başlamıştır.

Wilson'ın 22 Ocak 1917 tarihinde Senato'da irat etmiş olduğu, “Zafersiz Sulh” başlığıyla anılan nutkun epeyce uzun bir tercümesi, “Amerika'nın Sulh Telakkileri Hakkında Mühim Bir Vesika” başlığıyla **Vakit** gazetesinde yayınlanmıştır. **Vakit**'e göre bu nutuk son sulh teşebbüsünden sonra yeni bir kıymet kesbediyordu. Özgün İngilizce metin¹⁰⁷ ile karşılaştırıldığında görülecektir ki, özet ve tercüme doğru ve içeriği etkili biçimde yansıtan bir tarzda yapılmıştır. ABD'nin henüz savaşa girmediği zamanlarda irat edilmiş olan nutkun ana fikrini yansıtan bir kısmını aktaralım:

“(…) İstikbalde muvazenet-i kuvva değil iştirak-i kuvva olmalıdır. Tanzim edilmiş rekabetler değil, müşterek bir sulh olmalıdır. Bizce gayet şayan-ı memnuniyet bir çare tesviye-i zafersiz temin olunacak sulhtur. Bir fikir hakkında kendi nokta-i nazarımı açıkça söylüyorum. Çünkü başka türlü

¹⁰⁶ **Vakit**, 07.10.1918, no 343. Bu başmakale yukarıda daha geniş bir biçimde aktarılmıştır.

¹⁰⁷ Woodrow Wilson, “*Peace Without Victory*”, 22 Ocak 1917, (Çevrimiçi) <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ww15.htm>, 5 Kasım 2007.

tefsirlere uğramasını istemem. Ben yalnız hakaiki görmek ve bu hakaikin beka-ı ilga ettiği fikirleri açıkça söylemekten başka bir şey yapmıyorum. Galebe demek mağlup olan tarafa cebren şerait-i sulhiyenin kabul ettirilmesi demektir. Böyle bir sulh haysiyetşiken bir surette ve pek büyük fedakarlıklar neticesinde kabul olunacaktır. Binaenaleyh mağlup devletten daima acı bir hatıra, bir kin bırakacaktır ki bunun üzerine tesis edilen sulh devamlı olamayacak ve adeta sitizecu kuvvetler üzerine kurulmuş bir sulh olacaktır. Yalnız müsavi heyetler arasında akdolunan bir sulh payidar olabilir. Yalnız nokta-i hareketi bile müsavat olan ve bir menfaatte hissemend olmasını temin eden bir sulh payidar olabilir. (...)”¹⁰⁸

Nutukta zayıf ve kuvvetli ayrımı yapılmaksızın tüm devlet ve milletlerin eşit hukuka sahip olması gerektiği belirtiliyor, milletlerin kendi idare tarzlarını tayin etmede serbest ve diğer devletlerin müdahalelerinden azade olmaları gerektiği söyleniyordu.

Uzun savaş yılları boyunca yorgunluk ve bıkkınlık içine düşmüş olan Osmanlı kamuoyu nihayet barış ihtimallerinin bu kadar kuvvetli bir tarzda belirmesi ile büyük bir heyecan içine düşmüştü. Bu heyecanı Wilson ile ve yukarıda aktarılan fikirleri ile ilgili coşkulu, iyimser beklentiler arttırmaktaydı. Sulh notasını takip eden günler boyunca, ta ki Mondros Mütarekenamesi akdedilene kadar, Wilson’ın cevabı büyük bir merakla beklenmiş, karşılıklı gelen giden notalar, onlara verilen cevabi notalar gazetelerde tek tek aktarılmıştır. Burada bu notalarla ilgili ayrıntılı ve o dönemdeki haberleşme koşullarının olumsuzluğu sebebiyle yer yer hatalı haberlerin hepsi aktarılmayacaktır.

9 Ekim itibariyle Wilson hala daha notaya bir cevap vermemişti. Wilson’ın cevabındaki bu tehir, iyimser bir surette algılanmaktaydı. **Vakit**’e göre Amerika bir önceki notaya 27 dakikada cevap vermişti, oysa şimdi sulh notası 72 saattir elindeydi.

¹⁰⁸ **Vakit**, 07.10.1918, no 343; 2/1. Bu haberde nutkun tarihi hatalı biçimde 24 Kanun-u Sani olarak verilmiştir. Ayrıca sene de belirtilmemiştir.

“(…) Eğer Amerikalıların niyeti bu defa da sulh teklifini... reddetmek olsaydı hiç şüphesiz cevaplarını yirmi yedi dakika yerine on yedi, belki de yedi dakikada vermeye çalışacaklar ve sonra bu fevkalade süratten dolayı Avrupalılara karşı öğüneceklerdi.”

Vakit’in bu gelişmeden çıkardığı sonuç, ABD’nin cevabının kayıtsız ve şartsız bir ret cevabı olmayacağıydı.¹⁰⁹ Gazete daha sonra, vakti zamanında Wilson prensiplerinin ABD kamuoyunda nasıl telakki edildiğini konu etmişti:

“...bizzat Amerikalılar Wilson’ın nutkunu nasıl telakki etmek lazım geldiğini bir türlü tayin edememişlerdir. Bazı Amerika gazeteleri bu nutku harbcuyane nutuk diye [telakki] etmişler, bazıları da bilakis lüzumundan ziyade sulhperverane bulmuşlardır. Harp ve sulh kararlarında mühim bir rol oynayan New York mahafil-i maliyesi de bundan bir mana çıkaramamış ve meseleyi tereddütle telakki etmişti. O zamanlar Amerika’da hüküm süren fikirlere nazaran Amerika on dört maddenin¹¹⁰ birinciden yedinciye kadar olan maddeleriyle on dördüncü maddede mutlaka ısrar edecek ve sekizinciden on üçüncüye kadar olan maddeler üzerinde haddinden fazla ısrar göstermeyecekti.”¹¹¹

Vakit’e göre İngiliz ve Fransız gazeteleri ilk açıklandığında prensipleri soğuk karşılamıştı. Fakat 1918 Ekim’i itibariyle hiçbir Avrupalı milletin harbi sürdüreceği bir hali kalmamıştı.

“(…) Amerika muvakkit neşriyatının en ciddi olan “New Republic” risalesi geçmiş nüshalarından birinde diyordu ki, “İngiltere ve Fransa’da harp yorgunluğu son derecededir. Eğer bu iki memleketi bir kış daha harbe devam ettirmek istersek adeta arkamızdan sürüklemeliyiz. Bizden kuvvet almayınca

¹⁰⁹ **Vakit**, 10.10.1917, no 346; 1/2. Aynı yönde bir diğer haber: **Atı**, 10.10.1918, no 273; 1/3.

¹¹⁰ 1-5. maddeler genel ilkeler, 6. madde Rus Çarlığı, 7. madde Belçika, 8. madde Alsace-Lorraine, 9. madde İtalya, 10. madde Avusturya Macaristan, 11. madde Romanya, Sırbistan, Karadağ ve diğer Balkan devletleri, 12. madde Osmanlı Devleti, 13. madde Polonya, 14. madde Cemiyet-i Akvam ile ilgilidir.

¹¹¹ **Vakit**, 10.10.1917, no 346; 1/2.

Avrupa artık harp edemeyecek bir hale gelmiştir. Biz de bu durumdan istifade ile kan dökülmesine artık nihayet vermeliyiz.” Demek ki Amerika yeni harbcuyane yollara sapmadan vikaye-i nefis ederek sulh fikrini kabul ederse İtilaf devletlerinin arzusuyla harbin devamına ihtimal yoktur. (...)”¹¹²

10 Ekim tarihli **Ati** gazetesi, Amerika’ya sulh teklifinde bulunan Talat Paşa kabinesinin çekileceğinden, harpten mesul olmayan yeni bir hükümetin kurulacağından bahsediyordu. Yeni kabinenin Tefik Paşa riyasetinde kurulacağı, Cavit ve Rahmi Bey’ler gibi savaş politikasına muhalif İttihatçıların da kabinede yer alacağı iddia ediliyordu. **Ati**’ye göre Cavit Bey Maliye Nazırı sıfatıyla, ABD’nin savaşa girmesinden sonra Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikalıların ve Amerikan kurumlarının “muamelat-ı zecriyeye tabi tutulmasına katiyen muhalefet etmişti.” Aydın Valisi Rahmi Bey’de İtilaf uyruklarına “yumuşak muamele” etmişti.¹¹³ Gerçekten de bir süre sonra Talat Paşa kabinesi çekilmiş, ama yerine İzzet Paşa kabinesi kurulmuştu. Kurulan bu kabinede Cavit Bey Maliye Nazırı olarak yer almıştı ama Rahmi Bey yer almamıştı.¹¹⁴ Bu konuya aşağıda tekrar dönülecektir.

ABD 10 Ekim’de Almanya’ya verdiği cevapla, Almaya’dan şartlarını aynen kabul ettiğine ve zaptettiği arazileri mütarekeden evvel boşaltacağına dair güvence istemişti. 11 Ekim tarihli **Vakit**’e göre, Wilson’ın barışa yatkın bir cevap verdiğinin duyulması, İstanbul ahalisinde büyük bir heyecan yaratmış, insanlar Bab-ı Ali’ye hücum ederek gazete kapmak için izdiham yaratmışlardı. Halkın gösterdiği bu tepki boşa değildi, çünkü bu cevap **Vakit**’e göre barış yolunu kati surette açmaktaydı.

“Cevabın yalnız Almanya’ya ait olması ve Avusturya-Macaristan ile bize henüz ayrı cevaplar gelmemesi bittabi nazar-ı dikkati celp etmekten hali kalmamıştır. Fikrimize kalırsa bu tehir ancak vesait arasındaki farklılardan neşet etmiş bir şeydir.”¹¹⁵

¹¹² **Vakit**, 10.10.1917, no 346; 1/2.

¹¹³ **Ati**, 10.10.1918, no 273; 1/2, 1/3.

¹¹⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt-I Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998; 27.

¹¹⁵ **Vakit**, 11.10.1917, no 347; 1/1. **Vakit**, 12.10.1918, 348; 1/2’de gazete bize gelecek cevaptaki tehirin uzadığını, bunun artık vesait noksanlığına yorulamayacağını yazıyor. 354; 1/3’te ise bu sefer Hariciye

Ahmet Emin Bey 11 Ekim’de yayınlanan başmakalesinde demektedir ki:

“...sulhun Amerika vasıtasıyla ve bu şekilde akdolunması İngiltere ve Fransa’yı hoşnut edemez. Bilhassa Amerika Reis-i Cumhuri’ünün 14 maddesi içinde İngiltere’nin meslek ve menfaatine muhalif cihetler vardır. İngilizler ve Fransızlar Mister Wilson’a karşı duracak bir mevkide bulunsalardı bu yüzden müşkülât çıkmasına ihtimal verilebilirdi. Fakat Amerika Reis-i Cumhuri bir tek işaretiyle Avrupa’ya asker, para, mühimmat ve erzak ihracatını kesmek iktidarını haizdir. Harbin bu safhasında Amerika’nın işin içinden çekilmesi İtilaf zümresi için kati hezimet demektir. İngiltere ve Fransa Amerika’nın arzusu haricine çıkmağı göze alamazlar. İşte bu sebepler dolayısıyla biz şurasına kani bulunuyoruz ki bütün cihan için felaket günleri demek olan harp günleri artık pek sayılıdır. Sulh güneşi yükselmeğe ve harp zalametini yarmağa başlamıştır.”¹¹⁶

Ahmet Emin aynı başmakalesinde iyimser beklentilerini şu şekilde aktarıyordu:

“Bu takdirde takip edilecek iki yol vardır. Bu da ya iki tarafın da harp vesaitiyle işgal ettiği araziye aynı zamanda tahliye etmesi ve yahut hal-i hazır devam ederken hiç mütareke akdine lüzum görülmeksizin hemen mukaddemat-ı sulhiyenin kararlaştırılmasıdır.”

Nezareti’nin verdiği bilgiye dayanarak tehirin sebebinin muhabere vesaitindeki fenalık olduğu tekrar haber veriliyordu. Bu noktada Osmanlı Devleti’nin barış notasının gerçek akıbeti ile ilgili bir parantez açmakta fayda vardır. Osmanlı Devleti hükümetinin barış teklifi, 14 Ekim’de Wilson’a ulaştı. ABD herhangi bir cevap vermeden önce İtilaf devletlerinin ABD’deki diplomatik temsilciliklerine, Osmanlı’ya verilecek cevapla ilgili kendi hükümetlerinin görüşü hakkında danıştı. Buna İtalyan temsilciliği 26 Ekim’de cevap verdi ve İtalyan hükümetinin Türklerin İtilaf askeri makamlarıyla temasa geçmesi gerektiğini düşündüğünü iletti. Fransa temsilcisi ise yine 26 Ekim’de, bu konuda hükümetinden bir fikir ulaşmadığını, ama hükümetinin talebinin Türklerin askeri makamlara başvurusu şeklinde olacağını tahmin ettiğini bildirdi. Britanya temsilciliği ise hiç bir cevabi iletide bulunmadı. Çünkü bu sırada zaten İtilaf askeri makamları ile Osmanlılar arasında bir temas sağlanmıştı. ABD 30 Ekim’de Osmanlı Devleti hükümetine cevap verdi ve barış teklifini İtilaf devletlerinin dikkatine sunacağını bildirdi. (Evans, **a.g.e.**; 83) Ama zaten bu tarih, Mondros Mütarekenamesi’nin akdedildiği tarih idi. Görüldüğü gibi, bizim gazetelerimiz Wilson’dan özel bir cevap beklerken, ABD’nin resmi tavrı bu konuda müttefiklerine danışmak olmuştur. Sonuçta verilen cevap da barış teklifinin İtilaf devletlerine iletileceği şeklindeydi. Bunda ABD ile Osmanlı Devleti arasında savaş hali olmamasının da payı vardır.

¹¹⁶ “Wilson’ın Cevabı”, Ahmet Emin, **Vakit**, 11.10.1917, no 347; başmakale.

Vakit'e göre Wilson'ın şartları Lloyd George tarafından da tasdik edilmişti.¹¹⁷ Ayrıca gazeteye göre bitaraf memleketlerin basını hemen umumiyetle Wilson'ın son kararı Clemanceau'ya terk etmeyeceğini yazıyordu. Mütareke için çok ağır şartlar öne sürülmeyeceği, Almanya'nın kabul edebileceği şartlar olacağı düşünülüyordu.¹¹⁸ **Sabah** gazetesi 27 Eylül nutkunda ortaya konan 5 nokta-i nazarın Senato'da kabul edildiğini bildiriyordu.¹¹⁹ Gazeteler yavaş yavaş, barış teklifine bizzat muhatap olmakla gururu okşanmış çok güçlü ve barışçı bir Amerika, bu Amerika'nın karşısında da açgözlü ve savaşçı ama artık bitkin düşmüş, savaşı sürdürecektir gücü kalmadığı için Amerika'nın şartlarına tabi olmuş İtilaf devletleri imgelerini ön plana çıkarıyordu. Osmanlı Devleti ve müttefikleri barış teklifini doğrudan Amerika'ya ve Wilson'a yaparak¹²⁰ Avrupalı kanlıklarını saf dışı bırakacak ustaca bir manevra yapmıştı. Zaten Amerika ile İngiltere arasında tarihin erken safhalarından beri bir rekabet vardı ve bu rekabet o gün de sürmekteydi. Şimdi beklenen oydu ki Amerika, İngiltere ve Fransa'nın ihtiraslarını bir kenara fırlatacak, büyük boy resimleri Osmanlı gazetelerinin ilk sayfalarını süsleyen Wilson, Osmanlıların hakimiyet-i milliye haklarını koruyacak onurlu bir barış yapılmasını sağlayacaktı.

Vakit gazetesinin aktardığı, *Times* gazetesinde yayınlanmış ve Doktor Elliot Virginysen'in fikirlerini yansıtan bir makaleye göre, Amerika ile İngiltere arasındaki vahdet daha bir müddet sürecekti. Ama ileride Amerikan İhtilali'ne kadar geriye götürülebilecek olan çekişme yeniden ortaya çıkacaktı. *Times* gazetesinin 9 Eylül tarihli nüshasındaki bu makale ilişkilerin sanıldığı kadar iyi olmadığını gösteren bir delil olarak sunuluyordu. **Vakit**'e göre *Times*'ı bu makaleyi yayınlamaya sevk eden birinci sebep, Amerika donanmasının hızla büyümesiydi:

“(...) İngiltere harp kabinesinin 1917 senesi için yazdığı raporda bile bu bapta azhar-ı endişe edilmektedir. Bundan başka Amerika harbe girer girmez bütün

¹¹⁷ **Vakit**, 11.10.1918, no 347; 1/2.

¹¹⁸ **Vakit**, 11.10.1918, no 347; 1/6.

¹¹⁹ **Sabah**, 11.10.1918, no 10379; 1/4.

¹²⁰ Bir habere göre, *Renewal Humanity* isimli bir gazete, Wilson'ın cihanın kaderine hakim olmasını şayan-ı teessüf bulmaktaydı. **Sabah**, 11.10.1918, no 10379; 2/3.

itilaf zümresinin inşaat-ı bahriye programını idare etmeği üzerine almış ve bu münasebetle az zamanda İngilizleri korkutacak kadar ticaret gemileri yaptırmıştır. Amerikalıların mütemadiyen Avrupa'nın ve insaniyetin muhafızı rolünü oynamak istemesi de İngilizlerin sinirine dokunmaktadır.”¹²¹

İngilizler kendi hakimiyet-i bahriyelerinin önemini vurguluyor ve Avrupa'ya nakledilen Amerikan askerlerinin önemli kısmının İngiliz gemileri ile taşındığını hatırlatıyordu. Aynı haber şu şekilde devam etmektedir:

“Harvard Darülfünunu'nun sabık müdürü olup Amerika hayat-ı umumiyesinin en tanınmış ve muhterem simalarından Doktor Charles Elliot İngilizlerle Amerikalılar arasındaki fark ve ihtilafların sebeplerini şöyle izah ediyor:

- 1- İngiltere'nin müstemleke politikası yabancı akvamı İngiliz sermayedarlarının menfaati için tazyik etmektir. Halbuki Amerika Meksika'daki tarz-ı hareketinden de anlaşılacağı üzere sermayedarlarını himaye maksadıyla yabancı bir memleket ahvaline müdahale etmek istemez.
- 2- İngiltere denizlere hakim olmak ister. Halbuki Amerika denizlerin serbestiyetine taraftardır. Amerika azami olarak şu yolda bir takyid kabul edebilir: Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya denizlerin serbestiyetini ilan ederler. Yalnız bundan sonra istibdat ile idare edildiği halde diğer bir devlete harp açan devletler harbin imtidadınca bu serbestiden istifade edemeyeceklerdir.
- 3- İngiltere gittikçe sosyalizme meylettiği halde Amerika sosyalizm hareketlerine şiddetle hasım bulunmaktadır.
- 4- Amerika hayat-ı umumiyesinde bugün içki düşmanlığı her şeye hakim bir cereyan halindedir. 1 Kanun-u Evvel'den itibaren Amerika'nın her tarafında içki yapan ve satan her yer kapanacaktır. Halbuki İngiltere'de işret gittikçe artmaktadır. İngilizler Amerikalıları riyakarlıkla itham etmekte, Amerikalılar da İngilizlerin işret lehindeki vaziyetini çirkin bulmaktadır.

¹²¹ **Vakit**, 11.10.1918, no 347; 2/1.

5- Gümrük tarifeleri yüzünden iki memleket arasında ihtilaf sebepleri vardır.

Terk-i teslihat meselesinde iki memleketin nokta-i nazarı kolay kolay telif edilemez.”

Bu noktada ABD ile Britanya, Fransa ve İtalya arasındaki fikir birlikleri ve ayrılıklarına değinmekte fayda vardır. Osmanlı kamuoyu müşterek barış teklifi ile Mondros Mütarekesi arasındaki bu kısa dönemde, barış görüşmelerinde esas rolü ABD’nin oynayacağı, İtilaf devletlerinin ikinci planda kalacağı beklentisine kapılmışlardı. Bununla beraber ABD daha barışçı ve idealist bir noktada, İtilaf devletleri daha istilacı ve menfaatperest bir noktada görüldüğü için, kurulacak barışa dönük bir iyimserlik ön plana çıkmıştı. ABD’nin durduğu nokta ile İtilaf devletlerinin durduğu noktanın bazı yönlerden farklı olduğu açıktır. Buna örnek olarak şu olay gösterilebilir: Albay House, ABD’nin savaşa girme kararı almasını takiben Wilson ile görüşmek üzere Amerika’ya gelen Balfour ile bir öngörüşme yaparak Wilson ile görüşmelerde barış şartları üzerine tartışmalarını talep etmişti. Balfour, Wilson açmadığı sürece bu konuya girmeyeceğini bildirdi. Görüşmeden sonra Wilson’a bir mektup gönderen Albay House, eğer müttefikler oturup barış şartlarını tartışmaya başlarsa, bu tartışma sonucunda birbirlerinden Almanya’dan ettiklerinden daha çok nefret edeceklerini belirtmişti. House, Balkan Savaşları’nda Osmanlı karşısındaki devletlerin düştüğü durumu örnek olarak gösteriyordu. Görüşmelerde House’ın öğüdü tutuldu ve barış şartları resmi bir biçimde tartışılmadı.¹²² House’ı bu derecede endişeye düşüren düşünce ayrılıkları, savaşın sona ermesiyle beraber ister istemez su yüzüne çıkacaklardı. Bu ayrılıkların bir kaynağı, İtilaf devletlerinin arazi meselelerini düzenlemek üzere gizli antlaşmalar yapmış olmaları, ABD’nin ise gizli antlaşmalardan ileri gelen hakları tanımak istememesiydi.¹²³ İtilaf devletlerinin kafasındaki çözüm yolları, ilhak, nüfuz bölgesi oluşturma gibi yöntemlerle arazi paylaşımı ile daha geleneksel bir tarzı. ABD ise bu geleneksel tarzın bir kenara bırakılmasını, oluşturulacak bir Milletler Cemiyeti’nin ve Wilson Prensipleri’nin,

¹²² Evans, **a.g.e.**; 51-57.

¹²³ **A.e.**; 56-58, 97, 161. Özellikle İtalya bu antlaşmalardan ileri gelen haklarında ısrarcı olmuş, süreç İtalyan murahhaslarının konferanstan çekilmesi derecesinde bir krizle sonuçlanmıştı. Aşağıda bu konu daha geniş bir biçimde işlenecektir.

özellikle Açık Kapı politikaları ve serbest ticaretin kurulacak dünya barışının temeli olmasını talep ediyordu.¹²⁴ Şu nokta da unutulmamalıdır ki, ABD sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaşmış, Osmanlı Devleti ile savaşmamıştı. Almanya ve Avusturya barışlarında galip sıfatından ileri gelen haklara sahipti. Osmanlı Devleti'ni mağlup edenler ise İtilaf devletleri, özellikle de Britanya idi. Bu durumda ABD'nin Osmanlı barışına dahil olabilmesinin tek yolu Milletler Cemiyeti dolayımıyla mandaterlik gibi sorumluluklar üstlenmesiydi.¹²⁵ ABD'nin bu konudaki nihai kararı bu rolleri üstlenmemek olunca ABD'nin Osmanlı barışında etken olmasının yolu tamamen kapanmıştı. Ama İtilaf devletleri, ABD'nin bu kararı belirginleşene kadar Osmanlı barışını bekletmişlerdi. ABD'nin Osmanlı barışına yaptığı etki işte bu geciktirme olmuştur. Sevres Antlaşması ile kurulan barış, fiiliyatta barış olmamış, yeni savaşlara yol açmıştır. Elbette 1918 Ekim itibarıyla gazeteciler sürecin tümünü kavrayamıyorlardı. Osmanlı kamuoyunda aşırı bir iyimserlik bulunduğu tespitini yaparken ABD ile İtilaf arasındaki sorunlar açısından kamuoyumuzun yaklaşımlarının temelsiz olmadığı notunu da düşmek gerekir.

11 Ekim tarihli **Vakit** gazetesinde, 1 Ekim nüshasında eksik biçimde aktarılan 27 Eylül tarihli nutkun daha uzun bir tercümesi de yayınlanmıştır.¹²⁶ Wilson'ın Almanya'ya verdiği cevabın metnini içeren haberi de katarsak,¹²⁷ aynı nüshada Amerika ile ilgili haber ve yorum sayısı sekizi bulmaktadır, iki sayfadan ibaret olan gazetenin çok büyük bir kısmı Amerika'dan ve Wilson'dan bahsetmektedir. Diğer gazetelerde de müşterek barış teklifi sonrasında ABD ile ilgili haberlerde büyük bir artış olmuş, bu eğilim Mondros Mütarekesi'nin haberi ulaşana kadar bu şekilde devam etmiştir. Mondros Mütarekesi ile beraber ABD haberlerinin büyük düzeyde azalması, mütarekenin Britanya ile imzalanmasına ve Osmanlı Devleti'nin barış notasına mütarekenin akdine kadar cevap vermeyen ABD'nin barışta oynayacağı role ilginin ikinci plana düşmesine bağlanabilir.

¹²⁴ **A.e.**; 92, 105-107.

¹²⁵ **A.e.**; 93.

¹²⁶ **Vakit**, 11.10.1918, no 347; 2/1.

¹²⁷ **Vakit**, 11.10.1918, no 347; 1/2. Ayrıca **Sabah**, 11.10.1918, no 10379; 1/3.

11 Ekim tarihli **Atı** gazetesinde yayınlanan bir reklam, o dönem kamuoyu dikkatinin Wilson Prensipleri üzerinde ne derecede yoğunlaştığının mizahi bir yansıması olarak görülebilir:

“Wilson Nazariyesi ve Sulh-i Umumi – Wilson’ın nazariyeleri ancak erbab-ı siyaseti işgal eder. Ticaret ve iktisat aleminde amil-i mühim menfaattir. Bunun için menfaatlerini gözetenler bu satırları dikkatle okumalıdır: Alemdağı civarında sahile dört saat mesafede bir çiftlik vardır. Bunun zengin ormanıya kereste ve kömürlükten ibaret aksamı toptan ve perakende satıldığı gibi otlakiye ve tarlaları da ayrıca icara verilecektir. Talipler... on beşine kadar Telgraf Nezareti Telgraf Umuru Müdüriyeti Kalemi’nde Tevfik Bey’e müracaat etmelidirler.”¹²⁸

11 Ekim’de Almanya, Amerika’nın bütün şartlarını kabul ettiğini bildirmişti. **Vakit**’e göre, birkaç gün öncesine kadar barış konusuna soğuk olan İngiltere ve Fransa’da Wilson’ın tarz-ı hareketi neticesinde barış cereyanı her yanı sarmıştı. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan halen bir cevap alabilmiş değildi. **Vakit** bu durumu artık haberleşme koşullarındaki aksamalara bağlamıyor, Amerika’nın Almanya’dan istediği izahatı bizden istemiyor olabileceğini, bu yüzden henüz cevap vermemiş olabileceğini yazıyordu. Amerika herhalde Almanya’dan gerekli güvenceleri aldıktan sonra tek tek cevap verecekti.¹²⁹

12 Ekim’de, **Vakit** gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Bey “Cihan Diktatörlüğü” başlıklı bir makale yayınlamıştı. Burada kastedilen diktatörlük Amerika’nın diktatörlüğüdür. Başyazara göre Wilson’ın tek bir sözü ile İngiltere ve Fransa’nın en savaş yanlısı gazeteleri bile barışın gerekliliğinin farkına varmıştı.¹³⁰ Demek ki

¹²⁸ **Atı**, 11.10.1918, no 275; 3/1.

¹²⁹ **Vakit**, 12.10.1918, no 348; 1/2.

¹³⁰ Wilson’ın müzakereye hazır olduğunu belli etmesi üzerine Clemanceau’nun yayın organı olan Avam Liber gazetesinin ve İngiliz gazetesi **Times**’ın savaş yanlılığını bırakıp barışçı bir lisana döndüklerine dair haberler aynı gün gazetedeki yerlerini almıştı. **Vakit**’e göre, bitaraf memleketlerin matbuatı da Wilson çizgisine gelmişti. **Vakit**, 12.10.1918, no 348; 2/1.

Amerika'nın müttefikleri üzerinde mutlak ve kati bir nüfuzu vardı.¹³¹ Bunun sebebi uzun savaş yılları boyunca Avrupa'nın yakılıp yıkılması, buna mukabil Amerika'nın savaştan iktisadi ve askeri olarak “yarım asırlık” bir mesafe katederek çıkmasıydı.¹³² Amerika savaştan önce borçlu ve Avrupa'dan para tedarikine muhtaç idi, savaşın sonunda ise tüm dünyaya sermaye ihraç eden, dünyanın bankeri konumunda bir ülkeye dönüşmüştü.¹³³ İşte bu kudret sayesinde Amerika hükümeti yalnız barış müzakereleri esnasında değil, savaştan sonra da cihan diktatörü rolünü oynayabilecekti.

“ (...) Ta Amerikan İhtilali'nden beri Amerikalılarda kendilerinin cihanı ıslah vazifesiyle mükellef olduklarına dair bir kanaat vardır. Bir Amerikalının en şayan-ı dikkat milli hassası kendini diğer milletlerden yüksek görmektir. Hala “biçare ihtiyar Avrupa” hakkında Amerikalılarda adeta merhamete benzer fikirler mevcuttur. Amerikalının nazarında Avrupa birbirleriyle iyi geçinemeyen ve eski zamanların ananelerine saplanıp kalan bir takım milletlerle meskundur. (...)”

Avrupa milletleri aralarında savaşa tutuştuğunda, Amerika daha çok menfaatine uyan tarafı tutmuştu. Almanya denizlere hakim olamadığı ve “harice ihtiyacı mahdud” olduğu için pek iyi bir müşteri değildi. İngiltere, Fransa ve Rusya ise pek karlı birer müşteriydi.¹³⁴

¹³¹ Gazetede yer alan bir habere göre, “...İtilaf Wilson'ı reis olarak tanımağa mecbur olmuş müşarünileyhin mukarreratına tevfi-k-i hareket edecek gibi görünüyor[du].” **Vakit**, 12.10.1918, no 348; 2/6.

¹³² Kennedy'nin tespiti ile paralellik ilgi çekicidir: “...büyüme oranları sürmüş ve dünya savaşına da engel olunmuş olsaydı, Birleşik Devletler 1925'e gelindiğinde, dünyanın en büyük ekonomik verimine sahip bölge olarak Avrupa'yı geçecekti. Birinci Dünya Savaşının yaptığı şey, Birleşik Devletlerden daha eski olan Büyük Güçlerin uğradıkları ekonomik kayıplar ve bozulmalar yüzünden, bu tarihi altı yıl öne, 1919'a almak olmuştur. (...)” Kennedy, **a.g.e.**; 340.

¹³³ Reuter Ajansı kaynaklı bir habere göre, ABD İngiltere'ye 400 milyon dolar daha borç vermiş böylece savaş boyunca “İngiltere'ye ikraz edilen meblağın yekunu... 3 milyar 720 milyon dolara balığ” olmuştur. **Atı**, 02.09.1918, no 238; 4/2.

¹³⁴ Aynı nüshada bir resim altı yazısı: “Amerika'yı harbe sokan en birinci amillerden biri itilaf devletleriyle olan münasebat-ı maliyeyi idare eden milyarder Piyer bon Morgan” **Vakit**, 12.10.1918, no 348.

“(...) Amerika bittabi menfaat meselelerini ortaya koymamış, milletin vicdan-i millisi menfaat arzularına Alman tahkim-i askeriyesine karşı mücadele ve insaniyete hizmet libasını giydirmiştir. Mamafih maddi esas ne olursa olsun Amerika milletin insaniyetkarane bir rol oynadığına ve dünyayı ıslaha çalıştığına filhakika inandığı şüphesizdir. (...) Artık bundan sonra Amerika cihan diktatörü kıyafetini kendisine büsbütün yakıştırmıştır. Bugün Amerika’nın en hassas noktası, bütün cihana karşı sulh ve insaniyetin yegane hamisi ve amiri rolünü oynamaktır. (...)”

Ahmet Emin’e göre, Sulh teklifinin doğrudan ve Amerika’ya yapılması, Wilson’ın bu teklifi müttefiklerine danışmadan kabul etmesi, özellikle İngiltere’yi zor durumda bırakmıştı. Amerika’nın elinde istikbal için hiç el sürülmemiş kuvvet membarları vardı ki bunları işlevsiz bırakmaya dünyanın hiçbir gücü kafi gelemeyecekti. Bunlardan biri, siyaseten İngiltere’ye ait olduğu halde yarım asırdır Amerika’nın tabiyeti altına giren Kanada’ydı. İkincisi güney ve kuzey Amerika arasındaki Amerikanizm rabitalarıydı. Üçüncüsü misyonlar ve Amerika’da tahsil eden öğrencilerce Amerika’ya yakınlaştırılan Çin’di. Çinlilerin Japonlara nefreti üzerlerindeki Amerikan nüfuzunu arttırmaktaydı. Bu güç kaynaklarının kısmen bile olsa etkinleşmesi, dünya merkezinin Avrupa’dan Amerika’ya intikal etmesi anlamına geliyordu. Avrupa savaş yüzünden borca batmış ve yeni yeni varidatlar ararken Amerika’nın bütçe fazlasını ne yapacağını tayin edemez oluşu, cihan diktatörlüğü rolünü oynamasını sağlayacaktı. Uzak görüşlü başyazara göre Amerika’nın bu nüfuzu ile Milletler Cemiyeti’ni tesis ve idame edip edemeyeceği, Avrupa’da bu güce karşı denge sağlamak için yeni bir ittifak oluşup oluşmayacağı “tarihin halledeceği en meraklı meseledir.”¹³⁵

Sabah gazetesinde çıkan imzasız bir başmakalede, Wilson’ın Almanya’ya verdiği olumlu cevabın Clemanceau üzerinde “soğuk bir düş tesiri” yaptığı ve bu cevapla Clemanceau’nun barış teklifini reddettirme çabasının başarısız olduğunun ortaya çıktığı anlatılıyordu.¹³⁶ 13 Ekim’de **Vakit**’te bildirildiğine göre, İtilaf devletleri ile Amerika arasında ufak tefek ihtilaflar mevcuttu, ama diğer yandan Wilson’ın barış

¹³⁵ “**Cihan Diktatörlüğü**”, Ahmet Emin, **Vakit**, 12.10.1918, no 348; başmakale.

¹³⁶ “**Sulha Doğru**”, **Sabah**, 12.10.1918, no 10380; başmakale.

işini süratle halletmek istediğine dair iyi alametler vardı.¹³⁷ 14 Ekim’de, Almanya’nın arazilerin terk edilmesi yönündeki talebi kabul ettiği haber veriliyordu. Bu bizim açımızdan kötü bir haberdi. Çünkü Osmanlı Devleti’nin bir çok arazisi İtilaf devletlerinin istilasına altındaydı ve bu arazilere karşı Almanya’nın zaptetmiş olduğu araziler pazarlık kozu olacaktı. Almanya’nın böyle bir pazarlığa girişmeksizin karşılıksız olarak arazileri terk etmeyi kabul etmesi demek, kaybedilen Osmanlı arazilerinin kurtarılması ümitlerinin suya düşmesi demek oluyordu. Ayrıca barışın müşterek olmayacağı, münferit olacağı ihtimali kuvvet kazanmaktaydı, bu durumda bir an evvel İstanbul’da kabine değişikliğine gidilmeli ve savaş sorumluluğu taşımayan bir kabine ile daha aktif bir diplomasi izlenmeliydi.¹³⁸

İstila edilen ve İtilaf devletleri arasında pay edilen araziler Osmanlı Devleti’ne geri verilecek miydi? Son gelen haberler bu ihtimali zayıflatıyordu. Ama Wilson Prensipleri ve Wilson’ın diğer konuşmalarında ortaya koyduğu temel ilkeleri, toprakların kaderini belirlerken üzerinde yaşayan insanların iradesinin gözetilmesi gerektiğini açıkça ifade ediyordu. İşte bu temel ilkelere dayanan bir Osmanlı mebusu Suriye’nin Osmanlı kalması gerektiğine inanıyor ve büyük güçlerin idarecilerine çeşitli telgraflar gönderiyordu:

“Şekib Arslan Bey’in Bir Protestosu - Berlin, 2 Teşrin-i Evvel, M. A. – Havran mebusu Şekib Arslan Bey bilcümle muhasım memleketlere gönderdiği bir telgrafnamede Fransa ile İngiltere arasında akdedilmiş olan muahedata tevfiken Suriye’nin İngiltere ile Fransa arasında taksimini protesto ederek diyor ki: Bu hal İtilaf’ın... ilhak harbi icra eylediğini ispat etmektedir. Suriye, Osmanlı’dır ve Osmanlı kalacaktır. Wilson, Lloyd George ve sair rical-i hükümet taraflarından mükerreren ilan edilen desatir-i malumeye tevfiken hiçbir hükümet tarafından icray-ı tesir edilmeksizin tamamıyla hür olarak aray-ı umumiyyeye müracaat edilmesini teklif ederim. Suriyelilerin hakiki arzuları

¹³⁷ **Vakit**, 13.10.1918, no 349; 2/4.

¹³⁸ **Vakit**, 14.10.1918, no 350; 1/5.

hilafında ittihaz edilecek her hangi bir tedbir bilamecburiye muharebat-ı müstakbeleye sebebiyet verecektir.”¹³⁹

Bir diğer telgrafi **Vakit** gazetesi yayınlamıştı:

“Emir Şekib Arslan Bey’in Wilson’a Çektiği Telgraf - Berlin, 12, M. A. – Havran Mebusu Emir Şekib Arslan Bey Cemahir-i Müttehide-i Amerika Reis-i Cumhuru’na keşide ettiği bir telgrafnamede ezcümle diyor ki: Fransa Suriye’nin kısım-ı azamı ile Asyay-ı Safra vilayetlerinden bir çoğunun kendisine ait olduğunu beyan etmiştir. Fransa’nın bu tarz-ı hareketi cebri kuvvetin galebesi ve milletlerin arzu ve iradelerinin semi-i itibara alınmaması demektir ki bu da, taht-ı tazyikte bulunan bütün milletlerin tahlisine matuf başlıca harp gayenizle hakiki bir tezat teşkil etmektedir. Bundan başka bilhassa diğer memleketlerin menafini ihlal eden muahedat-ı hafiyenin ilga edileceğini de beyan etmiş idiniz. Halbuki Fransa’nın 1916 senesinde Fransa ile İngiltere arasında akdedilen bir muahede-i hafiyeye tevfikeyen bu suretle hareket etmesi yalnız Türkiye’nin hukukuna değil bilhassa bu memleketlerde bulunan ve efkarı istihraç edilmesi lazım gelen ahalinin arzu ve iradesine karşı ittihaz edilmiş bir haksızlıktır. Bu suretle hareket edilmesini bütün Araplar namına protesto eder ve harb-i hazırın kaviler istibdadının zayıflar üzerinde ihraz-ı galebesine alet olmasına mani olmanızı temenni ederim.”¹⁴⁰

Emir Şekib Arslan Bey’in bu mektubunda söz ettiği “hafî muahede”, Bolşeviklerin Çarlık arşivlerinde bulup tüm dünyaya afişe ettiği gizli Sykes-Picot Antlaşmasıdır. Yukarıda da aktarıldığı üzere, Wilson prensiplerini açıkladığı sırada Brest-Litovsk görüşmeleri sürüyordu ve Bolşeviklerin izlediği politika Wilson’ı da etkilemişti. Wilson’ın 14 ilkesinin ilki açık diplomasi idi. Wilson’ın 27 Eylül nutku da açık

¹³⁹ **Sabah**, 04.10.1918, no 10372; 1/3. Gerçekten de Arapların hakiki arzularına muhalif bir biçimde Suriye’nin Fransız birliklerine terk edilmesi Emir Şekip Arslan’ın uyardığı üzere silahlı çatışmalara yol açmıştır. (Evans, **a.g.e.**; 217-227.

¹⁴⁰ **Vakit**, 13.10.1918, no 349; 2/4, **Atı**, 14.10.1918, no 277; 4/3. Almanya’daki İrlanda Komitesi’nin Wilson’a müracaatı da gazetelere yansımıştı. Komite, kavimlerin kendi kaderine hakim olma hakkının barış konferansında İrlandalılar, Mısırlılar ve İranlılara da tanınmasını talep etmişti. **Vakit**, 22.10.1918, no 358; 1/4. Makedonya Bulgarları da Amerika’nın himayesi için başvurmuşlardı. **Vakit**, 16.10.1918, no 352; 1/6, **Atı**, 16.10.1918, no 279; 1/1.

diplomasi şartını öne sürmekteydi. Havran mebusu belli ki Wilson'ı yakından izlemekteydi ve savunduğu Osmanlı politikasını etkili bir biçimde Wilson'ın düşünceleriyle meşrulaştırmaktaydı.

1918 Ekim ayı içerisinde Osmanlı Devleti'nin eski Washington elçisi olan Ahmet Rüstem Bey yaklaşan barış hakkında **Atı** gazetesinde iki makale yayımlamıştır. Bunların birincisi "Türkiye ve Sulh" başlığını taşıyordu ve 14 Ekim tarihliydi. İkincisi ise "Garp Meselesi" başlıklı ve 24 Ekim tarihliydi. Bu makalelerin içeriğini aktarmadan önce Ahmet Rüstem Bey'in ABD'deki elçilik görevinin nasıl sona erdiğinden bahsetmek yararlı olacaktır. 12 Mayıs 1914'te Osmanlı Devleti'nin diplomatik temsilcisi olarak Washington'da görev yapmaya başlayan Ahmet Rüstem Bey, dünya savaşının arifesinde ABD yönetiminin tepkisini çeken hareketlerde bulunmuştu. Dünya savaşı yaklaşırken Morgenthau'dan Amerika'ya, Osmanlı Devleti'nin Britanya ile savaşa girmesi halinde ülkedeki ABD uyruklarının katledileceği yolunda haberler ulaşmaktaydı. ABD kamuoyunu bu konuda rahatlatmak amacıyla Osmanlı karasularına iki savaş gemisi gönderildi. Fakat bu gemilerin İstanbul'a girişlerine izin verilmedi. Ahmet Rüstem Bey *Washington Evening Star* gazetesine 8 Eylül'de verdiği bir demeç ile ABD'nin gemi gönderme kararının ardında Britanya'nın olduğunu, Britanya'nın amacının ABD'yi savaşa sokmak olduğunu söyledi. Ayrıca Ermeni meselesi yüzünden Osmanlı aleyhtarı haberler veren ABD basınına da eleştirdi. Ahmet Rüstem Bey, eğer zenciler Japonya ile anlaşarak ABD'yi işgal etmeye kalkışmış olsalardı ABD'nin tutumunun ne şekilde olmuş olacağını sorarak Osmanlı aleyhindeki eleştirilere yanıt verdi. Bu açıklamalar hem Britanya diplomatik temsilciliğinin hem de ABD hükümetinin tepkisini çekti. Buna rağmen Ahmet Rüstem Bey, benzer içerikli açıklamalarını sürdürdü. Türkleri barbarlıkla suçlayan Amerikalılara Filipinlilerin ve zencilerin durumunu hatırlattı. Kapitülasyonların kaldırılması kararı (8 Eylül 1914) ABD kamuoyunda rahatsızlık ve endişe yaratmıştı. Ahmet Rüstem Bey, karar lehinde açıklamalarda bulundu ve kapitülasyonların devamını isteyenleri eleştirdi. 12 Eylül'de Ahmet Rüstem Bey, ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota gönderdi. Bu notada hem Türk aleyhtarı haberleriyle ABD kamuoyunu "zehirleyen" Amerikan basınına, hem de Yunanistan'a savaş gemisi satan ve Osmanlı karasularına savaş gemisi gönderen ABD hükümetini

eleştirdi. Bu nota ABD Dışışleri Bakanlığı'nın sabrını taşırdı, elçiden özür dilemesi veya ülkeyi terk etmesi istendi. Bunun üzerine Ekim 1914'te Ahmet Rüstem Bey elçilik görevinden çekildi ve ABD'den ayrıldı.¹⁴¹

Ati gazetesinde “Washington Sefir-i Kebiri Ahmet Rüstem” imzası ile “Türkiye ve Sulh” başlıklı bir makale yayınlayan Ahmet Rüstem Bey, yaklaşan barışa görece karamsar bakıyordu. Ahmet Rüstem Bey'e göre Amerika savaşta gizlice takip ettiği gayelerin hepsine ulaşmıştı. ABD savaş boyunca “vasi mikyasta” bir askeri güç tesis etmiş, Japonya'ya karşı vaziyetini takviye etmiş, Avrupa devletlerinin zayıflıkları yüzünden “dünyanın hakimi kesilmiş”, Britanya'nın ticari üstünlüğüne set çekilmesi fikrini bütün dünyaya yaymış ve bu üstünlüğü sona erdirmek için gerekli önlemleri almıştı. Savaşın devam ettirmek, boşuna insan ve para harcanmasına yol açmak olacaktı, öte yandan barışı kabul ederse ABD “veli-i nimet-i beşeriyet” olarak algılanacaktı. Ahmet Rüstem Bey'e göre, savaşın sürmesinden yana olan Amerikan kapitalistleri ve kendi kaderini tayin hakkına örtülü de olsa muhalif olan Britanya, dahili iktidarı istibdat düzeyine varmış olan Wilson'ı barış kararı almaktan vazgeçiremezdi. Wilson savaşı sona erdirerek hem ülkesinin hem de dünyanın menfaati doğrultusunda davranacaktı. Ahmet Rüstem Bey'e göre, Wilson daha önce menfaat öyle gerektirdiği için hakimiyet-i bahriye meselesinde Britanya ile ırk ve haraset bağlarını hiçe saymıştı, barış konusunda da menfaat öyle gerektirdiği için Britanya itirazlarını hiçe sayacaktı. Ahmet Rüstem Bey, muhtemel barışın Türkiye'ye etkisi konusunda ise dürüst davranılması gerektiğini, fenalığın boyutlarıyla yüzleşmek gerektiğini yazıyordu. “Maatteessüf ve bilamecburiye” kabul edilen 12. madde gereğince, zengin, arazi açısından büyük ve önemli “beş asırlık müstemlekelerimiz” olan Irak, Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır'ın elden çıkacaktı, bundan ötürü her Türk yese düşmeliydi. Ahmet Rüstem'e göre bu bölgelerde “idaresizlik” sorunu vardı, devlet buralarda bilimsel yöntemler ve iyi bir idare tesis edememişti. Ahmet Rüstem Bey'e göre “kim ne derse desin, Türkiye ne ırken, ne de dinen mutaassıp değildi”, aksine gayrimüslim anasıra tanınan muhtariyet iftihar edilecek bir liberalizm örneği idi. Rusya, Fransa ve hatta Britanya, yönetimleri altındakilere “böyle alicenaplık göstermediler” idi. “Ötekinin-berikinin taarruzuna” sadece idaresizlik sorunu yol

¹⁴¹ Erhan, **a.g.e.**; 384-386.

açıyordu. Ahmet Rüstem Bey'e göre barıştan sonra dünyayı milliyet esası belirleyecekti. Milliyet esastan kaynaklanan "hak-ı hükümet", ancak üzerinde egemen oldukları memleketi imar edebilenlere tanınacaktı. Türkler en azından ellerinde kalacak olan Anadolu ve Trakya'da idaresizliğin üstesinden gelmeli idiler ki dünya onlara bu topraklar üzerinde hükümet etme hakkını tanısin.¹⁴² Ahmet Rüstem Bey'in diğerk makalesi olan "Garp Meselesi" ise, Araplar ile "dualizm" esası üzerinden bir arada yaşamaya devam edilmesi gerektiğini savunuyor, bu yönde anlaşma arayışı içinde bulunulması öneriliyordu.¹⁴³ Bu iki makalesine bakılarak, Ahmet Rüstem Bey'in Türk ve Türk olmayan unsurların birbirinden ayrılması aleyhinde olduğu için Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine muhalif olduğu, bu maddenin öngördüğü çözüm dışında arayışlara yönelmek gerektiğini savunduğu sonucu çıkmaktadır.

Gazetelere göre, Wilson'ın düşman hükümetler ile o hükümetlerin halkını, Almanya ile vassallarını birbirinden ayırma, sadece hükümetlere düşman olma, intikamcılığa karşı olma gibi düşüncelerini, Dışişleri Bakanı Lansing de paylaşıyordu:

"Lansing Fikr-i İntikam Aleyhinde - Berlin, 12 Teşrin-i Evvel (*Choronos*'tan) – Lahey'den bildiriliyor: *Central News* gazetesi Washington'dan istihbar ediyor: Amerika Hariciye Nazırı Lansing New York eyaletinde kain Auburn'de irat ettiğı bir nutukta sulh müzakeratına başlanması karib olduğunu ve fikr-i intikamın müzakerat üzerinde icray-ı tesir etmemesi lazım geldiğini söyledikten sonra demiştir ki: Muharebe kazanıldıktan sonra Amerikalılar düvel-i merkeziyenin askeri diktatörlüğüne hizmet etmiş olanlara karşı bilüzum bir husumet ve nefret beslememelidir. Matbua ile tabi arasında bir fark gözetmek lazımdır. Lansing'in nutku irat edilmeden evvel reis-i cumhur Wilson'ın nazar-ı tasvibine arz edilmiştir."¹⁴⁴

Sabah aynı nutku bir gün sonra tekrar haber yapmıştır:

¹⁴² **Ati**, 14.10.1918, no 277; 2/1.

¹⁴³ **Ati**, 24.10.1918, no 287; 1/3.

¹⁴⁴ **Sabah**, 15.10.1918, no 10383; 1/1.

“Lansing Ne Diyor? - Amsterdam, 12 Teşrin-i Evvel, M.A. – Ajans Reuter New York’tan istihbar ediyor: Amerika Hariciye Nazırı Lansing irat eylediği bir nutukta demiştir ki: “Yeni bir cihan harbinden içtinap edildiği takdirde sulh muahedenamesinin tanzimiyle mükellef bulunacaklarda adalet ve umumun saadeti gayeleri hakim bulunmalıdır. Beşeriyet için bir facia teşkil eden müthiş cinayetlerin failleri unutulmamalıdır. Hesabatın tasfiye zamanı hulul eylediği vakit bilaterhım-i tatbik edilen adalet Hristiyanlığa mugayir olduğu gibi adaleti ızzar eden rahim ve şefkat de Hristiyanlığa muhaliftir.”¹⁴⁵

Vakit, Sabah ve **Ati**’de aynı nutuk yine göze çarpıyor:

“Amerika Hariciye Nazırının Beyanatı - Berlin, 12, M.A. – Berliner Tagblatt gazetesine nazran *Central News* şu malumatı vermektedir: Amerika Hariciye Nazırı Lansing bir nutkunda beyanat-ı atiyede bulunmuştur: Müzakerat-ı sulhiyeye başlamak imkanı pek yakındır. Hissiyat-ı intikamcüyaneenin müzakeratı ızzar etmesine müsaade eylememek lazımdır. Müttetikler tarafından ittihaz olunacak böyle bir tavır ve vaziyet devamlı bir sulh istihsali için şart-ı esas olan samimiyet ve istikameti ihlal eder. Muharebe biter bitmez Amerika milletinin, ancak Düvel-i Merkeziye diktatörlerine hizmet etmiş olanlara karşı bir kin ve nefret perverde etmemesi icap eder. Efendi ile hizmetkarı tefrik eylemelidir.”¹⁴⁶

Gazetelerin defalarca haber yaptığı bu nutku Robert Lansing, Auburn Teoloji Semineri’nin 100. yıl dönümü olan 10 Ekim tarihinde, Birleşik Devletler’in ve Kanada’nın önde gelen din adamlarına ve akademisyenlerine hitaben irat etmişti. Yukarıda aktardığımız özetler beraberce konuşmanın özünü yansıtmaktadır. Lansing’e göre, Wilson’ın 8 Ocak, 11 Şubat, 4 Temmuz ve 27 Eylül nutuklarında genel bir barışın üzerinde yükseleceği prensipler dile getirilmişti.¹⁴⁷ Bu nutuklardan 11 Şubat 1918 tarihli olanında ortaya konan ilkelere ikisi, **Vakit** gazetesi tarafından bir

¹⁴⁵ **Sabah**, 16.10.1918, no 10384; 1/3.

¹⁴⁶ **Vakit**, 16.10.1918, no 352; 1/3, **Sabah**, 16.10.1918, no 10384; 1/3, **Ati**, 16.10.1918, no 279; 1/2.

¹⁴⁷ *The New York Times*, 11.10.1918. http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=2&res=9D04EFDD113BEE3ABC4952DFB6678383609EDE&oref=slogin&oref=slogin

Alman gazetesinden naklen aktarılmıştır. Fakat tarih yanlış biçimde 12 Şubat olarak verilmiştir:

“(…) Vilayetler ve milletler oyun taşı gibi keyfi olarak başka hükümetlerin idareleri altına verilemezler. (...) Harp-i hazırın meydana çıkardığı arazi mesaili alakadar ahalinin menafii lehine halledilmeli ve rakip devletlerin mutalibi arasında birer suret-i tesviye ve telif şeklinde halledilmemelidir.”¹⁴⁸

16 Ekim tarihli gazetelerde barışla ilgili iyimser haberler vardır. Fransız Amele Komitesi kin fikirlerinin terk edilmesini, uluslararası hukuk için mücadele edilmesini, siyasetin açık yürütülmesini talep ediyordu.¹⁴⁹ İngiltere’nin eski Dışişleri Bakanı Lord Grey, Milletler Cemiyeti konulu bir konferansta Wilson’ı ve fikirlerini övücü bir konuşma yapmıştı.¹⁵⁰ Amerika’da barışçıl gelişmelerle ilgili memnun ve iyimser bir havanın hakim olduğu, Almanya’nın Wilson’ın şartlarını kabul etmesinin olumlu karşılandığı haber veriliyordu.¹⁵¹ Fransız ve İngiliz gazeteleri Almanya’nın barış teşebbüslerine karşı gösterdikleri düşmanca tavrı, Wilson’ın yanıtları üzerine terk etmeye başlamışlardı.¹⁵² Demek ki İtilaf milletlerinin kamuoyunda Amerika’nın intikamcı değil barışçı olan görüşleri prestij kazanıyor, Amerika kamuoyunda da Almanya’nın ve müttefiklerinin tavrı iyi telakki ediliyordu. Gazetelerde, barışçı Wilson tüm dünya milletlerini kendi uluslararası politikasına yedeklemiş gibi bir görüntü veriliyordu.

Vakit gazetesi, Bulgaristan’ın münferit mütarekesinden kaynaklanan, Osmanlı Devleti’nin de münferit mütareke girişiminde bulunması gerektiği yönündeki fikirleri eleştiriyordu. Almanya’dan bir izahat ve istizah talep edilmişti, ne var ki bizim için böyle bir açıklama talebine gerek yoktu çünkü Osmanlıların halini Wilson’ın 12.

¹⁴⁸ **Vakit**, 15.10.1918, no 351; 2/1. Nutkun tam metni için: *The New York Times*, 12.02.1918.

<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9504E3D7103FE433A25751C1A9649C946996D6CF>

¹⁴⁹ **Sabah**, 16.10.1918, no 10384; 1/1.

¹⁵⁰ **Sabah**, 16.10.1918, no 10384; 1/3. Ayrıca: *The New York Times*, 11.10.1918.

<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9F00E0DD113BEE3ABC4952DFB6678383609EDE>

¹⁵¹ **Vakit**, 16.10.1918, no 352; 1/3.

¹⁵² **Atı**, 16.10.1918, no 279; 2/2.

prensibi açıkça düzenliyordu. Karaağaç ve Dedeâğaç'a İtilaf askerlerinin sevk edilmesi, üzerimizde tazyik yaratmak amaçlı olamazdı, çünkü biz şartları kabul ediyorduk ve tazyike gerek yoktu.¹⁵³ Bu yorum, **Vakit**'in daha önce aktardığımız bir yorumu ile çelişmektedir. O yorumda bir an önce münferit mütareke girişiminde bulunmamız gerektiği anlatılıyordu.¹⁵⁴ Osmanlı gazeteleri o günlerde Almanya ile Amerika arasındaki nota alışverişini pinpon maçı gibi seyrediyor, hal çaresi konusunda net bir bakış geliştiremiyordu.

17 Ekim tarihli gazeteler, Amerika'nın yeni cevabını konu edinmekteydi. Amerika bu cevabında, Almanya kıtaatının ve denizaltı gemilerinin hala tahribata devam ettiğinden yakınıyor, Almanya'dan bunları durdurmasını ve Wilson'ın 4 Temmuz nutkunda ileri sürdüğü şartları kabul ettiğini temin etmesini talep ediyordu.¹⁵⁵ **Vakit**'e göre bu istizah notası işi sürüncemede bırakmayı değil, barışın akdedilmesinden önce tam bir itimat sağlamayı amaçlamaktaydı. Gazeteler Amerika'nın notasında bahsi geçen 4 Temmuz nutkundaki şartları da yayınlamıştır:

“Evvela – Her türlü hareket-ı istibdatkarane izale ve sulh ve müsalemat-ı cihanı ihlal eden bütün hükümetler imha edilmelidir. Bunların izale-i vücudu hal-i hazırda mümkün olamadığı takdirde hiç olmazsa bunlar aciz bir hale getirilmelidir.

Saniyen – Araziye, hakimiyete, iktisat ve siyasete mütemallik bilcümle mesail doğrudan doğruya alakadar bulunan milletlerle halledilmeli, tevs-i nüfuz ve hakimiyet için bu gibi mesailin başka suretle hal ve tesviyesini arzu eden diğer bir takım milletlerin menafi-i maddiyeleri esasına ibtina ettirilmemelidir.

Salisen – Bircümle akvam münasebat-ı mütekabilelerinde aynı düstur hürmet ve itibara ve cemiyet-i medeniye arasındaki hukuk-u meriye riayet etmeğe

¹⁵³ **Vakit**, 16.10.1918, no 352; 1/5.

¹⁵⁴ **Vakit**, 14.10.1918, no 350; 1/5.

¹⁵⁵ **Vakit**, 17.10.1918, no 353; 1/3. Almanya, bu suçlamaları reddediyordu. Wilson İtilaf devletlerinin tahrikatı neticesinde böyle bir sonuca varmış olmalıydı. Cevapta Clemanceau'nun parmağı olduğundan şüpheleniliyordu. **Vakit**, 20.10.1918, no 356; 1/1.

muvafakat etmelidir. Bu suretle her türlü su-i niyet ve mücavezata veya bir takım mürettip ittifak ve ittihatlarla nihayet verilerek bilcümle vaatlere ve mukavelelere kemal-i itina ile riayet edilmelidir.

Rabian – Her milletlerin hakimiyetini temin edecek teşkilat-ı milliye vücuda getirmeli ve milletlerin hukukuna vuku bulacak her türlü tecavüzata rüyet etmek ve milletler arasında zuhur edecek bilumum ihtilafata merci olmak üzere bir hakem heyeti teşkil etmelidir.”¹⁵⁶

Nutuk Mount Vernon’da 4 Temmuz 1918 tarihinde irat edilmişti. Nutukta ortaya konan ilkelerin yukarıdaki tercümesi doğrudur.¹⁵⁷

Ahmet Emin Bey Amerika’nın bu son cevabını konu edindiği makalesinde, cevapla iki maksat takip edildiğini söylemektedir. Birincisi savaş bir kere durduğunda insanları yeniden savaşıma ikna etmek mümkün olmayacağı için, savaş durmadan önce her yönün iyice aydınlanması ve açık hale gelmesi isteğiydi. İkinci maksat ise, arazi meselesinde emrivaki yoluyla mümkün olduğu kadar avantaj elde etmek ve düşmanı maddeten ve manen zaafa düşürmek olmalıydı. Barış işlerini uzatırken Amerika sadece birinci maksadın peşindeydi, İtilaf devletleri ise her iki maksadı da güdüyordu:

“(…) Bugün İngiltere ve Fransa vasi istilacıyane fikirler takip ediyorlar, halbuki ne gibi saikler neticesinde olursa olsun Amerika, efkar-ı istilacıyane aleyhinde bir sulh ve insaniyet programına taraftar bulunmaktadır. (...) [B]iz Amerika ile hal-i harpte bulunmadığımız için münferit bir sulh müzakeresine Amerika iştirak etmeyecek ve Mister Wilson tarafından azhar edilen ve bizim lehimize neticeler verebilecek olan bazı esasat bittabi hiç mevzu-u bahis olmayacaktır. Wilson’ın nüfuzu altında bir cihan sulhu akdolunduğu sırada biz kendimizi İngiliz ve Fransız amalinin çenberi içine hapsedmiş bulunacağız? Halbuki müşterek bir sulha her halde Wilson nazariyeleri hakim olacaktır.

¹⁵⁶ **Sabah**, 17.10.1918, no 10385; 1/3, **Vakit**, 17.10.1918, no 353; 1/3.

¹⁵⁷ Nutkun özgün metni: *The New York Times*, 05.07.1918. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9905E1D9173EE433A25756C0A9619C946996D6CF>

Amerika bugün terazinin iki kefe si arasındaki farkı husule getirdiği gibi nihayetsiz askere, paraya ve vesaite de maliktir. Sulh müzakeratı sırasında her halde sözünü geçirmeğe muktedir olacaktır. (...) Sulh-ı münferit tehlikesinden kurtulup müşterek bir sulh masasına varmağa muvafık olursak Wilson esasatının gölgesi altına girmiş ve hayatımızı yarı yarıya kurtarmış oluruz. (...) Yeni hükümet yeni bir sistemi temsil etmek ve harp mesuliyetlerine iştirak etmemiş olmak itibariyle dahili meseleler hakkında istediği gibi azhar-ı fikir edebilecek bir mevkedir. ...hazırlıksız ve programsız bir surette boş vakit geçirmemeli ... kendimizi hazırlamalıyız. Böyle yapacak olursak dahili işlerimize ait tadilatı harici tazyik değil, dahili ihtiyaç nokta-i nazarından yapmış ve hissimizi gerek kendi nazarımızda, gerek hariç nazarında mümkün olduğu kadar muhafaza etmiş oluruz. Atalet içerisinde akıbeti beklemek ve zamanın icabatına uymak için kendi arzusuyla azim ve teşebbüs göstermemek bir millet için acı bir şeydir.”¹⁵⁸

17 Ekim’de Ali Kemal Bey’in başyazarlığa başlamasıyla birlikte **Sabah** gazetesinde beliren “Ufk-ı Siyasi” adlı köşede yazılanlar, işler uzadıkça iyimserlik dozunun düştüğünü göstermektedir:

“Ufk-u Siyasi - Dün açıldı, sulh emareleriyle parlıyordu. Bugün birden bire kapandı, korkunç kara bulutlarla doldu. Filhakika Amerika’nın Almanya’ya cevabı hiçbir suretle hüsn-i tefsire gelmez bir derecede yesengizdir. (...) Düne kadar sanıyorduk ki Almanların bu mertebe ezilmeleri İtilafça kafi görülecektir. Bahusus bir derece mesalih sıfatıyla araya giren Amerika müttetiklerini bu vadide daha ileri gitmekten men edecekti. Bugün bu ümit boşa çıktı. İtilaf devletleri muhasım kuvvetlerini diledikleri gibi ezmek [arzusundalar.] Zaten Lloyd George, Clemanceau hatta bir aralık Wilson böyle düşünmüyorlar mıydı?”¹⁵⁹

¹⁵⁸ “Sulh Meselesinde Vaziyetimiz”, Ahmet Emin, **Vakit** 17.10.1918, no 353; başmakale.

¹⁵⁹ **Sabah**, 17.10.1918, no 10385; 1/6.

18 Ekim tarihli **Vakit**'e göre, Osmanlı hükümetinin barış notası Amerika'nın eline henüz ayın 12 veya 13'ünde ulaşmış olmalıydı, bu yüzden bize verilecek cevaptaki tehirin siyasal bir sebebi olamazdı.¹⁶⁰ O an itibariyle, Avusturya-Macaristan'a da cevap verilmişti, ama Osmanlı'ya halen bir cevap ulaşmamıştı.¹⁶¹ Gazete cevabın siyasal sebeplerle mi tehir edildiği yoksa muhabere koşullarındaki fenalık yüzünden mi geciktiğine bir türlü karar veremiyordu. Churchill Wilson'ın son cevabını beğenmiş, Almanya'nın bir daha muharebe edemeyecek hale getirilmesi gerektiğini söylemişti. Almanya'nın imhasını istemiyorlardı, ama Almanlar da cihana hakim olma fikrinden vazgeçmeliydi.¹⁶² Paris gazeteleri de cevaptan gayet memnundu.¹⁶³

Ahmet Emin Bey, "Sulh Kapısında" adlı makalesinde, bir münferit sulhun değil de Amerika'nın da işin içinde olacağı, dolayısıyla Wilson Prensipleri'nin geçerli olacağı bir umumi sulhun Osmanlı'nın menfaati lehinde olduğunu tekrar ediyordu. Cevabın bu denli gecikmesinin sebebi Amerika'nın İngiltere'ye danışması, İngiltere'nin münferit sulhta ısrarcı olması olabilirdi. Bu durumda bizi ister istemez münferit sulh bekliyor demektir.¹⁶⁴ Münferit barış meselesinin bu kadar çok gündeme gelmesinin sebebi, Almanya'nın barış müzakerelerinden evvel istila etmiş olduğu arazileri tahliye etmeyi kabul etmesidir. Böylece kaybedilen Osmanlı arazileri için var olan pazarlık kozu ortadan kalkıyordu. Kimilerine göre bu sebeple Almanya ile Osmanlı arasındaki ahit ihlal edilmiş oluyordu. Ahit artık geçersiz ise Osmanlı Devleti Almanya'dan bağımsız olarak, münferit bir barış peşinden gitmeliydi. İzmir Valisi Rahmi Bey'e isnat edilen bir demeçte, bu görüş açısı savunuluyor, **Tercüman-ı Ahval**'in içinde bulunduğu bir grup gazete de bu bakışa katılıyordu.¹⁶⁵

Tüm bu nota alışverişleri sürerken Osmanlı'da hükümet değişikliği olmuş, Talat Paşa kabinesi çekilmiş, yerine 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa kabinesi işbaşı yapmıştı. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey (Halil Menteşe), 14 Ekim'de mecliste verdiği söylevde Osmanlı'nın savaşa girmesinin sonucu olarak hakem konumunda Wilson'ın

¹⁶⁰ **Vakit**, 18.10.1918, no 354; 1/3.

¹⁶¹ Wilson'ın Avusturya-Macaristan'a Cevabı: **Vakit**, 18.10.1918, no 354; 2/5.

¹⁶² **Vakit**, 18.10.1918, no 354; 2/5.

¹⁶³ **Vakit**, 18.10.1918, no 354; 2/6.

¹⁶⁴ "Sulh Kapısında", Ahmet Emin, **Vakit**, 19.10.1918, no 355; başmakale.

¹⁶⁵ **Vakit**, 20.10.1918, no 356; 1/3. Ayrıca Bayar, 1997; 24.

bulunduğunu söyledi. Eğer savaşa girilmeseydi hakem pozisyonunda müstebit Rus çarı bulunacaktı. Halil Bey'in savaşa girilmesini bu şekilde olumlaması meclisten bir çok tepki çekmiştir.¹⁶⁶ Ahmet İzzet Paşa'nın 19 Ekim'de Meclis-i Mebusan huzurunda okuduğu kabine programının dahili meselelerle ilgili kısmı daha çok tehcir edilenlerin evlerine iade edilmesi ve muhacirlerin zararlarının tazmini ile ilgiliydi. Bunların yapılması dahili sulhun sağlanması için şart olarak görülüyordu. Aslında bu meselenin programda bu kadar ön planda olması sadece dahili sebeplerden değildi. Ermeni tehciri, Avrupa ve Amerika kamuoyunun gözünde, savaş sırasında Osmanlılar tarafından işlenen en önemli suçtu. Bu suç İttihat ve Terakki kabineleri ile özdeşleştirilmişti.¹⁶⁷ İtilaf devletleri ve ABD ile mütareke ve barış yapması beklenen bir kabinenin, tehcir suçundan uzak ve tehcirin yaralarını sarmaya kararlı bir görüntü vermesi, ayrıca savaş sorumluluğunu taşımaması gerekiyordu ve yeni kabine bu zorunluluğun farkındaydı.¹⁶⁸ Yani dahili programda da aslında ciddi bir Amerikan tesiri vardı. Kabine programının harici meselelere ilişkin kısmındaysa Amerikan tesiri apaçık görülmektedir:

“Sulh-u hariciyeye gelince: Heyetimiz bütün efrat-ı milletin ateşan olduğu mesele-i hariciyeyi bir an evvel temin için sarf-ı meziyet-i mesai eylemektedir. Amerika Reis-i Cumhuriyeti tarafından ilan edilmiş olan hak ve adl esaslarına müstenit bir sulhu kemal-i hulusi ile kabul edeceğiz.

Mösyö Wilson'ın Washington'ın mezarında irat eylediği nutukta dermeyeran olunan arazi, hakimiyet-i milliye, münasebat-ı siyasiye, itilafat-ı iktisadiye mesailinin kendi nüfuz-ı hariciyelerini veya rüçhan-ı siyasiyelerini temin etmek isteyen milel ve akvamın menfaatleri esasına nazaran değil doğrudan doğruya alakadar olan kavim tarafından serbestçe kabul olunacak bir şekilde hal ve tesviyesi düsturuna tamamen taraftarız.

¹⁶⁶ Akşin, 1998; 48.

¹⁶⁷ Akşin, 1998; 31-32.

¹⁶⁸ Talat Paşa 14-18 Ekim 1918 tarihli son İttihat ve Terakki kongresinde demişti ki: “(...) Karşı tarafın hiç olmazsa Wilson prensipleri dairesinde hareket etmesini sağlamak maksadiyle beraberce Wilson'a başvurduk. Bu müracaatla beraber şunu düşündük ki harbi idare eden ve Amerika'nın gözünde harpten mesul olan bir kabinenin iş başında kalması caiz değildir. Bunun için kabinenin istifasını Padişaha verdik.” Yalman, 1970; 311.

Münasebat-ı düveliyede ilk defa olarak hak ve adalet düsturları kabul ve aynen tatbik olunursa memleketimiz de ecanibin ihtirasat-ı istilacüyanesinden masun kalır ve teceddüt ve ıslahat esasları temin edilerek bilcümle akvam ve anasır için yeni bir devre-i refah ve huzur küşade edilmiş olur. Hükümetimiz şimdiden bilatefrik-i cins ve mezhep bilcümle anasırın hukuk-ı siyasiye-i memleketten müsavaten istifadeleri, serbest inkışaflarını ve idare-i umur-u memlekete her suretle iştiraklerini temin eyleyecek ve ekalliyetlerin muhafaza-i hukuku için kavanin-i intihabiyemizde icap eden tadilatı teklif edecektir.

Vilayat-ı Arabiye meselesinin makam-ı hilafet ve saltanata rabitaları mahfuz olmak üzere amal ve muttalib-i milliyeye muvafık bir muhtariyet temini suretiyle halline çalışacağız.”¹⁶⁹

Bu programda görülen odur ki, Wilson’ın önerdiği uluslararası hukuk normları ve prensiplerinin 12. maddesinde ortaya koyduğu şartlar aynen kabul edilmektedir. Yeni hükümet dahili programdaki tehciire ilişkin öğelerle de dış aleme savaş döneminden farklı bir görüntü vermeye çalışmaktadır. Zira savaşın sonuna gelinirken gazetelerde en çok yer alan iç mesele tehcir ve sonuçları, dış mesele ise Wilson’ın görüşleriydi.

Fakat her Osmanlı bu konuda aynı şekilde düşünmemekteydi. Damat Ferit Paşa 19 Ekim’de Meclis-i Ayan huzurunda ABD’ye ve Wilson Prensipleri’ne farklı bir bakışı dile getirdi. **Atı** bu nutku şu şekilde duyurdu:

“Damat Ferit Paşa Hariciye Encümeni’nin teşkili hususundaki nokta-i nazarlarını müdafaa irat eyledikleri nutuklarında Amerika hükümetinin muamelat-ı şarkiyeye doğrudan doğruya alakadar bulunmadığı cihetle seksen milyondan ziyade Ahali-i İslam’ı idare etmekte bulunan İngiltere ve Fransa hükümetlerine sulh teklifi edilmesi nezaket-i milliyeye daha muvafık olacağını ve İstanbul’u makam-ı mukaddesenin kapısı addeden İngiltere’nin siyaset-i şarkiyesinde icray-ı tesirden hali kalmayan Hindistan İmparatorluğu’nun

¹⁶⁹ **Vakit**, 20.10.1918, no 356; 1/5.

Makam-ı Celil-i Hilafet hakkında devamından ümitvar bulunan muhabbet ve hürmeti harbin netayic-i ilmiyesini hakkımızda ihtimal ki tadile ve mesalihinin tehil ve tesriine medar olacağını beyan ettikten sonra Mösyö Wilson'ın hükümetimizce kabul olunan Amerika hükümetine nota ile bildirilen on dört maddesindeki bir fıkrada bahsedilen İstanbul'un kesbedecek vaziyet ve Türk hakimiyeti altında bulunan akvama verilecek serbesti-i tekamül cihetleri hakkında uzun uzadıya beyan-ı mütalaa eylemiş ve hamiyet ve isabet-i fikriyesinden emin bulunduğu sadr-ı cedit İzzet Paşa hazretlerinin artık bedahete karşı ittihazına mecbur bulundukları tedabirin hatta yarına tehirine mahal bırakılmayıp derhal ittihazına şitab edeceklerinden emin bulunduğunu dermeyeran etmişlerdir.”¹⁷⁰

Halide Edip Hanım'ın 22 Ekim'de **Vakit**'te yayınlanan “Wilson'ın Şartları Karşısında” adlı makalesinde¹⁷¹, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin programına benzer bir biçimde en önemli harici olay olarak Wilson Prensipleri, en önemli dahili sorun olarak da tehcir gösterilmektedir. Bu makalenin ilk kısmı Wilson Prensipleri'nin övgüsüne ayrılmıştır:

“Cihan Harbinin insanları en feci bir surette öldürmek için icat ettiği bin bir yüzlü dahi ve cani silahlarının dumanları arkasından milyonlarca insan kurbanlarının masum ve şehit başlarından bize beşeriyetin ikinci “Hukuk-u Beşer” beyannamesi çıktı.

Beşeriyet, hukukunu her vakit zulüm, kıtal ve işkence tecrübelerinden, göz yaşlarından sonra almıştır. Fransız İhtilali'nin insaniyete hediyesi olan “Hukuk-u Beşer” beyannamesini unutturan zulüm, gına ve karanlığı tetvic eden bu meselsiz insan kıtalinden sonra ikinci bir “Hukuk-u Beşer” beyannamesini Amerika, dünyaya “Wilson'ın Şartları” şeklinde gönderdi. Jean-Jacques Rousseau'nun insana, ferde verdiği hakkı bugün, “Wilson'ın Şartları” şeklinde milletlere vermek isteyen yeni ve yüksek bir insan ruhu

¹⁷⁰ **Atı**, 20.10.1918, no 283; 4/1. Konuşmanın özeti için ayrıca bakınız: Akşın, **a.g.e.**; 44-45.

¹⁷¹ “**Wilson'ın Şartları Karşısında**”, Halide Edib, **Vakit**, 22.10.1918, no 358; 2/1. Makalenin tam metni için: Ek-I.

gönderdi. Ve bununla bütün zulüm, bütün istibdat, hatta iyi bir idare altında kaybolan en sarıh ve en samimi hak olan “Millet İstiklali” rüyası, nihayet müşkül bir surette meydana çıktı. İnsanın hakkını tanıyan insaniyet, milletin de bir fert, bir insan gibi hukukunun kadimini nihayet tanıyor. Milliyetperverlik idealinin şahikası olarak iman ettiği bu şekil hattı dün kendi idaremizde inleyen zavallı vatandaşlara da uzun senelerin zulmü ve eleminden sonra istiklal veriyor. Türk Milletinin bütün insani ve siyasi hukukuna, istiklaline sahip en medeni, en yüksek esaslar içinde artık hiç imha edilemeyecek kadar kavi ve hakiki olması rüyası birinci ve sonuncu rüyam olduğundan, her milletin hakkını muhabbetle, samimiyetle görüyor, her millete mesut, medeni ve yüksek idealli milli bir idare ve memleket diliyorum.”

Halide Edip, Wilson Prensipleri’nin önemine bu şekilde vurgu yaptıktan sonra diyor ki:

“Fakat bu rüyam hakikat olduğu gün, bu imanım dünyanın yarısı tarafından bir esas diye beyanname şeklinde çıktığı gün bizim milletimiz en kara günlerini yaşıyor, ve bu milletlere hak ve istiklal verildiği gün Türk Milletinin atideki istiklali karanlık ve şüphe içinde görünüyor. Bu samedani beyannamenin satırları arasında, başkasına, kendi dininden olmayan vatandaşlarına karşı yaptığı zulüm ve imha politikasından dolayı yerleri ve hakkı tahdit edilmesi lazım gelen diye işaret edilen biz Türkler görünüyoruz. Niçin?”

Halide Edip kendi sorusuna şu şekilde cevap veriyor:

“Çünkü: Biz Türkler, kurun-u vustai bir esas, kurun-u vustai bir zulüm ve beceriksizlik, cehalet içinde koca bir imparatorluğu içinden, dışından mütemadiyen kemirdik, yedik; en sefil ve acıklı bir felaket silsilesi ile memleketin içinden, dışından büzüldüğünü, eridiğini, öldüğünü gördük.

1 – Bu tarz birinci derecedeki Türkleri müteessir etti, her gün inhitata, sefalet ve gündün güne medeniyet ve insanlık ve refah ölçüsünün en aşağı tabakasına indirmek için elimizden ne geldi ise onu yaptık.

2 – Bundan başka son kuvvetli günlerimizde güya Türk unsuruna bir hizmet olsun diye Hristiyan bilhassa Ermeni unsurunu yine kurun-u vustai bir usul ile tehcir ettik, imhaya çalıştık.

Senelerce süren bu usuller ve cinayetler neticesinde, yine hakim, binaenaleyh mesul unsur olmak hasebiyle bütün yük ve leke, milletin masum alnına, çökmüş omuzlarına yığıldı. Bugün ittifak ettiğimiz adamların siyaseti iflas etti.”

Barış teklifi ile Mondros Mütarekesi arasındaki kısa dönemde içinde bulunulan ruh halini yansıtmaları açısından Halide Edip Hanım’ın makalesi önem taşımaktadır.

Ahmet Emin Bey, “Cihan İhtilali” adındaki makalesiyle Halide Edip’in Wilson’a dönük coşkusu sürdürmüştür. Ahmet Emin’e göre ileride tarihçiler savaşı değerlendirirken tek tek devletlerin mesuliyetlerini sadece birer teferruat olarak görecekle ve bu savaşı bir ihtilal olarak anlatacaklardı. Son asır zarfında her ülke ciddi dahili mücadeleler, buhranlar ve ihtilaller geçirmişti. 19. asırda yeni ile eski arasındaki mücadele milli ölçekte cereyan ediyordu. Bundan sonra yavaş yavaş gelişen uluslararası ilişkiler bu milli ölçekli buhranların önüne geçmiş, ihtiyaç fazlası üretime pazar bulmak arzusundan ileri gelen rekabet zaman zaman cebir ve şiddetle yürütölür hale gelmişti. Demokrasi, kanun ve genel irade fikri güçlenmişti. Ayrıca yeni ortaya çıkan milletler dünya işlerinde kendileri için yer açmaya çalışmışlardı. Tüm bu gelişmelerin yarattığı asimetri ve orantısızlık eninde sonunda ihtilale yol açacak bir gerilimin birikmesi sonucunu vermişti.

“(…) Bu esnada Avrupa’da yeni devri, insanlar arasındaki yeni tarz-ı münasebeti temsil eden bir recül-ü ihtilal çıktı ki o da Wilson’dır. Amerika Reis-i Cumhuru bu sahada tek bir adam sıfatıyla hareket etmiyor, hakikaten

Avrupa kıtasındaki milletlerden başka bir hayat geçiren ve bu hayata diğer milletlerin de iştirak etmesini anudane bir surette isteyen genç bir milletin efkar ve amalane tercüman oluyor. Wilson'ın, daha doğrusu Amerika'nın temsil ettiği cihan ihtilali filhakika cihan hayatında yeni devrin mukaddimesi mi olacak yoksa eski rekabet ve teslihat devrinin bir kat daha teşeddüt etmesine mi yol açacak... Bunu şimdiden kestirmek güç bir şeydir. (...) Amerika İhtilali'nden sonra, o zaman için dahiyane addolunabilecek bir kanun-u esasi ile sağlam bir milli temel kurmağa muvaffak olan Amerika milletin beynelemilel hayat için de böyle bir temel bina edip edemeyeceğini zaman gösterecektir. (...) Dört senelik ihtilalden sonra tesis edecek yeni cihan hayatında bir mevki-i sulhçu olabilmek için memleket fikrini hırs-ı intikam, menfaat düşüncelerinden yüksek tutmaktan başka çare yoktur.”¹⁷²

21 Ekim Pazartesi günü **Vakit** gazetesi, Reuter'e dayanarak Osmanlı hükümetinin barış notasının 14 Ekim tarihinde ABD'ye resmen ulaştığını yazmıştır.¹⁷³ Almanya'nın cevabi notası ise Wilson'a 20 Ekim tarihinde gönderilmişti. Cevap mülayım olarak değerlendirilmişti. Almanya kıtalarının Avrupa kentlerini tahrip ettiğini reddediyor, denizaltı kumandanlarına gemilere zarar vermemeleri için kesin talimat verildiğini bildiriyordu. Ayrıca ABD'nin tüm koşulları kayıtsız ve şartsız kabul edilmekteydi.¹⁷⁴ **Vakit**'e göre, eğer İtilaf devletleri bu cevaptan sonra da Almanya ile Wilson Prensipleri dairesinde bir barış yapmayı kabul etmezse, ABD taraflarla münferit barış yapacak ve savaştan çekilecekti.¹⁷⁵ İtilaf devletlerinin müşterek bir sulh programı oluşturmaları işi gecikiyordu çünkü Amerika İtilaf devletlerinin askeri temelli taleplerine muhalefet ediyordu.¹⁷⁶ Nihayet 24 Ekim'de Amerika'nın Almanya'nın cevabına verdiği cevap niteliğindeki nota gönderilmişti, nota barış açısından olumlu olarak değerlendiriliyordu. **Vakit**'e göre Wilson Almanya'nın samimiyetinden emindi.¹⁷⁷

¹⁷² “Cihan İhtilali”, Ahmet Emin, **Vakit**, 29.10.1918, no 365; başmakale.

¹⁷³ **Vakit**, 21.10.1918, no 357; 2/4. Bu bilgi şu kaynakta da teyit edilmektedir: Evans, **a.g.e.**; 84.

¹⁷⁴ **Vakit**, 22.10.1918, no 358; 1/3, **Vakit**, 23.10.1918, no 359; 1/3.

¹⁷⁵ **Vakit**, 22.10.1918, no 358; 1/3.

¹⁷⁶ **Vakit**, 23.10.1918, no 359; 2/1.

¹⁷⁷ **Vakit**, 26.10.1918, no 362; 1/5.

Cenap Şehabettin, **Hadisat** gazetesinde yayınlanan 23 Ekim tarihli ve “Sulh-i Münferit” başlıklı başmakalesinde, Wilson ile Roosevelt arasındaki çekişmeden bahsediyor, Wilson düşüncesinin kuvveden fiile geçerken özünü yitirmesi çekincesini ifade ediyordu. Cenap Şehabettin diyordu ki: “(...) Ümitvar olalım ki reis-i cumhur Wilson hissiyat-ı insaniyeden kalbini ayırmayacağı gibi medeni Avrupa da muvazene-i sulhu temin için müreffeh ve kavi bir Türkiye’nin de ne kadar lazım olduğunu unutmayacaklardır.”¹⁷⁸ Aynı gazetede yayınlanan bir başka makalede Süleyman Nazif Bey Türk milletinin tarihini övdükten sonra Wilson’a şu şekilde seslenmiştir: “(...) Ey Amerikan Reis-i Cumhuru!.. Böyle bir milletin yaşamağa hakkı vardır.”¹⁷⁹

¹⁷⁸ **Hadisat**, 23.10.1918, no 4.

¹⁷⁹ **Hadisat**, 29.10.1918, no 10.

3. Bölüm: Siyasi Örgütlerde Amerikan Tesiri

3.1.) İttihat ve Terakki Fırkası'nın Devamı Niteliğindeki Örgütler

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini sağlayan toplumsal hareketler içerisinde en önemli rolü oynamıştı. 1913'ten itibaren siyasal iktidarı tamamen eline alan İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dönüşecek olan savaşa Almanya'nın müttefiki olarak katılması yönünde karar aldı.¹ Bu savaşın Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından mağlubiyetle sonuçlanması İttihat ve Terakki'nin hükümet mevkiinden uzaklaşması zorunluluğunu yarattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, hem yerli hem de uluslararası kamuoyu gözünde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin, savaş boyunca yaşanan yenilgi, tehcir, yoksullaşma ve yolsuzlukların sorumlusuydu. Bu sorumluluk karşısında önde gelen İttihatçılar ülkeden kaçmayı tercih ettiler. İttihat ve Terakki siyasal iktidarı terk etmiş, liderleri kaçmış olsa da, uzun ikbal yılları boyunca topluma ve ülkeye nüfuz etmiş olan örgütlenme, milliyetçi ideoloji ve Müslüman-Türk burjuva sınıfı yerli yerinde duruyordu. Geriye kalan İttihatçılar, İttihat ve Terakki'nin olumsuz yönleriyle aralarına mesafe koydular ve çağın gereği olarak gördükleri bir takım değişim ve dönüşümlerle siyasi hayatlarına devam ettiler. Onlar için çağın gereklerini belirleyen en önemli etkenlerden biri de Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sonrasında belirginleşen ideolojik, ekonomik ve askeri önderliği idi. Aşağıda eski İttihatçıların kurmuş oldukları iki fırka olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Teceddüt Fırkası Amerikan tesiri açısından incelenmeye çalışılacaktır. Bu iki fırkanın önemi, dönemin milliyetçi seçkinlerinin önemli bir kısmını temsil etmeleri ve İttihatçılık ile milli mücadele arasında köprü görevi görmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu fırkaların tek tek üyelerinin siyasi serüveni incelendiğinde görülecektir ki bu kişiler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yönetici kuşağı içerisinde de ciddi bir ağırlık sahibi olmuştur. Dolayısıyla bu kişiler üzerindeki Amerikan tesirinin derecesini ve niteliğini anlamak önemlidir.

¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-III / İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İstanbul, İletişim, 2008, Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, çeviren Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak, 2007.

3.1.1.) Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası² ve bu fırkanın siyasi yayını olarak kurulan kısa ömürlü **Minber** gazetesi³, dönemlerindeki ABD tesirinin ölçülmesi açısından önemli kaynaklardır. Milli mücadelenin müstakbel önderi Mustafa Kemal Paşa'nın fırkaya ve gazeteye yakınlığı bu önemi pekiştiren bir unsurdur. Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey'in de dahil bulunduğu, İttihat ve Terakki'nin hürriyetçi geleneğinden gelmekle beraber Enver-Talat-Cemal Paşa'ların iktidar odağının dışında kalmış olan⁴ ve milli mücadelede de çok önemli bir rol oynayan bir grup seçkinin erken mütareke döneminde ABD'yi algılayış biçimlerini inceleyebilmek için bu kaynaklara başvurmak faydalı görülmüştür. Bu bölümde fırka programı ve fırka faaliyetleri ile **Minber** gazetesi konumuz açısından değerlendirilecektir.

3.1.1.1.) Fırkanın Kısa Ömrü

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın kurucusu ve reisi Ali Fethi Bey'di. Fırkanın kuruluşu resmi olarak 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan huzurunda Hüseyin Kadri Bey tarafından duyurulmuştu.⁵ Bununla beraber Fethi Bey'in fırkalaşma çabaları 10 Ekim'den itibaren başlamış, bu tarihten itibaren gazeteler yeni fırka ile ilgili haberler yayınlamışlardı.⁶ Kurucularının tümü İttihat ve Terakki'nin eski mebuslarıydı. Ama fırka İttihat ve Terakki'nin yasal mirasçısı değildir.⁷ Davet edildikleri halde İttihat ve Terakki'nin son kongresine katılmamışlardı.⁸ Dahası fırka ve yayın organı olan **Minber** gazetesi, kendisi ile İttihat ve Terakki arasına mesafe koyma çabası içinde

² Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için: Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması**, İstanbul, Temel, 2006; 95-148, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-II, Mütareke Dönemi**, İstanbul, İletişim, 2003; 91-104.

³ **Minber** gazetesi hakkında ayrıntılı bilgi ve gazetenin önemli bir kısmının Latin harflerine çevrilmiş hali için: Erol Kaya, **Mustafa Kemal'in İlk Gazetesi Minber Açıklamalı Çevirisi**, Ankara, Ebabil, 2007.

⁴ Mustafa Kemal ve çevresinin İttihat ve Terakki'deki konumları ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çeviren Nüzhet Salihoglu, İstanbul, Bağlam, 1987; 87-127.

⁵ Kocaoğlu, **a.g.e.**; 95.

⁶ **A.e.**; 56, Tunaya, **a.g.e.**; 91.

⁷ **A.e.**; 91. Yasal mirasçı olarak Teceddüt Fırkası gösterilmelidir.

⁸ Tunaya, **a.g.e.**; 73, 94.

olmuştu.⁹ Yine de fırka, İstanbul'da giderek egemen hale gelen İttihat ve Terakki muhaliflerince bir muvazaa fırkası olarak görülmüş ve İttihatçı sayılmıştı. Fırka bu gerekçelerle Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından 6 Mayıs 1919'da kapatılmıştır.¹⁰ Fırka asıl olarak mebuslardan oluşuyordu ve buna bağlı olarak asıl faaliyet alanı meclis olmuştu.¹¹ Fırka, Ali Fethi Bey'in Dahiliye Nazırı olduğu Ahmet İzzet Paşa hükümeti ile iyi ilişkiler içindeydi.¹² Tanör'ün ve Zürcher'in verdiği bilgiye göre, Mustafa Kemal Paşa da Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'na üye olmuştur.¹³ 11 Kasım'da Tevfik Paşa hükümetinin kurulması ile beraber fırka muhalefete geçti ve bu kabineye güvenoyu vermedi. Hürriyetperver Avam Fırkası'nın Tevfik Paşa kabinesine muhalefedinin başlıca sebepleri hükümetin gelişen olaylar karşısında pasif kaldığı, içerdiği kişiler itibariyle bir icraat heyeti niteliğinden uzak olduğu ve politik olarak türdeş olmadığı düşünceleri idi.¹⁴ Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, 21 Aralık 1918'de meclisin feshiyle beraber, İstanbul merkezli bireysel bir faaliyet şeklini almıştı, zaten Anadolu'da da ciddi bir örgütlenmesi yoktu.¹⁵ Birlik arayışları peşinde koşan fırka nihayet Ahmet Rıza Bey'in Vahdet-i Milliye hareketi ile birleşmiştir.¹⁶ Ali Fethi Bey Ocak 1919 itibariyle Müdafaa-i Milliye Cemiyeti reisi olmuştur.¹⁷ 17 Nisan 1919'da Fethi Bey'in tutuklanarak Malta'ya sürülmesinden sonra fiilen dağılan fırka,¹⁸ 6 Mayıs 1919'da resmen kapatıldı.

⁹ **Minber**'in İttihat ve Terakki'ye dönük eleştirileri hakkında: Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 13, Cilt 5, Kasım 1988, Kaya, **a.g.e.**; 231-248.

¹⁰ Tunaya, **a.g.e.**; 94. Bu noktada şu belirtilmelidir ki Fethi Bey'in anılarında Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın adı hiç geçmemekte, sanki kendisi İttihat ve Terakki'den hiç ayrılmamış gibi bir anlatım ortaya konmaktadır. Bu durum muvazaa suçlamalarının aslı olabileceğini göstermektedir. Kocaoğlu, **a.g.e.**; 126.

¹¹ **A.e.**; 102.

¹² **A.e.**; 105, 146.

¹³ Tanör, **a.g.e.**; 50, Zürcher, **a.g.e.**; 139, 194.

¹⁴ Kocaoğlu, **a.g.e.**; 109, Tunaya, 2003; 92. Bu durumun **Minber**'e yansıması: Kaya, 2007; 6-8.

¹⁵ **A.e.**; 102, Zürcher, 1987; 139.

¹⁶ **A.e.**; 134-146.

¹⁷ **A.e.**; 209, Tunaya, **a.g.e.**; 94. Feroz Ahmad'ın verdiği bilgiye göre (**İttihatçılıktan Kemalizme**, çeviren Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak, 1996; 44-46) Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Gayrimüslim tüccarların savaş koşullarından kaynaklanan aşırı kazançlarını engellemek ve ticari gücü Müslümanlara aktarmak gayesiyle temel malları kendi tekeline almış ve büyük miktarlarda karlar elde etmişti. Ali Fethi Bey'in iktisatçı olduğunu biliyoruz. **Minber**'deki Muktesit imzalı yazıları onun yazdığı zannedilmektedir. Tevetoğlu, **a.g.e.** Fethi Bey 1920 itibariyle Anadolu'ya geçerek milli mücadeleye katıldı. TBMM üyesi ve Dahiliye Vekili oldu. "Ali Fethi Okyar", **Türk Ansiklopedisi**.

¹⁸ Zürcher, **a.g.e.**; 139, 201.

3.1.1.2.) Fırkanın Programında Amerikan Tesiri

Fırkanın programının resmi olarak açıklanmasından önce fırka ile ilgili haberler basında çıkmaya başlamıştı. Bunlardan birinde Fethi Bey, fırka programı hazırlanırken merkeziyet/adem-i merkeziyet gibi idare usullerinden ziyade Wilson Prensipleri'nin göz önünde bulundurulacağını bildiriyordu.¹⁹ Fethi Bey, bu prensiplerle uyumlu olarak Rum mebuslarıyla temas kurmuş, yeni fırkanın programında unsurların serbestçe gelişimini sağlayacak ve haklarını tam anlamıyla koruyacak maddeler bulunduğunu söylemişti. Amacı Rum mebuslarının katılımını sağlamaktı.²⁰ Halil Bey'in karşısında meclis reisliğine aday olan Fethi Bey, Rum mebusların da oyunu almıştı.²¹ Yukarıda fırkanın kuruluşunun ilk defa 19 Ekim'de Meclis-i Mebusan huzurunda duyurulduğu yazılmıştı. Aynı gün Ahmet İzzet Paşa da hükümet programını açıklamıştı ve duyuruyu yapan Hüseyin Kadri Bey, fırkasının nazır verdiği kabinenin programını onayladığını bildirmişti. Daha önce de açıklandığı gibi Ahmet İzzet Paşa kabinesinin programında büyük bir Amerikan tesiri vardı. Aynı gün Hüseyin Kadri Bey'in ana hatları ile açıkladığı fırka programı da Amerikan tesiri açısından zengin bir belgeydi.²² Bu programın Siyaset-i Hariciye bölümü şu maddelerden oluşmaktaydı:

Madde 92 – Siyaset-i hariciyede hiçbir devlet ve milletin hukukuna taarruz ve tecavüz fikri tasvip edilmeyecektir.

Madde 93 – Milletler beyninde sulh ve müselemet ve medeniyet gayesi uğrunda müttehiden çalışmak fikrinin takviyesine ve bar-ı teslihatın tahfifine çalışılacaktır.

Madde 94 – İhtilafat-ı düveliyyenin sulhen halli için beynelmilel hakem heyetleri teşkiline ve bir Cemiyet-i Akvam tesisine matuf olacak teşebbüsata iştirak olunacaktır.

¹⁹ **Vakit**, 13.10.1918, no 349 (Aktaran Kocaoğlu, **a.g.e.**; 57.)

²⁰ **Vakit**, 17.10.1918, no 353 (Aktaran Kocaoğlu, **a.g.e.**; 98.)

²¹ Kocaoğlu, **a.g.e.**; 96.

²² Programın tam metni: Tunaya, **a.g.e.**; 95-101.

Bu maddelerden anlaşılabileceği gibi, devletlerin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına dayanan bir uluslararası hukuk anlayışı, silahlanma yükünün azaltılması, devletler arası uyuşmazlıkların halli için hakem heyetleri kurulması ve Cemiyet-i Akvam kurulması programda Wilson Prensipleri ile uyumlu bir biçimde yer almıştır. Ayrıca Siyaset-i Devlet bölümünde yer alan 24. maddede, devlet daire ve şubelerinde yabancı uzmanların “vukuf ve tecrübelerinden istifade” edilmesi öngörülmektedir. O dönem yabancı uzman deyince en çok akla gelenlerin ABD’li uzmanlar olduğunu göz önünde bulundurursak bu maddeyi daha iyi anlayabiliriz.²³ Ahkam-ı Siyasiye bölümünün 13. maddesinde “hakimiyet-i milliye” ve “parlamentarizm” kavramlarına yapılan vurguyu da Wilson nazariyesinde siyasal iktidarın halkı temsil etmesine verildiği Osmanlı kamuoyunca düşünülen önem ile beraber değerlendirmelidir.²⁴

Fırka programının Tunaya’nın dikkat çektiği gibi hiç bir olağanüstü durum yokmuşçasına kaleme alınmış olması²⁵ fırkanın savaş sonrası döneme dönük iyimserliğine delil olarak gösterilebilir. Bu iyimserlik, Fethi Bey’in de dahil olduğu İzzet Paşa kabinesinin düşmesi ve yerine Tevfik Paşa kabinesinin kurulması, bu yeni kabinenin İtilaf devletlerinin işgal hareketlerine karşı bir harekette bulunmaması ile beraber yerini kötümser ve eleştirel bir üsluba bırakmıştır. Fırka adına Hüseyin Kadri Bey, 25 Kasım’da Meclis-i Mebusan’a, İtilaf devletlerinin mütareke ahkamına aykırı görülen işgallerinin medeni devletlerin parlamentolarında protesto edilmesi yönünde bir önerge sunmuştur. Önerge metnine göre, hak-ı beka yalnız Hıristiyanlar için değil Müslümanlar için de mevcuttu. İslam milletleri var idi ve imha edilemezlerdi. Osmanlıların varlık hakkı tanınmazsa barış prensipleri boşluğa düşmüş olacaktı.²⁶ Yine de fırka Wilson Prensipleri’nden ümidi kesmemiştir ya da savunduğu “milli

²³ Yabancı uzman meselesi, Ahmet Emin Bey ile Halide Edip Hanım’ın düşüncelerinde ve bu iki aydının kurucu ve ideologu oldukları Wilson Prensipleri Cemiyeti’nde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu konuya aşağıda daha geniş bir biçimde değinilecektir.

²⁴ O dönem Wilson Prensipleri’ni önemseyen seçkinler, Osmanlı veya Türk milletine “alem-i medeniyetin” hakimiyet hakkı tanınmasının yolunun, milletin arzularını siyasi iktidara yansıtabilmesine bağlı olduğunu düşünmekteydiler. Aşağıda **Minber**’de çıkan makaleler incelenirken bu konuya daha geniş bir biçimde değinilecektir.

²⁵ A.e.; 92.

²⁶ Kocaoğlu, a.g.e.; 116, Tunaya, a.g.e.; 93.

metalip” için meşruiyet zemini olarak Wilson Prensipleri’ni bir kenara bırakmamıştır. Bunun bir delili, fırkanın yayın organı olan **Minber**’de 13 Aralık’ta “Adana’nın Feryadı” başlığı ile yayınlanan telgrafname ve yorumdur. Telgrafname Adanalıların Osmanlı Devleti’nden kopartılmama talebini dile getiriyor ve vilayette Müslümanların çoğunluk teşkil ettiğini anlatıyordu. Telgrafnamede Wilson Prensipleri doğrudan zikredilmediği halde gazetenin yorumu Wilson’a ve prensiplerine övgülerle doludur.²⁷ Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası’nı bu şekilde Amerikan tesiri açısından inceledikten sonra, şimdi de fırkanın basın organı olan **Minber** gazetesine geçelim.

3.1.1.3.) Minber ve Mustafa Kemal Paşa

Yukarıda da değinildiği gibi dünya savaşının sonu itibariyle, Ali Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçmişten geldiği gibi geleceğe de uzanacak olan bir yakınlık ilişkisi vardı. Bu yakınlık ilişkisi Mustafa Kemal Paşa ile Osmanlı Hürriyetperver Fırkası ilişkilerine de, Mustafa Kemal Paşa ile **Minber** gazetesini arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Doğruluğu kesin gibi olan bu mantık yürütme dışında, **Minber** gazetesinin doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa’nın gazetesini olduğu ve bu gazetede mahlaslı ve imzasız makaleleri Mustafa Kemal Paşa’nın kaleme aldığı gibi iddialar da öne sürülmektedir. Fethi Bey’in anılarına göre bir gazete çıkarma fikri Mustafa Kemal’e ait idi.²⁸ Mustafa Kemal’in gazete için sermaye koyanlar arasında olduğu birden fazla kaynak tarafından teyit edilmektedir.²⁹ Mustafa Kemal’in **Minber**’de imzasız ve mahlaslı yazılar yazdığı konusu ise bilimsel olarak tartışmalıdır. Her şeyden önce gazetenin 1 Kasım’dan itibaren yayımlandığını, Mustafa Kemal’in ise 13 Kasım’da İstanbul’a geldiğini hatırlamak

²⁷ **Minber**, 13.12.1918, no 42; 1/1, Kaya, **a.g.e.**; 119-121, Kocaoğlu, **a.g.e.**; 146-147, 276. Gazetenin yorumundan bir pasaj: “(...) Adana’dan yükselip gelen feryat işte öyle bir cevap oluyor; bu ses bir seda-ı haktır ki bizim ve hatta bütün beşeriyet için en büyük vazife onu semt-i maksuduna onu Wilson’ın ve hak yolunda Wilson’la teşrik-i mesai edenlerin muhakeme-i vicdanına isal etmektir. Bugün bu vazifeyi ifa ederken, eminiz ki Adana’nın bu hak ve hakikat namına yükselen sedası, hitap ettiği mahafil-i beşerde ümit ettiği ruy-ı kabulü görecektir: Garpta bir Alsace tahlis eden Mister Wilson, elbette şarkta yeni bir Alsace icat edemez! (...)”

²⁸ Kocaoğlu, **a.g.e.**; 125-126.

²⁹ Falih Rifki Atay, **Çankaya –Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar-**, İstanbul, Pozitif, 2004; 169-170, Kaya, **a.g.e.**; 1-4, Kocaoğlu, **a.g.e.**; 126-127, 147, Tevetoğlu, **a.g.e.**, Zürcher, **a.g.e.**; 139, 194. Bu kaynaklarda Cavit Bey’in, Rauf Bey’in ve Ali Fethi Bey’in hatıratlarından bu konuya ilişkin ayrıntılı alıntılar vardır.

gerekmektedir.³⁰ Gazete 21 Aralık tarihine kadar toplam 51 sayı çıkmıştır.³¹ Gazetenin imtiyaz sahibi olan Rasim Ferit Bey ve gazetede imzalı ve belki de imzasız başmakaleler yazan İsmail Hami Bey'ler de Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden olduğu bilinen kişilerdir.³² Mustafa Kemal Paşa **Minber**'de 17 Kasım tarihinde yayınlanan mülakat ve 19 Kasım tarihinde yayınlanan övgü dolu tercüme-i hal ile kendisine yer bulmuştur.³³ Mülakatta Mustafa Kemal Paşa'ya ABD ile ilgili bir soru sorulmamış, o da bu konuda bir yorum yapmamıştır. Tüm bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, **Minber** gazetesindeki ABD algılayışı, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin erken mütareke dönemindeki ABD algılayışını anlayabilmemiz için önemli bir kaynaktır.

3.1.1.4.) Minber Gazetesinde ABD ve Wilson Prensipleri

Bu başlık altında **Minber** gazetesinde yer almış olan ABD ve Wilson'a ilişkin yorum yazıları değerlendirilecektir. Haber yazıları ise, tüm gazeteler aynı haber ajanslarından beslendikleri ve aynı dış haberleri neredeyse tıpatıp aynı bastıkları için bu başlık altında değil, ilişkili oldukları diğer başlıklar altında değerlendirilecektir. Yukarıda Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın iyimserliğinin kabine değişikliği ve işgalleri takiben kötümserliğe dönüştüğünden bahsedilmişti. Bu ruh hali değişikliği fırkanın gazetesi olan **Minber**'e de yansımıştır. Aşağıda görülebileceği üzere, genel olarak taleplerin dayandırılacağı bir meşruluk zemini olarak Wilson Prensipleri olumlu bir surette ele alınmıştır. Zaman zaman genel iyimserlik ve olumluluk ile çelişen realist ve kötümser yazılara da yer verilmiştir. Şimdi bu yorumların değerlendirmesine geçelim:

3.1.1.4.1.) İyimser ve Hükümet Yanlısı Dönem

³⁰ Ayrıntılı bir tartışma için: Kaya, **a.g.e.**; 4-5, 16-21. Kaya kronolojik gerekçenin yanı sıra ideolojik içerik açısından da "Hatip" mahlası ile yazanın Mustafa Kemal Paşa olmadığı sonucuna varmaktadır. İmzasız yazılar için ise bir yargı belirtmemiştir. Zürcher ise Fethi Bey'in anılarına dayanarak Mustafa Kemal'in gazetede imzasız yazılar yazdığını ifade etmektedir. (Zürcher, **a.g.e.**; 139, 194.)

³¹ Kaya, **a.g.e.**; 1.

³² Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Dr. Rasim Ferit Talay**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 21, Cilt: VII, Temmuz 1991.

³³ Kaya, **a.g.e.**; 21-23, 331-337. **Minber**'in Mustafa Kemal'e gösterdiği ilgi ve yaptığı övgüyü Celal Nuri Bey abartılı bulmuştur. **Atı**, 11.10.1918, no 312; 1/3.

Minber gazetesinin 3 Kasım tarihli imzasız makalesi, hükümetin barışçıl siyaset-i hariciye çizgisini anlatmaktaydı. Hükümet içinde benimsediği barış ve hürriyet tutumunu diğer devletlerle ilişkilerine de yansıtmalıydı. Özellikle “medeniyette pişva olmuş” Britanya, Fransa ve ABD gibi devletlerle iyi ilişkiler kurulmalıydı. Memleketin iktisadi ve zirai durumu da bunu gerektiriyordu. Hükümet nasıl ki dahilde her ferdin kişisel hürriyetine riayet etmekle yükümlü ise hariçte de bütün devletlerin genel hukukuna hürmet etmek ve hepsinin “celp-i kalbine muvaffak” olmakla yükümlüydü.³⁴

Hatip mahlası ile imzalanmış 4 Kasım tarihli başmakalede Ahmet İzzet Paşa hükümeti övülüyor, iyimser bir manzara çiziliyordu. Nereden bakılırsa bakılsın “bedbinliği haklı gösterecek bir emare” yoktu. **Minber**’den seslenen Hatip’e göre mütareke şartlarındaki ağırlık, Almanya ile savaşın sürüyor olmasından kaynaklanıyordu:

“Yoksa biz cidden eminiz ki centilmen müzakereciler bununla hissiyat-ı Osmaniye’yi lekedare etmek fikrinden pek uzaktırlar. (...) Mösyö Wilson’ın prensiplerinden hala istibah edenler, inkılap-ı azım-ı beşeriyetten bihaber olanlardır. Onlar hala Metternich ve Talleyran (?) devirlerinin zihniyetiyle meşbu bulunuyorlar. Halbuki o devir tarihi artık kapanmak üzeredir. Müsavat ve muvahata umdeleri artık ihraz-ı zafer etmiş sayılabilir. (...) Başkalarını bilmeyiz, fakat biz döğüşürken de bu amal-i insaniyete taraftar idik. Ve cidalimiz asla hürriyet-i akvama karşı değil, hürriyet ve mevcudiyet-i Osmaniye’yi tehlikeden vikaye endişesiyle çarlık tahakküm ve istibdat-ı sari ve müstevlidesine karşı olmuştur.”³⁵

3.1.1.4.2.) İzmir’in İlhakı Şayiası ve Rumlar ile Yunanlılar

Wilson Prensipleri ile beraber tüm dünyaya “milliyet prensibi”nin, “milliyet esası”nın hakim olacağı söyleniyordu. Bundan anlaşılan şuydu ki, dünyaya biçimini bundan sonra çok uluslu imparatorluklar değil, kendi mukadderatına hakim olan milletler

³⁴ “Siyaset-i Hariciyemizin Nokta-i Nazarı”, **Minber**, 03.11.1918, no 3; 1/4, Kaya, a.g.e.; 173-175.

³⁵ “Sulh ve Salah”, **Minber**, 04.11.1918, no 4; 1/1, Kaya, a.g.e.; 37-40.

verecekti. Bununla beraber “milliyet esası” hatta milletin tanımı vazih ve sarih değildi. **Minber**’in 8 Kasım tarihli “Vahdet-i Milliye” isimli imzasız başmakalesi, Yunanistan’ın İzmir’i ilhakı şayiaları vesilesiyle “milliyet prensibi” meselesine açıklık getirmeye çabalamaktaydı. Yazar, siyaset itibarıyla Hristiyanlıktan ziyade Müslümanlıkla meşgul olan uzak görüşlü Britanya’nın, hilafeti ve Osmanlı’nın devlet hukukunu küçük bir devletin talebi için feda etmeyi, sırf Venizelos’un hatırı için kabul edeceğine ihtimal vermiyordu. Yine de Yunanistan’ın basına ve efkar-ı umumiyeye düşmüş olan bu talebine karşı tezler geliştirmek gerekliydi. Yazar bu yüzden dünyanın yeniden yapılanmasına kılavuz olması beklenen “milliyet esası”nın eleştirel bir değerlendirmesine girişmiştir. Yazarımıza göre, 19. asrın ortasından beri dünyayı etkileyen milliyet meselesinin esası hala netleşmemiştir. Kimisi Fransız modelinde olduğu gibi “Arzu-i Umumi”yi milliyetin bağlayıcı unsuru olarak görüyordu. Bu bakışa göre, bir İspanyol, bir İtalyan ve bir İngiliz bir araya gelerek “Biz Fransız’ız” diyebilirdi. Bir başka bakış dil ortaklığı idi. Yazar bunu “topal” bir nazariye olarak nitelemektedir. Üçüncü bakışa göre milliyeti bağlayan ortaklık ırktı. Yazar, dünyada karışmamış bir ırk olmadığından bu nazariyeyi de eleştirmektedir. Kimliği meçhul yazara göre tüm bunların yanı sıra coğrafi bütünlük, yani “vahdet-i coğrafiye” dikkate alınmalıydı. İzmir’in sayılan üç bakışa göre de tam anlamıyla Yunan milliyetinden olduğu farz edilse bile, İzmir vatanın vahdet-i coğrafiye ve milliyesinin ayrılmaz bir parçası olduğu için Yunanistan’a ilhak olunamazdı. Makale şu şekilde bitmektedir:

“(…) Bugün her şeyden evvel şu noktayı nazar-ı itibara almalıyız ki dünyada tek bir milletle meskun tek bir vatan yoktur. Ve binaenaleyh milliyet nazariyesi harfiyen ve tek başına tatbik edilecek olursa, yer yüzünde hiçbir devlet kalmaz. Milliyet nazariyesi, ancak başka bir milletin vahdet-i coğrafiyesini ihlal etmemek şartıyla tatbik edilebilir. Amerika’nın etnografyasını düşünecek olursak, Wilson Nazariyatı’nda da bundan başka bir mana-i milliyet olmadığı pek kolay tezahür eder.”³⁶

Minber gazetesi görüldüğü gibi İzmir’in “alem-i medeniyet” tarafından Yunanistan’a bırakılacağına pek ihtimal vermiyordu. Yine de gazete Yunan ve Rum çevrelerin

³⁶ “Vahdet-i Milliye”, **Minber**, 08.11.1918, no 8; 1/1, Kaya, a.g.e.; 45-48.

Wilson Prensipleri’ni ne şekilde yorumladıklarını takip etmiştir. İstanbul’da yayınlanan “Karşı” gazetelerinden Rumca Neologos’tan özet olarak alınan bir fıkrada, önce uzun uzadıya Yunan milleti övülmüştü. Daha sonra, Genç Türklerin “yalnız birkaç kişinin zenginleşmesi için” imha ve tahribata giriştiğinden, bunu Türk milletinin değil Kayser’in isteğiyle Enver, Talat ve Cemal Paşaların yapmış olduğundan söz edilmekteydi. Kimi İzmir gazetelerinin “Yunanlılar memnun değilse memleketlerine gitsin” diye yazması eleştirilmiş, Yunanlıların bu toprakların ilk evlatları olduğu hatırlatılmıştı. Madem ki bir defa Wilson’ın programı kabul edilmişti, artık milletlerin mukadderatı medeni milletlere havale edilmiş demektir.³⁷ “Rumların Faaliyetleri” başlıklı bir haberde, Atina, New York, Kahire, Sisam ve Sakız’da mitingler yapıldığı bildiriliyordu. Habere göre Atina’daki mitingden sonra “Rumlarla meskun arazinin tevhidini hakkında bir kararname” İngiliz, Fransız ve Amerika Sefarethanelerine takdim edilmişti. Ayrıca New York’ta yaşayan Yunanlılar bir miting düzenlemiş ve “Türkiye’nin Rum ve sair anasır üzerinde icra-ı hakimiyet etmesine müsaade edilmemesi hususunda bir kararname tanzim” etmişti. Habere göre “Kahire’de bulunan Rumlar dahi vahdet-i milliyeleri lehinde bir miting akdetmişlerdir.”³⁸ Atina Darülfünun’unun Wilson’a “hürriyet-i düvel düsturunu” ilan ettiği için fahri doktora unvanı verdiğine dair haberi de bu faaliyetlere eklemek gerekir.³⁹

3.1.1.4.3.) Gayri Müslim Mebuslarla Wilson Prensipleri Üzerine Mülakatlar

Minber’e göre Wilson Prensipleri’nin teorik yorumları üzerine “okkalarca mürekkep harcanmış” olduğu halde, uygulaması hakkında yeterince tartışma yapılmamıştı. **Minber** bu eksikliği, Ermeni ve Rum milletlerinin uygulamaya dair beklentilerini öğrenerek gidermeye karar vermişti. Bunun için ilk aşamada Ermeni’lerin yorumunu öğrenmek için Halep Mebusu Artin Efendi ile bir mülakat yapıldı ve mülakat 25

³⁷ **Minber**, 09.11.1918, no 9; 2/5.

³⁸ **Minber**, 22.11.1918, no 21; 2/1, Kaya, **a.g.e.**; 153-154.

³⁹ **Minber**, 29.11.1918, no 28; 1/4.

Kasım'da gazetede yayınlandı.⁴⁰ Artin Efendi Ermeni milleti adına değil kendi adına konuştuğu kaydını düşükten sonra, prensiplerden anladığının bir milletin yabancı bir milletin hakimiyeti altına ancak kendi isteği ile girmesi olduğunu söylemişti. Muhabirin uygulamaya dair ısrarlı sorularını geçiştiren Artin Efendi, özet olarak Osmanlı'nın tarihi boyunca Müslümanlar ile Hıristiyanların eşit olmadığı fikrini savunmuş, Wilson Prensipleri'nden beklentisinin bu eşitliğin sağlanması olduğunu dile getirmişti. Muhabir ise soruları ile, mevcut imtiyazların Wilson'ın öngördüğü serbest gelişim hakkı için yeterli olduğunu ima etmişti. Muhabirin tartışmadan çıkardığı sonuca göre, prensiplerin tatbikatından Ermeni milletinin beklentileri Ermeni tehciri öncesindeki barış ortamından farklı bir şey içermiyordu. Artin Efendi muhabirin bu algılayışına karşı çıkmış ve eşitlik talebini tekrar etmiştir. 5 Aralık'ta yayınlanan İzmir'in Rum Mebusu Emanuelidi Efendi ile mülakat ise, diyebiliriz ki 2 Aralık'ta yürürlüğe giren sansürün⁴¹ kurbanı olmuştur. Gerçi mülakatta tayy edilen, yani silinerek beyaz çıkan bir bölüm yoktur. Ama mebus oto sansür uygulamış, Wilson Prensipleri hakkında konuşmamak için direnmiştir:

“**Minber:** Wilson Prensipleri hakkındaki mütalaatınızı anlamak istiyoruz.

Emanuelidi Efendi: Adam şimdi sansür var, bir şey neşredilemez, bu meseleden bahsetmeyelim.

M: Sansür siyasi meselelerle iştigal ediyor. Biz bu mütalaatınızı içtimai ve ilmi nokta-i nazardan anlamak istiyoruz. Sansür ilmi nukatı tayy etmez zannederiz.

E: Ama siyaset de ilimden değil mi, onları da tayy eder.

E: Canım öyle büyük adamların büyük meseleleri ile iştigal etmeyelim. Bunlardan bahsetmek anasır arasında ihtilafı körüklemek olur, bunun için vazgeçelim, size başka ne isterseniz söylerim, ama bu meseleden dem vurmayalım, şimdi vakti değil..

⁴⁰ **Minber**, 25.11.1918, no 24; 1/3, Kaya, **a.g.e.**; 138-140.

⁴¹ Akşin, **a.g.e.**; 116, **Ati**, 02.12.1918, no 324; 1/1. Bu mülakatın gidişatı göstermektedir ki sansür uygulaması Wilson Prensipleri üzerine yazılıp çizilmesi üzerinde engelleyici bir baskı yaratmıştır. Sansürü mütarekenin düşmanca uygulama biçiminin yaşanmaya başlaması ile beraber kamuoyunun iyimserliğinin ortadan kalkması karşısında bir tedbir olarak düşünebiliriz. Nitekim sansür ile yasaklanan konular arasında İtilaf devletlerinin askeri harekatı ve büyük devletlere karşı tahrik de bulunuyordu. ABD'nin de büyük bir devlet olduğunu unutmamak gerekir.

M: O halde sizi pek çok işgal etmesi melhuz olan bu meseleden ne vakit bahsedebiliriz?

E: Hiçbir vakit... Siz o meseleyi şimdi bırakın. (...)"⁴²

Minber'in aynı sayısında "Çingenelik Canlanıyor" başlığı ile uzun bir mülakat daha yayınlanmıştır. Fakat anlaşılan odur ki, Wilson Prensipleri'nden Çingenelerin beklentilerini Mösyö İbo'nun ağzından anlatan bu mülakat, Ermeni ve Rum mebusların mülakatlardaki ketumluğuna sitem etmek için kaleme alınmış hayali bir söyleşidir.⁴³

3.1.1.4.4.) Alman Mütarekesi ve Yaklaşan Barış Konferansı'ndan Beklentiler

Minber gazetesi Almanya ile mütareke akdedildiğine dair haberi şu yorum ile okuyucularına ulaştırmıştır:

"(...) Amerika Reis-i Cumhuru Mösyö Woodrow Wilson alemin hakiki bir hürriyet ve terakkiye doğru itilasına hadim bir yol açmış kavga kılıcını milletler arasından kaldırmak için Cemiyet-i Akvam düsturunu tervic ettirmiştir.

Pasteur insaniyete o zaman ne kadar büyük hizmet etmiş ise bu gün de Wilson öyle güzide bir hizmet ifa etmiştir ki terakkiyat-ı fikriye tarihinde Wilson namını teyit eyleyeceğinde şüphe yoktur."⁴⁴

Mütarekeyi değerlendiren imzasız başmakaleye göre Almanya, eğer Wilson Prensipleri uygulanırsa, 70 milyonluk yetişmiş nüfusuna dayanarak kendini kurtarabilecekti.⁴⁵ Artık savaş tam anlamıyla sona ermişti ve barış konferansı ile ilgili

⁴² **Minber**, 05.12.1918, no 34; 1/3, Kaya, **a.g.e.**; 146-148.

⁴³ **Minber**, 05.12.1918, no 34; 1/5.

⁴⁴ **Minber**, 13.11.1918, no 12; 1/4, Kaya, **a.g.e.**; 290. Pasteur ile Wilson arasında benzerlik kuran bir diğer başmakale için: Celal Nuri, "Yeni Diplomasi", **Atı**, 12.10.1918, no 275; 1/3.

⁴⁵ **Minber**, 15.11.1918, no 14; 1/1.

haberler basında yer almaya başlamıştı. **Minber**'in yaklaşan konferanstan beklentilerini yansıtmayı açısından aşağıdaki 23 Kasım tarihli yorumlar önem taşımaktadır:

“Bu büyük muharebede en büyük ve nihai rolü ifa etmiş olan Amerika Reis-i Cumhuru Mister Wilson'ın Avrupa'ya bir seyahat icra etmek niyetinde olduğu şayiaları yeniden kuvvetle devrana başlamıştır. Wilson'ın bu seyahati akdedilecek sulh-i umumi kongresi ve bu kongrede nazar-ı dikkate alınacak olan kendi esasları ile şiddetle alakadar olduğu tahmin edilmektedir.”

“(...) Harp-i Umumi'nin ortaya çıkardığı binihaye meseleler, hemen hemen cihanın yeniden tanzim ve ıslahı münasebata ait yeni esaslara tevfikeyen tesis lüzumunu icap ettirmekte bulunuyor. Buna nazaran Yeni Dünya Reis-i Cumhuru'nun yeni esaslar üzerine yeni bir cihan teşkilinin pek faal bir rol oynaması zaruri görünür.”

“Mister Wilson şimdiye kadar hitabeleriyle ortaya esaslı iki büyük fikir sürmüştür ki onlardan birisi beynelmilel münasebata, diğeri de milletlerin cihan teşkilatındaki vaziyetlerine taalluk eder. Mister Wilson beynelmilel münasebatın şimdiye kadar istinat eylediği kuvvet ve muvazene esaslarından tecridi ile bir Cemiyet-i Akvam teşkilini ve münasebat-ı akvamın hak ve adalet ve müsavat esaslarına göre temin-i cereyanı ve Cemiyet-i Akvam tarafından tekeffül edilmesini iltizam etmekle milletlerin hukukunu bir esas-ı katiye olarak kabul ile cihanın milliyet esaslarına göre taksimini iltizam eylemektedir. Her millete bir hak-ı hakimiyet-i tamme verilmesi bu esasın lüzum-u zaruriyesinden maduddur.”

“Mister Wilson, sulh kongresine bu esasları tamamıyla kabul ve bihakkın tatbik ettirmeye muvaffak olduğu takdirde emsalsiz bir mevki ihraz edeceğine şüphe yoktur.”

“Amerika Reis-i Cumhuru’nun müstakbel sulh kongresinde Cemahir-i Müttehide’yi bilnefs temsil ve müzakerata riyaset eylemesi ihtimalinden de bahs olunmaktadır. Bu takdirde Wilson Prensipleri’nin hakimiyet-i fikri kuvvetli bir adım atmış olacağına şüphe yoktur. Hükümet reislerinin bilnefs aleni müzakerata iştirakleri kadim diplomasi ananatına muvafık olmamakla beraber cihanın şu hercümerci buna da imkan-ı tehiye etmiş olabilir. Wilson Prensipleri’nin kabulü Türk milletinin de diğer milletler gibi tam hak-ı hakimiyetten istifadesine istizam edeceği cihetle, bizce bittabi şayan-ı temennidir. Wilson’ın meşhur 8 Kanun-i Sani nutkunun 12. maddesi bu nutukta pek vazıh ve sarihtir.”⁴⁶

Minber yaklaşan barış konferansına hükümetin hazırlıklı olmasını ve böylece 12. maddeden istifadeye muvaffak olmasını talep ediyordu. 29 Kasım tarihli “Nasıl Bir Hükümete Muhtacız?” isimli imzasız başmakalede Tefvik Paşa hükümetine Wilson Prensipleri’ni memleketin her tarafına yayması öneriliyordu. Barış görüşmelerine gidilmeden önce Wilson Prensipleri memleketin milli ve idari şubelerinin hepsine yayılmalıydı. Başmakalede Wilson Prensipleri’nin yaygın bir biçimde uygulanmasından anlaşılan şey, bütün unsurların haklarını ve ihtiyaçlarını tatmin etmek idi. Bunların tatmin edilmesi suretiyle prensiplerin uygulamaya yansıdığına dair güvenilir deliller ortaya konabildiği ölçüde Osmanlıların seslerini duyurabileceklerinin sayısı artacaktı.⁴⁷

Minber’in uyarmaya çalıştığı Tefvik Paşa kabinesi, Meşrutiyet öncesinden kalma yaşlı devlet adamlarından mürekkep, padişahın otoritesine bağlı bir heyetti. Bu heyet bir yandan aristokrat bir tavırla meclisi küçümsüyor, diğer yandan padişahın iktidarı kendi elinde toplama eğilimine uyum gösteriyordu.⁴⁸ **Minber** ise, yukarıda da belirtildiği gibi parlamentarizmi ve milli hakimiyet düşüncesini benimsemiş bir siyasetin sözcüsüydü. **Minber** tarafından parlamentarizm ve milli hakimiyet, taşıdığı dahili önemin yanı sıra, yeni kurulan Wilsoncu devletler topluluğuna katılabilmenin bir şartı olarak görülüyordu. Şu halde parlamentarizmi benimsememiş bir hükümet,

⁴⁶ “Müstakbel Sulh Kongresi Hazırlıkları”, **Minber**, 23.11.1918, no 22; 1/5, Kaya, a.g.e.; 296-298.

⁴⁷ **Minber**, 29.11.1918, no 28; 1/1, Kaya, a.g.e.; 7, 92.

⁴⁸ Akşin, a.g.e.; 78-147.

Minber'e göre Osmanlı/Türk milletinin meşru temsilcisi olamayacak, bunun sonucu olarak da milletin hakimiyet hakkı kendisine tanınmayacaktı.⁴⁹ İsmail Hami Bey'in Wilson Prensipleri Cemiyeti⁵⁰ programını "Temelsiz Bir Bina" olarak adlandırdığı başmakale de aynı siyasi çizgiyi savunmaktaydı. Bu sefer polemik halinde olunan hükümet değil, değerli gazeteciler ve aydınlar olduğu için, ılımlı bir üslup benimsenmişti. Makalede Wilson Prensipleri'nin önemi yadsınmamakta, aksine barış konferansına yapabileceği olası olumlu etki üzerinde durulmaktadır. Ne var ki bu olumlu etkinin yapılabilmesi için milli taleplerin milletin katılımı ile programlaştırılması ve duyurulması gerekiyordu. Wilson Prensipleri Cemiyeti programı ise, prensipleri barışa tesir etmek açısından ele alacağı yerde, sanki barış imzalanmış gibi bir dahili reform paketi hazırlıyordu. Bu tavır, yani barış kurulmadan barışın üzerine program kurma tavrı, temelsiz bir bina inşa etmek demektir.⁵¹ İki gün sonra, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne dönük daha sert ve karamsar bir imzasız başmakale yayınlandı. Başlık gayet açıktı: "Avrupa Rekabeti Karşısında Amerika'ya İltica Doğru mudur?" Meçhul yazar buna olumsuz cevap veriyordu. ABD'nin çıkarları Osmanlı coğrafyasından çok Uzak Doğu coğrafyası ile ilgiliydi. İtilaf devletleri ABD'ye hem Uzak Doğu'da, hem de Osmanlı coğrafyasında taviz vermeye yanaşmazdı. ABD de sırf Osmanlı istiyor diye diğer çıkarlarını tehlikeye atmazdı. Dahası ABD'ye Wilson Prensipleri Cemiyeti programının öngördüğü gibi bir nüfuz vaat edilmesi, diğer büyük devletlerin rekabetini kızıştıracak, onlar da Osmanlı'dan tavizler koparmaya çalışacaktı. Aslında dünyayı bu gibi aynı geçmişte olduğu gibi taviz ve güç dengeleri belirleyecekti ama gazeteler sanki Wilson Prensiplerin ana belirleyici olacağı yeni bir devir açılacağı gibi bir yanılgı içine düşmüştü. Yazar yine de Wilson Prensipleri'ni büsbütün yadsımıyor, bu prensiplerin insani yönünün milli gayeler için temel oluşturduğunu yazıyordu. Prensiplerin büyük devletlerin rekabetini kızıştıracak bir şekilde değil, milli gayeye uygun şekilde ele alınması gerekiyordu. Yazar diyordu ki: "Biz memleketimizin kuvva-i istihsalatını işletmek ve idaresini düzeltmek hususunda müterakki milletlerden ayrı ayrı müstefit olmak isteriz."⁵² Bu makalenin karamsarlığı ve prensiplere verdiği konum, **Minber**'in genel yayın

⁴⁹ "Kabinenin Eksikliği", **Minber**, 05.12.1918; 1/1, Kaya, a.g.e.; 100-102.

⁵⁰ Wilson Prensipleri Cemiyeti daha sonra ele alınacaktır.

⁵¹ **Minber**, 07.12.1918, no 36; 1/1, Kaya, a.g.e.; 105-108.

⁵² **Minber**, 09.12.1918, no 38; 1/1, Kaya, a.g.e.; 111-114.

politikası ile pek de uyumlu görünmemektedir. Zira bu makaleden sonraki yorumlarda övücü ve iyimser ruh hali yine kendini göstermiştir. Buna güzel bir örnek olarak, yukarıda da alıntılanmış olduğumuz “Adana’nın Feryadı” başlıklı haberlerin yorumlama biçimi gösterilebilir.⁵³

3.1.2.) Teceddüt Fırkası⁵⁴

3.1.2.1.) Fırkanın Kısa Ömrü

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin son hükümeti olan Talat Paşa kabinesi, savaş sorumluluğunu taşımayan bir hükümete yerini bırakmak üzere istifa etmişti. Bu istifayı takiben 1-5 Ekim 1918 tarihleri arasında cemiyetin son kongresi toplandı. Bu kongrede siyasal yaşamdan tamamen çekilmeme, yıpranmamış ve siyasi sabıka biriktirmemiş isimlerle yeni bir fırka kurma kararı alındı. Kongre devam ederken Enver, Talat ve Cemal Paşa’ların da bulunduğu mesul ve sabıkalı belli başlı İttihatçılar ülkeyi terk etti. Böylece Teceddüt Fırkası kurulmuş oldu.⁵⁵ Teceddüt kelimesi yenilenme anlamındadır.⁵⁶ Fırka Meclis-i Mebusan içerisinde İttihat ve Terakki’den devretmiş olan kalabalık bir gruba sahipti. Ayrıca Anadolu ve Trakya’daki eski İttihatçı şubeler Teceddüt Fırkası’na geçmişti. Bunun yanı sıra fırka, yine İttihatçı geçmişten devretmiş olan büyük serveti ile mütareke döneminin en zengin örgütlerinden biri konumundaydı.⁵⁷ Yükselen İttihatçı aleyhtarlığının da etkisi ile Teceddüt Fırkası Tevfik Paşa hükümetine karşı Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası’na kıyasla daha temkinli bir muhalefet yürütmüştü. 19 Kasım 1918’de Tevfik Paşa güven oyunu Teceddüt Fırkası sayesinde alabilmişti.⁵⁸ Fakat zaman içerisinde

⁵³ **Minber**, 13.12.1918, no 42; 1/1, **Minber**, 15.12.1918, no 44; 2/3.

⁵⁴ Teceddüt Fırkası ile ilgili ayrıntılı bilgi: Cevat Bakkal, “**Teceddüt Fırkası (5 Kasım 1918 – 5 Mayıs 1919)**”, danışman Prof. Dr. İsmail Aka, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988, Tunaya, **a.g.e.**; 112-152, Kocaoğlu, **a.g.e.**; 148-186.

⁵⁵ Tunaya, **a.g.e.**; 73.

⁵⁶ O dönem fırkanın genç ve yıpranmamış üyelerinden biri olan Muhittin Birgen’in anılarına göre, fırkanın isim seçimi milletin yenilenme arzusunun bir yansımasıydı. Ne var ki Birgen’e göre fırka siyasi tesir sahibi kişilerden yoksundu ve böyle bir yenilenmeyi gerçekleştirebilmeye muktedir değildi. Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene 1. Cilt İttihat ve Terakki Neydi?**, hazırlayan ve notlayan Zeki Arıkan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006; 529-533, 536.

⁵⁷ Tunaya, **a.g.e.**; 115-118.

⁵⁸ Kocaoğlu, **a.g.e.**; 167-170.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile beraber kabineye karşı muhalefet yükseltildi, kabinenin düşürülmesi için beraberce 18 Aralık'ta bir gensoru verildi. Bu girişim, eski İttihatçıların parlamenter muhalefetine bastırılması amacıyla Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi sonucunu verdi.⁵⁹ Teceddüt Fırkası zenginliğinden ve yaygın örgütünden aldığı güç ile meclisin feshinden sonra da faal olmaya devam etti. Kasım 1918'den itibaren kurulmaya başlayan Kilikyahılar, Vilayat-ı Şarkiye gibi yerel cemiyetlere maddi destekte bulunmuştu. Galip Bahtiyar ve Faik Beyler hem Teceddüt hem de Trakya-Paşaeli Cemiyeti üyesi idi. Fırka cemiyet ile organik bağa sahipti. Teceddüt Fırkası Milli Kongre'yi ve Vahdet-i Milliye Heyeti'ni de destekledi.⁶⁰ Bu süreç sonunda Damat Ferit Paşa hükümeti, Teceddüt Fırkası'nı, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile beraber 5 Mayıs 1919'da kapattı. Kapatma gerekçesi bu iki fırkanın İttihatçı muvazaası olması idi.⁶¹ Kapatma kararından sonra Anadolu ve Trakya'daki İttihat ve Terakki'den devretmiş olan Teceddüt şubeleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine dönüştü, mebuslardan Malta'ya sürülenler, son Meclis-i Mebusan'a seçilenler ve Büyük Millet Meclisi'ne katılanlar oldu.⁶² Örgütsel taban dışında tek tek fırka üyeleri de ağırlıklı olarak milli mücadeleye katıldılar.⁶³ Mustafa Kemal Paşa'nın Teceddüt Fırkası'na üye olduğu yolunda haberler çıkmışsa da bunlar Paşa tarafından derhal tekzip edilmiştir.⁶⁴

3.1.2.2.) Amerikan Tesiri

Fırkanın programı, Birgen'in de belirttiği gibi dönemin siyasal ortamının izlerini taşıyordu.⁶⁵ Dönemin siyasal ortamını en çok belirleyen etkenler arasında ABD tesiri

⁵⁹ A.e.; 175, Tunaya, a.g.e.; 121.

⁶⁰ Kocaoğlu, a.g.e.; 181-184, Tunaya, a.g.e.; 117-118, 122

⁶¹ A.e.; 121.

⁶² Kocaoğlu, a.g.e.; 161, Tunaya, a.g.e.; 122.

⁶³ 14 Nisan 1923 tarihinde İstanbul ve Ankara gazetelerinde yayınlanan Anadolu Ajansı mahreçli mülakatta Mustafa Kemal'in verdiği bilgiye göre, Teceddüt Fırkası üyelerinin çoğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmış, milli programı kabul etmişti. Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene 2. Cilt İttihat ve Terakki'nin Sonu**, hazırlayan ve notlayan Zeki Arıkan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006; 689, Nevzat Arıkan'ın eklediği dip not.

⁶⁴ Söz, 29.12.1918, no 48. Aktaran: Tunaya, a.g.e.; 114, Seyhun Tunaşar, **Gizemli Bir Devrimci Osmanlı'nın Dahiliye Vekili Cumhuriyetimizin İstanbul Milletvekili İsmail Canpolat (Janbulet)**, Ankara, Piramit Yayıncılık, 2004; 49.

⁶⁵ Birgen, **2006-I**; 534-535.

ve Wilson'ın düşünceleri de yer alıyordu. Programda aşağıdaki maddeler de yer alıyordu:

“57 – Siyaset-i hariciyede hiçbir devlet ve milletin hukukuna taarruz ve tecavüz fikri takip edilmeyecektir.

58 – Milletler beyninde sulh ve müsalemet ve medeniyet gayesi uğrunda müttehiden çalışmak fikrinin takviyesine ve bar-ı teslihatın tenkisine çalışılacaktır.

59 – İhtilafat-ı beyneddüvelin sulhen halline ve Cemiyet-i Akvam teşkiline çalışılacak ve herhalde devletin istiklal ve tamamiyetinin muhafazası şartıyla bütün devletlerle münasebat-ı dostanede bulunulacaktır.”⁶⁶

Bu üç maddede silahlanma yükünün azaltılması, devletler arası uyuşmazlıklarda silahlı kuvvet kullanımına başvurulmaması, Milletler Cemiyeti kurulması gibi Wilson Prensipleri ile uyumlu ilkeler öngörülmekteydi. Bu üç madde ile, prensipler gözetilerek hazırlanmış olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası programının Siyaset-i Hariciye bölümü hemen hemen aynıdır. Bu benzerlik parlamentarizm, hakimiyet-i milliye gibi kavramların vurgulanmasında da izlenebilir. Demek ki Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın Wilson Prensipleri karşısındaki konumu kendine özgü değildi ve erken mütareke döneminde siyaseten faal İttihatçıların konumu ortaktı.

Teceddüt Fırkası ile Wilson Prensipleri Cemiyeti, Yunus Nadi Bey gibi bazı ortak üyelere sahipti ki Yunus Nadi Bey Teceddütçülerin en önemli kalemi olarak gösterilmektedir. Bunun yanı sıra Teceddüt Fırkası yazarları Wilson Prensipleri Cemiyeti üyesi olan bir dizi gazeteyi destekleme kararı almıştı. Teceddüt Fırkası'nın maddi olarak desteklemeye karar verdiği gazeteler **Akşam**, **Tercüman**, **Yenigün**, **Vakit** ve **Zaman** idi.⁶⁷

⁶⁶ Tunaya, a.g.e.; 126.

⁶⁷ Tunaya, a.g.e.; 117, Kocaoğlu, a.g.e.; 178.

Fırka Teceddüt adıyla haftalık bir siyasi yayın çıkarıyordu. Bu siyasi yayında Trakya meselesi üzerine yayınlanan yazılara göre Bulgarlar, “Edirne Trakya Bulgar Komitesi” adıyla bir örgüt kurarak 31 Ekim 1918’de Amerika’nın Sofya Maslahatgüzarı Mr. Murphy aracılığıyla Wilson’a Edirne Trakyası’nın Bulgarlara ait olduğunu iddia eden bir muhtıra göndermişti. Teceddüt Mecmuası’nda hem Bulgar komitesinin iddiaları hem de buna Trakya-Paşaeli Cemiyeti’nin verdiği cevaplar yayınlanmıştı. Bu cevapta Wilson Prensipleri’nin 12. maddesinde ifade edilen kriterlere dayanarak bölgenin Osmanlı egemenliğinde olması gerektiği anlatılıyordu.⁶⁸

3.2.) Birlik Projesi Niteliğindeki Örgütler

Bu başlık altında Wilson Prensipleri Cemiyeti, Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye Heyeti Amerikan tesiri açısından ele alınacaktır. Bu kuruluşların ortak noktası, Barış Konferansı’nın Osmanlı hakkında oluşturacağı fikirlere Osmanlı lehine tesir etmek için siyasal fırka kimliklerinin üstünde yer alacak birer çatı kuruluş olma girişimleridir. Ayrıca kuruluşlar arasında tek tek üyeler açısından da bir süreklilik söz konusudur. Çok erken bir tarihte kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti’nde Ali Kemal ve Refik Halit Bey gibi Hürriyet ve İtilaf çizgisinde insanlar bulunmasını istisna tutarsak, her üç kuruluşun da içinde yer alanlar eski İttihatçılar veya eski İttihatçıları eleştiren ama siyasi konumlarını İttihatçılık karşıtlığından kurmayan, milliyetçiliği benimsemiş kimseler olmuştur. Üç kuruluşun üyeleri genellikle ABD’nin dünyadaki yeni rolünü önemseyen ve gelecekte ABD ile işbirliği kurulmasını savunan kişiler olmuştur. Bununla bağlantılı olarak, mütareke döneminde Amerikan mandacılığı meselesini inceleyen yazarlar, üç kuruluşu da mandacı ilan etmiştir.⁶⁹ Dönemle ilgili çalışmalarda Amerikan tesiri meselesinin hemen hemen sadece manda meselesi ile beraber ele alınması, aşağıda değinilecek olan anakronizmalar bir yana, Amerikan tesirinin yaygınlığını ve önemini anlamak önünde bir engel haline gelmektedir. Yukarıda anlatıldığı gibi, eski İttihatçı olup ileride milli mücadeleye katılacak olan

⁶⁸ **Teceddüt Mecmuası**, 09.11.1918, no 1; 9. Aktaran: Kocaoğlu, **a.g.e.**; 182.

⁶⁹ Mine Erol, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972; 46, 63, 68-69, Kadir Kasalak, **Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993; 54-60, Ali Karayaka, **Milli Mücadelede Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri**, Ankara, yazarın kendi baskısı, 2001; 68-73.

kişiler ve örgütler üzerinde de ciddi bir Amerikan tesiri vardı. Bu kişiler aşağıda anlatılacak olan birlik projeleri içinde yer aldılar veya bunları desteklediler. Bu sebeple aşağıda, bu kuruluşların mandacı olup olmadıkları meselesi değil, üzerlerindeki Amerikan tesirinin boyutu ve sonuçları işlenecektir.

3.2.1.) Wilson Prensipleri Cemiyeti⁷⁰

3.2.1.1.) Cemiyetin Kısa Ömrü

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluş dilekçesi Dahiliye Nezareti'ne 14 Ocak 1919'da sunulmuştu.⁷¹ Fakat cemiyetin fiili kuruluş tarihi 4 Aralık 1919'dur⁷² ve cemiyet kuruluşunu 6 Aralık'ta gazetelerde yayınlanan bir beyanname ile kamuoyuna duyurmuştur.⁷³ Adıvar'a göre Kasım ayı içerisinde fiili tesisine başlanan cemiyet iki ay içerisinde dağılmıştı.⁷⁴ Ahmet Emin Bey'in 2 Şubat 1919'da cemiyetten “muattal bir teşebbüs” diye bahsetmesi Adıvar'ın verdiği bilgiyi teyit etmektedir.⁷⁵ Bu tarihlerden sonra da basında cemiyetin izine rastlanmamaktadır. Buna rağmen cemiyet, mütareke döneminde ABD tesiri ve manda meselesini incelemek isteyen bazı yazarların ilgisini bir paratoner gibi kendi üzerine çekmiştir. Cemiyetin faal olduğu veya olmadığı dönemler ayırt edilmeden Wilson Prensipleri Cemiyeti başlığı altında prensiplerin kamuoyuna tesiri ve ABD mandası talepleri anlatılmıştır.⁷⁶ Bu yaklaşım Amerikan tesiri ile cemiyet arasında tersten ve yanıltıcı bir sebep sonuç ilişkisi kurulmasına yol açmaktadır. Öte yandan gerek “manda” kavramının gerekse bu kavramın o günkü Türkçe'de karşılıkları olan “vekalet” ve “müzaheret”

⁷⁰ Tunaya, a.g.e.; 252-270, Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, TTK, 1988; 147-194, Akşin, a.g.e.; 117-123.

⁷¹ Tunaya, a.g.e.; 252, 256.

⁷² Yalman, a.g.e.; 324, Akşin, a.g.e.; 117, Tevetoğlu, a.g.e.; 154.

⁷³ **Atı**, 06.12.1918, no 328; 3/1, **Minber**, 06.12.1918, no 35; 1/5, Kaya, 2007; 210-212.

⁷⁴ Halide Edib Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihani**, Ankara, Özgün, 2006; 23-25.

⁷⁵ Ahmet Emin Bey, **“Muattal Bir Teşebbüs”**, **Muvakkat (Vakit)**, 02.02.1919, no 16 (460); 1/1.

Makalenin sadeleştirilmiş metni: Tevetoğlu, a.g.e.; 158-159.

⁷⁶ Bu tarz bir inceleme: Tevetoğlu, a.g.e.; 147-194. Bu noktada Tevetoğlu'nun kronolojik bir hatasına da dikkati çekmek gereklidir. Tevetoğlu'na göre (A.e.; 160-161) cemiyetin kurulmasından az zaman önce İstanbul'a King-Crane Komisyonu gibi Amerikan heyetleri gelmişti. Halide Edip Hanım ile Ahmet Emin Bey'in WPC'yi kurma fikirleri böylece oluşmuş denebilirdi. Halbuki King-Crane Komisyonu İstanbul'a 3-4 Haziran 1919'da gelmiştir. Akşin, a.g.e.; 318 İşin ilginç tarafı Tevetoğlu da (a.g.e.; 183) komisyonun geliş tarihini 3 Haziran olarak vermekte ve kendisiyle çelişmektedir.

kavramlarının⁷⁷ cemiyetin belgelerinde bulunmadığı gerçeğine rağmen cemiyet ABD mandası yanlısı olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Aslında şu da görmezden gelinmektedir ki manda kavramı 1919 Mayıs'tan önce gazetelerde hiç kullanılmamaktadır. Manda ile ilgili 22. maddeyi de içeren Milletler Cemiyeti Misakı 28 Nisan 1919'da kabul edilmiştir.⁷⁹ Osmanlı kamuoyunun manda kelimesi ile aşinalığı ancak bu tarihten sonra başlamıştır. Tüm bu sebeplerle Wilson Prensipleri Cemiyeti başlığı altında sadece cemiyetle ilişkisi olduğu kesin olan belgeler ele alınacak, üyelerinin cemiyet atıl duruma geldikten sonraki faaliyetleri üzerinde durulmayacaktır.

3.2.1.2.) Cemiyetin Başlıca Üyeleri

Tunaya'nın verdiği bilgiye göre, Halide Edip Hanım, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin İaşe Nazırı Celalettin Muhtar Bey, **Sabah** gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey, Hüseyin Hulusi Bey kurucu ve yönetici, gazeteci ve Robert Kolej Türkçe öğretmeni Refik Halit Bey, ihtiyat zabiti Ragıp Nurettin Bey, **Atı** ve **İkdam** gazetelerinin başyazarı Celal Nuri Bey, **Akşam** gazetesinin başyazarı Necmettin Sadık Bey, **Zaman** gazetesinin başyazarı Cevat Bey, **Yeni Gazete**'nin başyazarı Mahmut Sadık Bey, **Vakit** gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Bey, **Yenigün** gazetesinin başyazarı Yunus Nadi Bey ise üyeler idi.⁸⁰ Tevetoğlu üyeleri, çoğunluğu gazeteci-yazar, profesör, doktor ve avukatlardan oluşan bir aydın grubu olarak tanımlamaktadır.⁸¹ Kuruluş

⁷⁷ Karayaka'nın (a.g.e.; 61, 64) verdiği bilgiye göre, "Mandatum", "Mandat" kelimelerinin karşılığı "Vekalet"tir. Karayaka'ya göre Osmanlı toplumu içindeki karşılığı ise "Müzaheret"tir. Karayaka'ya göre mandayı çağrıştıracak biçimde "Müzaheret" ile beraber "Muavenet" kelimesi de kullanılmıştır. Halbuki muavenet açıkça yardım demektir, Karayaka'nın değerlendirmesi biraz zorlama gözüküyor.

⁷⁸ Erol'a (a.g.e.; 40) göre, Wilson'a gönderilen muhtırada vasilik arzu edilmediği belirtiliyor, ancak bu rehberlik sözünün başka hiç bir mana taşımadığı muhtıranın muhtevassından açıkça anlaşıyordu. Tevetoğlu (a.g.e.; 149) bu cemiyeti milli mücadeleye düşman olarak tasnif etmemiştir, öte yandan cemiyetin manda meselesi ile kamuoyunu oyaladığını düşünmektedir. Kasanak'a (a.g.e.;54) göre Wilson'a gönderilen muhtırada "help" ibaresi geçse de, muhtırada yer alan 9 madde, cemiyetin manda istediğinin delilidir. Karayaka (a.g.e.; 72-73), Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni "Manda Yanlısı Cemiyetler" başlığı altında tasnif etmiştir. Cemiyet üzerine bir yüksek lisans tezi yazmış olan Çiğdem Çetin'in ("Wilson Prensipleri Cemiyeti", danışman Prof. Dr. Azmi Süslü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2006; 61) değerlendirmesi ise şu şekildedir: "...Muhtırada özellikle, tarihe ordu-millet olarak geçmiş Türk milletinin ordusundan söz edilmemesi Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Amerikan yardımını mı yoksa tam bir Amerikan mandasını mı istediklerini açıkça göstermektedir."

⁷⁹ Karayaka, a.g.e.; 63.

⁸⁰ Tunaya, a.g.e.; 252.

⁸¹ Tevetoğlu, a.g.e.; 148. Halide Edip Adıvar (a.g.e.; 23-24), cemiyetin "tanınmış yazarlar ve avukatlar" tarafından kurulduğunu yazmaktadır. Ahmet Emin Yalman (a.g.e.; 324) ise üyeler için "milli emellerle

dilekçesinde adı geçenlerin çoğu Bebek'te Robert Kolej'de ikamet etmekteydi.⁸² Öte yandan cemiyet üyeleri farklı siyasi eğilimleri temsil etmekteydi. Üyelerden bazıları ilerleyen zamanlarda Ahmet Emin Bey gibi Malta'ya sürülmüş veya Halide Edip Hanım gibi Anadolu'ya geçerek milli mücadeleye katılmıştı. Ali Kemal Bey ve Refik Halit Beyler ise milli mücadeleye muhalif bir tavır almış ve Yüzellilikler listesine dahil olmuştu.⁸³

Üyelerin hatıratlarında genellikle cemiyetten uzun uzadıya bahsedilmemiş, hatıra sahipleri kendilerini olayların dışında gibi göstermeye çabalamıştır.⁸⁴ Halide Edip Adıvar, olayları üçüncü çoğul şahıs ile anlatmış, kendisinin kurucu teşebbüsünden bahsetmemiştir.⁸⁵ Yunus Nadi Abalıoğlu ise anılarının erken mütareke dönemine ilişkin kısmında cemiyetten hiç bahsetmemiştir. Sivas Kongresi ile ilgili kısımda da cemiyetten isim vermeyerek ve kendini işin dışında tutarak bahsetmektedir.⁸⁶ Kuruluş dilekçesini veren isim olan⁸⁷ Refik Halit Karay ise cemiyetin “aslı, faslı” konusunda

hizmet eden bütün gazeteciler” ifadesini kullanmış, ilk teşebbüsü Halide Edip'in yaptığını yazmıştır. Refik Halit de anılarında Halide Edip'in teşebbüsünü özellikle vurgulamaktadır. (Aktaran Tevetoğlu, **a.g.e.**; 155-156.)

⁸² Tunaya, **a.g.e.**; 256.

⁸³ Tevetoğlu, **a.g.e.**; 149.

⁸⁴ **A.e.**; 169. Tevetoğlu'na göre bu çaba “mandacı” damgası yememek için gösterilmiştir.

⁸⁵ Adıvar'ın cemiyet hakkında yazdıkları: “Bütün dünyada kuvvetli bir tesir yapan ve yenilmiş milletlere biraz ümit veren Wilson Prensipleri bizde de büyük bir tesir yaptı ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu. Galiplerin yenilen milletlere hiçbir taviz vermeyecekleri hissediliyordu. Taksim faciasına uğrayan Türkiye, tabii olarak, dikkatini Wilson gibi hiçbir ülkeye göz dikmeyen adamın tarafına çevirdi. Gazete mümessilleri **Vakit** Matbaası'nda toplanarak, Paris'te bulunan Wilson'a bir muhtıra göndermeye karar verdiler. Bu muhtıranın esası: Amerika'nın Türkiye'ye evvela muayyen bir zaman için barış temin etmesi, yani taarruzdan korunmasını sağlaması, aynı zamanda Türkiye'ye iktisadi yardımda bulunması, bu yıllar esnasında Türkiye'ye mütehasıslar göndererek yeni bir rejim kurması ve iç kalkınmayı sağlamasından ibaretti. Cemiyet 1918 yılı Kasım ayında kuruldu. İki ay içinde de ortadan kalktı. Çünkü Doğu Anadolu ta başlangıçtan beri bunun aleyhindeydi.” Adıvar, **a.g.e.**; 23-24.

⁸⁶ Abalıoğlu'nun yazdıkları: “Bu Amerikan mandası meselesi, İstanbul'da meydan almış olan bir cereyanın Sivas'ta dahi, hatta iltizam edenlerce kuvvet ve şiddetle devam etmiş olan akislerinden ibarettir. O çaresizlik günlerinde Amerikan mandasından kurtuluş ve ümit bekleyen müfekkireler İstanbul'da bu işe fazla ehemmiyet vermişlerdir. Zannedirim ki daha sonra Sivas kongresine intikal etmiş olan bazı zatlar, bu meselenin İstanbul'da maruz olduğu telakkiyi hatıralarında muhafaza etmişlerdi.” Abalıoğlu, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978; 156. Yunus Nadi Bey'in Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni ve Amerika ile işbirliğini savunduğu bir makalesi 8 Aralık 1918 tarihli **Yenigün**'de yayınlanmıştı. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1982; 56.

⁸⁷ Tunaya, **a.g.e.**; 252, 256, Nihat Karaer, **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay**, İstanbul, Temel, 1998; 58.

“vazih bir fikre” sahip olmadığına dair “vallahı” diyerek yemin etmektedir.⁸⁸ Ahmet Emin Yalman ise cemiyet fikrinin oluşumundaki rolünü saklamamayı tercih etmiştir.⁸⁹

Akşin’in verdiği bilgiye göre cemiyetin kuruluşu, Hariciye Nazırı Reşit Paşa’nın Robert Kolej müdürü Dr. Gates’ten ABD’nin diplomatik temsilci göndermesi için aracılık istemesi ile aynı dönemde gerçekleşmişti. Akşin’e göre Gates’in bu talebi İngiliz Komiserliği’ne bildirmesi, İngilizlerde endişe yaratmıştı. Bunun bir sonucu olarak İstanbul’daki İngiliz yetkililerde Wilson Prensipleri Cemiyeti’ne dönük bir tepki oluşmuştu. İngiliz komiseri Webb, 27 Kasım’da ABD yönetimi için hazırlanan bir dilekçenin (cemiyetin beyannamesi kastediliyor olmalı) çok sayıda imza topladığını bildirdi. Webb, 20 Aralık tarihli mektubunda ise, cemiyeti kuranları “Wilsoncu olmuş Turancılar” diye tanımlıyordu. Ayrıca Selanik kökenli Ahmet Emin Bey’in bir Yahudi dönmesi olduğunu iddia ediyor, cemiyetle Yahudilerin ilişkisi

⁸⁸ Karaer, **a.g.e.**; 57, Tevetoğlu, **a.g.e.**; 155-156. Karaer’e (**a.g.e.**; 57) göre Refik Halit Karay’ın anılarında cemiyetle ilişkisini bu şekilde yansıtmaması cemiyete Robert Kolej’de beraber çalıştığı Halide Edip Hanım ve onun eşi olan Dr. Adnan Bey tarafından “itilerek” girdiğinin göstergesidir. Refik Halit Bey, 10 Ocak 1919’da Ali Kemal Bey ile beraber Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kuruluşuna katılmıştır. Tunaya, **a.g.e.**; 271, Karaer, **a.g.e.**; 59. İşin ilginç tarafı bundan dört gün sonra da Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin kuruluş dilekçesini sunmuştur. Akşin’e (**a.g.e.**; 151-152) göre en faal “Wilsoncular” İttihat ve Terakki kökenli olanlardı, Ali Kemal ve Refik Halit Beyler gibi İttihatçı muhalifi olanlar ise zamanla “İngilizci” çizgiye gelmiş ve “Wilsonculuğu” bırakmıştı.

⁸⁹ Yalman’ın yazdıkları: “(**Vakit**) gazetesinin 30 Kasım ve 1 Aralık 1918 tarihli sayılarında çıkan ve (İstikbal Düşünceleri) başlığını taşıyan ilk makale ile Amerika ile işbirliği fikrini ortaya attım. Ve mütareke yıllarında bu konu etrafında hayli yazı yazdım. 1945’te demokrasi cereyanı başladıktan sonra tek partiye yaptığım hücumlara karşı tek parti muhiti “Amerikan mandası taraftarlığı etti, istiklal prensibine karşı geldi” diye bana vakit vakit yayılım ateşi açtı. Halbuki ben hiçbir zaman manda taraftarlığı etmedim. (Amerikan Mandası) isteyenlere karşı geldim. Yazılarımda ileri sürdüğüm esaslar şunlardı: “Devletin istiklal haklarını hiçbir zaman tehlikeye koymamak, bir ecnebi murakabe ve himayesi manasını taşımamak üzere ecnebi mütehassıslarını esaslı ıslahat davamızda işbirliğine çağırarak ve bunları bizim hakkımızda hiçbir fena emel ve ihtirası olmadığını daima belirtmiş olan Amerika’dan seçmek...” Bir müddet sonra toplanan Sivas Kongresi, (Milli Misak) içinde aynı kanaati ifade etmiş, bir ecnebi milletin müzaheretini ve işbirliğini sağlamak lüzumunu ileri sürmüş, bununla Amerika’yı kastetmiş, yalnız Amerika sözünü doğrudan doğruya kullanmamayı münasip görmüştü. Wilson Prensipleri Cemiyeti

4 Aralık’ta Halide Edip Adıvar’ın teşebbüsüyle kurulan ve ilk toplantısını Matbuat Cemiyeti binasında Yunus Nadi, Necmeddin Sadak dahil olduğu halde milli emellere hizmet eden bütün gazetecilerin iştirakiyle yapan (Wilson Prensipleri Cemiyeti) 6 Aralık’ta bir beyanname neşretti, Wilson Prensiplerinin Türkiye’yle ilgili olan onbirinci [onikinci] maddesinin mütarekeye ve sulh müzakerelerine esas olması lazım geleceğini, bu maddenin başlıca silahımız diye her gün bütün gazetelere geçirilmesinin münasip olacağını ile sürdü ve Türkiye’yi zamanın seviyesine ulaştırmak üzere Amerika’nın yardımıyla asgari 15 azami 25 yıllık bir terbiye ve irşat sistemi kurulmasına taraftar olduğunu ilan etti. Bu beyanname bütün galip devletlerin temsilcilerine bildirildi.

İngiliz ve Fransız mandalarına tarafdar olanlar veya Wilson prensiplerinin beyannamesini her hangi bir sebeple yadırgayanlar 7 Aralık’tan başlayarak yayılım ateşi açtılar. Cemiyetin cevabı şu oldu: “Biz Millet adına değil kendi adımıza konuşuyoruz. Taraftar olmayanlar kendi düşüncelerini diledikleri yolda belirtmekte serbesttirler.” Yalman, **a.g.e.**; 323-324.

üzerinde duruyordu.⁹⁰ Tevetoğlu'nun verdiği bilgiye göre, İstanbul'daki İngiliz askeri makamı, cemiyeti "Halide Edip ve Rıza Tevfik'in kurduğu ve Robert Kolej Müdürü Dr. Gates'in desteklediği Wilson Prensipleri Derneği" diye tanımlamaktaydı. 1919 yılı sonlarında İngiltere'nin Türkiye'deki siyasi temsilcisi olan Hohler ise, Aralık 1918'de yazdığı bir mektupta Cemiyet'in önemli olmadığı düşüncesini ifade etmişti.⁹¹

ABD siyasi temsilcisi Heck, 27 Aralık'ta İstanbul'a varmıştı.⁹² Kendisi 30 Aralık'ta ABD'nin İstanbul Komiseri olarak atandı.⁹³ Cavit Bey 15 Ocak 1919 tarihli günlüğünde, Heck ile yaptığı bir görüşmeden bahsetmektedir. Bu görüşmede konuşulanlardan anladığımıza göre İstanbul'daki resmi ABD makamı, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni beş-on kişinin teşkil ettiği ve arkasında ne derecede kamuoyu desteği olduğu kestirilemeyen bir kuruluş olarak görmekteydi.⁹⁴

3.2.1.3.) Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Beyanname ve Muhtıraları

Wilson Prensipleri Cemiyeti maksat ve gayelerini hem Osmanlı kamuoyuna hem de başta Wilson olmak üzere büyük devletlerin idarecilerine duyurmaya çalıştı. Cemiyet sesini Wilson'a duyurabilmek için 5 Aralık 1918 tarihinde bir muhtıra gönderdi.⁹⁵ Cemiyet muhtıradaki gazetelerin çoğunu, çeşitli meslek erbabını ve eğitilmiş aydın

⁹⁰ Akşin, **a.g.e.**; 119. Foreign Office belgelerine atıfla.

⁹¹ Tevetoğlu, **a.g.e.**; 157. Foreign Office belgelerine atıfla.

⁹² **Atı**, 28.12.1918, no 349; 1/1. Haberde yanlışlıkla "Mösyö Fek" yazılmış.

⁹³ Akşin, **a.g.e.**; 118.

⁹⁴ Cavit Bey'in yazdıkları: "(...) Harp esnasında Amerikalılara gösterdiğim muavenet ve teshilattan dolayı beyan-ı teşekkür etti. (...) Wilson Prensipleri Cemiyetinden bahsettim. Bu cemiyeti beş on kişinin teşkil etmiş olduğunu, memlekette bunun için bir temayül mevcut olup olmadığını bilemediğini, bu gibi teşebbüsler için sağlam bir esas lazım geldiğini, bu esasın da efkar-ı umumiye olabileceğini söyledi. Bizim memleketimizi tanıdığı için umumi bir sadaya intizar eylemek muvafık olamayacağını, Türkiye'nin istiklali mahfuz olmak şartıyla Amerika'nın en geniş manasıyla müzaheretini herkesin memnuniyetle kabul edeceğini, buna bir an evvel karar verilmek lazımgeldiğini, çünkü bir müddet sonra devletler arasında harpten evvelki ihtirasat, müfasidat, muhasadat başlayacağını, o zaman kat'i bir adım atmak daha müşkül olacağını söyledim. İngilizlerin şimdiden kendilerine taraftar bir parti bulmakta olduklarını da ilave ettim. Fransa'nın amalinden, memleketin muamelatı iktisadiyesini tahtı inhisara almak istediğinden, fakat Fransa burasını işletmek için muhtaç olduğu sermayeleri ancak Amerika'dan alabileceğinden, o halde Amerika'nın bu sermayeleri bila vasıta göndermesi daha muvafık olacağından bahsettim. Amerika'nın Türkiye'nin imarına, temeddününe çalışmasına Amerika epeyce taraftar peyda olduğunu söyledi." Cavit Bey, **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, cilt I, yayına hazırlayan O. S. Kocahanoğlu, İstanbul, Temel, 2006; 105-106.

⁹⁵ Muhtıranın orijinal metni ve Türkçe çevirisi: Tunaya, **a.g.e.**; 264-270. Ayrıca Tevetoğlu, **a.g.e.**; 171-173.

sınıfından insanları içeren bir hareket olarak tanıtılıyordu. Amerika'nın heterojen bir nüfusu başarıyla uyumlaştırmış olduğundan bahsediliyor, bu konuda benzer bir nüfus yapısına sahip olan Türkiye'nin ırklar ve dinler sorunlarının çözmesi için ABD'den yardım isteniyordu. Muhtıraya göre, Türkiye'nin kendi aydın ve vatansever insanların çabaları gelenekler ve ırk anlaşmazlıkları yüzünden geçmişte olduğu gibi istibdat ile sonuçlanabilecekti. Öte yandan bu iş için çeşitli devletlerden oluşan bir komisyon da yöntem ve amaç farklılıkları yüzünden başarılı olamazdı. Bu yüzden en iyi yol tek bir devletin uzmanlarından oluşacak bir komisyonun belirli bir dönem boyunca sürecek rehberliği idi. Muhtırada cemiyetin amacının bağımsızlığa son vermek olmadığı özellikle vurgulanıyordu. Öte yandan Türkiye halkı gelişmemiş ve geri bir halk olarak tanımlanıyor, bu halkın uluslar ailesinin “şerefli bir üyesi” haline gelmesi için bir terbiye dönemine ihtiyaç olduğu ifade ediliyordu. Muhtırada, saltanatın ve meşrutiyetin korunmasına, gayrimüslimlerin haklarına dair kayıtlar düşüldükten sonra esas talep ifade ediliyordu: Bir Amerikan Başdanışmanın, Amerikalı uzmanlardan oluşacak kadrosuyla birlikte, Maliye, Tarım, Endüstri, Ticaret, Bayındırlık, İmar ve İskan Bakanlıklarına atanması ve bu başdanışmanın bir yandan reformlar başlatması, diğer yandan toplumsal refah ve kamu çıkarının gerektirdiği ahenkli bir bütün oluşturacak kararlar vermesi. Muhtıraya göre, yerlilerin bu kararları vermesi, çeşitli siyasal akımlar yüzünden engellenmekteydi. Aynı Başdanışman yargı reformu için ise uygun gördüğü ülke veya ülkelerden gelecek uzmanlarla bir komisyon kuracak ve Türk hukukunu modernleştirecekti. Muhtıra jandarma ve polisin de bir Amerikalı Baş Müfettişin denetimi altına alınmasını öneriyordu. Yine bir Amerikalı uzmanlar kurulu hapishaneleri ıslah etmeliydi. Bakanlıkların yanı sıra bütün vilayetlerde de yerel yönetimi reforme etmek görevine haiz birer Amerikan Baş Müfettiş kadrosuyla beraber bulunacaktı. Bu şekilde düzenlenecek olan Amerikan rehberlik ve yönetimi (inatruction) en az 15 sene, en fazla 25 sene sürecekti. Bu süre zarfında Türkiye'nin tam tarafsızlığı kabul edilecek ve uluslararası garantilerle desteklenecekti. Türk İmparatorluğu'nun sınırlarının belirlenmesi işi ise muhtırada Paris Barış Konferansı'na havale edilmekteydi. Bu şekilde dokuz madde altında talepler ve esaslar belirlenmiş oluyordu.

Muhtırada dikkati çeken unsurlar, iç politik çekişmelere karşı duyulan bir usanma ve ümitsizlik, yabancı uzmanlara verilen büyük önem ve ABD'nin hem Türkiye'de hem de genel olarak dünya barışında idealist ve insani bir rol oynayacağına duyulan büyük güvendir. Muhtırada bir yandan vesayet yönetimi reddedilerek bağımsızlığın korunacağı vurgulanıyor, bir yandan da Amerikalı uzmanlara ülke yönetiminde ciddi bir rol veriliyordu. ABD'nin Avrupa devletleri gibi emperyalist olmadığı şeklinde bir inanış⁹⁶ olmaksızın böyle bir program hazırlanamazdı. Muhtıraya yansıyan belli başlı beklenti ve inançlar, zaman içerisinde karşılıksız çıkmıştır.

Clemanceau'ya gönderilen 17 Aralık tarihli muhtıra ise daha kısaydı ve uluslararası yönetimin tehlikelerinden bahsediyor, ABD'ye yapılan başvuru ile ilgili İtilaf devletlerini bilgilendiriyordu.⁹⁷ Wilson'a gönderilen muhtıranın birer suretinin ve birer özel mektubun cemiyet tarafından Clemanceau'nun yanı sıra İngiltere ve İtalya Başvekillerine de gönderildiği yolunda bir haber basında yer almıştır.⁹⁸ Daha sonra da muhtıranın Wilson'a ulaştığı bildirilmiştir.⁹⁹

Wilson Prensipleri Cemiyeti 6 Aralık'ta belli başlı Osmanlı gazetelerinde yayımladığı bir beyanname ile Osmanlı kamuoyuna da kuruluşunu ve siyasi çizgisini bildirdi.¹⁰⁰ Bu beyannamede cemiyet kendini “muhtelif Türkçe gazetelerin mümessillerinden ve memleketin diğer bazı mütefekkirlerinden mürekkep bir heyet” olarak tanıtmıştı. Bu heyet “müdavele-i efkar” ile bazı bakış noktaları ortaya çıkarmıştı. Bunlar beş madde halinde açıklanıyordu:

1. Memleketin Cemiyet-i Akvam'ın eşit hukuku haiz bir üyesi ve devletler arası ilişkilerde belli başlı bir etken olabilmesi için uzmanlaşmış bir hükümet makinesine sahip olması ve kendi ihtiyaçlarına göre gelişmesi,

⁹⁶ Zekeriya Sertel anılarında Halide Edip Hanım'ın iyi niyetle ve ABD'nin emperyalist olmadığı yanılışıyla hareket ettiğini anlatmıştır. SSCB'nin Ankara temsilcisi Aralov da benzer bir değerlendirmede bulunmuştur. (Aktaran: Tevetoglu, **a.g.e.**; 170-171, 185-186.)

⁹⁷ Muhtıranın orijinal metni ve Türkçe çevirisi: Tunaya, **a.g.e.**; 261-264.

⁹⁸ **Ati**, 22.12.1918; no 343; 4/3.

⁹⁹ **Vakit**, 31.12.1918; no 428. Aktaran: Erol, **a.g.e.**; 45.

¹⁰⁰ Beyannamenin tam metni için: Kaya, **a.g.e.**; 210-212.

2. Bütün ahalinin (burada özel olarak Gayrimüslimler kastediliyor) Osmanlı vatandaşı sıfatıyla memleket yönetimine eşit haklar ve vazifeler ile katılması, ahalinin güven ve mutluluklarını sağlayacak şartların sağlanması,
3. Kamuoyunun bir kısmı Osmanlı aleyhinde olan ABD ve İtilaf devletlerine güven verilmesi,
4. Siyasi ve iktisadi bağımsızlığın temini, yabancı sermayenin ülkeye siyasi değil iktisadi bir esas üzerine girmesi, iktisadi nüfuz alanlarına gerek kalmaması ve iç işlere karışılmaması için güçlü bir set oluşturulması,
5. Haysiyete muvafık ve ABD ile İtilaf devletleri tarafından da kabul edilebilir bir programla ortaya çıkılması ve böylece gurur kırıcı murakabe ve vesayet tekliflerine mahal bırakılmaması.¹⁰¹

Beyannamede daha sonra, bu maksatlar için Amerikalı uzmanlardan oluşacak ıslahat heyetlerinin getirilmesinin barış müzakerelerinden önce Avrupa devletlerine ve ABD'ye önerilmesinin uygun görüldüğü bildirilmektedir. Daha sonra reformlar için kabul edilen esaslar sayılmaktadır. Bu çerçevede sayılan dokuz esas, Wilson'a gönderilen muhtıradakiler ile aynıdır.

Yerli kamuoyuna duyurulan beyanname, yabancı liderlere gönderilen muhtıraya göre siyasi ve iktisadi bağımsızlık meselesine daha fazla vurgu yapmaktadır. Bununla beraber yabancı liderlere iletilen muhtıra ile Osmanlı kamuoyuna duyurulan beyanname, önerilerin esası açısından bir fark göstermemektedir. Öte yandan Wilson'a gönderilen muhtırada yer alan iç politikaya ve yerlilerin ülkeyi yönetebileceğine dönük ümitsizlik vurgusu Osmanlı kamuoyuna sunulan beyannameye yansımamıştır.¹⁰²

3.2.1.4.) Basında Wilson Prensipleri Cemiyeti

¹⁰¹ Bu beş madde cemiyetin Nizamname-i Esasisi'nde de aynen yer almaktadır. (Tunaya, **a.g.e.**; 256-257)

¹⁰² Mine Erol (**a.g.e.**;45), Osmanlı kamuoyunun Wilson'a cemiyet tarafından muhtıra gönderildiğini bildiğini ama muhtıranın içeriğini bilmediğini yazmıştır. Kamuoyuna muhtıranın içeriğinin aynen yansıtılmadığı doğrudur ama muhtırada yer alan taleplerin aynen beyannamede de yer aldığını göz ardı etmemek gerekir.

3.2.1.4.1.) Ahmet Emin Bey'in Vakit Gazetesindeki Makaleleri

Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey, cemiyetin fikirlerinin oluşumuna Halide Edip Hanım'la¹⁰³ beraber en çok etkide bulunan kişiydi. Ahmet Emin Bey'in cemiyetin kuruluşundan önceki üç aylık dönemde **Vakit** gazetesinde yayımlamış olduğu başmakaleler incelendiğinde, cemiyetin fikrinin oluşumunda oynadığı rol açıkça anlaşılabacaktır. Ahmet Emin Bey, diğer başyazarlara kıyasla çok daha az iç politikayla ilgileniyor, iç politikanın siyasi kamplaşmalarıyla arasına mesafe koymaya özen gösteriyordu.¹⁰⁴ Makaleleriyle ağırlıklı olarak dış politikaya yoğunlaşıyor, özellikle de ABD'nin savaştan sonra değişen konumunu işliyordu.¹⁰⁵ Yukarıda cemiyetin üyelerinin ağırlıklı olarak gazeteci olduğu ifade edilmişti. Bu terekküp tarzı, Ahmet Emin Bey'in Osmanlıların nazik vaziyeti karşısında ülke gazetecilerini birlik olmaya davet ettiği makalelerle beraber ele alınmalıdır.¹⁰⁶ Kendisinin iç politika kamplaşmaları ile arasına mesafe koyması, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kendini siyaset üstü tanımlaması ile beraber düşünülmelidir. Yine Ahmet Emin Bey bir makalesinde Filipinler örneği üzerinden giderek bağımsızlık ve hakimiyet-i milliye prensipleri ile ABD yardımını bağdaştırmaya çabalıyordu.¹⁰⁷ Ahmet Emin Bey hatıratında "İstikbal Düşünceleri" başlıklı makaleleri ile "Amerika ile işbirliği fikrini" ortaya attığını belirtmiştir.¹⁰⁸

¹⁰³ Halide Edip Hanım'ın **Vakit** gazetesinde yayınlanan iki makalesi cemiyetin bakış açısını hazırlayıcı nitelikte olmuştur: "**Wilson'ın Şartları Karşısında**", **Vakit**, 22.10.1918, no 358; 2/1, "**Suriye'de Türk**", 10.11.1918, no 377; 1/1.

¹⁰⁴ Ahmet Emin'in iç politikaya ve fırkacılığa nasıl baktığı konusunda şu iki makalesine bakılabilir: "**Bizde Fırkacılık**", **Vakit**, 15.10.1918, no 351; 1/1, "**Kelime Mücadelesi**", **Vakit**, 27.10.1918, no 363; 1/1.

¹⁰⁵ ABD'nin savaştan sonraki konumu ile ilgili bir makale: "**Cihan Diktatörlüğü**", **Vakit**, 12.10.1918, no 348; 1/1. Bu makale birinci bölümde ele alınmıştı.

¹⁰⁶ "**Ziya Yerine Sis**", **Vakit**, 07.11.1918, no 374; 1/1.

¹⁰⁷ "**Hakimiyet-i Milliye**", **Vakit**, 12.11.1918, no 379; 1/1.

¹⁰⁸ Yalman, a.g.e.; 323. Makalelere göre Türkiye'nin geleceği konusunda dikkate alınması gereken beş husus şunlardır: Birincisi, koruma, vasilik ve denetim gibi yabancı müdahalelerin önüne geçmek, yabancı sermayesini siyasi değil iktisadi bir esas üzerine sokmak. İkincisi, maddi ve manevi çöküş, nüfus azalması gibi dertlerden kurtulmak için köklü bir reform programı uygulamak. Üçüncüsü, Osmanlıların yapabileceği reformlara inanmayan ve ahalinin hukukundan endişe duyan Avrupa ve Amerika'ya güven vermek. Dördüncüsü, unsurlarda güven ve inanç yaratmak. Beşincisi, memleketin büyük devletlerin çekişme ve rekabet konusu olmasına son vermek. Reform için gereken uzmanların Avrupa'dan değil de Amerika'dan getirilmesi için makalelerde öne sürülen nedenler ise şunlardır: Birincisi, Panama, Küba ve Filipinler'deki ıslahat deneyimi ve ABD'li muavenet heyetlerinin çalışmaları. İkincisi, ABD'nin Osmanlı'dan uzak olması ve sınırları dışında siyasi emeller gütmemesi. Üçüncüsü, ABD'nin medeni fikirlerin savunucusu olması ve büyük bir ekonomik ve siyasi gücü

Söz gazetesinde Darülfünun'da öğretim görevlisi olan Mehmet Emin (Yerişirgil) ve Ahmet Cevat (Emre) Bey'lerin açık bir mektupla Ahmet Emin Bey'e cemiyetin programı hakkında sorular sormaları¹⁰⁹ ve Ahmet Emin Bey'in bunlara verdiği cevap, cemiyetin çizgisi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Öğretim görevlilerinin soruları şunlardı:

1. Müşavir ve müfettişlere verilecek geniş yetkiyi bakan ve valiler sınırlayabilecek miydi? Eğer öyle ise bunların önceki yabancı uzmanlardan ne farkı olacaktı? Eğer öyle değilse müşavirler bakan, müfettişler vali hükmüne sahip olmuş olmayacak mıydı? Bu yetkileri düzenleyecek ve 15-25 yıl boyunca yürürlükte kalacak kanun, kapitülasyon tipinde bir taahhüt altına girmeden mümkün olabilecek miydi?
2. Bakanlıklarda ve vilayetlerde gereken reformu kararlaştırmadan ve kesin bir program çıkarmadan Avrupa kamuoyu teklifi ciddiye alacak mıydı?
3. Yabancılar geniş yetki, yerlilere sınırlı yetki tanınması kendi kendini idareye alışma için kolaylık sağlar mıydı? Yerli uzmanlara geniş yetki sağlanması daha iyi olmaz mıydı?
4. Yabancı uzman kullanımı her hükümetin hakkı idi. Ama 15-25 sene sürecek geniş yetkiler hakimiyet-i milliye ile ters düşmez mi?
5. Cemiyetin programı ile Wilson nazariyatının her milletin kendi mukadderatına hakim olması, ancak serbestçe hakimiyetini kullanabilen hükümetlerin Milletler Cemiyeti'ne girebilmesi, Türklerle meskun yerlerde Türk

kontrol etmesi. Dördüncüsü, İngiliz ve Fransızların Osmanlı'nın hukukuna saygılı olanlarının da Avrupalıların rekabetinin önüne geçmek için Osmanlı'da ABD'nin sorumluluk almasını istemeleri. Beşincisi, Avrupalıların iktisadi çıkarlarının ABD'nin kendi hesabına fayda sağlamasının önüne geçeceği inancı. Altıncısı, ABD'li uzmanların işlerin iç yüzünü öğrenmesi ve böylelikle haksız kışkırtmaların boşa çıkması. **“İstikbal Düşünceleri-I”, Vakıf, 30.11.1918, no 397; 1/1, “İstikbal Düşünceleri-II”, Vakıf, 01.12.1918, no 398; 1/1. Ayrıca: Tevetoğlu, a.g.e.; 161-163.**

¹⁰⁹ **Söz**, 20.12.1918, no 38; 1. Aktaran: Tevetoğlu, a.g.e.; 175-176.

hakimiyetinin sınırlanmaması, gayrimüslimlerin hükümet yönetimine katılması ve gelişme ve kalkınma serbestliği gibi esasları arasında çelişki yok muydu?

Ahmet Emin Bey bu sorulara “Hakikati Görmek Cesareti” başlıklı bir makale ile cevap verdi.¹¹⁰ Ahmet Emin WPC’nin kurucusu ve yöneticisi olmadığını ancak hararetli bir taraftarı olduğunu belirtmişti. Soruları bu yüzden şahsi düşünceleri ile cevaplandıracaktı. Cemiyetin ortaya koydukları kamuoyu adına değil, ilgili kişiler adına idi. Aksi yönde düşünenler uygulanabilirliği olan başka bir program ile kamuoyunu kendi fikirlerine çevirmeye çalışabilirdi. Ahmet Emin Bey’in sorulardan çıkardığı sonuç, programın istiklali sınırlayacağı endişesinin ön planda olduğu idi. Halbuki cemiyetin gerçek amacı istiklalin zarar görmesini engellemekti. Ahmet Emin Bey’e göre yüzleşilmesi gereken gerçek şuydu ki, Tanzimat’tan beri Osmanlı Devleti’nin istiklali sözde bir istiklal idi. Kapitülasyonlar yabancıları imtiyazlı bir sınıf haline getirmiş ve ülkenin iktisadi gelişimini engellemişti. Meşrutiyetin ilanından sonra işler iyileşecek yerde kötüleşmişti. Savaşın ilanından bir-iki ay önce doğu vilayetlerine geniş yetkili bir yabancı müfettiş atanması ve Ermeniler için Kanun-ı Esasi dışında müsaadeler tanınması kabul edilmişti. Aynı sıralarda Fransa’da imzalanan borç andlaşması memleketi açıkça yabancı ekonomik nüfuz bölgelerine ayırmıştı. Savaşın yarattığı ortamdan istifade ile kapitülasyonlar kaldırılmıştı ama bunu Osmanlı Devleti’nin müttefikleri bile zorlukla kabul etmişti, İtilaf devletleri halen bu kararı tanımamaktaydı. Savaş boyunca Osmanlı Devleti Almanya ve Avusturya’dan eşit bir devlet muamelesi görmemişti.

Ermeni meselesi, Osmanlıların dahil olmasının savaşı uzatması, eski dini taassuplar ve menfaatler yüzünden İtilaf devletleri Osmanlı’ya karşı intikam hisleri ile doluydu ve eski müttefikler Osmanlı’nın çıkarlarını gözetebilecek durumda değildi. Bu durumda başlıca dayanak Wilson Prensipleri’nin tam olarak uygulanması idi. 12. maddenin hareket serbestliğini sınırlandıracak şekilde yorumlanacağı muhakkaktı.

¹¹⁰ “Hakikati Görmek Cesareti”, *Vakit*, 21.12.1918, no 418; 1/1. Makalenin sadeleştirilmiş metni için: Tevetoğlu, a.g.e.; 176-179.

Ahmet Emin Bey'e göre bu aleyhteki koşullara rağmen bağımlılıklardan kurtulup istiklal elde edilse bile sermaye yetersizliği, ideolojik birlikten yoksun seçkinlerin yetersizliği gibi koşullar yüzünden eksiklikler giderilemezdi. Kalkınma için gereken para ve sermaye bulunamazdı. Ahmet Emin Bey açıkça Osmanlı seçkinlerini yeteneksiz, tembel ve sayıca yetersiz buluyordu. Bu durumda yabancı uzmanlar davet etmekten başka yapacak bir şey yoktu. Bu talebi barıştan önce yapmak, uluslararası kamuoyunda güven uyandıracaktı. ABD tarafsız, Osmanlı'dan uzak, siyasi yoldan ekonomik çıkarlar sağlamaktan çekinen, ortaya koyduğu prensiplerle kendini tüm medeniyet alemine karşı bağlamış ve sermaye stoğu geniş bir güç idi. Uzmanlarla bakanlar arasında yetki paylaşımı sorunu vasilik sistemine ait bir sorun idi. Ahmet Emin Bey vasilik sistemi ile terbiye sistemini birbirinden ayırıyor, ikincisini savunuyordu. Ahmet Emin Bey'e göre bir bakan, bakanlığı içerisinde bulunan yetenekli uzmanlar tarafından verilen kanuna uygun bir kararı onaylamalı ve uygulamalı idi. Yabancı uzmanların bulunması bir türlü yerine getirilemeyen bu işleyişin yerleşikleşmesini sağlayacaktı. Ayrıntılı reform programları ise ancak uzmanların gelişinden sonra hazırlanabilirdi. Türk uzmanların bulunduğu sahalarda Türk uzmanlara görev verilmeliydi ama bu uzmanlar yeterli değildi. Programda önerilenler, hakimiyet-i milliye hakkının devri anlamına gelmezdi. Amaçlanan barıştan önce, ihtiyaçları samimi bir surette ortaya koyup İtilaf ve Amerika kamuoyunu kazanmaktı.

Görüldüğü gibi Ahmet Emin Bey'in makaleleri cemiyetin fikirlerinin oluşumunu ve gelişimini izlemek için önemli birer kaynaktır. Ahmet Emin Bey mütareke döneminin ilerleyen günlerinde Damat Ferit Paşa ve İngilizler tarafından tehlikeli görülerek Malta'ya sürülmüş, sürgün dönüşünde de Ankara'ya geçerek milli mücadeleye katılmıştır. Amerikan mandasını açıkça telaffuz ederek savunduğuna dair bir kayıt herhangi bir kaynakta tespit edilememiştir.¹¹¹

¹¹¹ Yalman'ın bu konuda kendini savunmak için yazdıkları: Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim II**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970; 21-22, 41-43, 47-48. Öte yandan Halide Edip Hanım Wilson Prensipleri Cemiyeti dağıldıktan sonraki bir tarih olan 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektup ile açıkça ABD mandasını savunmuştur. Mektubun tam metni için: Tunaya, **a.g.e.**; 257-260.

3.2.1.4.2.) İttihatçı Muhalifi Gazetelerin Eleştirileri

Wilson Prensipleri Cemiyeti çatısı altında Ali Kemal Bey ve Refik Halit Bey gibi iki İttihatçı muhalifi de vardı. Ne var ki yukarıda da anlatıldığı gibi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kendini konsolide etmeye başladıktan bir süre sonra bu şahıslar cemiyetin fikirlerinden uzaklaştılar ve İngiltere'nin rolüne öncelik veren bir çizgiye geldiler. Genel olarak İttihatçı muhalifi basın ise Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne ilk günlerden itibaren muhalefet etmiştir. Aşağıda İttihatçı muhalifi **Söz**, **Serbesti** ve **Türkçe İstanbul** gazetelerinin Wilson Prensipleri Cemiyeti aleyhtarlığı üzerinde durulacaktır.

7 Aralık 1918 tarihli **Söz** gazetesi, kimi gazeteler tarafından Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin terekübü için “umum Türkçe gazetelerin erkanından ibaret” tanımının kullanılmasına tepki gösteriyordu. **Söz** gazetesinin değerlendirmesine göre, kendilerine haber verilmediğinden veya fikir ve içtihadı katılmadıklarından işin dışında kalmışlardı. **Söz** gazetesi temsilcileri cemiyete dahil olmadığı halde bütün Türkçe gazeteleri bağlayıcı bir imza kullanılması sert bir biçimde eleştirilmekteydi.¹¹² **Söz** gazetesi bundan bir gün sonra Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne ait beyannameye imza atmalarının teklif edildiğini bildiriyor, bunu “garip bir teklif” olarak değerlendiriyordu. Gazetenin bu cemiyetin ne teşekkülünden ne de içtimandan haberi yoktu, bu yüzden de imza vermeyi reddetmişlerdi.¹¹³ **Söz** gazetesinin bu tepkilerinde gazetecilik camiasından dışlanmaya gösterilen öfke, cemiyetin ideolojik çizgisine gösterilen yadsımadan daha ön plandadır. **Söz** gazetesinin henüz yirmili sayılarını çıkarmakta olan bir gazete olduğunu da göz önünde bulundurursak bu tepki daha da anlaşılır bir hale gelir. Darülfünun müderrislerinden Ahmet Cevat ve Mehmet Emin Beyler'e ait yukarıda alıntıladığımız cemiyet programına ilişkin sorular ise istiklal kaygısı içeren daha ideolojik bir itirazı barındırmaktaydı.

Serbesti gazetesi ise, Dahiliye Nezareti'nin beyannameyi ihbar kabul ederek Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne karşı harekete geçmesini talep etmekteydi. Gazete, Mevlanzade Rifat Bey'in kaleminden **Söz** gazetesinin protestosunu destekliyor,

¹¹² “Wilson Prensipleri ve Matbuat”, **Söz**, 07.12.1918, no 25; 1. Aktaran: Tevetoğlu, a.g.e.; 157-158.

¹¹³ “Garip Bir Teklif”, **Söz**, 08.12.1918, no 26; 1. Aktaran: Tevetoğlu, a.g.e.; 158.

memleket ve matbuat namına hareket etmeye cüret eden cemiyet üyeleri için “Türk değilsiniz, Osmanlı değilsiniz, değilsiniz, değilsiniz” diye yazıyordu. Mevlanzade Rıfat Bey’e göre cemiyetin savunduğu fikir sakim bir fikir idi, yani hastalıklı, yanlış ve savunanı güvenilir olmayan bir fikir idi.¹¹⁴ Bu tepkiyi biraz daha anlaşılır kılmak için Mevlanzade Rıfat’ın politik yelpazedeki konumunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kendisi sert bir İttihat ve Terakki muhalifidir ve Wilson Prensipleri Cemiyeti içerisinde de İttihat ve Terakki geçmişinden gelen kişiler ve koyulaşan İttihatçı aleyhtarlığına daha temkinli yaklaşan kimseler ağırlıktadır.¹¹⁵ Mevlanzade Rıfat’ın daha sonra kaleme aldığı anılarına göre, erken mütareke döneminde İttihat ve Terakki mensupları, iktidarı muhaliflerine kaptırıp kendilerini ezdirmemek için büyük devletlerden birinin himayesine sığınma yolunu tercih etmiş, sonunda Amerikan mandasında karar kılmış ve bunu hararetle talep etmeye başlamışlardı. Böylece vatan sevgilerinin sahte olduğu ortaya çıkmış idi.¹¹⁶ Mevlanzade Rıfat’ın cemiyete yaptığı eleştiriler politik konumunun ve etkinliklerinin bağlamında değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Kendisinin eleştirileri cemiyete karşı basının gösterdiği milliyetçi bir tepki gibi sunulmamalıdır.

16 Aralık 1918 tarihli **Türkçe İstanbul** gazetesinde Sait Molla imzalı bir yazıda, Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin kurucularının bir kısmı aleyhinde ifadeler bulunuyordu. Sait Molla’ya göre, Almancılar ile İngilizciler arasındaki kavga, kendisi gibi İngilizciler lehine sonuçlanmıştı. Türkiye’yi ABD değil, İngiltere kurtarabilirdi. Amerika’ya duyulan saygı, İngiltere’ye duyulan sevgiye zarar vermezdi. Bu yazıdan

¹¹⁴ **Serbesti**, 09.12.1918, no 169; 1, no 170; 1. Aktaran: Tevetoğlu, **a.g.e.**; 158.

¹¹⁵ Refik Halit Karay anılarında kendisinin ve Ali Kemal’in cemiyet toplantısında İttihatçılar arasında yalnız kaldığını anlatmaktadır. (Aktaran: Tevetoğlu, **a.g.e.**; 155-156.) Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu iki zat takip eden süreçte Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılarak ABD’den ziyade İngiltere’ye yakın bir siyasi çizgiyi benimsemişti. Wilson Prensipleri Cemiyeti üyeleri içinde Yunus Nadi Bey gibi eski İttihat ve Terakki üyeleri yer almaktadır. Yukarıda alıntıladığımız günlüğünden Cavit Bey gibi önemli İttihatçıların da cemiyetin çizgisine yakın olduğunu anlıyoruz. Ahmet Emin Bey ve Celal Nuri Bey İttihatçı değillerdi ama İttihatçılara karşı oluşturulan intikamcı linç dalgası ile aralarına mesafe koymaya özen gösteriyorlardı. (Kocaoğlu, **a.g.e.**; 178-180) Ahmet Emin Bey bu yüzden İttihatçılık ile suçlanmış ve bir makalesinde ülkenin geleceğinden endişe duyan herkesin İttihatçı diye damgalandığından yakınmıştı. (Ahmet Emin, “**Yeni Müdahale**”, **Vakit**, 13.11.1918, no 380; 1/1.) Aynı vurgu hatıratında da vardır: Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz I**; 312.

¹¹⁶ Mevlanzade Rıfat, **İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İçyüzü**, İstanbul, Yedi İklim Yayınları, 1993; 255-256. Mevlanzade Rıfat’ın, 24 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde ordu komutanlarını haydutlukla suçlaması, Mustafa Kemal Paşa’nın şimşeklerini üzerine çekmişti. (Sarhan, **a.g.e.**; 183-185.) Kendisi ileride milli mücadeleye de, Cumhuriyet’e de muhalefet etmiştir.

anlaşıldığı kadarı ile İttihatçı muhaliflerinin Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni eleştirmelerinin bir sebebi de, asıl ümidi İngiltere'ye bağlamış olmalarıdır.¹¹⁷

3.2.1.4.3.) Minber Gazetesinin Eleştirileri

Minber gazetesi Wilson Prensipleri'ne büyük önem veren bir gazete olmasına rağmen, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin beyannamede öngördüğü programı yayınladığı iki başmakale ile tenkit etmiştir. Bunlardan birincisi 7 Aralık 1919 tarihli ve İsmail Hami¹¹⁸ imzalı “Temelsiz Bir Bina” başlıklı başmakale,¹¹⁹ diğeri ise 9 Aralık tarihli imzasız “Avrupa Rekabeti Karşısında Amerika'ya İltica Doğru mudur?” başlıklı başmakaledir.¹²⁰

İsmail Hami Bey, “Temelsiz Bir Bina” başlıklı makalesinde Wilson Prensipleri'nin esas öneminin, barışın kurulmasına tesir etmesi ihtimalinden ileri geldiğini düşüncesini ifade etmekteydi. Yaklaşan sulh kongresinin Viyana Kongresi gibi bir müsamere olmanın ötesine geçebilmesi buna bağlıydı. Dolayısıyla prensiplerin önemi esas olarak harici idi. İsmail Hami'ye göre Wilson Prensipleri Cemiyeti, prensipleri barışa tesir etmesi yönünden değil, dahili program yönünden ele alarak hata yapmaktaydı. Çünkü dahili program ancak barıştan sonrasının konusu olabilecekti. İsmail Hami Bey, cemiyetin ortaya koyduğu programın içerdiği maksatları hoş bulmaktadır, ne var ki cemiyetin ne olacağı belli olmayan bir barış sonrası ortam için programlar yazarak temelsiz bir bina inşa ettiğini düşünmektedir. İsmail Hami Bey'e göre o an için yapılması gereken milli talepleri programlaştırmaktı. Belli ki Osmanlıların barış şartlarını dayatacak gücü yoktu. Ama milli taleplerin netleştirilmesi ve programlaştırılması barışın kuruluş biçimine tesir edebilecekti. Bu

¹¹⁷ A.e.; 64.

¹¹⁸ İsmail Hami (Danışmend) Bey, Sivas Kongresi'nde ABD mandasını destekleyen delegeler arasında yer almıştır. (Akşin, a.g.e.; 123.) Bu da şunu gösterir ki, Osmanlı kamuoyu manda kavramı ile tanıştıktan sonra kimi Wilson Prensipleri Cemiyeti üyeleri mandaya karşı çıkarken, vaktinde cemiyeti eleştirmiş olan kimileri de manda taraftarı olmuştur. Demek ki manda taraftarlığının tek kaynağı Wilson Prensipleri Cemiyeti değildir, kaynak Osmanlı kamuoyunun genel ruh halidir.

¹¹⁹ **Minber**, 07.12.1918, no 36; 1/1. Makalenin Latin harflerine çevrilmiş tam metni: Kaya, a.g.e.; 105-108.

¹²⁰ **Minber**, 09.12.1918, no 38; 1/1. Makalenin Latin harflerine çevrilmiş tam metni: Kaya, a.g.e.; 111-114. Bu iki makalenin kısa özeti ve değerlendirmesi için: Akşin, a.g.e.; 123.

milli talepler ise Tevfik Paşa hükümetinin eski kafalı Bab-ı Ali memurlarından mürekkep bir komisyon tarafından oluşturulamazdı. Bu çağın gerekleri ile uyumlu olmazdı. Bu milli talepler mümkün mertebede milletin katılımı ile belirlenmeliydi, taleplerin tayininde meclis ve efkar-ı umumiye işin içine katılmalıydı. Dolayısıyla Wilson Prensipleri gibi isabetli bir isim taşıyan bir cemiyetin de, diğer bütün cemiyetlerin de, çağa uygun bir biçimde milletin taleplerini belirlemek ve bu talepler ile barış görüşmelerine tesir etmek amacına kilitlenmesi gerekmektedir.¹²¹

Yer yer sansürlenmiş olan “Avrupa Rekabeti Karşısında Amerika’ya İltica Doğru mudur?” başlıklı başmakale ise daha köklü bir itiraz dile getirmekte, açıkçası **Minber**’in prensipleri genel olarak ele alış tarzı ile de bir miktar ters düşmekteydi. Kimliği meçhul yazar, Wilson Prensipleri’nin öngördüğü milli ve insani esasların barışı “hemen yarın” belirleyebilecekmiş gibi bir beklentinin gazetelerde yer aldığını ifade etmekteydi. Bu beklentiye sahip olan mütefekkirler Osmanlı’nın geleceğini bu esaslar üzerinden biçimlendirmek için bir araya gelmişler ve Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni oluşturmuşlardı. Yazara göre bu girişim, “diğer bir çok işlerimiz gibi menşeiyle neticesi arasında tasavvurdan ibaret bir rabitanın ebediyen düğümlenip kaldığı bir ikamete mahkum” olmamalıydı. Makalede milliyet meselelerinin ilk defa Wilson Prensipleri ile ortaya çıkmadığı, uzun yıllardır siyasi ve toplumsal olayları etkilediği ifade ediliyordu. Milliyet meselelerinin ve ekalliyetler meselesinin Osmanlı barışını da ilgilendirdiği muhakkaktı. Peki ama barışı sadece milliyet esasları mı belirleyecekti? Milli ihtiraslar işin içine hiç mi karışmayacaktı? Avrupa dengelerinin, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının hali ne olacaktı? Yazara göre milliyet esaslarının yanı sıra, karşılıklı milli menfaatlerden kaynaklanan pek çok gizli ve pürüzlü mesele, barış müzakerelerinin zeminini hazırlamaktaydı. Bu birbiriyle uyuşmayan maksatları uzlaştıracak tek kuvvet de “muvaazene-i tavizat” idi. Aşağıdaki paragraf yazarın cemiyet programına itirazının özünü oluşturmaktadır:

¹²¹ İsmail Hami Bey **Minber** gazetesi kapandıktan sonra, 10 Şubat 1919’dan itibaren çıkmaya başlayan Memleket gazetesinde başyazarlık yapmaya başladı. 24 Şubat’ta bu gazetede Ahmet Emin Bey ile Ali Kemal Bey’in aynı cemiyetin çatısı altında bulunmasını, dünyanın başka bir yerinde görülemeyecek bir tuhaflık ve mezhep genişliği olarak değerlendirmiştir. (Sarıhan, **a.g.e.**; 126, 146.)

“(...) Bu tabi rekabetler arasında bizim gibi zayıf milletler en evvel tutunacakları noktayı tayin etmek sayesinde ki siyasi varlıklarını kurtarırlar. Bu düstur dün için ne ise bugün için yine öyle olacaktır. O halde biz muvazene-i akvama ehemmiyet vermeksizin memleketin menabi-i istihsalatını, ahalinin vesait-i irfanını, hükümetin istişari idaresini bu yahut şu milletin adamlarına tevdi edebilir miyiz? Mesela hep birleşsek de Amerika’ya böyle bir teklifte bulunsak Hükumat-ı Müttehide Aksa-i Şark sahasında aradığı inkışafatı bırakıp da ona karşı Türkiye’nin kendisine temin edeceği menafî ile iktifa edebilir mi?”

Meçhul kimlikli yazara göre ABD büyük bir sanayi gücü olduğu gibi büyük bir zirai güç idi ve 400 milyon Çinlinin gıda pazarına göz koymuştu. ABD hem Uzak Asya’da hem de Yakın Asya’da tüm menfaatleri kendine hasredemezdi, buna elbet diğer devletler muhalefet ederlerdi. Yazar şunu demek istiyordu ki, ABD ile İtilaf devletleri arasında karşılıklı tavizlere dayanan bir güç dengesi mevcuttu ve ABD için Osmanlı coğrafyasından ziyade Pasifik’teki ve Uzak Doğu’daki iktisadi çıkarları önem taşıyordu. Dolayısıyla Osmanlıların talebi ile ABD taviz dengesini tehlikeye atmaz, hem Pasifik’te, hem Osmanlı coğrafyasında menfaat takip edemezdi. Bu yüzden Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin programına yazar muhalefet ediyordu.

Yazarın programa itirazının bir diğer sebebi ise, ABD nüfuzuna bu düzeyde tuhaf bir davetiye çıkarılmasının ister istemez uluslararası rekabeti tetikleyeceği çekincesi idi. Böyle bir sonuç cemiyetin arzularının dışında da olsa muhtemel idi, bu yüzden böyle bir talebi şimdiden ileri sürmek yazara göre abes kaçıyordu. Yazar, Bosna Hersek’in Avusturya’ya ilhakı tecrübesine dayanarak bir uyarıda bulunmaktaydı. Fakat yazının bu kısmı büyük oranda sansürlenmiş olduğu için örneğin içeriği tam olarak anlaşılamamıştır. Yazara göre, Bosna-Hersek meselesinde Osmanlılar, meşrutiyet sarhoşluğunun da etkisi ile fes boykotajı gibi işlerle meşgul olmuş, haklarında işleyen müzakere süreçlerine müdahale etmek için ciddi bir teşebbüste bulunmamıştı. Anlaşılan o ki, yazar Wilson Prensipler Cemiyeti’nin girişimini de fes boykotuna benzetmekte, bu gibi işler yerine barış müzakerelerine ciddi bir müdahaleyi

savunmaktaydı. Bu tepki, İsmail Hami Bey'in makalesindeki tepki ile de tutarlı görünmektedir. Makale şu paragraflar ile sona eriyor:

“(…) Bugün Avrupa’da bir Cermen kuvveti yok. Rusya da yok. Fakat onların yerine Hükümet-ı Müttehide kaim oldu. Menafi-i iktisadiyemizden, mülkümüzden hangi tarafa müspet bir fedakarlık gösterirsek öte taraf tavizat talebinde bir an, bir dakika gecikmez. Bunu nazar-ı dikkatte tutmalıyız.

Wilson Prensipleri Cemiyeti o prensiplerin yalnız milliyetlere ait cihetlerini memleketimizde tatbika teşebbüs etse, siyasi rekabetlere meydan verecek maksatları programından çıkarsa öyle zannederiz ki daha doğru, daha musib bir harekette bulunmuş olur.

Siyasi muvazenetler sayesinde yaşayacak hükümetler bilhassa böyle karışık zamanlarda hiçbir tarafa meyletmez! Onlar için bazı kere ittifak bile muzırdır. Biz memleketimizin kuvva-i istihsalatını işletmek ve idaresini düzeltmek hususunda müterakki milletlerden ayrı ayrı müstefit olmak isteriz.”

3.2.2.) Milli Kongre¹²²

Resmi kuruluş tarihi 29 Kasım 1918 olan Milli Kongre gerçekten bir kongre veya siyasi parti değildi. Siyasi olmayan dernekler ile siyasi fırka ve cemiyetlerin bir araya gelmesinden oluşan bir konfederasyondur.¹²³ Milli Kongre, Trakya ve Anadolu nüfusunun çoğunluğunun Türk olduğunu dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştı. Bu çerçevede istatistikler yayınlanmış, Darülfünun’dan Ahmet Cevat Bey’e yabancı dilde

¹²² Tunaya, a.g.e.; 165-174, M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine Birinci Kitap**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959; 16-20, 43-44, 110-111.

¹²³ Konfederasyonu oluşturan kuruluşlar arasında Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Teceddüt Fırkası, Radikal Avam Fırkası, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti, Türk Ocağı, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti, Adanalılar Cemiyeti de vardı. Fakülteler, çeşitli kadın cemiyetleri, baro da üyeler arasındaydı. Araştırmamızın konusu gereği Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti isimli bir kuruluşun da üye olduğunu belirtmek gerekir. Toplam üye kuruluş sayısı 52 idi. Öte yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası İttihatçı olarak gördüğü firkalarla beraber çalışmamak için kendini Milli Kongre’nin dışında tutmuştu. Milli Kongre programında bir bir ismi verilen üye kuruluşların tam listesi için: Tunaya, a.g.e.; 171.

kitap yazdırılmıştı.¹²⁴ Ayrıca 1919 Ocak ayı sonunda, sabık Sefir Nabi Bey ile sabık Teftiş Heyeti Reisi Hamit Bey'i, Türk milleti ve davaları lehinde propaganda yapması için Avrupa'ya göndermeye kararı verilmişti.¹²⁵ Milli Kongre 26 Mayıs 1919 tarihli Birinci Saltanat Şurası'na da katılmıştı.¹²⁶ Milli Kongre seçimlerle ilgili anlaşmazlıklar yüzünden Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin tepkisini çekmiştir.¹²⁷ Reis Esat Paşa önce Kütahya'ya, sonra Malta'ya sürülmüş, üyelerinden bir kısmı son Osmanlı Meclis-i Mebusanına, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır.¹²⁸

Ahmet Cevat Emre'nin anılarına göre, Milli Kongre'de konuşulan hararetli meselelerden biri de Wilson Prensipleri'ydı.¹²⁹ Konfederatif yapıdaki kuruluşun beyanname ve programı da bu prensipler ile uyum içerisindeydi. Milli Kongre beyannamesine göre konfederasyonun amacı, insaniyet ve medeniyet dünyasına karşı vatanın hak ve menfaatlerini korumak, bu çerçevede faaliyet gösteren milli kuvvetlerin birliğini ve ortak gayeye yönelmesini sağlamaktı. Ayrıca çeşitli Osmanlı unsurlarının temsilcileri ile temas edileceği ve unsurlar arasında kavuşma tesis etmek için çaba gösterileceği bildiriliyordu. Milli Kongre'nin programı ise dört maddeli kısa bir programdı. Programın dördüncü maddesine göre Milli Kongre'nin gayeleri arasında milletin Milletler Cemiyeti'ne özgür ve bağımsız bir biçimde dahil olması için gereken tedbirlere girişilmesi, yabancı memleketlere heyetler gönderilmesi, Osmanlı unsurları arasında uyuşma ve barış sağlanması bulunuyordu.¹³⁰

¹²⁴ Tunaya, A.e.; 166. Ahmet Cevat Bey Darülfünun kütüphanesini tarayarak meşhur yazarlar tarafından 1665-1912 arasında kaleme alınmış Türkleri övücü nitelikteki Fransızca ve İngilizce yazıları derlemişti. Kitabın ismi "*Les Turcs d'après les Auteurs Celebres*" idi. 160 sayfa tutan bu kitabı 1919 yılında Milli Kongre bastırmıştı. Ahmet Cevat Emre'nin anılarında anlattığına göre bu kitabı ABD'de California Üniversitesi'nin kütüphanesinde bir arkadaşı görmüş ve Türkleri övmesi açısından o kütüphanedeki en iyi eser olduğu için övmüştü. Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı**, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960; 226. Tarık Zafer Tunaya, Kazım Karabekir'in anılarına atıfla Milli Kongre'nin Wilson'a bir muhtıra gönderdiğini yazmıştır. Tunaya, a.g.e.; 166. Halbuki Kazım Karabekir'in naklettiği bu muhtıra, İstanbul'daki Milli Kongre tarafından değil, 23 Temmuz ile 17 Ağustos tarihleri arasında devam eden Erzurum Kongresi tarafından gönderilmiştir. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960; 101-103.

¹²⁵ Gökbilgin, a.g.e.; 43-44.

¹²⁶ A.e.; 110-111.

¹²⁷ Tunaya, a.g.e.; 167-169, 172-174.

¹²⁸ A.e.; 169.

¹²⁹ Emre, a.g.e.; 224. Ahmet Cevat Emre anılarında kimilerinin o dönem bu prensiplerden kurtuluş çaresi beklediğini, ama bu beklentilerin karşılıksız olduğunu anlatmaktadır.

¹³⁰ Tunaya, a.g.e.; 170-171.

3.2.3.) Vahdet-i Milliye Heyeti¹³¹

3.2.3.1.) Heyetin Kısa Ömrü

Vahdet-i Milliye Heyeti, Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in¹³² girişimleriyle oluşmuş, Paris Barış Konferansı'na milli taleplerin iletilmesi için birlik kurulması gerektiğine inanan kişilerin ve örgütlerin bir araya geldikleri kısa ömürlü bir erken mütareke dönemi derneğidir. Heyet kendini siyaset üstü tanımlamak istemiş, ama fiilen dernek kapsamında bir araya gelenler, Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa kabinelerinin muhalifleri olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve yandaşları ise davetli oldukları halde heyetin toplantılarına katılmamışlardır.

1919 Ocak ayından itibaren, mütarekenin İtilaf devletleri tarafından düşmanca tatbikatı iyice açığa çıkmış, işgaller ve kötü muamele haberleri, İstanbul ve İzmir'in Yunanistan'a ilhakı söylentileri, Osmanlı kamuoyunun savaş sonrası iyimserliğini ortadan kaldırmaya başlamıştı. Özellikle milliyetçi çevreler Tevfik Paşa kabinesinin dış politika çizgisini yeterince etkin bulmuyor, hükümetin aristokratik politika anlayışını eleştiriyorlardı. Zaman geçtikçe Padişahın da mutlakiyet eğilimleri netleşiyor, bu gelişme endişelerin derecesini arttırıyordu. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmiş bulunduğu böyle bir dönemde, Barış Konferansı'na sunulacak Osmanlı taleplerinin belirlenmesi meselesinin milli kamuoyunu gözetmeyen yaşlı bürokratlara bırakılması bu siyasi çevrelerce sakıncalı bulunuyordu.¹³³

¹³¹ Vahdet-i Milliye Heyeti hakkında ayrıntılı bilgi için: **A.e.**; 430-444.

¹³² Ahmet Rıza Bey, Abdülhamit istibdatını deviren Jön Türkler kuşağının en önemli isimlerinden biriydi. Öte yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile 1912'den itibaren anlaşmazlıklar yaşamış ve onlarla yolunu ayırmış, özellikle savaş yıllarında İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet yürütmüştü. Ayrıca kendisinin Padişah Vahdettin ile de iyi ilişkileri vardı. Siyasi geçmişi ve mizacı, savaş sonrası ortamda kendisine ikbal yolunu açmıştı. Ahmet Rıza, **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.

¹³³ Birinci (11 Kasım 1918 - 12 Ocak 1919) ve ikinci (13 Ocak – 3 Mart 1919) Tevfik Paşa kabinelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler için: Akşin, **a.g.e.**; 78-194.

İşte böyle bir ortamda Ahmet Rıza Bey, Ayan Meclisi Reisi sıfatıyla harekete geçti. Amacı, Paris Barış Konferansı toplanana kadar, milli kuvvetleri tek gaye etrafında birleşerek milli talepleri netleştirmek ve böylece dış politikaya etkide bulunmaktır.¹³⁴ Ahmet Rıza Bey'i 16 Ocak'ta Cavit Bey ziyaret etmiş, bu ziyarette Tefik Paşa kabinesine yapılan eleştiriler ve Barış Konferansı'na gönderilecek murahhasların yanlış belirlenmesine dair endişeler üzerinde bir ortaklaşma sağlanmıştı. Ahmet Rıza Bey ile Cavit Bey, eski tartışmaları bir yana bırakma konusunda uzlaşma sağladılar.¹³⁵ Bu görüşme Ahmet Rıza Bey ile eski İttihatçılar arasında buzların eridiğini ve siyasi işbirliği başladığını göstermesi açısından önemlidir.¹³⁶ Ahmet Rıza Bey, fırka temsilcileriyle 28 Ocak'ta Ayan Meclisi'nde bir toplantı yaptı. Toplantıya Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Sulh ve Selamet Fırkası dışındaki tüm partiler katıldı.¹³⁷ 29 Ocak'ta

¹³⁴ Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 74-76, Akşin, **a.g.e.**; 187-189, Tunaya, **a.g.e.**; 431-432.

¹³⁵ Sarıhan, **a.g.e.**; 97. Cavit Bey'in anlatımıyla görüşmenin içeriği için: Cavit Bey, **a.g.e.**; 107-109.

¹³⁶ Bu yakınlaşmanın diğer delili, Teceddüt Fırkası üyesi ve bu fırkanın basındaki en önemli temsilcisi (Kocaoğlu, **a.g.e.**; 178) olan Yunus Nadi'nin **Yenigün**'de (kapalı olduğu günlerde **Eskigün**) Ocak, Şubat ve Mart ayları içerisinde Ahmet Rıza Bey'in girişimleri lehine kaleme aldığı makalelerdir. 17 Ocak'ta **Yenigün**, konferanstan lehte sonuçlar çıkarmak için milletin emelleriyle uyumlu bir hükümet gerektiğini yazıyordu. Sarıhan, **a.g.e.**; 99. 25-26 Ocak'ta **İstiklal** ve **Eskigün** gazeteleri, birleşme çağrılarına yer verdiler. **A.e.**; 107-109. 2 Şubat'ta Yunus Nadi, ortak gayelerin unutulmaması ve milli varlığın kurtarılması için elbirliği edilmesi çağrısı yapıyordu. **A.e.**; 117. 26 Şubat'ta **Yenigün**'de "Milli Vahdet ve Gayrete Doğru" başlıklı bir yazı yayınlanmıştı. **A.e.**; 148. 9 Mart'ta Yunus Nadi, partiler üstünde yer alan Vahdet-i Milliye Heyeti'nin vatanın ve milletin en büyük ihtiyacının tercümanı olduğunu yazıyordu. **A.e.**; 164. Yunus Nadi Bey'in Vahdet-i Milliye Heyeti'ni övme düzeyi **Diken** isimli mizah dergisi tarafından alay konusu edilmişti. Derginin 12. sayısı özetle "Vahdet-i Milliye'yi temin için, Ermeniler, Rumlar, Museviler, kızlarına koca ararken evvela Türkleri düşünmelidir. Memleketi ancak böyle bir "birleşme" kurtarabilir. Nüfus meselesine de bir hal çaresi bulunmuş olur." diye yazıyordu. **A.e.**; 193. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın yayın organı olan **Minber**'de başmakaleler yazmış olan İsmail Hami Bey de Vahdet-i Milliye'yi desteklemişti. Kendisinin 8 Mart tarihli **Memleket** gazetesindeki makalesi şu başlığı taşıyordu: "**Kanun-ı Esasi Partisi: Vahdet-i Milliye**". **A.e.**; 163. **İstiklal** gazetesi başyazarı Rauf Ahmet Bey, Vahdet-i Milliye Heyeti'ni destekleyen bir diğer gazetecidir. 4 Şubat'ta gazetesinde Ahmet Rıza Bey'i savunan bir yazı yazmış, Ahmet Rıza Bey'in kendisini sert biçimde eleştiren **Sabah** gazetesine verdiği cevabı yayınlamıştı. **A.e.**; 119. 7 Mart'ta ise son çare olarak Ahmet Rıza Bey'in bütün milli kuvvetleri birleştirerek vatani kurtarması olduğunu yazmıştır. **A.e.**; 152. Kurmak istediğimiz bütünlük açısından şu iki bilgi de eklenmelidir: Birincisi, Rauf Ahmet Bey, 3 Şubat'ta İttihatçıların tutuklanması için öne sürülen sebepleri eleştirme cesareti göstermiştir. **A.e.**; 118. İkincisi, 26 Mayıs'taki Birinci Saltanat Şurası'nda ise himayeye karşı çıkan ama ABD mandasını savunan bir konuşma yapmıştır. Dili sürçerek Amerikan mandası yerine Amerikan himayesi diyen Ahmet Rauf Bey'i, oturma başkanı Damat Ferit Paşa "himaye bahis konusu olamaz" diyerek sert biçimde uyarmıştır. (Gökbilgin, **a.g.e.**; 103-107, Akşin, **a.g.e.**; 325-326.) Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden olan Ahmet Emin Bey de, **Vakit**'te 28 Şubat tarihinde Vahdet-i Milliye'nin genel güvene layık olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini yazmıştır. Sarıhan, **a.g.e.**; 151. Yine bu dönem içerisinde **Alemdar** (5 Şubat: **A.e.**; 119), **Sabah** (1, 2, 3 Şubat: **A.e.**; 114, 117, 118), **Türkçe İstanbul** (6 Şubat: **A.e.**; 122), **Söz** (2, 3 ve 4 Şubat: **A.e.**; 117, 118, 119) gibi İtilaf ve Hürriyet çizgisindeki gazeteler, İttihatçı gördükleri Ahmet Rıza Bey ve Vahdet-i Milliye Heyeti girişimini sert biçimde eleştirmişlerdi.

¹³⁷ Tunaya, **a.g.e.**; 431, Akşin, **a.g.e.**; 187. Sarıhan, **a.g.e.**; 111) ise bu tarihi 27 Ocak olarak vermektedir. 26 Ocak'ta ise Hürriyetperver Avam Fırkası'nın çağrısıyla bir partiler toplantısı olmuş, bu

bu sefer Ayan azaları toplandı ve Ahmet Rıza Bey önderliğinde hem Tevfik Paşa'yı hem de Padişahı ziyaret edecek bir heyet oluşturuldu. 30 Ocak'ta Tevfik Paşa ile görüşüldü ve eleştiriler iletildi. 2 Şubat'ta Padişah ile görüşüldü. Ahmet Rıza Bey Padişaha Saltanat Şurası toplanması talebini ilettili. Bu talep Padişah tarafından Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğu gerekçesiyle soğuk karşılandı.¹³⁸ Ahmet Rıza Bey anılarında tarih vermeden Damat Ferit Paşa ile de bir görüşme gerçekleştirdiklerini anlatmaktadır. Bu görüşmede Damat Ferit Paşa Vahdet-i Milliye girişimini bir İttihatçı oyunu olarak gördüğünü dile getirmişti.¹³⁹ Aslında Ahmet Rıza Bey'in girişimi açısından Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart'ta iktidara gelmesi, yağmurdan kaçarken doluya tutulmak anlamına geliyordu. Çünkü Damat Ferit Paşa hem İtilaf devletleri ile daha çok işbirliğine gitti, hem aristokratik ve mutlakiyetçi eğilimleri arttırdı, hem de Tevfik Paşa zamanında başlayan tutuklamaları hemen hemen tüm milliyetçileri kapsayacak biçimde genişletti.¹⁴⁰ Bu elverişsiz koşullar altında resmi kuruluşu¹⁴¹ gerçekleşen Vahdet-i Milliye Heyeti uzun ömürlü olamadı. Ahmet Rıza Bey'in İttihatçıların belgelerini yargılama için teslim etmeyi reddetmesi, Damat Ferit Paşa için bardağı taşıran hamle oldu. Ahmet Rıza Bey 31 Mart'ta Ayan Reisliğinden alındı.¹⁴² İttihatçılara ve bilumum hükümet muhaliflerine karşı estirilen terör havası Vahdet-i Milliye Heyeti üyelerini Ahmet Rıza'nın deyimi ile korkuttu ve toplantılara devam edemez hale getirdi.¹⁴³ Ahmet Rıza Bey anılarında tarih vermeden kendisinin de tutuklandığını ama "korkudan" iki saat içerisinde salıverildiğini yazmıştır.¹⁴⁴

toplantıya da Hürriyet ve İtilaf katılmamıştı. **A.e.**; 105. Ahmet Rıza Bey'in toplantısının bu toplantıdan iki gün sonra yapılmış olması eski İttihatçıların çabaları ile Ahmet Rıza Bey'in çabaları arasındaki uyumluluğun bir diğler göstergesi olarak görülebilir.

¹³⁸ Akşin, **a.g.e.**; 187-188.

¹³⁹ Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 74-76. Anılara göre Ahmet Rıza, Damat Ferit Paşa'ya 33 azadan sadece 4'ünün eski İttihatçı olduğunu, daha da geriye gidilirse zaten tüm ülkenin eski İttihatçı olduğunu anlatmıştı. Ama Paşa'nın fikrini değiştirememişti.

¹⁴⁰ 14 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'nın bile tutuklandığı yönünde asılsız haberler yapıldı. Sarıhan, **a.g.e.**; 171-172. Damat Ferit Paşa'nın İzmir'in işgali olayına kadar süren bu birinci hükümet dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için: Akşin, **a.g.e.**; 195-298.

¹⁴¹ Vahdet-i Milliye Heyeti'nin kuruluş dilekçesi 6 Mart 1919'da hükümete verildi. Aynı gün gazetelere de cemiyetin beyannamesi teslim edildi. **İleri**, 07.03.1919, no 36 (418); 4/1. Jaeschke Heyetin kuruluş tarihini 24 Şubat 1919 olarak bildirmektedir. Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970; 18.

¹⁴² Akşin, **a.g.e.**; 128, 204.

¹⁴³ Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 76.

¹⁴⁴ Tunaya, **a.g.e.**; 435.

3.2.3.2.) Heyetin Faaliyetleri

Vahdet-i Milliye Heyeti, Paris'teki delegasyonlara iletmek üzere İstanbul'daki Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserliklerine 18 Mart'ta beyannamesindeki mesajları içeren bir muhtıra verdi.¹⁴⁵ Ayrıca beyannamesini Anadolu'daki valiliklere ve belediye başkanlıklarına da gönderdi. İleri gazetesi, Vahdet-i Milliye Heyeti'ne İzmir, Bolu, Maraş, Muğla ve Taşköprü'den gelen cevapları yayınladı. Bu cevaplarda Amerika ve Wilson Prensipleri'nden bahsedilmemekte fakat nüfus ekseriyetinden ve milletler hukukundan söz edilerek dolaylı yoldan 12. prensibe göndermeler yapılmaktadır. Ayrıca İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmir Büyük Kongresi¹⁴⁶ sonucu olarak büyük devletlere gönderilen muhtıranın bir suretini de Vahdet-i Milliye Heyeti'ne yolladı.¹⁴⁷ Bu bilgiler göstermektedir ki Vahdet-i Milliye'nin etkisi İstanbul ile sınırlı kalmamış, heyet Anadolu'ya, özellikle Ege Bölgesi'ne sesini duyurabilmiştir.

Vahdet-i Milliye Heyeti, İzmir'in işgali üzerine Wilson'a bir protesto telgrafı göndermişti. Heyet 26 Mayıs tarihli Birinci Şura-ı Saltanat'a da katılmıştı. Ahmet Rıza Bey bu şuranın sürekli bir meclise dönüştürülmesini önermiş, Wilson Prensipleri'nin halen geçerli olup olmadığını hükümete çatan bir üslupla sorgulamıştı.¹⁴⁸ Şurada heyet üyelerinden Hamit Bey ise eğer lüzumlu ise memleketin bütünlüğünü bozmayacak tek bir manda yönetimi kurulması gerektiğini anlatmıştı.¹⁴⁹ Vahdet-i Milliye Heyeti üyeleri 7-10 Haziran tarihleri arasında İstanbul'da bulunan

¹⁴⁵ Jaeschke'ye (a.g.e.; 21) göre bu tarih 16 Mart'tır. Sarıhan'a (a.g.e.; 174-175) göre ise 17 Mart'tır. Tunaya (a.g.e.; 433) ise tarih belirtmemiştir. Sarıhan 31 Mart tarihli **Vakit** ve **İstiklal**'e, Jaeschke 31 Mart tarihli **Memleket**'e referans vermiştir. 19 Mart tarihli **İleri**'de ise muhtıra tarihinden "dün" diye bahsedilmektedir. **İleri** gazetesinin Vahdet-i Milliye'nin faaliyetlerini yakından izlediği ve bu haberin daha yakın tarihli olduğu göz önünde bulundurulursa, muhtıranın doğru tarihi 18 Mart olmalıdır. **İleri**, 31.03.1919, no 48 (430); 3/1. Vahdet-i Milliye Heyeti daha sonra bir duyuru ile bu muhtıranın bir nota olmadığını, gayri-resmi ve hususi olduğunu, içeriğinin daha önce yayınlanmış olan beyanname ile aynı olduğunu bildirme gereksinimi duymuştur. **İleri**, 28.03.1919, no 57 (439); 3/2.

¹⁴⁶ 17-19 Mart tarihleri arasında gerçekleşen kongre.

¹⁴⁷ İzmir, Bolu ve Maraş'tan gelen cevaplar: **İleri**, 22.03.1919, no 51 (433); 4/2. Muğla ve Taşköprü'den gelen cevaplar, Büyük Kongre'nin gönderdiği suret ile ilgili haber: **İleri**, 30.03.1919, no 59 (441); 3/1.

¹⁴⁸ Gökbilgin, a.g.e.; 96-98, Tunaya, a.g.e.; 434, 443-444, Göztepe, a.g.e.; 166.

¹⁴⁹ Gökbilgin, a.g.e.; 107-109, Akşin, a.g.e.; 327.

ABD’li King-Crane Komisyonu ile de görüşmüştür.¹⁵⁰ Daha sonraları, dağılan Vahdet-i Milliye hareketi mensupları, bazı nüanslar görmezden gelinirse, Anadolu’daki milli mücadele ile aynı çizgide hareket etmişlerdir. Ahmet Rıza Bey 19 Eylül 1919’da Avrupa’ya geçti. Tunaya’ya göre Ahmet Rıza Bey’in oradaki faaliyetleri Vahdet-i Milliye Heyeti’ne mal edilmemelidir.¹⁵¹

3.2.3.3.) Heyet Üzerindeki Amerikan Tesiri

Ahmet Rıza Bey’e göre, Osmanlılığın ABD’nin de dahil olduğu uluslararası kamuoyu gözünde aklanması ve masumluğunun ispat edilmesi, Milletler Cemiyeti’ne girme liyakatinin kabul ettirilmesi ve milletler arasında vazife görmeğe yetenekli olduğunun gösterilmesi pek önemli ve kutsal bir gayeydi. Milletin büyük çoğunluğu işte bu gaye etrafında toplanmalıydı.¹⁵² Ahmet Rıza Bey Wilson Prensipleri’ni değerlendirirken, Osmanlıların bu prensiplerden faydalanabilmesi için milli kuvvetlerin bu gaye etrafında birleşmesinin önemini vurguluyordu:

“Wilson prensipleri insani ve ahlaki düşüncelerden esinlenmiş yüce bir teori olduğundan şüphe yok ise de her memleket hakkında eşit olarak tatbiki kabil olacağına ihtimal verilemez. Muhtelif memleketlerin ihtiyaçları, istidad ve kabiliyetleri, toplumsal durumları nazarı dikkate alınmak şartıyla Wilson prensiplerini muhtelif biçimde tatbik etmek zaruridir. Memleketimize gelince, devletin siyasi şekli, coğrafi durumu iyice anlaşılmadıkça ve uygun bir zemin hazırlanmadıkça bizim Wilson prensiplerinden hakkıyla yararlanabileceğimizi zannetmiyorum. ... Yanlış yollardan gidiliyor. Hürmete değer bir milliyet akımı vücuda getirmeğe yeterli ve uygun olan bir çok kuvvetler muhtelif akımlar arasında dağılıyor. Yabancılar bundan dolayı fena fikirlere düşüyor. Araştırma ve kötü tecrübede sürat ve adalet milli onurumuz itibariyle ne kadar

¹⁵⁰ Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 76-77. Bu görüşmeye aşağıda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

¹⁵¹ Tunaya, **a.g.e.**; 435-439.

¹⁵² Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 79.

lazım ise milli birliği ve vatandaşlar arasında hissi bağlılığı incitecek şahsi ve kanunlara aykırı ifratlardan kaçınmak da o derece zaruridir.”¹⁵³

Ahmet Rıza Bey’in öncülüğündeki Vahdet-i Milliye Heyeti’nin Beyannamesi ve Nizamname-i Esasi’si de prensiplere önemli bir yer vermektedir. ¹⁵⁴ 6 Mart 1919 tarihli Beyannamede, İnsan Hakları Beyannamesi ve 1789 Devrimi ile Wilson Prensipleri ve Dünya Savaşı arasında benzerlik kuruluyordu.¹⁵⁵ Artık her millet kendi kaderini tayin hakkına ve ilerleme yolunda serbestçe gelişme hakkına sahipti. Aynı hak Osmanlı/Türk¹⁵⁶ Milleti’ne de aitti. Böyle bir dönemde hükümet, milletin ruhundan güç almalı, kamuoyu tarafından güven duyulan bir hükümet olmalıydı. Öte yandan millet de tevekkül ederek her şeyi hükümetten beklememeli, milli bir örgüt kurarak haklarını savunmalıydı. Böylece hükümet Genel İrade’ye (Amal-i Umumi) ve kamuoyuna (Efkar-ı Umumi) istinat etmiş olacaktı. Beyannamede fırkalar ve gazeteler arasındaki çekişmelerden yakınıyor, meclissiz kalındığından hareketle milli kuvvetlerin bir araya gelmesinin önemi vurgulanıyordu. Ayrıca uluslararası kamuoyu huzurunda Osmanlı/Türk Milleti’nin aklanması için savaş döneminin suçluları cezalandırılmalıydı. Heyetin beyannamesine göre, Osmanlı/Türk Milleti’nin gelişmiş milletlerin sahip olduğu eşit haklara sahip olabilmesi için, ıslahata hemen girişilmeli, hariçten geniş yetkilerle donatılmış yabancı uzmanlar getirilmeliydi.¹⁵⁷ Beyanname ile aynı tarihi taşıyan nizamname de hemen hemen aynı içerikteydi.¹⁵⁸

¹⁵³ Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 78.

¹⁵⁴ Beyannamenin ve Nizamnamenin tam metinleri için: Tunaya, **a.g.e.**; 439-442.

¹⁵⁵ Bu noktada Halide Edip Hanım’ın **“Wilson’ın Şartları Karşısında”** isimli makalesi hatırlanmalıdır. O makalede de bu benzetme yapılmıştı: **“Wilson’ın Şartları Karşısında”**, **Vakit**, 22.10.1918, no 358; 2/1. Ayrıca bakınız: EK-I.

¹⁵⁶ Beyanname’de “milletimiz” yazmaktadır. Türk Milleti veya Osmanlı Milleti yazmamaktadır. Bu yüzden ifade aktarılırken iki tabir birden kullanılmıştır.

¹⁵⁷ Bu noktada Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin yabancı uzmanlara verdiği önem hatırlanmalıdır.

¹⁵⁸ Madde 2’ye göre, Vahdet-i Milliye Heyeti maksadına erişmek için Wilson prensiplerinin adaletle uygulanmasına dayanarak milli kabiliyeti göstermeye çalışarak ve milli kuvvetleri bir araya getirmek ve birleştirmek üzere lazım gelen hazırlıklarda ve teşebbüslerde bulunacaktı. Madde 4’e göre, Vahdet-i Milliye Avrupalı ve Amerikalı kişilerden oluşacak karma bir heyetin Anadolu’da dolaşarak dünya kamuoyunu aydınlatmak üzere araştırma ve soruşturmada bulunmasını dileyecekti. Madde 6’ya göre, memleketin ihtiyaç duyduğu yenilikçi ıslahat esaslarının ve bu meyanda getirilecek ve geniş yetkiler ile donatılacak yabancı uzmanların yardım etmesi ile (inzimam-ı muaveneti ile) gerçek ihtiyaçlara ve çağın gereklerine uygun örgütlenmenin bir an evvel kabul edilmesi ve uygulanması Vahdet-i Milliye’nin öncelikli maksatlarından idi.

Vahdet-i Milliye Heyeti'nin 18 Mart 1919'da İtilaf devletlerinin ve ABD'nin İstanbul'daki komiserliklerine Paris'teki murahhaslara iletmek üzere sunduğu muhtıranın içeriği de beyanname ve nizamname ile uyumluydu. Reis Ahmet Rıza Bey'in imzasıyla verilen muhtırada, Wilson Prensipleri'nin adaletli ve insafli bir biçimde uygulanması, Konferans'a Osmanlı murahhaslarının kabul edilmesi istenmekteydi. Prensiplerle uyumlu olarak, Araplar için geniş bir muhtariyet önerilmekteydi. Ayrıca Osmanlı unsurlarının eğilimlerinin tespit edileceği anketler yapılması talep edilmekteydi. Osmanlıların aklanması konusunda ilgili olarak da, Ermeni komitacılarının işledikleri cinayetlerin, Ermeni katliamından daha az olmadığı iddia edilerek, bunların da soruşturulması istenmekteydi.¹⁵⁹

Bu çalışmada araştırılan dönemin sonu olan İzmir'in işgalinden sonraki iki mesele, Heyet üzerindeki Amerikan tesirinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından ele alınmalıdır. Bunlardan biri Saltanat Şurası, diğeri King-Crane Komisyonu ile görüşmedir. Bu iki olaya katılımları, Ahmet Rıza Bey'in ve heyetin yukarıda açıklanan hedefleri ile uyumlu ve tutarlıydı. Ahmet Rıza Bey Padişah ile görüşmesinde bir Saltanat Şurası toplanmasını teklif etmiş ama reddedilmişti. İzmir'in işgalinden sonra Padişah Saltanat Şurası için çağrıda bulundu ya da bulunmak zorunda kaldı. Vahdet-i Milliye Heyeti de davetliler arasındaydı.¹⁶⁰ Türk ve Müslüman nüfusu çoğunlukta olan İzmir'in ve Aydın Vilayeti'nin işgalinden kısa bir süre sonra yapılan bu şurada, Ahmet Rıza Bey Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinin halen geçerli olup olmadığını, barış müzakerelerine temel oluşturup oluşturmadığını hükümete tenkit edici bir üslupla sordu. Eğer bu maddenin hükmü kalmadı ise, verilecek karar başka türlü olmalıydı.¹⁶¹

Saltanat Şurası'nda Ahmet Rıza Bey'in yanı sıra Hamit Bey de Vahdet-i Milliye Heyeti adına konuştu. Hamit Bey'e söz hakkı, Rauf Ahmet Bey'in açıkça Amerikan mandasını savunduğu konuşmasından hemen sonra verilmişti.¹⁶² Hamit Bey

¹⁵⁹ Sarıhan, **a.g.e.**; 174-175, Tunaya, **a.g.e.**; 433.

¹⁶⁰ Aslında davetlileri belirleyen dört kişilik heyette Vahdet-i Milliye azası olan iki kişi yer alıyordu. Biri Abdurrahman Şeref Efendi, diğeri Çürüksulu Mahmut Paşa idi. Gökbilgin, **a.g.e.**; 93-94.

¹⁶¹ Gökbilgin, **a.g.e.**; 96-98, Tunaya, **a.g.e.**; 443-444.

¹⁶² Rauf Ahmet Bey söz konusu konuşmasında “siyasi, ekonomik, kültürel vahdet” kavramını kullanmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kendisi Vahdet-i Milliye'yi destekleyen bir şahıstı ama

konusmasında Anadolu’da ve Rumeli’de çoğunluğu Müslüman olan vilayetlerin birbirinden ayrılmasının kabul edilemeyeceğini ifade etmişti. Bu vilayetler birden fazla devletin idaresi altına verilemezdi. Eğer mandaya lüzum olur ise hepsinin bir mandaterin yönetimi altında olması gerekirdi. Hamit Bey bunları söyledikten sonra Şura salonundan itirazlar yükselmiş ve Hurşit Paşa bu konuda tartışılmasını men etmiştir. Bunun üzerine Hamit Bey “eğer başka çare yoksa, o suretle muvakkat bir müddet için büyük devletlerden birinin yardımı suretiyle idare olunması kabul olunabilir” diyerek meseleyi kapatmış, Hilafet meselesine geçmiştir.¹⁶³ Aslında Hamit Bey’in bu sözlerini kendisinden hemen önce konuşan Rauf Ahmet Bey’in sözleri ile beraber düşünmek gerekir.

Vahdet-i Milliye Heyeti yukarıda anlatıldığı gibi, Osmanlı unsurlarının eğilimlerinin tespiti için heyetler gönderilmesini talep etmişti. Tam da bu talebi karşılar bir biçimde 3 Haziran 1919’da İstanbul’a gelen King-Crane Komisyonu, Vahdet-i Milliye ile de görüşmüştür. Bu görüşmede konuşulanlar, dönemi anlatan bir çok hatıratın aksine, o dönemdeki ABD algısı konusunda dürüst davranan Ahmet Rıza Bey’in anılarından nakledeyim:

“(Vahdet-i Milliye) namına Çürüksulu Mahmud Paşa, Nabi Bey, Reşid Bey ve ben dört kişi elçiliğe gittik. (...) Amerikan mandası talep edip etmediğimizi sordular. Ben cevap verdim, mandadan, himayeden maksat ne olduğunu sordum. Siyasi bağımsızlığımızı zerre kadar zarara uğratacak bir himayeyi istemediğimizi söyledim. “Türkler kendilerine efendi değil, dost istiyorlar.”¹⁶⁴ dedim. “Amerika hem insanlık hem de menfaatleri adına bize yardım edecek olursa makbuldür. Bayındırlık işleri ile ilgili imtiyazlar kendisine verilir, tarım aletleri kendisinden alınır. Amerika’yı seçmekten maksadımız tarafsızlığı,

Şura’ya Osmanlı basınının temsilcilerinden biri, **İstiklal** gazetesinin sahibi ve başyazarı sıfatıyla çağırılmıştı. Konuşmasında Anadolu’nun bütünlüğünün önemine ve hayatiliğine vurgu yapan Rauf Ahmet Bey, tam istiklal elde edilmesinin ihtimal dahilinde olmadığından hareketle, açıkça manda usulünü savunmuştu. Bağımsızlığın belirsiz bir süre için ortadan kaldırıldığı himaye usulüne ise karşı çıkmıştı. Manda yönetimi Avrupalılara verilmemeliydi, çünkü bu rekabet yüzünden vahdetin parçalanması anlamına gelirdi. Demek ki tek çare, memleketin bir bütün olarak ABD manda yönetimi altına alınması idi. Gökbilgin, **a.g.e.**; 103-107.

¹⁶³ Gökbilgin, **a.g.e.**; 107-109.

¹⁶⁴ Aynı ifadeyi Halide Edip Hanım 8 Ocak 1919 tarihli **Vakit**’te kullanmıştı: Müslümanlar kendilerine efendi değil dost istiyorlar. Sarıhan, **a.g.e.**; 88

siyasi vasıtalarla menfaat temin ve istihsalinden uzak durması ve yayınladığı prensiplerle kendilerini bütün medeni dünyaya karşı bağlamış bulunması ve pek çok ihrac edebileceği sermayesinin olmasıdır. Yapılacak fabrikalarımıza Amerika kendi adamlarını getirir, Amerika harice karşı hukukumuzu savunur ve bizim gelişme ve açılmamıza yardım eyler” dedim. Ermeniler hakkında reyimizi sordular, ona da uygun cevaplar verildi. (...)”¹⁶⁵

Görüldüğü gibi Ahmet Rıza Bey’in ABD’yi tercih etmede kullandığı kriterler Ahmet Emin, Halide Edip ve genel olarak Wilson Prensipleri Cemiyeti’ninkiler ile uyuşmaktaydı. Çeşitli kaynaklar Ahmet Rıza Bey’in “Amerikancı” değil, “Fransızcı” olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁶ Ahmet Rıza Bey’in neci olduğu tartışmaları bir yana, kendisinin ve kurucusu olduğu heyetin, bir çok eski İttihatçı ve milliyetçi ile beraber ABD’nin dünyadaki yeni rolünün ve Wilson Prensipleri’nin ciddi tesiri altında olduğu açıktır.

3.3.) Kürdistan Teali Cemiyeti¹⁶⁷

Bu bölümde Kürdistan Teali Cemiyeti’nin ayrı bir başlık olarak ele alınmasının nedeni, Wilson Prensipleri’nin Osmanlı kamuoyunda sahip olduğu yaygın etkiyi göstermesidir. Wilson Prensipleri, Türk milliyetçiliğini benimsemiş olan eski İttihatçılar tarafından hedeflerini meşrulaştırmak için kullanıldığı gibi, Kürt milliyetçileri tarafından da kullanılmıştı.

3.3.1.) Cemiyetin Kısa Ömrü

¹⁶⁵ Ahmet Rıza, **a.g.e.**; 76-77. Mine Erol (**a.g.e.**; 63) bu görüşmede Vahdet-i Milliye’nin sınırlı bir zaman için bütün memleketi kaplayan Amerikan müzaheretini istediğinden hareketle bu cemiyeti de mandacı ilan ediyor.

¹⁶⁶ Akşin, **a.g.e.**; 205, Tunaya, **a.g.e.**; 436.

¹⁶⁷ Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için: İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, Doz Yayınları, 1991, Tunaya, **a.g.e.**; 198-236, Erol Kurubaş, **Başlangıçtan 1960’a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997; 68-96, Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, çevirenler Nilay Özok-Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005; 106-153.

Kürdistan Teali Cemiyeti 17 Aralık 1918’de resmi olarak kuruldu.¹⁶⁸ Cemiyetin Reisi Seyyit Abdülkadir Efendi’ydi. Yöneticiler ise, Hüseyin Şükrü Baban, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Muhittin Nami, Babanzade Hikmet ve Babanzade Aziz Beyler’di. Bu isimlerin dışındaki başlıca üyeler arasında Mevlanzade Rıfat, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanlı Emin Ali, Polis Müdürü Halil Fahri, Zeynelabidin Beyler, Saidi Kürdi (Nursi) Efendi ile Şerif Paşa da vardı.¹⁶⁹ Bu isimlerden anlaşılacağı üzere, Kürdistan Teali Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası ortak üyelere sahipti ve benzer bir çizgideydi. Bu yakınlık 22 Aralık 1918’de bir anlaşma ile belgelenmiştir. Bu anlaşmaya göre yerel idareyi savunan iki örgüt ittifak halinde çalışacaklardı ve çoğunluğu Kürt olan memleketler, Hilafet ve Saltanat’a bağlı olmak kaydıyla, ahalinin çoğunluğu tarafından seçilecek bir amirin başkanlığı altında özerk yönetime sahip olacaktı.¹⁷⁰ Kürdistan Teali Cemiyeti Tevfik Paşa kabinesi zamanında hükümetle pek sorun yaşamamıştı. Hatta Ermeni ve Arap taleplerine karşı konumlarda örtüşme olmuştu. Cemiyetin bağımsız ve Kürt milliyetçisi çizgisinin belirginleşmesiyle beraber durum tersine dönmüştü. Damat Ferit Paşa kabinesi ile cemiyet arasında bir karışıklık ortaya çıkmıştı.¹⁷¹ Süreç sonunda, 11 Ekim 1920’de hükümet Kürdistan Teali Cemiyeti’ni kapatma kararı almış ama uygulayamamıştı. Kurubaş’a göre cemiyet bu şekilde 1922’ye kadar faal olmuştu. Ama 1920 ortalarında etkinliğini büyük oranda kaybetmişti. Jwaideh’e göre ise cemiyet 4 Haziran 1919’da kendini feshetmiştir.¹⁷²

¹⁶⁸ Tunaya, **a.g.e.**; 198, Göldaş, **a.g.e.**; 12-14. Oğuz Aytepe (1998) ise Kürdistan Teali Cemiyeti’nin gizli bir örgüt olarak 6 Kasım 1917’de kurulduğu bilgisini vermiştir. (Aktaran: Özoğlu, **a.g.e.**; 178)

¹⁶⁹ Kurucular ve başlıca üyeler hakkında ayrıntılı biyografik bilgiler için: Göldaş, **a.g.e.**; 17-63, Özoğlu, **a.g.e.**; 112-153. Cemiyet çatısı altında bir araya gelenler arasında Bedirhanlılar, Babanlar, Cemilpaşazadeler, Milli aşireti gibi soylu Kürt ailelerinin mensuplarının yanı sıra askerler, polisler, Darülfünun ve medrese hocaları, doktorlar, gazeteciler de vardı. Göldaş’ın çeşitli kaynaklardan belirleyebildiği 167 üyenin isimleri ve meslekleri için: Göldaş, **a.g.e.**; 39-45. Aytepe (1998) ise Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki belgelere dayanarak 212 üyenin ismini saymıştır. (Aktaran: Özoğlu, **a.g.e.**; 107.) Cemiyet aristokratlar, burjuvalar ve bürokratlar dışında İstanbul’daki Kürt hamallar gibi işçi sınıfı unsurları içerisinde de örgütlüydü. Özellikle Reis Seyyit Abdülkadir Bey loncalar tarafından desteklenmekteydi. Cemiyet 15.000 kişiyi çatısı altında birleştirdiğini iddia etmekteydi. Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, çevirenler N. Kırac, B. Peker, L. Keskiner, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar, İstanbul, İletişim, 1995; 143, Tunaya, **a.g.e.**; 202-203, Kurubaş, **a.g.e.**; 35-36.

¹⁷⁰ Göldaş, **a.g.e.**; 14-15. Kürdistan Teali Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ile birleşmeyi reddetmiş, 1919 genel seçimlerini veto etmişti. Tunaya, **a.g.e.**; 202.

¹⁷¹ **A.g.e.**; 201, 203-204, Göldaş, **a.g.e.**; 106-113.

¹⁷² Kurubaş, **a.g.e.**; 95.

Kürdistan Teali Cemiyeti, merkezi İstanbul'da olmakla beraber, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Arapkir, Dersim, Van ve Erzurum gibi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde şubelere sahipti. Cemiyet özellikle genç üyelerini örgütlenme çalışmaları için doğuya gönderiyordu.¹⁷³

Yine de cemiyet, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlere, milliyetçi bir Kürt hareketi yaratabilecek ölçüde nüfuz edememişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ve başında bulunduğu hareketin bölgedeki yoğun örgütlenme çalışmalarıyla da bağlantılı olarak, cemiyet siyasi, ekonomik ve askeri bir teşkilatlanma marifetiyle Kürt ulusal bütünlüğünü kuracak güce erişememiş, cemiyetin faaliyetleri daha çok diplomatik düzeyde sürdürülmüştü.¹⁷⁴ Zaten cemiyetin içerisinde bağımsızlık isteği üzerinde bir uzlaşma yoktu. Bedirhanlılar, Dr. Abdullah Cevdet Bey ve bazı radikal milliyetçiler bağımsızlık yanlısıydı. Ne var ki bu bağımsızlıkçıların Kürtler üzerindeki nüfuzu zayıftı. Öte yandan ümmi birlik çerçevesinde sınırlı bir özerklikten yana olan, bağımsızlık istemediklerini açıkça ilan eden Seyyit Abdülkadir ve Saidi Kürdi Efendiler Kürt toplumu içinde saygın ve sözü geçen kimselerdi. Özerklik yanlıları ile bağımsızlık yanlıları arasındaki mücadele Kürdistan Teali Cemiyeti'nden bağımsızlıkçıların kopması ile sonuçlandı. Bağımsızlıkçılar Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurdu.¹⁷⁵

3.3.2.) Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'ndaki Faaliyeti

Mehmet Şerif Paşa, Abdülhamit istibdatı yıllarında Stockholm'de Osmanlı sefirliği yapmış, bir yandan da Avrupa'da çalışmalarını sürdüren hürriyetçilere destek olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılan Şerif Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de muhalefet etmiş, hatta İttihatçılar tarafından Fransa'dayken öldürülmek istenmişti. Şerif Paşa soylu ve zengin bir Kürt ailesinden gelmekteydi. Daha önce siyasi mahiyeti olmayan Kürt derneklerine üye olmuştu. Uzun yıllar Avrupa'da görkemli bir hayat süren ve diplomatlık yapan Şerif Paşa, Avrupa kamuoyu tarafından tanınan bir sima haline gelmişti, Kürt kökenli olup da bu

¹⁷³ Tunaya, **a.g.e.**; 201-202.

¹⁷⁴ Göldaş, **a.g.e.**; 134-135, 152, Rohat Alakom, **Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları**, İstanbul, Avesta, 1998; 104-108.

¹⁷⁵ Göldaş, **a.g.e.**; 189-208, Özoğlu, **a.g.e.**; 158.

niteliklere sahip olan tek kişi kendisiydi.¹⁷⁶ Birinci Dünya Savaşı sonrasında diplomatik alanda temsiliyet ihtiyacı duyan Kürt milliyetçi hareketi, bu ihtiyaca binaen Şerif Paşa ile ilişki kurdu.

Şerif Paşa daha Temmuz 1918'de Cenevre'de İngiliz Temsilcisi Percy Cox ile görüşmüş, bu görüşmede Musul merkezli bir Kürt özerklik planı ele alınmıştı.¹⁷⁷ Savaş sona erdikten sonra İsviçre'de yaşayan Osmanlı kökenliler Cenevre'de Prens Sabahattin Bey başkanlığında bir kongre toplamışlar, Wilson Prensipleri'ne atıf yapan ve Osmanlı haklarını savunan bir muhtıra hazırlayarak bunu ABD Başkanı Wilson dahil büyük devletlerin liderlerine, dışişleri bakanlarına, diplomatik temsilcilerine ve haber ajanslarına göndermişlerdi. Bu kongre sonucunda kongre heyetini temsil etmesi ve Osmanlı haklarını savunması için Şerif Paşa'nın Paris'e gönderilmesine karar verilmişti.¹⁷⁸ Şerif Paşa Osmanlı hükümeti tarafından resmi temsilci olarak atanmış değildi.¹⁷⁹ Fakat o dönemin Osmanlı basınının ve kamuoyunun, karışık ve belirsiz ortamın da etkisiyle, Şerif Paşa'yı Osmanlı temsilcisi olarak kabul ettiği anlaşıyor.¹⁸⁰ 21 Ocak 1919'da Osmanlı temsilcisi olarak Paris'e geçen Şerif Paşa'dan Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürtleri de temsil etmesini talep etti. Şerif Paşa bunu kabul etti. 3 Şubat 1919 tarihinde Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul İngiltere Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek Şerif Paşa'nın Paris'te kendilerini temsil edeceğini bildirdi. 16 Nisan 1919'da bir açıklama yapan Şerif Paşa, Osmanlı temsilciliğinden çekildiğini, sadece Kürt temsilcisi olarak devam edeceğini bildirdi. Kürt temsilciliğinden çekildiği 24 Nisan 1920 tarihine dek kendisi Paris'te Kürt temsilcisi olarak bulundu.¹⁸¹

¹⁷⁶ Şerif Paşa ile ilgili ayrıntılı biyografik bilgi için: Alakom, **a.g.e.**, Göldaş, **a.g.e.**; 155-161.

¹⁷⁷ Alakom, **a.g.e.**; 96.

¹⁷⁸ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959; 694-695, Alakom, **a.g.e.**; 91, Göldaş, **a.g.e.**; 158, Sarihan, **a.g.e.**; 97, **The New York Times**, 20.01.1919, **Atı**, 22.01.1919, no 374; 4/2, 23.01.1919, no 375; 1/1, 02.02.1919, no 385; 2/1, 24.02.1919, no 407; 1/1. İleride bu Kongre üzerinde daha uzun durulacaktır.

¹⁷⁹ Kurubaş, **a.g.e.**; 77. **Atı**'deki (24.01.1919, no 376; 1/1) bir haber: "Sabahattin Beyle Şerif Paşa – Prens Sabahattin Beyle Şerif Paşa'nın Avrupa'da resmi bir sıfatı haiz bulunup bulunmadıkları hakkında mahafil-i hükümetçe adem-i malumat beyan edilmektedir."

¹⁸⁰ Göldaş (**a.g.e.**; 159) buna delil olarak Karadeniz Türkleri Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin Tokat'a bir telgrafnamesini ve **İkdam**, **Yenigün**, **İstiklal** gibi gazetelerde yayınlanan haberleri göstermektedir.

¹⁸¹ **A.e.**; 158-160, Kurubaş, 1997, 77-80.

Şerif Paşa Şubat 1919'dan itibaren Kürtlerin taleplerini makale ve röportajlarla Avrupa kamuoyuna anlatmaya çabaladı.¹⁸² Paris Barış Konferansı'na davet edilen Şerif Paşa 22 Mart 1919 tarihli bir muhtıra ile Kürtlerin taleplerini Konferansa bildirdi.¹⁸³ Bu muhtırada Ermeni talepleri “aşırı derecede emperyalist” olarak tanımlanıyordu. Muhtıraya göre, Ermeniler İ.Ö. 50 yıllarında Tigran zamanında kurulmuş olan bir krallığa dayanarak toprak talebinde bulunuyorlardı. Şerif Paşa'nın çeşitli Avrupalı ve Rus kaynaklarına dayanarak verdiği nüfus istatistiklerine göre, Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri Diyarbakır, Van, Bitlis, Muş, Hakkari, Siirt gibi şehirlerde Ermeniler azınlık, Kürtler çoğunluk idi. Buralarda Hamidiye alayları şeklinde örgütlenmiş, şiddete eğilimli ve silahlı Kürt aşiretleri yoğun olarak yaşamaktaydı. Çoğunlukta olan bu Kürt nüfusuna azınlık durumundaki Ermeni nüfusunun hükmetmesini sağlamak, Avrupalı güçlerin yardımıyla bile mümkün değildi. Şerif Paşa'ya göre bölgeye inançlarını yaymak üzere gelen Protestan misyonerler, Kürtleri ikna edemedikleri için ağırlıklı olarak Ortodoks Ermeniler ile ilişki geliştirmişti. Muhtırada anlatıldığına göre, ağırlığı ABD'li olan bu misyonerlerin kurdukları okullarda okuyan Ermeni çocuklarına, onlarda “büyük duygular yaratmak amacıyla”, eski Ermeni krallıklarının fetihleri, Tigran'ın tarihi anlatılıyordu. Ermenilerin aklına bağımsızlık düşünceleri bu şekilde sokulmuştu.¹⁸⁴ Şerif Paşa'ya göre o an Kürtlerin olan Ermenilerin eski toprakları satın alma veya sahipsiz kalan toprakların devlet tarafından yeniden dağıtılması gibi yasal yollarla el değiştirmişti. Dolayısıyla Ermenilerin bu topraklar üzerinde hak ilan etmek için yasal dayanakları yoktu. Muhtırada yaylacılığın Kürtler açısından taşıdığı ekonomik önem vurgulanıyor ve sınırlar belirlenirken bunun gözetilmesi talep ediliyordu. Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı'ndan Kürdistan'daki nüfus durumunu incelemek ve milliyet prensibine göre sınırları belirlemek üzere uluslararası bir komisyonun görevlendirilmesini talep

¹⁸² Alakom, **a.g.e.**; 97.

¹⁸³ Tunaya'nın (**a.g.e.**; 207) verdiği bilgiye göre: “Önce Barış Konferansı'na iki “muhtıra” (memorandum), bir de Kürdistan haritası sunmuştur (22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920 tarihlerinde).” Bu ifadeden konuşmanın tarihi anlaşılamamaktadır. Harita, 22 Mart tarihli muhtıra ile beraber sunulmuştur. Bu muhtıranın Fransızca metni için: Alakom, **a.g.e.**; 133-144. Aynı muhtıranın Türkçe çevirisi için: Göldaş, **a.g.e.**; 257-262. 1 Mart 1920 tarihli muhtıranın metni baktığımız kaynaklarda yoktur.

¹⁸⁴ Şerif Paşa, iddialarını desteklemek için, ABD'li misyonerlerin faaliyeti ile ilgili Rus Genelkurmayı tarafından hazırlanmış bir broşürden alıntı yapmaktadır.

ediyordu. Muhtırada Kürdistan'a verilen bölge içerisindeki Kürt olmayan halkların geleneklerine uygun özel bir statü uygulanması da kabul ediliyordu.

Muhtırada Wilson Prensipleri'nin doğrudan zikredildiği sadece iki paragraf vardır:

“Wilson Prensipleri'ne göre, tamamen özgür ve bağımsız bir Kürt devletinin yaratılması için, herkesin müdafaası Kürtlerin lehinedir.

Mösyö Wilson'ın 14 noktası Osmanlı hükümetince tamamen kabul edilirken, Kürtler, asırlarca töre ve geleneklerini koruyarak egemenliği altında yaşamış oldukları imparatorluğa sadakatleri eksilmeksizin inanmaktadırlar ki, bağımsızlıklarını talep etme hakları vardır.”¹⁸⁵

Muhtıraya eklenmiş olan haritada Kürdistan'ın sınırı Van Gölü'nün güneyinden geçmekteydi. Bu da göstermektedir ki, Şerif Paşa muhtırada Ermenilerle tartışan bir üslup kullanmakla beraber Ermeni temsilcilerinin taleplerini gözetmişti. Özoğlu'na göre tarihteki Kürdistan haritaları arasında Van Gölü ve çevresini içermeyen tek harita buydu ve bu durum Kürt milliyetçilerinin tepkisini çekmişti. Özoğlu bunu Ermeni temsilcisi Boğos Nubar Paşa ile Şerif Paşa arasında daha o zamanlarda bir etkileşim olduğunun delili olarak görmektedir.¹⁸⁶ Bu etkileşimin sonucunda, 20 Aralık 1919'da Şerif Paşa ile Boğos Nubar Paşa arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma ile Kürt-Ermeni sınırının belirlenmesi için bölgeye bir uluslararası komisyon gönderilmesi kabul edilmiş ve Vilayat-ı Sitte'nin özerkliği talebinde ortaklaşmıştı. Böylece Kürt-

¹⁸⁵ Göldaş'ın eserinde bu paragrafların çevirisi anlamı tam yansıtmamaktadır. O yüzden paragrafların çevirisi gözden geçirilmiştir. Paragrafların Fransızca orijinali:

“En vertu du principe wilsonien, tout plaide donc en faveur des Kurdes, pour la création d'un Etat kurde entièrement libre et indépendant.

Les quatorze points de M. Wilson étant intégralement acceptés par le gouvernement ottoman, les Kurdes croient qu'ils ont bien mérité le droit de demander leur indépendance, sans nullement manquer de loyauté envers l'Empire, sous la souveraineté duquel ils ont vécu pendant de nombreux siècles, en conservant leurs mœurs et leurs traditions.” Alakom, **a.g.e.**; 143.

¹⁸⁶ Özoğlu, **a.g.e.**; 54-55. Bu kaynakta bağımsızlıkçı kanattan Emin Ali Bedirhan'ın Mart 1920'de çizdiği çok daha geniş sınırlı başka bir harita daha yer almaktadır. Özoğlu'na (**A.e.**; 143-144) göre, Şerif Paşa başlangıçta bağımsızlıkçı kanat ile hareket etmiş, zamanla geleneksel Osmanlı düşüncesinin etkisiyle bu çizgide devam etmemiştir.

Ermeni sınırının çizilmesi Paris Barış Konferansı'na bırakılmış oluyordu. Bu antlaşma hem Türk milliyetçilerinin hem de Müdafaa-i Hukuk hareketi çizgisindeki Kürtlerin tepkisini çekti. Ermenilere verilen ödünden Kürt milliyetçileri de çok memnun değillerdi. Kürdistan Teali Cemiyeti üzerindeki baskı yoğunlaşınca Reis Seyyit Abdülkadir, bağımsızlık talep etmediklerini, imparatorluk çatısı altında muhtariyet istediklerini açıkladı. Bunun üzerine Bedirhanilerin başını çektiği bağımsızlık yanlıları cemiyetten ayrıldı ve Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurdu. Şerif Paşa bu parçalanmanın da etkisiyle, 24 Nisan 1920'de Kürt temsilciliğinden istifa etti. Seyyit Abdülkadir bir telgraf ile Paris Barış Konferansı'na alınacak kararların tanınmayacağını, kendilerinin sorunu İstanbul'da hükümetle çözeceklerini bildirdi.¹⁸⁷

3.3.3.) Wilson Prensipleri ve Kürtler

Wilson Prensipleri genel olarak Osmanlı kamuoyunu etkilediği gibi Kürtleri ve Kürdistan Teali Cemiyeti'ni de etkiledi. Göldaş'a göre Wilson Prensipleri Kürtlerin ulusal isteklerinde belirgin bir gelişme sağlamıştı. Ancak Kürtlerin bu isteklerinin fiili olarak işlerlik kazanmasını sağlayacak ulusal örgütlenmeleri, hedefte birlik sağlayacak bir ulusal önderlikleri yoktu. Wilson'ın House'ın uyarısı ile 12. maddeye ismen koymaktan vazgeçtiği halklar arasında Kürtler yoktu. Kürtler ve Kürdistan, Wilson'ın düşünce sisteminde bağımsız veya otonom bir statüye sahip olabilecek ulus ve toprak bütünlüğü arzetmiyordu. Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesinin de esas olarak Kürtler düşünülerek hazırlanmış olabileceği varsayılmaz. Bunlarda öncelikli olarak gözetilenler Ermeniler idi. Kürtlerin üzerinde yoğun olarak yaşadıkları toprakların (Van, Kars, Erzurum, Mamuretülaziz, Diyarbakir) büyük Ermenistan'a ait olması düşünülüyordu. Öte yandan Kürtler Osmanlılıktan, Türk egemenliğinden ayrı bir birim olarak algılanmıyordu.¹⁸⁸ Fakat prensipler, hazırlanırken gözetilen hedeflerden bağımsız olarak, doğmakta olan Kürt milliyetçiliğinin taleplerini meşrulaştırmak için başvurduğu bir kaynak olmuştu. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Fransızca

¹⁸⁷ Alakom, **a.g.e.**; 102-103, Tunaya, **a.g.e.**; 107-108, Kurubaş, **a.g.e.**; 87, Göldaş, **a.g.e.**; 170-172.

¹⁸⁸ Göldaş, **a.g.e.**; 134-137.

yazışmalarında kullanılan mühürde 12. maddedeki özerklik kelimesine atfen “Automomie du Kurdistan” ibaresi yer alıyordu.¹⁸⁹

1918 öncesi dönemde kurulan ve çalışan Kürt dernekleri, siyasi taleplerde bulunmamış, tam anlamı ile milliyetçi örgütler olmamıştı. Dünya Savaşı sonrasında ise Kürt örgütleri belirgin bir biçimde milliyetçi bir hat takip ettiler ve Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını talep ettiler.¹⁹⁰ Bu Kürt örgütlerindeki özerklik yanlıları geleneksel bir eğitim geçmişine sahipti ve İslam ümmetinin birliğine inanıyor, sultanı meşru halife olarak görüyorlardı. Ayrılıkçı kanadı oluşturanlar ise savaşla beraber Osmanlı devletine ve halifeye bağlılıklarını bir yana bıraktılar. Wilson Prensipleri’nin açıklanmasını bir devlet kurmak ve bu devletin yöneticisi olmak için fırsat bildiler.¹⁹¹ Kirişçi ve Winrow’a göre Sevres Antlaşmasının Kürtlere bağımsızlık yolunu açan hükümleri ile beraber Wilson Prensipleri, aşiret reislerini kendi devletçiklerine kurmaya teşvik ediyordu.¹⁹² BMM hükümetinin 1919 ile 1921 sonu arasındaki otoritesini merkezileştirme çabalarına karşı 23 isyan çıktı. Bunların sadece dördü Kürt bölgelerinde gerçekleşti ve sadece üçüne Kürt aşiretleri katıldı. Bunlar Mayıs 1920’de Cemil Çeto’nun aşiretinin, 1920’de Milli aşiretinin ve 1921 Mart-Haziran arasında vuku bulan Alevi Koçgiri aşiretinin isyanlarıydı. Koçgiri isyanının lideri Alişer Bey Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi idi.¹⁹³

Kürtlerin içinde uzun yıllar faaliyet yürütmüş olan İngiliz casusu Binbaşı Noel, Wilson Prensipleri’nin Kürtlerde yarattığı beklentileri, Kürt ve Türkleri hor gören bir üslupla anlatmaktadır:

“Başkan Wilson’ın öğretisinin herkesin her istediğini yapması şeklindeki hevesleri kursakta bırakacak yorumu, tüm cazip olanaklarıyla ufukta yavaşça belirirken, Türkiye Kürtleri inanmışlardı ki; yeterince yüksek sesle bağırırlarsa, Başkan Wilson onları duyacak ve onların Diyarbakır’ı kendi

¹⁸⁹ Kurubaş, **a.g.e.**; 36.

¹⁹⁰ Özoğlu, **a.g.e.**; 102.

¹⁹¹ **A.e.**; 158.

¹⁹² Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, çeviren Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997; 90.

¹⁹³ **A.e.**; 84-85.

başlarına kötü idarelerine, katliamlar sırasında çaldıkları Hristiyan mülkleri üzerinde ganimeti Türklerle paylaşmak zorunda kalmaksızın şişmanlamayı sürdürmelerine, izin verecek.”¹⁹⁴

Kürtlerde olumlu beklentiler yaratan bu prensipler, ABD ve İtilaf devletleri tarafından Ermeni talepleri lehine yorumlanmaktaydı. Böylece başta prensipleri sevinçle karşılayan ve prensiplere dayanarak milliyetçi eğilimleri güçlenen Kürtler, zamanla prensiplere ve ABD’ye tepki duymaya başladılar.¹⁹⁵ Ermeniler ve Kürtler arasında uzun yıllardır toprak ve emlak üzerinde mülkiyet anlaşmazlıkları sürüp gidiyordu. Bu anlaşmazlıklar dünya savaşı sırasında uygulanan tehcir politikası ile iyice karışık hale gelmişti. Türklerle beraber Kürtler de tehcir edilen Ermenileri kitleler halinde katletmek ve mülklerine el koymakla suçlanıyordu. Savaşın ardından Ermeni muhacirlerinin geri dönmeye başlaması durumu iyice karıştırmıştı.¹⁹⁶ Kürt milliyetçilerinin güçsüzlüğüne Ermeni tehdidi eklenince Kürtler, Kürt bağımsızlığı çağrılarında ziyade Müslüman Osmanlıların ortak bağımsızlık çağrısına kulak verdiler.¹⁹⁷

3.3.4.) Jin Dergisi’nde Wilson Prensipleri

Jin (Yaşam) dergisi, Kürtler tarafından çıkarılan ve cemiyetin kuruluşundan önce yayına başlayan, bununla beraber cemiyetin çizgisinde bir dergidir. Osmanlı basınının diğer unsurlarında yer alan Wilson Prensipleri ilgisi, **Jin** dergisinde de yer almıştı. Dr. Abdullah Cevdet Bey bu dergide yazılar yazıyordu ve Göldaş’a göre kendisi Wilson Prensipleri’nden en fazla etkilenmiş olan yazardı. **Jin** Dergisinin ilk sayısında Abdullah Cevdet, “Bir Kürt” imzasıyla yazdığı yazıda Wilson Prensipleri’nden övgüyle söz etmekteydi. Bu yazıda Wilson Amerika’nın içten gelen ilahi isteğini

¹⁹⁴ Wadie Jwaideh, **The Kurdish National Movement Its Origins and Development**, Syracuse, Syracuse University Press, 2006; 137.

¹⁹⁵ Göldaş, **a.g.e.**; 137.

¹⁹⁶ Kürtler ile Ermeniler arasındaki sorunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için: Ahmed, **İttihatçılıktan Kemalizme**; 227-288.

¹⁹⁷ Bruinessen, **a.g.e.**; 144.

belirten kişi olarak tanımlanıyor, Prometheus'a benzetiliyordu.¹⁹⁸ Abdullah Cevdet'in daha geç bir dönemde yazdığı yazıya göre, Wilson Prensipleri sadece İzmir'in Yunanistan idaresi altına alınmasını protesto etmek için kullanılamazdı. Çoğunluğu Kürt olan vilayetlerin Kürdistanlığı söz konusu olunca da bu prensipler tanınmalıydı. Türkler için Arap, Laz, Çerkez, Kürt, Ermeni ve Rumları egemenlik altında tutmak yiyici (akilane) ve gafilane bir siyasetti.¹⁹⁹ Bir diğer **Jin** yazarı olan Kamuran Ali Bedirhan, prensiplerde insanlığın artık siyasal amaçlarla oyuncak olmayacağını belirttiğini yazıyordu.²⁰⁰ Kamuran Ali Bedirhan, "yüksek üniversite kürsüsünden başkanlık sandalyesine geçen insanlık sevgilisi" diye tanımladığı Wilson'ın "hayrete değer" düşüncesindeki adaletli ve yüksek gerçeğin bütün haksız kaygı ve eğilimlere üstün geleceğini düşünüyordu.²⁰¹ Şair Abdurrahman Rahmi, Wilson'ın 12. maddede Türk olmayanların Türk egemenliği altına konmayacağını öngörülüğünü yazıyordu. Abdurrahman Rahmi'ye göre, Kürdistan denilen bölgede bir kaç memurdan baş Türk nüfus yoktu. Ermeniler ise nüfusun %5'i kadar bile değildi. Başka halklar da ancak %2 kadardılar. Bu yüzden Kürdistan sadece Kürtlerin hakkı idi.²⁰² Dergide yazan İhsan Nuri Paşa'ya göre Wilson'ın insanseverce konuşması mazlum ve haksızlığa uğramış ulusların yarasına pansuman etkisi yapmıştı.²⁰³ Memduh Selim'in **Jin**'de yayınlanan bir yazısında KTC genel merkezinde 1919 Haziran'ında yapılan Wilson Prensipleri gündemli bir toplantı yapıldığı anlatılmaktadır. Bu toplantıda verilen bilgiye göre, Kürdistan Teali Cemiyeti programı²⁰⁴ Wilson Prensipleri'ne dayanarak Kürt ulusal haklarını elde etme amacını içeriyordu. Bu amaç doğrultusunda Kürt halkının istekleri konusundaki gerekli bilgiler Kürdistan haritası ile beraber ABD'nin de dahil olduğu büyük devletlerin temsilcilerine sunulmuştu.²⁰⁵ Göldaş'ın aktardığı yazılardan anlaşıldığı kadarıyla, **Jin** dergisinde Wilson'dan ve prensiplerinden bahsedenler genellikle bağımsızlık yanlısı kanada mensuptu. Wilson Prensipleri'ne

¹⁹⁸ "Kürtler Uykuda Değil", **Jin**, 23.11.1918, no 1; 6. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 137-138. Göldaş ilk sayının tarihi olarak 23 Kasım 1918'i vermektedir. Bu tarih hatalıdır.

¹⁹⁹ "Milletler ve İnsanlık", **Jin**, 21 Recep 1338 [11.04.1920], no 23. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 138-139.

²⁰⁰ "Kürtler İçin", **Jin**, 20.11.1918, no 3; 6. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 137.

²⁰¹ "Kürdistan ve Kürtler", **Jin**, 16.01.1919, no 9; 9. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 138.

²⁰² "Şimdiki Durumumuz", **Jin**, 25.11.1918, no 6; 17. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 137-138.

²⁰³ "Wilson Prensipleri ve Kürtler", **Jin**, 30.03.1919, no 15; 5-6. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 138.

²⁰⁴ Tunaya (**a.g.e.**; 215-222) tarafından aktarılan cemiyet nizamnamesinde Wilson'dan ve prensiplerinden bahsedilmemektedir. Memduh Selim'in bahsettiği yazılı bir program olmayabilir.

²⁰⁵ "Kürt Kulübünde Bir Musahebe", **Jin**, no 21, 18.06.1919; 3. Aktaran: Göldaş, **a.g.e.**; 139. Bu yazının tam metni için: **A.e.**; 263-267.

dünyada ve Osmanlı kamuoyunda duyulan ilgi Kürt milliyetçilerine de sirayet etmiş, milliyetçiler taleplerini meşrulaştırmak için prensiplere müracaat etmişlerdi.

4. Bölüm: Paris Barış Konferansı ve Osmanlı Kamuoyu

4.1.) Osmanlı Hükümetinin 7 Kasım 1918 Tarihli Wilson Prensipleri Yorumu

Mine Erol'un ABD'deki Mendell House arşivinde bulduğu 7 Kasım 1918 tarihli bir belge, Cenevre'deki Osmanlı elçiliğinin Osmanlı hükümeti adına duyurduğu Wilson Prensipleri yorumunu yansıtmaktadır.¹ Erol bu yorum için, “o dönemki hükümetin yorumu” ifadesini kullanmaktadır. 7 Kasım 1918 itibarıyla hükümet mevkiinde Ahmet İzzet Paşa kabinesi bulunmaktaydı. Buradan hareketle yorumun Ahmet İzzet Paşa kabinesinin yorumu olduğu sonucu çıkartılabilir. Ne var ki kabine hakkında ayrıntılı bilgi veren Ahmet İzzet'in hatıralarında,² başvurulan diğer hatıratlarda, dönem üzerine yazılmış kronolojilerde³ ve Erol'un ki ve Erol'a referans verenler hariç başvurulan belli başlı ikincil kaynaklarda bu yoruma ilişkin bir bilgi bulunamamıştır. Erol, herhangi bir kaynağa referans vermeksizin, Prens Sabahattin ve yandaşlarının Cenevre'deki faaliyetlerine duyarsız kalmayan elçiliğin bu yorumu duyurduğunu yazmaktadır. Ne var ki Prens Sabahattin'in başkanlığında toplanan kongrenin tarihi 16 Ocak 1919'dur.⁴ Bu kronolojik uyumsuzluk iki hadise arasında kurulan ilişkinin geçerliliği hakkında şüphe uyandırmaktadır.

Bu anlaşılamayan noktalara rağmen, söz konusu yorum sahip olduğu iyimser üslup ile ilk mütareke günlerine ait gibi görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin resmi makamlarının o an itibarıyla Wilson Prensipleri'ni ne şekilde yorumladığının, bu prensiplerin uygulamasıyla ilgili beklentilerinin neler olduğunun iyi bir yansıtıcısıdır. Aşağıda bu yorumun geniş bir özeti aktarılacaktır.

Yoruma göre, gizli görüşmelerin olmamasını öngören birinci madde, Osmanlı hükümetince tamamıyla kabul ediliyordu. Türkiye'nin geçmişte sık sık diplomatik

¹ Yorumun İngilizce özgün ve Türkçe çeviri metinleri için: Erol, **a.g.e.**; 28-32, 115-118.

² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım II**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993; 7-44.

³ Jaeschke, **a.g.e.**, Sarıhan, **a.g.e.**.

⁴ **A.e.**; 97, Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri**, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007; 448-450.

entrikalara ve gizli antlaşmalara kurban olduğu hatırlatılıyor, açık yapılacak barış müzakerelerine savaş dönemi yapılan gizli planların tesir etmemesi ümidi ifade ediliyordu. İkinci prensibin konusu olan denizlerin serbestisi konusunda da hükümet Wilson Prensipleri ile tamamen mutabıktı. Üç numaralı prensip ise şu şekilde değerlendiriliyordu:

“3. İktisadi engellerin kaldırılması hakkında: Bu da, şimdiye kadar çok zaman gösterdiğimiz gibi Türkiye’nin savaş amaçları ile tam bir uygunluk halindedir. Türkiye’nin bütün dünyaya eşit iktisadi şartlar sağlamayı ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğunu istismar eden ve kendi kendinin gelişmesine engel olan büyük devletler tarafından zorla kabul ettirilen kapitülasyonları kaldırma isteğinde olduğu bilinmektedir. Bütün milletler için siyasi bağımsızlık durumunun bildirisine candan seviniriz. Mutabıkız.”

Hükümet silahlanmanın sınırlandırılması prensibi ile de mutabıktı. Osmanlıların silahlanma mecburiyetinden geçmişte ne kadar zarar gördüğü hatırlatılıyordu. Müstemlekeler ile ilgili prensip, Osmanlı İmparatorluğu’nun müstemlekesi olmadığı hatırlatılarak kabul ediliyordu. Yoruma göre 6, 7, 8, 9, 10, 11. maddelerde öngörülen prensipler Osmanlıları doğrudan ilgilendirmemekteydi. İran’da ve Kafkasya’da bulunan Osmanlı alayları ise özel bir durum teşkil etmekteydi. Yorumda Kafkasya’daki kuvvetlerin mevcudiyeti Bolşevik tehlikesine dayanılarak meşru gösteriliyordu. Ayrıca İran’ın bitaraflığının öncelikle İtilaf devletleri tarafından ihlal edildiği belirtilerek buradaki birliklerin varlığı açıklanıyordu.

Osmanlılar ile ilgili olan 12. prensip ise şu şekilde yorumlanmaktaydı:

“12. Türkiye İmparatorluğu hakkında: Bu madde doğrudan doğruya haklı olarak Türkiye’yi ilgilendirmektedir. Bu prensip, İngiliz kıtalarının işgal ettikleri Türk topraklarını terk etmeleri ve burada oturan insanların kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmeleri şartı ile devamlı bir antlaşmanın temelini teşkil etmektedir. Osmanlı siyasi birliğini muhafaza etmeleri şartı ile, azınlıklar, ileride kuracakları muhtariyetin şeklini seçebilirler. Bu Osmanlı

Federalizmi ayrıca İmparatorluğun Hristiyan kavimlere tanıdığı dini muhtariyet ve hürriyet geleneğinin tâbii bir tekamülü olacaktır. Bu hürriyet sayesinde bahis konusu kavimler dinlerini, adetlerini ve kendi müesseselerini muhafaza etmişlerdir.

Filistin hakkında Türkiye'nin 20 sene evvel, o topraklarda yerleşmeyi ve koloni kurmayı arzu eden Yahudilere muhtariyet imtiyazı vermeyi teklif ettiği bir hakikat değil midir?

Diğer taraftan Suriye ve Irak halkı arasında Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak başka bir devletin hakimiyeti altına konulması lehinde hiçbir sesin katiyen çıkmıyacağına eminiz.

Herhalde, meselenin esasına bitaraf gözle bakmak ehemmiyetlidir. Çünkü şimdiye kadar Türkiye 1839'da Gülhane Hattı Humayunu'ndaki ıslahatı tahakkuk ettirememiştir, çünkü hükümler ve bütünlüğü daima tartışılmıştır. Eğer Başkan Wilson'un programındaki bağımsızlık ve teminat evvelce Osmanlı Devleti'ne tanınsaydı, Türk hakimiyeti altındaki kavimler hiç bir şekilde taciz edilmeden muhtar olarak gelişebilirlerdi. Yukarıda 1 ve 3. paragrafta görüldüğü gibi programın bu durumu gözönünde tutulan kaydı ihtiyatla, tamamiyle bizim tasvibimizin lehindedir.

Çanakkale Boğazı meselesine gelince, halihazır harp içinde Boğazlar kapatılrsa idi, bu, sadece Türkler tarafından titizlikle riayet olunan beynelmilel bir antlaşmanın yerine getirilmesi şeklinde yapıldı. Neticede serbest geçitlerin muhafazasına karar verebilen milletlerarası mukavelelerin bütün maddelerindeki uygunluk üzerinde onun kabiliyeti münakaşa edilemez.

Sulh zamanında Boğazlardan geçiş, beynelmilel teminata lüzum kalmadan serbest olarak sağlanıyordu. Harp halinde belirli bir hükümet bu işten sorumlu olmadıkça bu şartın yerine getirilmesi bir hayalden ibarettir. İşte halihazırdaki harpte böyle bir durum meydana gelmişti. Boğazların koruyucusu, Avrupa'ya

karşı vazifesini ifa etmiştir. İmparatorluğun bağımsızlığı ve bütünlüğü bu meseleye dayanırken onu vazifesinden uzaklaştırmak adaletsizlik olacaktı.

Bu sebeple Başkan Wilson'un 12. maddedeki bu iki tabir arasında bulunan tenakuzu dikkat nazarına almasını arzu ederiz. Çanakkale Boğazı meselesinin bu iki ciheti birbirleriyle çok yakından ilgilidir, ayrı mütalaa edilemez.”

13. maddede öngörülen tarihi dost Polonya'nın bağımsızlığına da hükümet memnuniyetle kani idi.

Milletler Cemiyeti ile ilgili 14. prensip ise şu şekilde değerlendirilmişti:

“14. Milletler Cemiyeti'nin kurulması hakkında: Biz Wilson'la bu maddede tamamiyle hemfikiriz. Türkiye gizli muahedeler, siyasi entrikalar vesaireyi sona erdirmek için teşkil olunan Milletler cemiyetinde tanınırsa, kendisinin siyasi ve iktisadi bakımdan büyük menfaatleri olacaktır. Türkiye her çeşit entrikalara daima hedef olmuştur ve şikayetlerinin kabul edilip doğru ve samimi bir hakkaniyetle tartışılacağı bir adalet makamının tesisi fikrini sevinçle karşılar.”

Genel olarak bu yorum değerlendirildiğinde, prensiplerin Türkiye üzerinde uygulanışı konusunda büyük bir iyimserlik sergilendiği ifade edilmelidir. İktisadi serbestlik prensibi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırmasının meşru görülmesi, 12. maddede öngörülen muhtariyet ve özgürce gelişme hakkının, Osmanlı Devleti'nin unsurları arasında uygulayageldiği geleneksel millet sisteminin doğal bir evrimi olarak görülmesi, muhtariyeti tartışılan bölgeler arasında Ermenistan'a yer verilmeyişi, Boğazlar bölgesinin Osmanlı egemenliğinde kalacağı yönündeki beklenti bu iyimserliğin çeşitli yönlerini oluştuyordu. Bu yorumlama biçimi ABD'nin ve İtilaf devletlerinin yorumlama ve Konferans kararları ile uygulanma biçimlerinden açıkça farklıydı. Ya bu farklılık yabancıların yorumlama biçimi ile ilgili bilgisizliğin ürünüydü, ya da Osmanlı hükümeti kendi taleplerini meşrulaştırmak için Wilson Prensipleri'ni kendi ölçülerine göre yorumluyordu.

Prensiplerde önerilen uluslararası hukuk normları ise Osmanlı hükümeti tarafından aynen kabul edilmekteydi. Demek ki devletler arası topluluğun tüm devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenlik hakkı üzerinde yükselecek bir barış projesi şeklinde yeniden düzenlenmesine Osmanlı hükümeti yandaştı. Ne var ki Wilson Prensipleri'nin bu boyutu ilerleyen yıllarda uygulamaya geçirilemedi.

4.2.) İsviçre’de Yaşayan Türklerin 16 Ocak 1919’da Topladığı Kongre⁵

Ahmet Bedevi Kuran’ın anlattığına göre, Mondros Mütarekesi ve takip eden üzücü olaylar, İstanbul’dan gelen kötü haberler ve Avrupa basınının Osmanlı aleyhtarı yayınları, İsviçre’de yaşayan çeşitli fikirlerden Osmanlıları endişe içine düşürmüştü ve beraber çalışmaya teşvik etmişti:

“Sabahattin Bey, Mütarekenin imzalanmasından biraz sonra Cenevre’ye gelmiş ve bir toplantı yapılmıştır. Maksad Wilson prensiplerini incelemek ve bunlara karşı milli menfaatlerimizi gözönüne almak şartıyla aramızda bir birlik vücade getirmek, sarih ve muayyen bir hareket hattını tesbit etmektir. Bazı arkadaşlarla yaptığım görüşmelerle kongre akdini kararlaştırmış ve keyfiyetten Sabahaddin Bey de haberdar edilmişti.

Bu maksadla Paris’ten davet edilen Şerif Paşa da Cenevre’ye gelmişti. “Metropol” otelinde toplanan bu kongreye Cenevre’de bulunan hemen bütün Türk vatandaşları iştirak etmişlerdir. Lutfi Fikri Bey kongrenin hazırlık konuşmalarına iştirak etmiş ise de umumi toplantıya, her nedense gelmemiştir. Kongre Reisliğine Sabahaddin Bey, İkinci Reisliğine de eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey seçilmişlerdir. Evvelce hazırlanan esaslar kongre heyetine

⁵ 20 Ocak 1919 tarihli *The New York Times* gazetesi, kongreyi “Türk liberallerinin kongresi” (“the congress of Turkish Liberals”) şeklinde tanımlamıştı. *Atı* gazetesi (21.01.1919, no 373; 1/1) ise kongreyi Anadolu Ajansı kaynaklı bir haberle ve ayrıca manşette duyurmuş ve “Türk Hürriyetperverleri Kongresi” şeklinde isimlendirmişti. Bu haber *The New York Times*’daki haberin aynısıdır. Öte yandan kongreyi toplayanlar kendilerini “İsviçre’de mukim Türkler” olarak tanımlamaktadır. Prens Sabahattin, *a.g.e.*; 448-449.

bildirilmiş ve hepsi tasvibedilmiştir. Kongre kararlarının özü, Türk milletine haksız yere maledilen harb mesuliyetini izale etmek ve Türklerle meskun vatan parçalarını, Wilson prensiplerine uygun bir şekilde, Türk milletinin elinden kaptırmamak noktasında toplanıyordu. Bu karar sureti, Wilson’la diğer İtilaf devletleri başvekilleriyle Hariciye Nazırlarına ve İsviçre’deki sefirlere tebliğ edilmiş, bu evrakın kopyaları bütün dünya matbuat ve ajanslarına da gönderilmiştir. Kongre, Türk haklarının müdafaası için icab eden her türlü fedakarlıkların yapılmasını ve bu gayeyi temin için, parti ve içtihat ayrılıklarına bakmadan, Türklük namına müttehid bir cephenin teşkilini tavsiye etmiş ve bu yolda yapılması lazım gelen teşebbüslerin icrası için Sabahaddin Beye salahiyet vermiştir. Diğer taraftan Şerif Paşa da aynı maksadın temini yolunda Paris’te icabeden teşebbüslere girecek, kongre heyetini Paris’te temsil edecekti.”⁶

Kongreye başkanlık eden Prens Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefetine de etkisiyle, Mahmut Şevket Paşa’nın suikasti ile ilgili davada suçlu bulunmuş ve 1913’te ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. Kendisi Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında savaşa girmesine karşı çıkmış ve bu konuda dayısı olan Padişah V. Mehmet’e bir mektup göndermişti. Ayrıca savaş devam ederken İtilaf devletleri nezdinde münferit barış için kişisel girişimlerde bulunmuştu. Kendisi Osmanlı kamuoyunun İttihatçı muhalifi ve adem-i merkezîyetçi çevrelerinde prestij sahibi, ayrıca Avrupa kamuoyu tarafından tanınan biriydi.⁷ Kongrenin temsilcisi olarak tayin edilen Şerif Paşa’nın benzer özelliklerinden daha önce bahsedilmişti.⁸ Ayrıca İstanbul’daki Selamet-i Osmaniye ile Sulh ve Selamet siyasi heyetleri adına Reis İsmail Hakkı Bey, Kongre’nin girişimlerini “bütün kuvvetleriyle”

⁶ Kuran, **a.g.e.**; 694-695. Kuran kongrenin tam tarihini bildirmemektedir. Erol (**a.g.e.**; 28) da kongrenin tam tarihini bildirmemekte ayrıca İsviçre’deki elçiliğin bildirisini, hiç bir kaynağa referans vermeksizin Prens Sabahattin ve yandaşlarının faaliyetine duyarsız kalınmaması şeklinde değerlendirmektedir. Halbuki elçiliğin bildirisinin tarihi 6 Kasım 1918, Kongre tarihi ise 16 Ocak 1919’dur. Bu tarihler ve kongre hakkında ayrıntılı bilgiler veren Kuran’ın böyle bir ilişki kurmadığı göz önünde bulundurulursa, Erol’un kurduğu öncelik sonralık ilişkisi temelsizdir.

⁷ Prens Sabahattin, **a.g.e.**; 9-11, Nezahet Nurettin Ege, **Prens Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977; 314-318.

⁸ Yukarıda: **3.3.2.) Şerif Paşa’nın Paris Barış Konferansı’ndaki Faaliyeti**

desteklediklerini bildirmişti.⁹ Demek ki kongre, “içtihat ayrılıklarını” bir kenara bırakmak ve milli haklar üzerinde yoğunlaşmak amacını benimsemekle beraber Osmanlı kamuoyunun İttihatçı muhalifi ve liberal eğilimli kısmının sürgündeki seçkinlerinin önemli ölçüde etkisi altında toplanmıştır ve bu kesimlerin Wilson Prensipleri’ne erken mütareke dönemindeki yaklaşımını anlamak için önem taşımaktadır. Ayrıca Kongre temsilcisi olarak Şerif Paşa’nın Paris’e gönderilmesi, kongrenin Barış Konferansı’nı etkilemek amacıyla toplandığını, alınan kararların da bu konferansa dair beklentileri ifade ettiğini göstermektedir.

9 madde halinde ilan edilen kararlarda, başkent İstanbul olmak üzere Türkiye’nin varlığının sürdürülmesi, Türkiye’nin bağımsızlığını garanti eden Wilson Prensipleri’nin 12. maddesinin bütünlük içerisinde uygulanması talep edilenler arasındaydı. Ayrıca Türklerin ve Türkiye’deki diğer unsurların hak, iddia ve taleplerinin özenle incelenmesi, eski Osmanlı topraklarında kalan Osmanlı unsurlarının ve Türklerin hak ve çıkarlarının korunması, Osmanlı kamu borcunun ve mali angajmanlarının Balkan Savaşı öncesinde Osmanlı toprağı olan tüm devletler arasında eşit olarak paylaştırılması, Türkiye’nin iâşesinin sağlanması ve savaş esirlerinin iade edilmesi, hâricte yaşayan Osmanlılar ile aileleri arasında ilişki kurulmasına izin verilmesi talep ediliyordu. Kararlara göre bu talepler Başkan Wilson’ın yanısıra İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanlarına telgraf yoluyla iletilecekti. Ayrıca Şerif Paşa’ya maddelerin manasına uygun düşen gerekli girişimlerde bulunması için tam yetki verilmişti.¹⁰

Alınan bu kararlar, yine 16 Ocak 1919’da gönderilen telgrafnameler ile Lloyd George, Clemanceau ve Orlando’nun yanısıra ABD Başkanı Wilson’a da bildirildi. Wilson’a gönderilen telgrafnamede kendisine şu şekilde hitap edilmekteydi:

⁹ **Atı**, 22.01.1919; no 374; 4/2. Bu haberde, Şerif Paşa Barış Konferansı nezdindeki Osmanlı murahhası sıfatıyla anılmaktadır. Halbuki kendisi, yukarıda da anlatıldığı gibi, Osmanlı hükümetinin resmi temsilcisi değildi. Ama Osmanlı kamuoyunda, kendisi temsilci olarak algılanmıştı. Ne var ki Şerif Paşa bir süre sonra Osmanlıların sadece Kürt kısmını temsil etmeye karar vermişti. Yukarıda: **2.3.2.) Şerif Paşa’nın Paris Barış Konferansı’ndaki Faaliyeti**

¹⁰ Kararların Fransızca özgün metni ile Türkçe çevirisi için: Prens Sabahaddin, **a.g.e.**; 448-450.

“Bay Başkan, size tam ve bütünüyle güven duyarak, adalet ve insanlık ruhunun kişiliğinizde vücut bulduğunu bilerek, mutsuz ülkemizin davasını ellerinize bırakıyoruz ve sadece ilkelerinizde tanımını bulan bitaraf hakkaniyete hitap ediyoruz.”¹¹

4.3.) Elviye-i Selase’deki Milli Hareket¹²

Erken mütareke döneminde, Wilson Prensipleri ve “milliyet esası” bütün yerel milli hareketlerin tezlerini dayandırdıkları ortak temeldi. Milli hareketlerin oluşturduğu cemiyet ve kongrelerin hemen hepsi ilk aşamada batılı devletleri ve uluslararası kamuoyunu bilgilendirme yolunu tutuyordu. Böylece Paris Barış Konferansı’nı Wilson Prensipleri’nde Osmanlılara tanındığı düşünülen haklar doğrultusunda etkilemek amaçlanıyordu. Bu örgütlenmeler, güçlü devletlerin düşmanca hareketleri ve Barış Konferansı’nın aleyhte tutumu netleştikçe bilgilendirme aşamasından silahlı mücadele aşamasına geçmişlerdi.¹³

Bu seyri en erken takip eden milli hareket Elviye-i Selase diye anılan Kars, Ardahan ve Batum livalarında ve çevresinde ortaya çıkmıştır. Bu üç liva çok uzun yıllar boyunca Rusya Çarlığı’nın egemenliği altında kaldıktan sonra, Sovyetler Birliği ile imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması’nın uygun şartları sayesinde yeniden Osmanlı Devleti’ne ilhak olmuştu.¹⁴ Ne var ki Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti bu

¹¹ Wilson’a gönderilen telgrafnamenin Fransızca özgün ve Türkçe çeviri metni için: **A.e.**; 451-454. Lloyd George, Clemanceau ve Orlando’ya gönderilen telgrafnamenin Fransızca özgün ve Türkçe çeviri metni için: **A.e.**; 455-458.

¹² Elviye-i Selase’nin tarihi ve milli hareketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için: M. Fahrettin Kırzioğlu, **Milli Mücadelede Kars I. Kitap**, İstanbul, Hamle Matbaası, 1960, Cem – Ender Arslanoğlu, **Kars Milli – İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenubigarbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18.Ocak-13.Nisan.1919**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986, Dayı, **Elviye-i Selase’de (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1997.

¹³ Tanör, **a.g.e.**; 40, 131-132 ve diğer sayfalar.

¹⁴ Sovyetler Birliği hükümetinin bütün savaşan devletlere yaptığı ilhaksız ve tazminatsız barış çağrısı üzerine 22 Aralık 1917’de Brest-Litovsk barış müzakereleri başlamış, kesintilerle devam etmiş ve 3 Mart 1918 tarihli barış antlaşması ile son bulmuştu. Bu antlaşmanın Elviye-i Selase’yi ilgilendiren dördüncü maddesine göre “Rusya Devleti, Doğu Anadolu Vilayetleri’nin boşaltılması ve Osmanlı Devleti’ne muntazam bir şekilde geri verilmesini sağlamak için gayret gösterecektir. Ardahan, Kars ve Batum sancakları dahi derhal Rus askerleri tarafından tahliye edilecektir. Rusya Devleti işbu sancakların hukuk-ı umumiye ve hukuk-ı düvel nokta-i nazarından iktisab edecekleri yeni duruma karışmayacak ve ayrıca bunların ahalisini bu yeni durumu komşu hükümetler ve özellikle Osmanlı

topraklardan askeri kuvvetlerini çekmeyi kabul etmek zorunda kaldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri¹⁵ ile Osmanlı kumandanları ve yerel Müslüman ahalinin önde gelenleri, ordunun çekilişi sonucunda oluşacak iktidar boşluğunu doldurmak, ordunun para, silah ve iâşe kaynaklarını milli kuvvetlere devretmek ve Ermenistan ve Gürcistan'ın muhtemel işgal hareketına karşı tedbir almak amacıyla, 5 Kasım 1918'de Piroğlu Fahrettin Bey'in reisliğinde Kars Milli İslam Şurası adlı bir milli teşkilat kurdular. Şura'nın temelini 1917'de Kars'ta kurulan İslam Komitesi oluşturuyordu. Kars Milli İslam Şurası ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olma özelliği taşımaktaydı. Şura fiili olarak askeri ve mülki amirler ile Müslüman ahalinin desteğine, hukuki olarak ise Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinde öngörülen haklara dayanmaktaydı.¹⁶ Kars Milli İslam Şurası, 14 Kasım 1918'de Birinci Kars Kongresi'ni topladı. Bu kongrede çevre liva ve kazalardan delegeler çağırarak daha geniş bir kongre toplama kararı alındı.¹⁷

II. Kars Kongresi (Kars İslam Şurası Büyük Kongresi), 30 Kasım-2 Aralık 1918 tarihlerinde toplandı. Ordubad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şuregel, Ahılkelek, Ahıska, Kars, Ardahan, Batum sancak ve kazalarından 60 halk mümessilinin katılımıyla toplantılara başlandı. Kongre'nin sonuna doğru delege sayısı 70'e kadar çıktı. Kongre kararlarıyla Kars Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuştu. Hükümet Reisliği'ne Cihangiroğlu İbrahim Bey seçildi. Bu hükümete Ahıska Hükümet-i Muvakkatası, Aras Türk Hükümeti (İğdır ve çevresi üzerinde) ve Batum Milli Şurası da katıldı. Hükümet Batum'dan Ordubad'a, Ağrı Dağı'ndan Azgur'a kadar olan bölgenin ve ahalisinin bütünlüğünü temsil ediyordu. 12 kişilik bir Merkez Mümessilleri Heyeti oluşturuldu. Bu bir çeşit parlamentoydu. Çekilen askeri birliklerin bıraktığı malzeme ile 8.000 kişilik bir kuvvet kurulmasına karar verildi. Bu

Devleti ile bilitifak tayin hususunda muhtar bırakacaktır." Kılıç, **a.g.e.**; 378. Bu maddeye dayanarak 14 Temmuz 1918'de plebisit yapılmış, bunun sonucunda Elviye-i Selase toprakları Osmanlı Devleti'ne ilhak olunmuştu. Plebisit Osmanlı askeri kuvvetlerinin örfi idaresi altında ve Osmanlı haricindeki komşu devletlerin gözlemcileri bulunmaksızın yapıldığı için Ermenistan, Gürcistan ve Sovyetler Birliği tarafından sonuçlar kabul edilmemiştir. Arslanoğlu, **a.g.e.**; 122-127.

¹⁵ İttihatçıların bölgeyle ilgili planları ve girişimleri için: Kırzioğlu, **a.g.e.**; 9.

¹⁶ **A.e.**; 8, Dayı, **a.g.e.**; 90-91.

¹⁷ **A.e.**; 92-93.

kuvvetler ileride Gürcü ve Ermeni kuvvetleriyle çarpışacaktı. Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet'e bağlı kalınması, Osmanlı bayrağının kullanılması kararlaştırıldı.¹⁸

3-5 Ocak 1919'da 8 delegeyle toplanan I. Ardahan Kongresi'nde Ardahan'da İngiliz işgalinin gerçekleşmesinden önce çevre bölgelerden gelecek delegelerle daha büyük bir kongre toplanması kararı alındı. II. Ardahan Kongresi, 7-9 Ocak 1919 tarihleri arasında 20 delege ile toplandı. Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere Kars'ta büyük bir kongre toplanması kararlaştırıldı. Ermeni ve Gürcü kuvvetleriyle savaşmak üzere, geride kalan asker, subay ve malzemelerle düzenli askeri kuvvetler kurulması, basın organları ve gönderilecek delegelerle milli hakların dahili ve harici kamuoyu huzurunda savunulması, mütarekenin haksız uygulamalarının tanınmaması alınan kararlar arasındaydı.¹⁹

III. Kars Kongresi (Büyük Kars Kongresi), 17-18 Ocak 1919 tarihleri arasında, yukarıda anılan bölgelerden gelen tam 131 delegenin katılımı ile toplandı.²⁰ Kongrede alınan karar ile Milli Şura Hükümeti'nin ismi Cenubigarbi Kafkas Hükümeti olarak değiştirildi. Hükümet Kars, Ardahan, Batum sancakları ve kazaları ile Nahçıvan, Ordubad, Culfa, Ahıska ve Ahılkelek'i de kapsamaktaydı. Hükümetin reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey idi.²¹

Cenubigarbi Kafkas Hükümeti'nin kuruluşunun ilanında, önceden alınan kararlar ile beraber bölgeye gelmeye başlayan İngiliz askeri kuvvetlerinin kumandanları ile etkileşim de etkili olmuştu. İngiliz askeri yetkilileri, iaşe açısından zor durumda olan Ermeniler için, Osmanlı ordusunun geride bıraktığı iaşe malzemelerinin denetimini devralmayı talep ediyordu. Buna karşılık milli teşkilat Wilson Prensipleri'ne, Müslümanlar lehine nüfus istatistiklerine ve kendi kaderini tayin hakkına dayanarak, kendisini bölge ahalisini temsil eden meşru bir hükümet olarak yapılandırıyor, meşru

¹⁸ Dayı, **a.g.e.**; 93-95. 5 Kasım 1918 tarihli Kars İslam Şurası'nın kuruluş toplantısından 8 Ekim 1920 tarihli Pozantı Kongresi'ne kadar tespit edilebilmiş 30 kongrenin tarihleri ve delege sayılarını gösteren tablo: Tanör, **a.g.e.**; 148.

¹⁹ Dayı, **a.g.e.**; 95-99.

²⁰ Erzurum Kongresi'nin 56, Sivas Kongresi'nin 31 delege ile toplanabildiği göz önünde tutulursa Büyük Kars Kongresi'nin neden büyük olduğu daha iyi anlaşılabilir. Tanör, **a.g.e.**; 148.

²¹ Dayı, **a.g.e.**; 99-101.

bir hükümet olarak iâşe, asayiş, askeriye alanlarının denetimini elinde bulundurmada ısrarcı davranıyordu. Osman Server Bey daha 15 Ocak'ta Ardahan Kongresi'nden Batum'a dönüşünde görüştüğü General Walker'a Milli Şura Hükümeti'nin kuruluşunu bildirmişti. Daha sonra 17 Ocak'ta, henüz Büyük Kongre devam ederken Kars Valisi Mehmet Bey başkanlığında 5 kişilik bir heyet, Kars'taki İngiliz kuvvetlerinin kumandanı General W.H. Beach ile görüşmüş, General askeriye ve iâşeye dair Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin lehine taleplerde bulunmuş, Mehmet Bey bunları reddetmişti. General'in milli örgütün statüsünü sorgulaması üzerine Mehmet Bey hazır cevaplılıkla mevcut Şura reis ve azalarını, hükümet reisi ve nazırlar olarak ilan etmişti. Bunun üzerine Kongre'de 17-18 Ocak gecesi hükümetin kurulmasına dair karar alınması hızlandı. Aynı gün Batum'daki Osman Server Bey hükümetin varlığını General Walker'a kabul ettirebilmişti. Hatta ileride hükümetin dağıtılması emrini verecek olan Thompson bile hükümetin meşruluğunu başta kabul etmişti.²²

Hükümetin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 12. maddesine göre ekalliyetlerin hukuku muhafaza edilecekti. Ayrıca hükümet azaları arasında Gayrümüslimler de bulunmaktaydı. Dayı'ya göre bu, hükümetin Wilson Prensipleri'ne önem verdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir bir niteliklidir.²³ Evliye-i Selase'deki milli hareket, Wilson Prensipleri'ni önemseddiği gibi Paris Barış Konferansı'nı da önemsemekte, orada alınacak kararlara etkide bulunmak istemekteydi. Daha 5-7 Aralık 1918 tarihlerinde Halil Beyzade Topal Ali Bey ve Atbaşoğlu Asaf Bey Milli İslam Şurası Heyet-i İdaresi tarafından Paris'teki konferansa katılmak üzere murahhas tayin edilmişlerdi. Cenubigarbi Kafkas Hükümeti de bir heyetin Paris'e gönderilmesi için gayret gösterilmesi yönünde karar aldı. İstanbul'da bulunan Asaf ve Ali Beyler'e oradaki İngiliz askeri temsilcisi ile temasa geçmeleri talimatı 18 Ocak'ta iletildi. Asaf ve Ali Bey'ler 12 Mart 1919'da gönderdikleri bir yazı²⁴ ile, hükümetin murahhasların kabulü için resmen Barış Konferansı'na başvurmasını talep ettiler. Ayrıca para istediler. 29 Mart 1919'da murahhaslara itimatname niteliğinde bir talimatname

²² Dayı, **a.g.e.**; 100, 112, Kırzioğlu, **a.g.e.**; 11.

²³ Dayı, **a.g.e.**; 102, 104. Aynı yerde hükümet üyelerinin tam listesi de vardır.

²⁴ Yazıdan bir pasaj: "(...) Amerika'nın oralara gelecek "Tedkik-i Seyyat Komisyonu"na elimizde bulunan (Ermenilerin 1918 de Kars ilindeki mezalimine ait) vesaik'in suretini bir not ile verdik. Oraca da (Şüregel'deki) Mollamusa, (Kars Merkezine bağlı) Çamurlu, Aynalı köylerinde vaki olan mezalimi izah buyurunuz." Yazının tam metni için: Kırzioğlu, **a.g.e.**; 35-36.

gönderildi.²⁵ 30 Mart 1919'da hazırlanan beyannameler Osmanlı hükümetinin²⁶ yanısıra Karşılar Cemiyeti'nin yardımıyla İstanbul'daki ABD, İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserlerine sunuldu. Bu beyanname ile Cenubigarbi Kafkas Hükümeti, komşuları olan Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri gibi konferansa kabul edilmek istiyordu.²⁷ 12 Nisan 1919 tarihinde konferansa kabul talebini içeren başka bir telgraf ilgili makamlara gönderilmişti.²⁸ Ne var ki hükümet murahhasları Paris Barış Konferansı'na kabul edilmediler.²⁹

Milli örgütlenmelerce takip edilen örgütlü tavır ve net ideolojik hat karşısında başta hükümetin varlığını tanımak durumunda kalan İngiliz kumandanları, taleplerini kabul ettiremedikleri için zamanla düşmanca bir tavır takınmaya başladı. 1919 Şubat sonlarında İngiliz Askeri Valisi olarak Temperley'nin yerine Kars'a gelen General

²⁵ Bu talimatnamede, her milletin kendi kaderini tayin etme hakkı olduğundan hareketle, etnografik haritalar ve nüfus istatistiklerinin hükümetin sınırlarının tayin edilmesinde dikkate alınmasına çalışılması isteniyordu. Talimatnamede sınırlar açıklanıyor, harita ve istatistikler ekli olarak bulunuyordu. Murahhaslar gerek İtilaf devletleri gerekse Sovyet hükümetiyle, tam yetki ile müzakeratta bulunabilecekti. Bu müzakerelerde izlenecek hat, açıklanan sınırlar içerisinde bağımsızlık veya Türkiye himayesi altında muhtariyet yönetimi kurulması, gümrük, ithalat ve ihracat mukaveleleri yapılmasıydı. Murahhaslar, memorandum ve protestolar yayınlatabilecek, Paris'te veya Moskova'da milli noktaları, vatan سلامتini ve sosyal demokratik prensipleri takip edecek idi. Talimatnamenin tam metni için: Kırzioğlu, **a.g.e.**; 38-40.

²⁶ Osmanlı hükümetine sunulan beyannameden bir pasaj: "Amerika Reis-i Cumhuru Wilson cenablarının bugün bütün cihan akvam-ı medeniyesi tarafından kabul ve tatbik edilmekte olan İstiklal-i Mîlel Kaidesi'ne ittiba hasebiyle Hükümet-i Osmaniye'lerinden fekk-i irtibat eyleyen ve mübarek vatanımızı, topraklarımızı Ermenistan'ın veya sair civar Hükümetler'den birinin eyadii tahakkümüne terk ve tevdi'den kurtarmak maksadiyle teşekkül eden hükümetimizin efkar ve gaye-i siyasisi, halen ve atiyen bilcümle hükumat ile münasebat-ı dostane tesis eylemekten ibaret bulunduğu cihetle, hassaten gerek rabita-i ebediye-i diniye ve irkiyemiz olmak itibarıyla Hükümet-i Osmaniye ile esaslı bir münasebet ve muhadenet-i daime tesis ve idame eylemeği ahass-ı amal edinmiş olduğunu arz ve iblağ ve Devlet-i Aliye-i İslamiye ve Osmaniye'nin dahi Hükümet-i Cedide-i İslamiyemiz minküli-vucuh hakkında hissiyat-ı hayırhahane perverde eylemelerini temenniye müsaraat eder ve ihtiramat-i mahsusa-i faikamızın kabulünü rica ederiz." Beyannamenin tam metni için: Kırzioğlu, **a.g.e.**; 40-42.

²⁷ Komiserlere sunulan bu beyannamede, Osmanlı hükümetine sunulan beyannameden farklı olarak Türk yerine Tatar kelimesi tercih edilmiş, bölgedeki Müslümanların İtilaf devletleri adına savaştığı anlatılmış, uzun süren Rus işgalinin medenileştirici etkisinden söz edilmişti. Bölgede Ermenistan ve Gürcistan olabiliyorsa bir Müslüman devleti de olabilmeliydi. Müslümanlar bu hakka ve ehliyeteye sahip idi. Beyannamenin tam metni için: Kırzioğlu, **a.g.e.**; 42-46.

²⁸ Hükümet Reisi İbrahim Bey'in, Lloyd George'a ve Sulh-i Umumi Konferansı Heyet-i Kiramı'na (Supreme Council – Yüce Meclis) hitaben yazdığı, Garbicenubi Kafkas Hükümeti'nin murahhaslarının konferansa kabul edilmelerini talep eden 12 Nisan 1919 tarihli telgrafnamenin suretleri, İstanbul'daki İngiltere komiseri ve Kral George'a, Fransa komiseri ve onun vasıtasıyla Fransa Reis-i Cumhuru'na, ABD komiserine ve onun vasıtasıyla Wilson'a, İtalya komiserine gönderildi. Kabul edilmesi istenen yedi murahhas, Osman Server Bey (Başkan), Topal Ali Bey, Asaf Bey, Behçet Bey, Adil Bey, Cemal Bey ve Temür Bey idi. Murahhaslardan Rusça tahsil yapanların tahsil durumu özellikle belirtilmişti. Telgrafnamenin tam metni: **A.e.**; 48-49.

²⁹ Dayı, **a.g.e.**; 115-120.

Asser'in konvoyundaki Ermeniler, hükümet kuvvetleri tarafından Gümrü'deki sınır noktasından içeri kabul edilmemişlerdi. Asser bu konu üzerine görüştüğü Hükümet Reisi İbrahim Bey'e bu emri hangi yetkiyle verdiklerini sormuş, İbrahim Bey de Wilson Prensipleri'ne uyararak ve %90 nüfus çoğunluğuna dayanarak hükümet kurduklarını, sınırlarını beklediklerini anlatmıştı. Asser hükümetin Kars'tan başka bir yere karışmamasını ve ismini değiştirmesini, Kars'tan tehcir edilen Ermeni muhacirlerinin dönüşünü kabul etmeleri veya Kars sınırlarında bu muhacirler için bir yer verilmesini talep etti. Bu taleplerin hepsi hükümet tarafından reddedildi. Daha sonra sınırdan içeri girmek isteyen Ermeni ve Rus işçilerinin geri çevrilmesi de İngilizlerle hükümet arasında sorunlar yarattı.³⁰

Kafkasya'daki İngiliz Umum Kumandanı General W.M. Thompson, 26 Mart 1919'da Kars'a gelmiş,³¹ hükümet nazırları ile yaptığı görüşmede Ermeni muhacirlerine erzak verilmesini talep etmiş fakat hükümet bu talebi de reddetmişti. Tırmanan gerginlik, 13 Nisan 1919'da İngiliz kuvvetlerinin ölümlere yol açan bir askeri operasyon ile Cenubigarbi Kafkas Hükümeti'nin genel merkezi ve Parlamento binasını basması, hükümeti dağıtması ve 12 kişiyi tutuklaması ile sonuçlandı.³² Tutuklanan kişiler önce Batum'a, oradan da Malta'ya sürgüne götürüldü. Takip eden günlerde Kars'ta İngilizler tarafından paravan bir hükümet kurduruldu ve işgalci Ermenistan güçleri şehre geldi. Batum da Gürcistan kuvvetleri tarafından milli hükümet güçleri mağlup edilerek işgal edildi. Cenubigarbi Kafkas Hükümeti, işgallere karşı diplomatik girişimlerini sürdürürken³³ hükümete bağlı kuvvetler silahlı direnişe geçtiler.³⁴

³⁰ **A.e.**; 133-135.

³¹ İstasyonda yapılan karşılamaya hükümet adına katılan Tevhididdin Bey'in konuşması Kırzioğlu (**a.g.e.**; 11) tarafından şöyle aktarılıyor: "(...)Kars'a gelen 14. İngiliz Tümeni K. ve "Kafkasya Başkumandanı" Ceneral Tomson'a İstasyon'da bir nutukla cevap veren Muallim-Davavekili Mamiloğlu Tevhididdin Beğ, elindeki resmi çarlık neşriyatını delil gösterip, "Vilson prensipleri"ne dayanarak: Kars vilayetine getirip yerleştirmek istediğiniz Ermenilerin nisbeti %15'tir, Müslümanlar ise %85'tir. 85 kişiyi 15 kişinin idaresine vermek, hangi insanlık esasına dayanır? diye matetmiştir." Kırzioğlu bu hadise için 14 Ocak tarihini vermektedir. Hükümet 18 Ocak'ta kurulduğuna ve İngilizlerle problemler Mart'tan itibaren kızıştığına göre Dayı'nın verdiği 26 Mart tarihi daha doğru olmalıdır.

³² Şehre aynı gün uçaklardan hükümetin dağıldığını bildiren, General Thompson imzalı bildiriler atıldı. Bu bildiride, hükümetin (Kars Şurası olarak anılıyordu) İngiliz kuvvetlerine asayiş sağlamak konusunda hizmet etmediği için azledildiği, yönetimi İngiliz kumandanlarının devraldığı, her milletin geleceğinin, milletlerin davranış biçimleri gözetilerek Barış Konferansı tarafından belirleneceği tebliğ ediliyordu. **A.e.**; 50.

³³ Parlamento azasından Maksut Ağazade Hüseyin Ağa ve Hariciye Nazırı Fahrettin Bey tarafından İstanbul'daki İngiltere komiserine 17 Nisan 1919 tarihinde bir protesto telgrafı gönderilmişti. Suretleri

Hükümetin dağıtılması ve işgal olayları üzerine Erzurum’da yayınlanan **Albayrak** gazetesine beyanat veren Hariciye Nazırı Fahrettin Bey, şunları söylüyordu:

“(…) Bugün bütün dünyaca kabul edilmiş olan hukuki esaslara nazaran Hükümetimiz tabi ve meşru bir surette vücuda gelmiştir. Binaenaleyh kuvve-i askeriye ile hükümeti zabt etmek, hakka karşı silah çekmek demektir. Arzu ve irade-i umumiye-yi silahla ezmek, mahveylemek Kurun-ı Vustai bir tagallüb ve tecebbüddür. Her milletin kendi kaderini tayin etmesi hakkını teyit ve küçük milletlerin hukukunu temin etmek davasını yükselten Düvel-i İtilafiye’nin seramedlerinden bulunan İngiliz Hükümeti’nin böyle bir hareketi nasıl kabul ettiğini tayinde mütehayyirim. (...) Gariptir ki hak, adalet denen şeyler, (1815 Viyana Kongresi kararlarının 1827’de Navarin Vakası ile bozulmasından beri) Müslümanlar’a gelince hala mahiyetini değiştirmekte berdevam bulunuyor. (...) Bugün hakikat olan bir cihet vardır ki, o da İngilizlerin bu darbe ile, (5 Kasım 1918’de resmen kabul ve ilan eyledikleri) Wilson Prensipleri’ni hiç menzilesine indirmeleridir.”³⁵

Kendini Wilson Prensipleri ile meşrulaştıran milli hareketin çabaları sonucunda Cenubigarbi Kafkas Hükümeti toprakları, muhtar bir cumhuriyet olarak Gürcistan’a bağlanan Batum-Acara-Çürüksu ve yine muhtar bir cumhuriyet olarak Azerbaycan’a bağlanan Nahçıvan-Ordubad bölgesi dışında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır.³⁶

ABD, Fransa ve İtalya komiserlerine de gönderilmiştir. Telgrafnamede hükümet reisi İbrahim Bey ve arkadaşlarının tutuklanması kınanıyor ve deniliyordu ki: “(...) Ahalinin intihabiyle bir vazife-i vataniye-yi kabul eylemiş bulunmalarının cürüm addedilemeyeceği; ve evvelce vücuda getirilmiş olan vaziyetin Düvel-i Fehime-i İtilafiye tarafından ilan edilen (5 Kasım 1918’de resmen kabullenen Wilson Prensiplerinde toplanan) esasat-ı hukukiyeye istinaden meydana gelmiş olduğu cihetle, mümaüleyhimin temadi-i mevkufiyetleri, Devlet-i Metbualarının derkar olan şime-i adalet ve insaniyeti ile kabil-i telif olamayacağı şüphesizdir. Binaenaleyh, iade-i hürriyetleriyle, şimdiki vaziyet-i gayri hukukiyenin ıslah ve taminine delalet-i asilanelerini istirham eyleriz.” Telgrafnamenin tam metni için: **A.e.**; 59.

³⁴ Dayı, **a.g.e.**; 136-138, 140-144, 148-153.

³⁵ **Albayrak**, 22.04.1919, no 6; 2. Aktaran: Kırzioğlu, **a.g.e.**; 63-65.

³⁶ **A.e.**; 4-5.

4.4.) “Amerika-İtalya Buhranı”³⁷ ve İzmir’in İşgaline Giden Süreç

4.4.1.) Yunanistan’ın Talepleri ve Barış Konferansı

Venizelos 3-4 Şubat 1919 tarihlerinde yaptığı uzun açıklamalarla, henüz Onlar Meclisi toplanmamışken Osmanlı arazilerinin paylaşımı konusunda Yunanistan lehine taleplerde bulunmuştu. Böylece Yunanistan, Osmanlı arazileri üzerindeki taleplerini açıklayan ilk devlet olmuştu. Bu taleplerin amacı, Hellas’ın yeniden kurulması ve Yunanca konuşan bütün halkların bu bayrak altında toplanması idi. Venizelos Yunanistan’ın taleplerini kendi kaderini tayin hakkı ve Wilson Prensipleri’nin 12. maddesi ile temellendirmekteydi. İstanbul’da Rum unsurunun önemli bir rol oynayacağı uluslararası yönetim kurulmasını, Kuzey Epirüs, Ege adaları, Trakya ve Batı Anadolu’nun Yunanistan’a bırakılmasını talep ediyordu. Onlar Meclisi muazzam Yunan taleplerinin ayrıntılarıyla ilgilenemeyeceği için bu işi Yunan Talepleri Komisyonu’na bıraktı. Komisyon, Britanya, İtalya, Fransa ve ABD temsilcilerinden oluşmaktaydı. Komisyon mesaisini 6 Mart’ta tamamladı. Trakya üzerindeki talepler her dört devletin temsilcisi tarafından da kabul edilmişti. Sadece İtalya temsilcisi Dedeoğlu’nun Bulgaristan’a bırakılmasını tavsiye etti. Anadolu’ya dair talepler ise, önceden imza edilen ve İngiltere ile Fransa açısından bağlayıcılığı olan gizli antlaşmalarla ilişkisi sebebiyle ciddi zorluklar yaratmıştı. İtalya, bu talebin ancak Anadolu sorununun bir bütün olarak çözümüyle beraber ele alınabileceği gerekçesiyle herhangi bir tavsiyede bulunmadı. ABD temsilcisi Westermann ise, devletin gizli antlaşmaları tanımadığını belirtti ve Anadolu’ya dair Yunan talebini genel prensiplere aykırılık bakımından reddetti. Fransa ve Britanya Dodecanese konusunda bir tavsiyede bulunmazken Westermann Yunanlıları destekledi. Epirüs meselesinde ise ABD, Fransa ve Britanya modifiye edilmiş şekliyle talepleri kabul ederken İtalya karşı çıktı. Rapor 7 Mart’ta Arazi Sorunları Merkez Komitesi’ne sunulduğunda

³⁷ “Amerika-İtalya Buhranı” deyimi **İleri** gazetesi tarafından kullanılmış olan bir manşettir: 29.04.1919, no 89; 1/1, 30.04.1919, no 90; 1/1, 04.05.1919, no 94; 1/1, 06.05.1919, no 96; 1/1.

Amerikalı ve İtalyan üyeler kabulüne muhalif oldular. Amerikalı uzmanların muhalefetine rağmen, rapor murahhaslarca kabul edildi.³⁸

Osmanlı basını Venizelos'un faaliyetlerini ve taleplerini biliyor, fakat bunların hayata geçebileceğine pek ihtimal vermiyordu. **Ati** gazetesi, 14 Aralık 1918 tarihli nüshasında, Venizelos'un Sırp Başbakanı Pasiç peşinden önce Paris'e sonra da Londra'ya gittiğini, Pasiç'in isteklerini elde ettiğini, Venizelos'un ise isteklerinin hiç birini kabul ettiremeden geri döndüğünü mizahi bir dille anlatıyordu.³⁹ Ertesi gün, Venizelos ile Wilson arasında Paris'te bir mülakat yapıldığı, Venizelos'un bu konuda gazetecilere mülakatın "gayet samimi" geçtiği dışında malumat vermeyi reddettiği haber veriliyordu.⁴⁰ Başka bir haber İzmir ve İstanbul limanlarına uğrayan bir geminin Yunan propagandacılar getirdiğini, bu propagandacıların İtalyan komiserinin emriyle tutuklandığını bildiriyordu.⁴¹

6 Mart'ta **İleri** gazetesi, 5 Şubat tarihli Fransız **Matin** gazetesinden naklen, Venizelos'un yukarıda bahsedilen talepleri ile ilgili bir haber yayınladı. Bu haberde Yunanistan talepleri ayrıntılarıyla anlatılıyordu. Yunanistan talepleri nüfus istatistiklerinden ve Rumların İstanbul ve Anadolu'da sahip oldukları tarihi, iktisadi önemden ve kurumsal yapılarından hareketle Wilson Prensipleri ile temellendirilmişti. **İleri** gazetesi habere eklediği kendi yorumunda İstanbul ve Aydın vilayetlerinin nüfus istatistiklerini vermiş ve Rum nüfusunun değil Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu yazmıştı.⁴²

4.4.2.) İtalya'nın Talepleri ve Konferanstan Çekilmesi

³⁸ Evans, **a.g.e.**; 126-127. Megali İdea kavramı ve Megali İdea politikalarının Venizelos ile bağlantısı için: Damla Demiröz, **Savaşın Barişi Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İstanbul, İletişim, 2007; 21-28.

³⁹ **Ati**, 14.12.1918, no 335; 2/3.

⁴⁰ **Ati**, 15.12.1918; no 336; 2/3.

⁴¹ **İleri** (**Ati**), 23.02.1919; no 24 (406); 2/2. Gazetede ismi verilmeyen İtalyan komiseri Kont Sforza'dır. L. Fabio Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika**, çevirenler: Nevin Özkan, Durdu Kundakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003; 35-36.

⁴² **İleri** (**Ati**), 06.03.1919; no 35 (417); 2/1.

Dünya Savaşı'nın sonu itibarıyla İtalya, başlıca taleplerini gizli antlaşmalarla temellendiren bir devlet konumundaydı. Halbuki Wilson Prensipleri ve Wilson'ın şahsı, gizli antlaşmaların aleyhindeydi. Bir gizli antlaşma olan Londra Antlaşması'nda, İtalyan heyeti Fiume (Rijeka) kentinin liman olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmasını kabul etmişti. Ancak savaşın sonunda bu devlet ortadan kalkınca ve Yugoslavya kurulunca İtalya bu hükmün geçersiz sayılmasını talep etti. İtalyan diplomasisi, Londra Antlaşması'ndaki kazanımlarını ve Fiume'yi talep etmekteydi. Savaş sonrası dönemde Yugoslav ve Yunan milliyetçilikleri İtalyan çıkarları ile uyumsuzluk halindeydi. Yunanistan milliyet prensibine dayanarak İtalya'ya vaat edilen toprakları, özellikle İzmir'in kendisine katılmasını talep ediyordu. İtalyan diplomasisinin ise 1919 Ocak itibarıyla Osmanlı toprakları üzerindeki beklentisi, bir diğer gizli antlaşma olan St. Jean de Maurienne Antlaşması'na dayanarak Aydın Vilayeti'ni de içeren bir nüfuz bölgesi elde etmekte.⁴³

Osmanlı basını İtalya'nın konferansın gidişatından duyduğu rahatsızlıktan Osmanlı kamuoyunu haberdar etmekteydi. 23 Şubat 1919 tarihli **İleri** gazetesinin İtalyan gazetelerinden naklettiğine göre Wilson'ın yeni kurulan Yugoslavya ile ilgili tutumları İtalyan kamuoyu tarafından onaylanmıyordu. Gazetelerin yazdığına göre İtalya savaşa katılarak sergilediği fedakarlıklarının karşılığını almalı, nüfuz alanı dahilinde olan Yugoslavya üzerinde söz sahibi olmalıydı.⁴⁴

19 Nisan 1919'da Orlando, Dörtler Meclisi huzurunda, Adriyatik'in bazı Slavca konuşulan kısımlarının, Fiume'nin, Dalmaçya kıyı bölgelerinin ve Dalmaçya açıklarındaki adaların İtalya'ya ilhakını talep etti. Bu talepler Londra Antlaşması'nda öngörülenlerin çok ötesinde, yeni Yugoslav devletini baskı altına alıcı nitelikte taleplerdi. İtalya taleplerini, Avusturya-Macar İmparatorluğu'nun yıkılması ile beraber Sırp gücü üzerindeki denetimin ortadan kalkmış olduğu ve İtalya'nın stratejik güvenliği için Adriyatik'e sahip olması gerektiği savları ile temellendirmekteydi. Wilson bu taleplere ilkeler açısından karşı çıktı. Britanya ve Fransa ise, Wilson'ı bu

⁴³ Grassi, **a.g.e.**; 26-34.

⁴⁴ **İleri (Ati)**, 23.02.1919, no 24 (406); 2/2. Grassi'nin (**a.g.e.**; 34) belirttiğine göre İtalyan kamuoyu Yugoslavya meseleleriyle ilgili olduğu derecede Türkiye meseleleri ile ilgili değildi. Venizelos'un Şubat başında açıkladığı talepleri sempati ile aktaran gazeteler bile mevcuttu.

konuda desteklemekle beraber, Londra Antlaşması'nın kendileri için bağlayıcı olduğunu bildirdiler, ne var ki mevcut talepler bu antlaşmada öngörülenlerin çok ötesindeydi. Orlando, geri adım atmadı ancak, Fiume meselesi ahire bırakılmak kaydı ile, Londra Antlaşması'nın Avusturya ile yapılacak barışta temel oluşturması teklifini İtalyan murahhaslar heyetine iletebileceğini bildirdi. Orada oluşacak mutabakata göre yanıt verebilecekti. Wilson bunu da reddetti ve Londra Antlaşması ile barışın üzerinde kurulmakta olduğu ilkelerin birbiriyle tutarlı olmadığını, Almanya ile Avusturya'ya uygulanacak barış koşullarının farklı olmaması gerektiğini belirtti. Wilson'a göre İtalya'nın talepleri ABD'nin gizli antlaşmaları tanımama ilkesi ile de uyuşacak türden değildi. Dünyaya icabında itirazının temellerini açıklayabilecek idi.⁴⁵

20 Nisan'da Orlando, İtalya'nın asgari talebinin ancak Fiume'nin ilhakı olabileceğini bildirdi. Bununla birlikte, dünya barışını tehlikeye atmamak için, Konferans'ın Londra Antlaşması'nın tamamını varılacak barış için temel olarak kabul etmesi halinde, Fiume'den ve Londra Antlaşması'nın öngördüklerinin ötesindeki taleplerinden vaz geçmeyi kabul edebilirdi. Wilson yine İlkeler ile uyuşmayan böyle bir öneriyi kabul edemeyeceğini, barışın gizli bir antlaşma olan Londra Antlaşması ile temellendirilmesini kabul etmeyeceğini bildirdi.⁴⁶

21 Nisan'da Dörtler Meclisi'nin Orlando'suz toplantısında L. George, Clemanceau'nun da tasvibini alarak bir teklifte bulundu. Bu teklifte, İtalya'ya İstanbul'un, Ermenistan'ın ve Yunanistan mandası hariç Anadolu'nun manda yönetiminin verilmesi öneriliyordu. Wilson dünya barışını tehdit edeceği gerekçesiyle bu öneriye de itiraz etti. L. George bunun üzerine İtalyanlara Anadolu'da bir manda yerine nüfuz alanı verilmesini önerdi. Wilson yine itiraz etti ve İtalya'nın bu tip konularda deneyim sahibi olmadığını belirtti. Ayrıca Yunanlıların sahip olduğu etnolojik taleplere de sahip değildiler. Lloyd George bunun üzerine yönetim otoritesi olmaksızın sadece ticari ayrıcalıklar tanınmasını önerince Wilson yine itiraz etti. Çünkü bu durumda bütün Türk mandalarının üzerine dayandırılmış olduğu Türklerin kendi kendini yönetmekten aciz oldukları tezi ortadan kalkacaktı. En sonunda L.

⁴⁵ Evans, **a.g.e.**; 160-161.

⁴⁶ **A.e.**; 161-162.

George'un önerisi ile adaların İtalya'ya verilmesi ama anakaradaki limanların serbest şehir olması ABD tarafından da kabul edildi. Fakat Orlando anakaradaki şehirler için ısrarcı olarak bu uzlaşmayı da reddetti.⁴⁷

23 Nisan'da Wilson İtalya halkına hitaben bir beyanda bulundu. Bu İtalya'da büyük bir tepki yaratınca L. George benzer bir beyanda bulunma fikrinden caydığı gibi Wilson'ı üç liderin de rızasını almadan konuştuğu için kamuoyu önünde eleştirdi.⁴⁸ 24 Nisan'da Dörtler Meclisi huzurunda İtalya konferanstan çekildiğini açıkladı.⁴⁹

2 Mayıs'ta İtalyanların Fiume'ye bir savaş gemisi ve İzmir'e bir filo gönderdikleri öğrenildi. Bunun üzerine Wilson'ın bu iki limana ABD, Britanya ve Fransa filolarını gönderme önerisi geldi ve kabul edildi. ABD'ye ait Arizona isimli savaş gemisi ve bir destroyer filosu İzmir'e gönderildi. 5 Mayıs'ta Wilson, İtalya'nın Anadolu'nun güneyindeki işgal alanını genişlettiği ve taze birliklerle harekatı desteklediğini bildirdi. Söylentilere göre İtalya İzmir'i işgal etmeye hazırlanıyordu. Lloyd George bu gelişmeler üzerine Türkiye'nin işgal planlarını yeniden düzenlemeyi önerdi. ABD İstanbul ve Ermenistan'ı, Fransızlar Suriye'yi, Yunanistan İzmir'i işgal etmeliydi. Wilson ABD birliklerinin müsait olup olmadığı konusundaki şüphelerini dile getirdi. Sonunda General Wilson ve General Bliss'in istişaresine ve Türkiye'deki askeri durum hakkında Başkanı bilgilendirmelerine karar verildi.⁵⁰

6 Mayıs'ta Lloyd George İtalyanları engellemek için Yunanistan'ın İzmir'e çıkartma yapmasına izin verilmesini önerdi. Wilson, işgalin kapsamı için Yunan komisyonunun önerisinin gözetilmesi kaydıyla öneriyi kabul etti. 7 Mayıs'ta İtalya konferansa geri döndü. 12'sinde Lloyd George, Wilson ve Clemanceau'nun da onayıyla, İtalya'ya Türkiye manda sisteminde rol almasını önerdi. 14 Mayıs'ta, Türk egemenliğine

⁴⁷ A.e.; 162-163.

⁴⁸ Lloyd George'un ve Clemanceau'nun Wilson'ın beyannamesini tasdik etmediklerine dair haber: **İleri (Ati)**, 01.05.1919, no 91 (473); 1/1. Orlando'nun Wilson'a cevap niteliğindeki beyannamesi için: **İleri (Ati)**, 29.04.1919, no 89 (471); 1/1. Wilson'ın beyanatı ise ihtimal ki sansür yüzünden gazetede tespit edilememiştir.

⁴⁹ Evans, **a.g.e.**; 164. İtalya'nın Londra Antlaşması'na dayanarak Fiume'yi talep ettiğine dair bir haber için: **İleri (Ati)**, 26.04.1919, no 86 (468); 1/1. İtalya talepleri ve konferanstaki anlaşmazlık ile ilgili daha uzun bir haber için: **İleri (Ati)**, 28.04.1919, no 88 (470); ½.

⁵⁰ Evans, **a.g.e.**; 165-166.

bırakılacak araziler belirlendi, ayrıca Yunanistan, İtalya ve Fransa arasında Anadolu'nun manda yükü pay edildi ve ABD İstanbul ve Ermenistan üzerinde manda almayı geçici olarak kabul etti. 15 Mayıs'ta Yunanistan birlikleri İzmir'e çıktı. İtalya da takip eden günlerde konferans paylaşımını beklemeden Anadolu'daki işgal alanını genişletmeye devam etti.⁵¹

⁵¹ A.e.; 166.

Sonuç

Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan İzmir'in işgaline kadar uzanan dönemin Osmanlı kamuoyu üzerinde Amerikan tesirinin derecesini ve niteliğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Mütareke dönemi ve milli mücadele üzerine yazılmış ikincil kaynakların çoğu tarafından bu dönem, takip eden dönemin gölgesi altında bırakılmıştır. Askeri mücadelenin ve önderliğin rolünü kutsayan, diplomatik mücadeleyi, kamuoyunu ve uluslararası hukuku askeri mücadelenin etrafındaki ikincil öğeler olarak ele almayı tercih eden tarihçilik çeşidi, bu ikinci plana atılan konular açısından zengin malzemeler içeren ve çalışmamızın konusu olan dönemi ve bu dönemin önde gelen düşünür ve örgütçülerini yeterince önemsememiştir. Ne var ki bu düşünür ve örgütçüler, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sonra hız kazanan ve 1920'den itibaren net bir seçenek haline gelen milli mücadeleye katılmış, milli mücadelenin içinde önemli roller oynamıştır.

Bu noktada konumuzla ilgili isabetli tespitlerde bulunabilmek için iki eğilimle araya mesafe koyulmalıdır. Birincisi milli mücadeleyi “Kurtuluş Savaşı”na indirgeyen eğilimdir. Milli mücadele sadece Kurtuluş Savaşı ve askeri zaferler değildir. Aynı zamanda dünya ve Osmanlı/Türkiye kamuoyunu önemseyen ve onun gücünü kendine yedeklemeye çalışan, kendini uluslararası hukuk ilkeleri ile meşrulaştırmaya ve uluslararası topluma tanıtmaya çalışan, askeri boyutun yanı sıra ideolojik, hukuki ve diplomatik boyutları olan bütünlüklü bir mücadeledir. Bu bütünlüklü mücadelenin askeri olmayan boyutlarına ilişkin ilk deneyimler büyük oranda İzmir'in işgalinden önceki dönemde edinilmiştir. Başka bir deyişle milli mücadele yalnızca “Çılgın Türkler”in eseri değildir, aynı zamanda çılgın olmayan “Makul Türkler”in eseridir ve bu makul insanlar da tarihçi ilgisini ve özenini hakkederler. Mesafe koymak istediğimiz ikinci eğilim, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğini her şeyin önüne koyan, bu önderliğin üzerinde yükseldiği milli birlik ve ideolojik netliğin karmaşık oluşum sürecini es geçen eğilimdir. Bu yaklaşım, toplumsal gelişmelerde bireyin ve liderin rolünü abartan, sınıfsal etkenleri ve toplumsal hareketlerin kolektif niteliğini küçümseyen bir yaklaşımdır. Halbuki o dönemki adı ile Mustafa Kemal Paşa da söz konusu oluşum sürecinin bir katılımcısı ve etkilenenidir. Mustafa Kemal Paşa'nın

finansal ortak ve yazar olarak katkı sunduğu Minber gazetesinin incelenmesi, kendisinin bu dönemde verdiği mülakatların dikkate alınması ve kendisinin bu dönemdeki etkinlik ve düşünceleri ile ilgili olarak hatıratlarda yer alan değerlendirmelerin göz önünde bulundurulması, bu iddiayı destekleyici ürünler vermektedir.

Eleştirilen ve araya mesafe koymaya çalışılan bu tarihçilik, söz konusu dönemde Amerikan tesirini, hemen hemen sadece “mandacılık” meselesi üzerinden ele almaktadır. Biz Amerikan tesiri konusunun bu şekilde ele alınmasına iki açıdan karşı çıkmaktayız. Birincisi, “manda” kavramı, bu kavramın yer aldığı ve 28 Nisan 1919’da kabul edilen Milletler Cemiyeti Misakı açıklanana kadar Osmanlı kamuoyu tarafından bilinen ve kullanılan bir kavram değildir. İlgili dönemi incelerken başvuru olan gazetelerde ve siyasi örgüt belgelerinde “manda” kavramına tesadüf edilmemiştir. Dolayısıyla bu dönem içerisinde kurulup dağılan bir örgüt olan Wilson Prensipleri Cemiyeti’ni “mandacı” olarak tanımlamak anakronik olmaktadır. Örneğin Tunaya, Halide Edip Adıvar’ın Sivas Kongresi’ne hitaben yazdığı ve mandayı savunan mektubunu, Wilson Prensipleri Cemiyeti ile ilgili kısmın belgeleri arasına koymayı uygun görmüştür. Halbuki Halide Edip, bu örgüt dağıldıktan sonra Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye içinde yer almış ve mektubu bu yapılar da dağıldıktan sonra yazmıştır. Bu üç birlik projesi de bir çok kaynakta manda yanlısı olarak tasnif edilmektedir. Eğer bu örgütler manda yanlısı olarak tasnif ediliyorsa, Teceddüt Fırkası da manda yanlısı olarak tasnif edilmelidir. Çünkü Teceddüt Fırkası’nın üyesi olan Yunus Nadi Bey de ilerleyen süreçte mandayı savunmuştur. Aynı durum Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası üyesi olan ve Minber’de kimi başyazıları yayınlanmış olan İsmail Hami Bey için de geçerlidir. İncelediğimiz her düşünürün ve örgütün şeceresi bu şekilde takip edilirse, İzmir’in işgaline kadar olan dönemde aktif olan tüm milliyetçi çizgideki yapıları mandacı olarak tasnif etmek gerekir. Mandacılık temelli değerlendirmelere ikinci karşı çıkma noktamız, bu değerlendirmelerin Amerikan tesirinin gerçek düzeyini ve niteliğini maskeliyor oluşudur. Amerikan tesirinin taşıyıcısı ve yeniden üreticisi olan belli başlı şahıs ve yapıların, Wilson Prensipleri’ne atıf yaparken amaçları Osmanlı/Türkiye üzerinde ABD güdümünde bir yönetim kurulmasını sağlamak değildir. Bu şahısların ve yapıların amacı, kendi formülize

ettikleri biçimi ile milli talepleri Wilson Prensipleri ile meşrulaştırmaktır. Böylece sadece ABD'nin yükselen siyasi, iktisadi ve ideolojik konumuna pragmatist bir gönderme yapmakla kalmıyor, aynı zamanda Wilson Prensipleri ile bir anlamda popülerize ve vulgarize olan uluslararası hukuk prensiplerine de gönderme yapıyorlardı. Mütareke Dönemi'nde ABD ile işbirliği yapılmasını savunmak, aynı şekilde ABD güdümünde bir yönetim kurulmasını savunmak demek değildi. Çünkü ABD o dönem için kapitalist devletler içerisinde finansal, askeri ve ideolojik olarak en önemli güçtü ve Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde bir şekilde kapitalist sisteme dahil olup da ABD ile işbirliği yapmak zorunda olmayan bir devlet yoktu. ABD işbirliğini öneren düşünürler bu zorunluluğu anlatmaya çalışmaktaydı. Kaldı ki ABD'nin Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti üzerinde böyle bir sorumluluk almak konusunda net değildi. Söz konusu netlik sağlanana dek, Osmanlı topraklarındaki ABD görevlilerine, Osmanlı kamuoyuna bu yönde bir telkinde bulunmamaları yönünde net talimatlar veriliyordu. Nitekim böyle bir sorumluluk alınması, ABD Senatosunun Milletler Cemiyeti Misakı'nı onaylamayı reddetmesiyle kesin olarak reddedildi ve bu defter ABD için kesin olarak kapandı. Nihayet Osmanlı kamuoyu manda kelimesini kullanmaya başladıktan sonra da bu kelimenin içeriği konusunda tam bir bilgi sahibi değildi ve bu kelimeyi egemenlik hakkının ve bağımsızlığın devri, himaye anlamında kullanan pek kimse yoktu.

Tüm bu eleştirilerin ışığında, araştırma konusu olan dönem yabancı düşmanı bir milliyetçilikten, militarizmden, mandacı yakalama kaygısından uzak bir biçimde, kamuoyunun yönelimlerini, insancıl uluslararası hukuk geleneğini önemseyen bir tarzda yapılmaya çalışılmıştır. Böylece çıkarılan temel sonuç şudur ki, incelenen dönem içerisinde Amerikan tesirinin en önemli taşıyıcısı ve yeniden üreticisi olan kesim, İttihatçıların içinde önemli bir çoğunluk teşkil ettiği Türk milliyetçileridir. Kendilerinin Wilson Prensipleri'ne referans vermelerinin nedeni taleplerini evrensel geçerlilik ve kabul edirlilik zeminine oturtmak istemeleridir. Aynı nedenle bu kesim daima Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasını savunmuş, Meclis-i Mebusan'ın kapalı kaldığı dönemlerde çeşitli parlamento benzeri kurumlarla boşluğu doldurmaya çabalamışlardır. Milli mücadele döneminde giderek netleşen milli ideolojinin billurlaşmasında, milliyetçi fikirler ile Wilson Prensipleri'nin örtüşen tarafları yön

verici olmuştur. ABD'nin Avrupa devletlerinin nüfuz alanları yaratma ve ilhaka dayalı klasik emperyalizm çizgisine karşı olması, Çin ve Osmanlı gibi devletlerin siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımayı, öte yandan her emperyalist devletin eşit koşullar altında taraf olabileceği serbest ticaret antlaşmalarıyla bu devletleri uluslararası kapitalist sisteme eklemlenmeyi öngören “Açık Kapı Politikası”nı dış politikasında temel direk olarak kabul etmesi ile Türk milliyetçilerinin siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğü hedefleri ve Türk kapitalist sınıfını kalkındırmak için ekonomik ve teknik temelde yabancı sermaye girişini kabul etmeleri arasında bir uyum vardı. Yani incelediğimiz dönem zarfında ABD, milliyetçiler tarafından, güdümü altına girilmeden işbirliğine gidilebilecek yegane büyük kuvvet olarak görülüyordu.

Bir diğer sonuç olarak şu söylenebilir ki, Amerikan tesiri ve Wilson Prensipleri'ne atıf yapma eğilimi Osmanlı kamuoyunda sadece Türk milliyetçileriyle sınırlı kalmamıştır. Buna örnek olarak Ahmet İzzet Paşa hükümetinin Wilson Prensipleri yorumu ve hükümet programı, Prens Sabahattin başkanlığında 16 Ocak 1919'da Cenevre'de toplanan ve çoğunluğu liberal eğilimli olan kongre, Kürdistan Teali Cemiyeti ve genel olarak Kürt milliyetçileri verilebilir. Osmanlı kamuoyunun farklı kesimlerinin ve dünyanın diğer ülkelerindeki pek çok farklı birey, örgüt ve devletin aynı şekilde Wilson Prensipleri'ne atıf yapmaları ve taleplerini bu prensipler temelinde meşrulaştırmaya özen göstermeleri, Wilson Prensipleri'nin uluslararası kapitalist sistemin ortak diyalog zemini olduğunu ve Osmanlıların da bu diyalog zemini içerisindeki yerlerini etkili bir biçimde aldıklarını tespit etmemizi sağlamaktadır.

Kaynakça

Kitaplar:

- Abadan, Nermin: **Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara, Yeni Matbaa, 1956.
- Abalıoğlu, Yunus Nadi: **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978.
- Adivar, Halide Edib: **Mor Salkımlı Ev**, Ankara, Özgün, 2005.
- Adivar, Halide Edib: **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Ankara, Özgün, 2006.
- Ahmad, Feroz: **İttihatçılıktan Kemalizme**, çeviren Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak, 1996.
- Ahmad, Feroz: **İttihat ve Terakki**, çeviren Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak, 2007.
- Ahmet İzzet Paşa: **Feryadım II**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993.
- Ahmet Rıza: **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Akal, Emel: **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İstanbul, TÜSTAV, 2002.
- Akşin, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt-I Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

- Alakom, Rohat: **Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları**, İstanbul, Avesta, 1998.
- Arı, Kemal: **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997.
- Arslanoğlu, Cem-Ender: **Kars Milli – İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenubigarbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18.Ocak-13.Nisan.1919**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.
- Atabek, N., Dağtaş, E.: **Kamuoyu ve İletişim**, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1998.
- Atalay, Ahmet Haluk: **Uluslararası Hukukun Oluşumu İlk Küreselleşme Dönemi 1492-1648**, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997.
- Atay, Falih Rıfkı: **Çankaya –Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar-**, İstanbul, Pozitif, 2004
- Bayar, Celal: **Ben De Yazdım, cilt I: Milli Mücadeleye Gidiş**, Sabah, İstanbul, 1997.
- Bayur, Yusuf Hikmet: **Atatürk Hayatı ve Eseri I. Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990.
- Bektaş, Arsev: **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996.

- Belen, Fahri: **Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Bilgen, Deniz: **ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’ın Faaliyetleri**, İstanbul, Kaynak, 2004.
- Birgen, Muhittin: **İttihat ve Terakki’de On Sene 1. Cilt İttihat ve Terakki Neydi?**, hazırlayan ve notlayan Zeki Arıkan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Birgen, Muhittin: **İttihat ve Terakki’de On Sene 2. Cilt İttihat ve Terakki’nin Sonu**, hazırlayan ve notlayan Zeki Arıkan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Bruinessen, Martin Van: **Kürdistan Üzerine Yazılar**, çevirenler N. Kırac, B. Peker, L. Keskiner, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar, İstanbul, İletişim, 1995.
- Burak, Durdu Mehmet: **Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Ankara, Babil, 2004.
- Cavit Bey: **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, cilt I, yayına hazırlayan O. S. Kocahanoğlu, İstanbul, Temel, 2006.
- Crozat, Charles: **Devletler Umumi Hukuku Birinci Cilt**, çeviren: Edip F. Çelik, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1950.

- Dayı, S. Esin: **Elviye-i Selase’de (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, Kültür ve Eēitim Vakfı Yayınları, 1997.
- Demirözü, Damla: **Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İstanbul, İletişim, 2007.
- Demiryürek, Mehmet: **Tanzimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman şeref Efendi 1853-1925**, Ankara, Phoenix, 2003.
- Doēan, Nuri: **Cumhuriyet  ncesi Türk-Amerikan Ticaret Antlaşmaları**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996.
- Dupuy, Rene: **Uluslararası Hukuk**,  eviren: Selahattin Baēdatlı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Ege, Nezahet Nurettin: **Prens Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977.
- Eēe-Akter, Güneş N.: **Babamın Emanetleri Ragıp Nurettin Eēe’nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı**, İstanbul, Dergah, 2006.
- Emre, Ahmet Cevat: **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı**, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960.
- Erhan,  aērı: **Türk – Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İstanbul, İmge, 2001.

- Erol, Mine: **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972.
- Erol, Mine: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleri ile Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Konya, Damla Matbaacılık, Tarihsiz.
- Evans, Larence: **United States Policy and the Partition of Turkey : 1914-1924**, The Johns Hopkins University, Baltimore, 1965.
- Evans, Laurence: **Türkiye’nin Paylaşılması (1914-1924)**, çeviren Tevfik Alanay, İstanbul, 1972.
- Evans, Laurence: **Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası**, çevirenler T. Alaya, N. Uğurlu, Ö. Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin: **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929) –Kamu Hukuku Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme-**, İstanbul, Beyan, 2002.
- Gerçek, Selim Nüzhet: **Türk Gazeteciliği: 1831-1931**, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931.
- Gökbilgin, M. Tayyib: **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine Birinci Kitap**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.
- Göldaş, İsmail: **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, Doz Yayınları, 1991.

- Göztepe, Tarık Mümtaz: **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, Sebil Yayınları, 1969.
- Grassi, L. Fabio: **İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika**, çevirenler: Nevin Özkan, Durdu Kundakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Günaltay, M. Şemsettin: **Türk-İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atıye**, Ankara, Akçağ, 2003.
- Güner, Z., Kabataş, O.: **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990.
- Güner, Zekai: **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuyou (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Hardt, M., Negri, A.: **İmparatorluk**, çeviren Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı, 2001.
- Hart, B.H. Liddel: **History of The First World War**, London, Pan Books, 1972.
- Howard, Harry N.: **The Partition of Turkey A Diplomatic History 1913-1923**, Norman, University of Oklahoma Press, 1931.
- İskit, Server Rifat: **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1939.
- Jaeschke, Gotthard: **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.

- Jwaideh, Wadie: **The Kurdish National Movement Its Origins and Development**, Syracuse, Syracuse University Press, 2006.
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimizin Esasları**, sadeleştiren: Faruk Özerengin, İstanbul, Timaş Yayınları, 1991.
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.
- Karaer, Nihat: **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay**, İstanbul, Temel, 1998.
- Karayaka, Ali: **Milli Mücadelede Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri**, Ankara, yazarın kendi baskısı, 2001.
- Kasalak, Kadir: **Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993.
- Kaya, Erol: **Mustafa Kemal'in İlk Gazetesi Minber Açıklamalı Çevirisi**, Ankara, Ebabil, 2007.
- Kennedy, Paul: **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çeviren Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kılıç, Selami: **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1998.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin: **Milli Mücadelede Kars I. Kitap**, İstanbul, Hamle Matbaası, 1960.

- Kirişçi, K., Winrow, G.M.: **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, çeviren Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Kocaoğlu, Bünyamin: **Mütarekede İttihatçılık İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması**, İstanbul, Temel, 2006.
- Kocabaşoğlu, Uygur: **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1989.
- Kocabaşoğlu, U., Berge M.: **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İstanbul, İletişim, 2006.
- Kuran, Ahmet Bedevi: **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959.
- Kurubaş, Erol: **Başlangıçtan 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997.
- Lazarev, M.S.: **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, çeviren Mehmet Demir, İstanbul, Özge, 1989.
- Lütem, İlhan: **Amerikayı Tanıyalım**, Milli Eğitim Bakanlığı, 1966.
- Meray, Seha L.: **Devletler Hukukuna Giriş – Birinci Cilt**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960.
- Mevlanzade Rıfat: **İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İçyüzü**, İstanbul, Yedi İklim Yayınları, 1993.

Nevins, A., Commager, H.S.: **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, çeviren Halil İncılık, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1961.

Noelle-Neumann, Elisabeth: **Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi**, çeviren: Murat Özkök, Ankara, Dost, 1998.

Onaran, Alim Şerif: **Kamuoyu El Kitabı**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1984.

Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni –Siyasi Hatıralarım- 1**, İstanbul, Emre Yayınları, 1993.

Ortaylı, İlber: **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.

Özoğlu, Hakan: **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, çevirenler Nilay Özok-Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

Öztoprak, İzzet: **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Prens Sabahaddin: **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri**, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Renouvin, Pierre: **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, çeviren Adnan Cemgil, şehirsiz, Altın Kitabevi, 1982.

Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1982.

- Störig, H.J.: **İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan**, çeviren: Ömer Celal Güngören, Ankara, Yol Yayınları, 1994.
- Şafak, Nurdan: **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.
- Şişman, Adnan: **XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Tanör, Bülent: **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, YKY, İstanbul, 2002.
- Tevetoğlu, Fethi: **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, TTK, 1988.
- Tufan, Hülya: **Kamuoyu Kimin Oyu**, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.
- Tunaşar, Seyhun: **Gizemli Bir Devrimci Osmanlı’nın Dahiliye Vekili Cumhuriyetimizin İstanbul Milletvekili İsmail Canpolat (Janbulet)**, Ankara, Piramit Yayıncılık, 2004.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler-II, Mütareke Dönemi**, İstanbul, İletişim, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler-III / İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İstanbul, İletişim, 2008.
- Ülman, A. Haluk: **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, İstanbul, İmge, 2002.

Yalman, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

Yalman, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim II**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

Zümrüt, Osman: **İslamda Kamuoyu Oluşumu**, Ankara, Kazancı Yayınları, 1977.

Zürcher, Erik Jan: **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çeviren Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, Bağlam, 1987.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim, 1995.

Tezler:

Bakkal, Cevat: **“Teceddüt Fırkası (5 Kasım 1918 – 5 Mayıs 1919)”**, danışman Prof. Dr. İsmail Aka, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Çetin, Çiğdem: **“Wilson Prensipleri Cemiyeti”**, danışman Prof. Dr. Azmi Süslü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Makaleler:

Tevetoğlu, Fethi: **Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 13, Cilt 5, Kasım 1988.

Tevetoğlu, Fethi: **Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Dr. Rasim Ferit Talay**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 21, Cilt: VII, Temmuz 1991.

Ürer, Levent: **Woodrow Wilson'ın "İdeal" Dünya Tasarımının, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Felsefesine Etkileri**, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 28, Mart 2003.

Ansiklopediler:

Ana Britannica

Büyük Larousse

İslam Ansiklopedisi

The Columbia Encyclopedia

Türk Ansiklopedisi

Çevrimiçi Kaynaklar:

Wilson, Woodrow: **"Peace Without Victory"**, 22 Ocak 1917, (Çevrimiçi) <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ww15.htm>, 5 Kasım 2007.

The Inquiry: **"Interpretation of President Wilson's Fourteen Points by Colonel House"**, 1918, (Çevrimiçi) <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/doc31.htm>, 9 Ekim 2007.

Debs, Eugene Victor: *“The Canton, Ohio Speech, Anti-War Speech”*, 16
Haziran 1918, (Çevrimiçi)
<http://www.marxists.org/archive/debs/works/1918/canton.htm>, 30 Ekim 2007.

Gazeteler:

Atı

Hadisat

İleri

Minber

Sabah

The New York Times

Vakit

Yeni Gazete

Ek-I: “Wilson’ın Şartları Karşısında”, Halide Edip, Vakit, 22.10.1918, no 358; 2/1.

“Cihan Harbinin insanları en feci bir surette öldürmek için icat ettiği bin bir yüzlü dahi ve cani silahlarının dumanları arkasından milyonlarca insan kurbanlarının masum ve şehit başlarından bize beşeriyetin ikinci “Hukuk-u Beşer” beyannamesi çıktı.

Beşeriyet, hukukunu her vakit zulüm, kıtal ve işkence tecrübelerinden, göz yaşlarından sonra almıştır. Fransız İhtilali’nin insaniyete hediyesi olan “Hukuk-u Beşer” beyannamesini unutturan zulüm, gına ve karanlığı tetvic eden bu meselsiz insan kıtalinden sonra ikinci bir “Hukuk-u Beşer” beyannamesini Amerika, dünyaya “Wilson’ın Şartları” şeklinde gönderdi. Jean-Jacques Rousseau’nun insana, ferde verdiği hakkı bugün, “Wilson’ın Şartları” şeklinde milletlere vermek isteyen yeni ve yüksek bir insan ruhu gönderdi. Ve bununla bütün zulüm, bütün istibdat, hatta iyi bir idare altında kaybolan en sarıh ve en samimi hak olan “Millet İstiklali” rüyası, nihayet müşkül bir surette meydana çıktı. İnsanın hakkını tanıyan insaniyet, milletin de bir fert, bir insan gibi hukukunun kadimini nihayet tanıyor. Milliyetperverlik idealinin şahikası olarak iman ettiği bu şekil hattı dün kendi idaremizde inleyen zavallı vatandaşlara da uzun senelerin zulmü ve eleminden sonra istiklal veriyor. Türk Milletinin bütün insani ve siyasi hukukuna, istiklaline sahip en medeni, en yüksek esaslar içinde artık hiç imha edilemeyecek kadar kavi ve hakiki olması rüyası birinci ve sonuncu rüyam olduğundan, her milletin hakkını muhabbetle, samimiyetle görüyor, her millete mesut, medeni ve yüksek idealli milli bir idare ve memleket diliyorum.

Fakat bu rüyam hakikat olduğu gün, bu imanım dünyanın yarısı tarafından bir esas diye beyanname şeklinde çıktığı gün bizim milletimiz en kara günlerini yaşıyor, ve bu milletlere hak ve istiklal verildiği gün Türk Milletinin atideki istiklali karanlık ve şüphe içinde görünüyor. Bu samedani beyannamenin satırları arasında, başkasına, kendi dininden olmayan vatandaşlarına karşı yaptığı zulüm ve imha politikasından dolayı yerleri ve hakkı tahdit edilmesi lazım gelen diye işaret edilen biz Türkler görünüyoruz. Niçin?

Çünkü: Biz Türkler, kurun-u vustai bir esas, kurun-u vustai bir zulüm ve beceriksizlik, cehalet içinde koca bir imparatorluğu içinden, dışından mütemadiyen kemirdik, yedik; en sefil ve acıklı bir felaket silsilesi ile memleketin içinden, dışından büzüldüğünü, eridiğini, öldüğünü gördük.

1 – Bu tarz birinci derecedeki Türkleri müteessir etti, her gün inhitata, sefalet ve günden güne medeniyet ve insanlık ve refah ölçüsünün en aşağı tabakasına indirmek için elimizden ne geldi ise onu yaptık.

2 – Bundan başka son kuvvetli günlerimizde güya Türk unsuruna bir hizmet olsun diye Hristiyan bilhassa Ermeni unsurunu yine kurun-u vustai bir usul ile tehcir ettik, imhaya çalıştık.

Senelerce süren bu usuller ve cinayetler neticesinde, yine hakim, binaenaleyh mesul unsur olmak hasebiyle bütün yük ve leke, milletin masum alnına, çökmüş omuzlarına yığıldı. Bugün ittifak ettiğimiz adamların siyaseti iflas etti.

Onlar da bizim gibi, başka milletler gibi, akıtılan kanları dindirmek, hayata, saadete, insaniyete dönmek istiyorlar. Biz Türkler de kendi istiklalimize hak ve temayülümüz dairesinde yeni ve müsait bir devre dönmek istiyoruz. Fakat bu arzumuzun husulü bizim elimizde değil, “Wilson Şartları”nı söyleyen muzaffer ve kuvvetli milletler elindedir. Türk Milleti de hakkını istiklalini isterken kendi alnına sürülen lekeyi, omzuna konulan yükü samimiyetle atmak istiyor.

Biz, bugün milli hayatımızın en çetin ve kara günlerinde bulunuyoruz. Ve bizi en ziyade sıkan şey, Amerika ve İngiltere’ye karşı memleketinde tebasına zulmetmiş ve masum tebasını çocuklarıyla öldürmüş vaziyetinde kalmaktır. Biz sulh isterken eski, iadesi kabil olmayan şeyleri, hiç olmazsa hüsn-ü niyetle tamir etmek isteyen bir millet olduğumuzu göstermek isteriz. Ben ve Türk Milleti bu şeyleri, İngiltere topraklarının korkusu altında değil, memleketimizde Alman toprakları ve kuvvetleri en hakim bir vaziyette iken söylemiş olduğumuzu bilen bir millet ve hükümet karşısında söylüyorum.

Diyorum ki;

Memleketimizde, iptidai ve vahŖi olmakla beraber, memleketlerini seven ve idealist olan birkaç baŖ, bir gün Ermeni muhaceretini tehil ettiler. Bu tehilde, boŖ yerleri doldurmak isteyen bir müttefik devletin ağmaz aynı değil, belki de teŖviki olduğunu fark edip etmediklerini bilmem. Bunun nazari mesuliyeti, milliyetperverliği çok iptidai ve fena algılayan, bugünkü neticeden belki benim kadar müteessir olan birkaç kuvvetli adamla, Ŗphesiz Almanya'ya racidir. Nihayet vahŖi olmakla beraber samimi olan bu nazariye, birkaç katil ve hırsız elinde misli grlmemiŖ bir cinayet ve facia Ŗeklini aldı. Onlar kan hırslarını, miskin para hırslarını tatmin ettiler; vali, memur, murahhas bu meselsiz cinayet ve adi hırsızlık yükünü Türk Milletinin masum omuzlarına bıraktılar, çekildiler. Ve bugün hareketlerini memleketimizde bulunan Amerikan, İngiliz, hatta Alman insaniyetperverler zabıt ettiler. Yarın bu kirli ve çirkin leke ile bizi itham edecekler.

Bugün bu hissizliği tamir edeceğini, Ermenileri memleketine iade edeceğini hükümet ilan ediyor. Hüsn- niyet ve samimiyetinden emin olduğumuz hükümete inanıyoruz. Yalnız bir Ŗeye inanmıyoruz: Hükümetin taŖradaki vasıta-i icraiyesinin bu iŖi adalet ve insaniyet dairesinde meydana çıkarabileceğine. Memleketimizin haricindekiler bir Ŗeye inanıyorlar: O da hükümet tarafından haber karŖısında alınan bu insani kararların yarım kararlardan ibaret olduğuna; bunu tamamen mecbur olmadan temiz ve kat-i bir surette yapmayacağına.

Biz vicdan hürriyetini çok pahalı satın almıŖ medeni hükümetler karŖısında masum bir halkı, yalnız öldürmekle değil, dinlerini de tebdil için vicdani cebir kullanmıŖ adamlar vaziyetindeyiz. Türk Milletinin en münevver ve insani kısmının bu iŖte bile beraber olduğuna inandığım iki talebi hükümetin nazar-ı dikkatine koyuyorum.

1 – Ermeni Milletini samimiyetle yerlerine iade ve haklarını vermeğe karar verdiğine inandırmak için, hükümet, Ermeni meselesinde Ermenilere taraftar olmuŖ, cebir ve Ŗiddet karŖısında vicdanına sahip kalmıŖ kavi ve namuslu Türk ve Ermenilerle birkaç

Amerikalıdan mürekkep muhtelit bir komisyona salahiyet vasıta ile, Ermenilerin hak ve adalet dairesinde iadelerini tevdi etmek;

2 – Cebren Müslüman edilmiş bütün Ermenilerin, isterlerse, dinlerine avdet etmeleri için bir beyanname çıkarmak.

Ceza kısmının bütün heyecanların dindiği, mahkemenin insani ve kanuni bir şekilde teşkil ettiği zamana kalmasını talep ederim. Memleketin ebedi yarası olan heyecan içinde verilen hükümlerin hepsi yanlış ve kanuna karşı cinayettir.

Türk Milleti idealini, en çok, insanların topa tüfeğe rağmen kazanmakta oldukları yüksek idealler arasında görmek ister. Ve ben Ermeni muhacirinine, evlerini vererek tifüs ve sefaletlerine iştirak ederek ölen fedakar ve alicenap Türk köylüsü, Ermeni mütefekkirlerinin dertleriyle hemdert çok zaman ağlamış Türk mütefekkirlerinin temsil ettiği Türk Milleti namına bunu açık, namuslu ve elzem bir tamir ve siyaset olarak hükümetten diliyorum.

Halide Edip

Hamiş:

Türk Milletinin hakim ve mesul bir vaziyette olduğu zaman gayri mesullerin Türk Milleti namına yaptığı cinayetleri tekzip ederken ellerini kana bulamamış necip milletim, namına hareket ediyorum kanaatindeyim. Medeni dünya karşısında millet beraat ettikten sonra ve bu katl siyaset neticesinde memlekette tesis eden intikam havasıyla bir çok Türkü de Ermenilerin öldürdüğü resmi Rus vesaiki ile görmüş olduğumu söylemek isterim. Türk ve Ermeninin mütekabilen döktükleri kanların ve uğradıkları sefaletlerin menbaı aynıdır. Ve İstanbul'da bu fena siyasetin Türkü uğrattığı zararları ve felaketleri ayrı ayrı teşrih edeceğim. H. E.”

Ek-II: Karikatür, “Amerika Teklifi” (Ati, 27.10.1918, no 290; 1/3.)

Musavvir: Sedat Nuri

- Lütfen efendiler, başınızdaki zırıltılarla ayağınızdaki çorapları da verir misiniz?

Ek-III: Karikatür, “Wilson Avrupa’da” (Atı, 08.01.1919, no 360; 1/3.)

- Karşıma bu kadar millet çıkacağını bilse idim, on dört değil yarım esas bile meydana çıkarmazdım!

(Arkadaki figürlerin ellerindeki bayraklarda Romanya, Arnavutluk, Kafkasya gibi isimler yazıyor.)

Ek-IV: Karikatür, “Ne Hassas Terazi” (İleri, 18.05.1919, no 108; 4/2.)

Aydın'da 1.293.567 Müslümana mukabil ancak 663.964 Rum vardır. Nefsi-i İzmir'in nüfusu 111.486 Müslüman 78.497 Rum'dan ibarettir.

[Yukarıya derc ettiğimiz resim gayri kabil-i inkar farkı temsil etmektedir.]